

**НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ**

**ЛЮДИНА І СОЦІУМ В УМОВАХ
ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ: ПОГЛЯД КРІЗЬ
ПРИЗМУ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА
ТА БОГОСЛОВ'Я**

ІХ НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2010

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

**ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА НАН УКРАЇНИ**

**Людина і соціум в умовах
глобальної кризи: погляд крізь
призму суспільствознавства
та богослов`я**

ІХ НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2010

УДК 082+37.017.92
ББК 60
Л – 93

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я. – К.: Національна академія управління, 2010. – 400 с.

ISBN 978 – 966 – 8406 – 50 – 8

У збірнику представлені матеріали учасників науково-практичної конференції «Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я», проведеної 21 травня 2009 р., Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, а також журналу «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія:

Буряк Л.І., к. і. н.
Єрмошенко М.М., д. е. н.
Єрохін С.А., д. е. н.
Льчук Л.І., к. політ. н.
Осічнюк Ю.В., д. філос. н.
Привалко Т.В., к. і. н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол №8 від 3.12.2009 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол №5 від 20.07.2009 р.).

Упорядник: *Буряк Л.І., к. і. н.*

УДК 082+37.017.92
ББК 60
Л – 93

© Національна академія управління, 2010

ISBN 978 – 966 – 8406 – 50 – 8

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Єпископ Макарівський Іларій Значення традиційних релігійних цінностей в умовах глобальної кризи.....	9
Архієпископ Харківський і Полтавський Ігор (Ісіченко) «Боже мій, Боже мій, чому Ти мене покинув?»	16
Ільчук Л.І. Соціальний захист населення в кризовий період: світовий досвід та Україна.....	21
Шнипко О.С. Державотворчість України: геополітичні виклики та духовно-конфесійні запобіжники.....	28
Митрофорний протоієрей Олекса Петрів Роль церкви у подоланні екологічної кризи в Україні.....	35
Вікарний єпископ Києво-Житомирської дієцезії Станіслав Широкоградюк Культурні цінності на межі між духовним і матеріальним світами.....	48
Шейх Ахмед Тамим Исламские ценности как путь духовного оздоровления общества в условиях системного кризиса.....	52
Осичнюк Е.В. Общество и личность как субъекты-носители человеческой сущности.....	56
Смолянюк В.Ф. Глобалізаційні і геополітичні пертурбації: значення для України.....	61
Павко А.І. Про актуальність науково-педагогічних ідей М.І. Пирогова в умовах трансформації освітньої системи України.....	68

**Духовна і культурна спадщина
в умовах глобальних викликів**

Трач Ю.В. Сутність глобалізаційних процесів у сучасній культурі.....	79
Бойко С.М. Культура як один із чинників розв'язання глобальних проблем.....	81
Чернікова О. Уніфікація особистості як прояв духовної кризи сучасності.....	84
Марійко С.В. Специфіка самоідентифікації людини у сучасному суспільстві.....	87
Нікітчук А. Світова криза – криза духовності.....	90
Чуприк Д.Й. Особистість у небезпеці: загроза асоціалізації та деперсоналізації.....	94
Дроботенко М.О. Ставлення до матеріальних цінностей як прояв кризи духовності.....	97
Возняк М. Людина і світ у філософсько-художньому світобаченні модернізму.....	99

Палій С., Могильна М. Постмодерністична філософія: криза свідомості чи шанс до інтелектуального прогресу.....	105
Курило Л.Ф. Провідні тенденції розвитку університетської освіти в умовах глобалізації.....	109
Соломончук В.М. Культурна спадщина українського народу і її значення у вихованні учнівської молоді.....	111
Нипка І. Духовно-моральні пріоритети сучасного студентства.....	113
Коморна О. Кризові явища в сучасних молодіжних субкультурах.....	117
Матвійчук О.Є. Культурно-дозвілєва діяльність бібліотек.....	120
Баранник О.В. Діалог української та західної культур крізь призму уявлень про добро і зло.....	123
Василенко В., Ломако О. Язичницький світ стародавнього Києва..	126
Скляр А. Переклади Біблії у XIX ст.: проекти, люди, події.....	132
Савіцька М., Сандул Г. Українська греко-католицька церква як визначальний чинник формування національної свідомості в період «весни народів» 1848 р.....	136
Голікова О.М. Аграрні реформи в Україні у 1953–1958 роках: незасвоєний урок історії.....	140
Слюсаренко П.М. Проблематика впровадження інституту душпастирства в армії Української Держави Павла Скоропадського: уроки історії.....	143
Глушкова Т.Д. Військові традиції як духовно-історична спадщина в умовах глобальних викликів.....	146
Савченко Л.В. Досвід зарубіжних країн з організації духовно-гуманітарної діяльності у збройних силах в умовах глобальної кризи.....	149
Покотило Г.М. Михайло Грушевський: культурологічний аспект творчості.....	152
Духовний вимір соціокультурних трансформацій	
Воловик В.І., Капріцин І.І. Соціально-філософський аналіз кризи духовності в Україні.....	156
Скальська Д.М. Філософський дискурс про людину в умовах глобально-соціальних викликів.....	158
Арутюнов В.Х. Сталий розвиток як альтернатива глобальній кризі..	161
Рашидов С.Ф. Глобалізуючийся мир и духовные основы общества.....	164
Остапенко Е.О. Ціннісні орієнтації саморозвитку особистості в умовах кризи.....	165
Вейсова В.Э. Преодоление духовно-нравственного кризиса как предпосылка трансформации украинского общества.....	168

Воропаєва Т.С. Базові цінності громадян України в умовах глобальних викликів.....	171
Балагура О.О. Духовні цінності в сучасному українському суспільстві: відродження чи занепад?.....	174
Мианин М.Ю. Стандарты Достойных – основа качественного роста Человека и Общества.....	176
Харахаш М.О. Духовність в умовах кризи матеріальних цінностей... ..	179
Павлишин О.В. Семіотичні дослідження соціальної реальності: на межі між матеріальним і духовним.....	181
Іванков Р.Ш. Екологічний контекст співвідношення матеріального і духовного.....	183
Нападиста В.Г. Про ціннісні підвалини людського співжиття: ідеї з національного історико-філософського досвіду.....	185
Никифоренко А.Р. Сучасна людина в лещатах кризової свідомості: спокуса соціальною інженерією.....	188
Кірюхін Д.І. Теорія справедливості Арістотеля: інтегративна функція <i>iustitia commutativa</i>	191
Коберник О.П. Вплив біблійного світогляду на розвиток суспільства.....	194
Присухін С.І. Іван Павло II про діалог релігії і науки.....	197
Нікітіна І.В. Розвиток гендерної самоідентичності студентів в умовах суспільної кризи.....	201
Соціально-політичні процеси: реалії, тенденції, перспективи	
Бевз Т.А. Політична криза як наслідок протиріч і конфронтації політичних партій в Україні.....	205
Ротар Н.Ю. Роль інститутів громадянського суспільства у формуванні діалогової стратегії політичної участі громадян України.....	207
Молочко П.О. Особливості функціонування політичних партій України в умовах політичної кризи.....	211
Кузьмин П.В. К вопросу об инкорпорации украинской политической элиты.....	214
Бойко Т.О. Істинна еліта: український вимір.....	216
Купріяненко Л.В. Антикризова функція комунікативних кампаній органів публічної влади.....	219
Клименко І.В. Електронне врядування як ефективний інструмент діалогу між владою і суспільством в умовах глобальної кризи.....	222
Луценко А.В. Проблеми геополітичної самоідентифікації України в умовах глобалізації.....	224

Гордієнко М.Г. Релігійні координати громадянського суспільства як чинник стабільності нації.....	226
Карлова В.В. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми і шляхи формування.....	231
Макаренко Е.М. Поліетнічна структура суспільства як джерело напруги в суспільних відносинах.....	235
Шевченко М.М., Єфімова В.В. Етнополітичні проблеми національної безпеки України: гуманітарний аспект.....	237
Маєвська Л.Б. Іслам і міжетнічні стосунки. Ставлення ісламу до національних традицій.....	240
Загоруй Г.В. Участь національних меншин у політичному житті як важливий чинник формування політичної нації.....	243
Кравченко В.А., Новікова І.Е. Українсько-єврейська співпраця в процесі розбудови фінансово-кредитної сфери у період становлення вітчизняного ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.).....	245
Петренко Ю. Мовна політика в Україні: стратегічний і прогностичний виміри.....	248
Плечко С.П. Гендерна мотивація праці.....	251
Добжанська І.М. Сучасне політико-правове забезпечення принципів гендерної політики в Україні.....	254
Економіко-правові механізми соціального захисту населення	
Кендюхов А.В. Україна в умовах глобального кризиса: взгляд через призму економіки и морали.....	257
Александров М.П. До питання макроекономічної стабільності України в умовах глобальної кризи.....	261
Арич М.І. Аналіз інфляційних процесів в Україні.....	263
Кулинич Ю.М. Проблеми і перспективи реформування податкової системи України як передумова виходу з глобальної світової кризи.....	266
Дичковська Г.О. Власність як ресурс особистісного та колективного життєзабезпечення і як інструмент маніпуляції.....	268
Білоус В.С. Антикризова синергія в Україні.....	271
Миронюк А.В. Проблемні питання транскордонного співробітництва України в умовах сучасної економічної кризи.....	273
Ковальська Т.О. Приватна чи державна власність пасажирського транспорту в умовах кризи.....	276
Кривобок Ю.В. Монетизація транспортних пільг: міжнародний досвід і перспективи впровадження в Україні.....	279

Кудласевич О.М. Вітчизняна підприємницька традиція: ретроспективний аналіз і значення для сьогодення (друга половина XIX – початок XX ст.).....	283
Малишев О.В. Система формування компетенцій працівників як механізм подолання кризових явищ.....	286
Іващенко Т.Ю. Подолання демографічної кризи як основа для стійкого розвитку людського потенціалу.....	288
Ротар Д.А. Основні аспекти фінансових проблем доступного житла в Україні в умовах сучасної економічної кризи.....	292
Кисіль Ю.М. Соціальна стратегія подолання кризових явищ у сфері зайнятості.....	295
Лисенко Ю. Соціальний захист громадян – пріоритетне завдання соціальної політики в умовах економічної кризи.....	299
Нікітіна Н.О. Проблеми зайнятості і соціального захисту населення.....	301
Болюбах В.В. Соціальних захист малозабезпечених громадян.....	304
Новікова Т.В. Бездомність в Україні і шляхи її подолання.....	308
Сивак А.В. Бездомність в Україні: технології формування громадської думки і толерантного ставлення суспільства.....	310
Шрамко М.П. Захист прав молоді у світлі європейських стандартів. Право на якісну юридичну освіту в Україні.....	317
Закревський А.В. Права молоді у світлі гендерної проблематики... ..	319
Абаїмова Н.С. Негативний вплив засобів масової інформації на психіку неповнолітніх як порушення прав на захист дитини від усіх форм насильства.....	322
Білобородько О.В. Реалізація прав дитини на сімейне виховання. Прийомна сім'я.....	325
Кабашня А.А. Проблема визначення правового статусу ембріона... ..	328
Долгий С.А. Історичний розвиток благодійної діяльності.....	331
Печенюк І.С. Соціальний захист інституту військовослужбовців у період економічної кризи суспільства.....	333

Етикет і комунікація на тлі кризових явищ

Аболіна Т.Г. Діалог філософів і богословів: точки перетину в проблематичному полі етики.....	337
Бровко М.М. Соціокультурні трансформації художнього образу.....	341
Кучеренко В.О. Сучасна масова пісня як наступ на духовні цінності української нації.....	344
Малійов П.С. Вплив масової культури на розвиток індивіда.....	347

Василевська Т.Е. Роль національних інтересів у формуванні етики державних службовців.....	350
Михайлов В.Н. Етика бізнесу в умовах економічних шоків: стратегії Ветхого і Нового Заветів.....	352
Набрusco І.Ю. Реклама: особливості морального сприйняття в умовах кризи.....	355
Глебова Т.В. Освіта для сталого розвитку як засіб самоідентифікації сучасного українського суспільства.....	359
Дерев'яно А.С. Педагогічна етика у становленні особистості.....	362
Заболотна В.О. Специфіка прояву української ментальності в процесах психолого-організаційного сприяння етиці праці.....	364
Дерев'яно Т.М. Поняття «патріотизм» і громадянська етика: сучасний український контекст.....	368
Кундереvич Е.В. Значення і смисл етичного виховання: світський і релігійний аспекти.....	372
Машкова І.М. Аксиологічний аспект і принцип корисності у вихованні майбутніх економістів.....	374
Пітякова Т.С. Звернення до традиції як запорука збереження культури.....	378
Семчук Н.І. Проблема морального вибору у світоглядній орієнтації сучасної молоді.....	380
Ситніченко Л.А. До проблеми справедливого подолання кризових явищ в Україні.....	383
Усов Д.В. Особливості взаємин етики і політики за кризових умов.....	386
Ярош Л.А. Ложное единство «глобального сознания».....	388
Морковіна Ю.І. Феномен маски: історія і сучасність.....	392
Катаєва А., Клекоцюк М., Тищенко А. Етичний кодекс студента КНЕУ.....	394

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Єпископ Макарівський Іларій*

ЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Ми живемо в бурхливий і тривожний час радикальних змін у всіх сферах життя суспільства. Хоча і болісно, людство намагається дати відповідь на питання, які лавиною виникають і провокують його творчу зрілість, виходять за межі інтелектуального виклику і все більше зачіпають його власне виживання, свідченням чому є і нинішня глобальна криза, З усього видно, що ми знаходимося в динамічному руслі радикального цивілізаційного переходу з невідомим задалегідь кінцем.

Який буде наш вибір – до нового підйому або занепаду – залежить лише від здатності людства, яке розмежоване безліччю національних, етнокультурних, релігійних, економічних і суто психологічних бар'єрів, почати нарешті жити разом, в єдності різноманіття. Лише зберігаючи все творче і нескороминуще, закладене у фундаменті історичного процесу, гармонійно пов'язуючи в нову універсальну філософію співжиття всієї цивілізації, людство може відкрити і відстояти вірну дорогу.

Цей перехід в умовах глобалізованого світу ставить свої тривожні питання і перед українським народом, Його багатовікова православна культура в найширшому сенсі цього поняття – один з основних потоків сучасної цивілізації. Його витoki, що струмують з найвищих вершин релігійної і наукової думки, художньої творчості і технічного прогресу, вже два тисячоліття підготовують творчу відвагу людського роду, його невагмане жадання знань, його мрії про справедливий і виповнений гармонії світ.

На своїй тривалій історичній дорозі розвитку український народ пізнав велич, трагізм рабства і розрухи. Ніколи проте він не втра-

* вікарій Київської Митрополії, доктор богослов'я, доцент Київської духовної академії

чав цілющої сили своєї стійкості – духовності. Саме у її нескороминущому осяянні криються коріння і доведена готовність до самопожертвування в ім'я віри, свободи і справедливості, їх незмінна причетність до прогресу, Це пояснює і те, що ще з моменту, коли Кирило і Мефодій складають і поширюють слов'янську писемність, їхні ідеї рівнопоставленості всіх народів, їхніх мов і традицій в рамках відкритої для співпричетності унікальної культури відбивають цивілізаційне дозрівання «старого континенту» і світу, в цьому міститься і причина того, що обидва православних брати були зараховані римо-католицькою церквою до «духовних патронів» Європи, чим ще раз підтверджується релігійно-культурний вибір Європи на користь християнства, а не язичництва.

Порівнюючи язичництво з християнством, французький релігійний філософ Етьєн Жильсон убачає перевагу останнього над язичництвом в тому, що християнство не є абстрактним знанням істини, а діючим шляхом спасіння.

«Християнство, – пише він, – проголосивши продовження природного порядку речей надприродним і апелюючи до благодаті як невичерпного джерела сили для пізнання істини і реалізації добра, ставало одночасно і доктриною, і системою практичних дій, чи, точніше, доктриною, наділеною в той же час засобами, що втілюють її на практиці».

Незважаючи на те, що в 70-літній період богоборства і гоніння на Церкву вплив християнської віри на культурний розвиток нашої Батьківщини всіяко применшувався в історичних джерелах і найчастіше просто замовчувався, в релігійній свідомості нашого народу не зникла пам'ять про ту велику роль, яка була відведена православному християнству при становленні культурного розвитку Київської Русі, а пізніше й України.

Соціально-політичні твори, як, наприклад, одна з праць Н. Огарьова, де християнство характеризується як абстрактне вчення і не стосується практичного питання суспільного устрою, у даний час втратила свою актуальність як явно помилкова.

Так, Е. Трелі у своїй праці «Історизм і його проблема» вказує на ключову роль Церкви в історичному процесі формування нової культури в Європі, що йде слідом за вгасанням язичницького Риму: «Християнська Церква, – пише Е. Трелі, – як воістину остання життєва форма античності принесла варварам державу і право, культуру і науку».

Подібну прогресивну тенденцію Церква несла не тільки в епоху освіти варварських народів, як може здатися. Духовність відіграла не менш важливу роль у свідомості середньовічного християнина. Подібні приклади релігійної свідомості приводить інший сучасний філософ Й. Хейзинг. Він так характеризує дану епоху: «Життя середньовічного християнства у всіх відносинах перейняте, всебічно насичене релігійними уявленнями. Немає жодної речі, жодного судження, які б не приводилися постійно у зв'язок із Христом, із християнською вірою. Усе ґрунтується винятково на релігійному сприйнятті всіх речей, і в цьому виявляється небачений розквіт щирої віри».

Така оцінка може цілком бути застосована і щодо нашої Батьківщини. Нікому не відомі до того часу русичі з часів святої Ольги і святого Володимира стали відомі всій Європі і Близькому Сходу, а згодом і всьому світу.

Не слід відкидати такий національний прояв українського, давньоруського народу, як власне духовне життя, по своєму унікальне і самобутнє, та формування традиційних релігійних цінностей, що доводило глибоке осмислення духовного досвіду. Про це свідчить філософ початку ХХ ст. Г.П. Федотов, коли стверджує, що народ Давньої Русі, наші предки всім своїм життям, всією історією своєю підтвердили сприйняття національної плоти і духу Церкви – її святиню. «Перші пам'ятки християнства на Русі, пише Г.П. Федотов, – похвальні слова князю Володимиру, житіє св. Бориса і Гліба, початковий літопис, говорять усе про те ж: юний, тільки що хрещений народ уже задумується про свій релігійний поклик, починає стверджувати свою богообраність».

В умовах глобальної кризи, коли відхід від християнських ідеалів є дуже відчутним, особливо необхідно і життєво важливо привернути увагу людей до традиційних православних духовних цінностей. Ознакою сучасності стало осмислення нових тенденцій розвитку людства та пошуку кожною країною власної стратегії у майбутньому. Ми бачимо, як духовна криза з кожним роком дедалі більше розкладає наше суспільство. коли не знаходять спільної мови не тільки представники різних інтересів, але й поколінь. За церковним вченням, гілка, що відломилася від дерева Церкви, втрачає живильні соки і починає вмирати. Так і в нашому суспільстві за умови втрати своєї віри, своєї церковності не вистачить сил, щоб тільки за допомогою однієї національної ідеї зберегти свою національну самобутність. Тому нам потрібно ще раз пригадати, що послужило для

нашої Батьківщини тим головним чинником, завдяки якому наша держава, наш народ існують й понині. І повірити, що лише з Божого благословення наша країна нарешті зможе збудувати повноцінну націю і зберегти свою самобутність.

Глобалізація суспільного життя об'єктивно породжує тенденції до уніфікації людської цивілізації. Яке місце української православної культури в цьому процесі? Що зі своєї релігійної й інтелектуальної спадщини вона вплете в нього? Яким чином вона захистить свою присутність як один з ферментів якісного нового етапу духовної зрілості? Яким буде специфічний вклад українського народу в єднання демократичної Європи і в забезпечення більшої безпеки та справедливості у XXI столітті?

Творчий характер історії українського народу дає серйозні підстави передбачати, що і зараз він висуне та відстоїть в духовному і в міжнародному політичному плані найперспективніші для його власної долі відповіді. Розраховувати на успішне складання цього нового іспиту історії було б, м'яко кажучи, легковажно. Ось чому український народ знову потребує духовного єднання на основі традиційних релігійних цінностей в концептуальному осмисленні переходу і творчої дифузії ідей і досвіду для з'ясування вірних відповідей. Разом з тим, якщо враховуватимуться тенденції до уніфікації цивілізації, його нова культурна взаємність вимагає, з одного боку, нової відвертості до інших етнокультурних спільнот, з іншого – рішуче протидіє, що відтворює імперські амбіції і звужує відвертість світогляду нашого взаємозалежного і багатообразного світу.

Одна з причин, яка робить тему виключно відповідальною і складною, – це розвиток процесів децентралізації у сучасному світі. А вони пов'язані передусім з розвитком сил опору людства проти всіляких спроб до його штучної, корисливим чином мотивованої уніфікації. Це виявляється як у вузькому суспільному плані – щось пов'язане з наростаючим небажанням індивіда, що придбав самопочуття громадянина, приймати без гомону рішення, що спускаються зверху, пов'язані з його долею, так і в широкому міжнародному плані, в якому громадськість окремих країн, окремі народи не можуть прийняти нову логіку, штучно-кабінетну, таку, що є наскільки абстрактною, настільки і економічно, і політично, і в кожному іншому сенсі глибоко егоїстичною.

Це логіка однобічного ідеологічного регламентованого суспільного розвитку у всьому світі, нав'язування окремо взятій країні односторонньої релігійної і політичної волі затвердження моделі однопо-

люсного світу, що відбувається під прапором пристойних і гуманних на перший погляд гасел світу, що уніфікується.

Так, дійсно, людство прагне до світу, що уніфікується. Гармонія цього світу, сила цього світу, перспективність цього світу, демократичність цього світу залежать єдино від здатності кожного народу, навіть і найменшого, стверджувати як свою релігійну і національну самобутність, так і свою етнокультурну ідентичність (у найширшому сенсі цього поняття). З цієї саме точки зору утверджується ідея багатополюсного світу. Світу, в якому на основі загальних або супутніх інтересів, бачень і етнокультурних традицій слід шукати розумний баланс на загальній дорозі до щасливого і світлішого майбутнього.

Це надзвичайно складне і важке завдання. Ось чому пройде багато часу, перш ніж людство в цілому зможе знайти розумний баланс між державною волею, волею міжнародно-правових суб'єктів і суспільною ініціативністю, надіями і бажаннями звичайної людини і суспільством, яке вона формує. Навряд чи це станеться швидко і легко. Тому що досягнення цього розумного балансу, цієї гармонії разом з цим означає і виключно етичний, релігійний, інтелектуальний підйом окремого індивіда, тому що гармонія у світі проходить через гармонію в душі і мисленні, в існуванні кожного з нас. Гармонія між людьми, що усуває або переживає глобальну кризу, як виклик своїй вірі і релігійності, однозначно має на увазі гармонію з навколишнім створеним світом, над яким людина, на її думку, повинна лише панувати.

Витоки ідеї панування людини над створеним світом, яка лягла в основу західного стилю мислення, слід шукати в глибинах європейської історії. У своїй світській формі ця ідея склалася в епоху Відродження і остаточно утвердилася в період промислової революції. Європейська наука і економіка були зорієнтовані на підкорення довкілля. Ідея безперервного прогресу, віра у можливість побудови земного раю за допомогою розуму і науки, що йому підкоряється, зросла на Заході до рівня філософської системи. Наука перетворилася на кумира, якому беззастережно поклонялася західноєвропейська цивілізація.

Проте ХХ ст. не лише поставило під сумнів примітивну модель поступального й однолінійного розвитку людського суспільства, але й, по суті, перекреслило її. Віра у можливість вирішення всіх проблем за допомогою науково-технічного прогресу виявилася настільки ж наївною, скільки і небезпечною. Навряд чи можна назвати прогресом процес, який руйнує екологічне середовище і загрожує

всьому живому на Землі. Такий прогрес може розглядатися швидше як рух назад, як регрес. Звідси витікає необхідність перегляду багатьох періодів європейської історії, включаючи Відродження, Реформацію, Просвітництво. Треба змінити свій погляд і на епоху науково-технічної революції як тільки суто позитивне явище.

Ідея прогресу стала домінантою сучасної науки, яка, отримавши піррову перемогу над силами природи, виступила принципово новим чинником історичного буття. Перетворення, що здійснювалися за допомогою науки і техніки, мали часто руйнівний характер, виявляли свої демонічні властивості. Люди непомітно виявилися у владі цієї нічим не контрольованої сили.

Проте було б невірним зводити основну причину кризи нашої епохи до науки і техніки. Останні самі по собі були і залишаються наслідком першопричини, яка лежить у витоків людського роду. Біблейська оповідь, що оповідає про те, як перша людська пара скуштувала заборонений плід з «дерева пізнання добра і зла», схоже, має деякий містичний зміст. «Первородний» гріх спотворив «дійсну природу» людини, її «богоподобіє». Релігійний філософ Карл Ясперс не без підстав порівнював сучасну науку з іншими духовними творіннями, вважаючи, що її походження до цих пір залишається «глибокою таємницею історії». Задовго до її появи «діяли сили, що підготували духовну ситуацію наших днів».

Позбавлена своєї «дійсної природи», людина раз по раз жадібно зривала плоди з «дерева пізнання», не замислюючись про можливі наслідки. Старогрецькі мислителі, прославляючи розум, абсолютизували його силу і досконалість. Культ «чистого» мислення, зосередження на дійсних, тобто «земних» благах властиві філософській системі Аристотеля, який розглядав науку (розум) як верховний порядок у світі і ставив її вище за моральність (совість). Ці уявлення і лежать в основі сучасної глобальної кризи. Правда, і в античну епоху висловлювалися сумніви в необмежених можливостях розуму. Софісти, наприклад, вважали його нездатним відокремити достемене від помилкового.

Середньовічні християнські богослови відмовилися від античної концепції раціоналізму. Вони відчували глибоку неприязнь до раціонального начала, хоча і не заперечували його. Наука протиставлялася вірі і розглядалася як щось шкідливе і гріховне. Кардинал Адріано Корнето писав на початку XVI ст.: «Вся людська наука – безумство». У настільки категоричному запереченні можливостей людського розуму відчувалося інтуїтивне передчуття катастрофи

від знання, позбавленого духовної опори. Саме такий тип раціоналізму, як відомо, запанував у Новий час. Виходячи з концепції «ідеальної людини», розум і науку оголосили головним знаряддям суспільного прогресу і соціального перевлаштування (Г. Лейбніц, Т. Гоббс, французькі енциклопедисти). Проте багато подій європейської історії, включаючи революції XVIII–XIX ст., які призвели до терору і насильства, і промисловий прогрес, що завдавав відчутного удару природі і людському соціуму, відображали не силу, а безсилля розуму. У другій половині XIX ст. антисцієнтистська тенденція супроводжувалася рішучою невірою в суспільний прогрес (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, О. Шпенглер).

Прискорення науково-технічного прогресу не зробило людей щасливішими і етичнішими. Сам прогрес йшов поряд зі світовими війнами, тоталітаризмом, наживою, фанатизмом, злістю і ненавистю. XX століття відкрило перед світом зяючу безодню духовної кризи. Людина з'явилася в новому вигляді і виявилось, що її дійсна природа далека від тієї гармонійності, яку бачили в ній гуманісти Відродження або французькі просвітителі. Справжнім відкриттям стало усвідомлення того, що «таємниця людського зла корениться не лише в соціальному середовищі, яке, швидше, саме є результатом цього зла», що причини недугів, які уразили людство, – в самій людині. Заборонені плоди, зірвані з «древа пізнання», виявилися гіркими на смак. Чи не тому Ф.М. Достоєвський і П. Тейяр де Шарден говорили про необхідність «зміни думки», про вдосконалення якостей людини і її культурної адаптації як єдиний засіб збереження життя на Землі. Відмова від концепції розвитку, орієнтованої лише на задоволення матеріальних потреб, і перехід до стану, в основі якого лежав би духовний людський розвиток, – лише перший крок на дорозі виходу з безвиході. Сучасна глобальна криза ставить перед богослов'ям, наукою про суспільство, насамперед перед філософією історії нові нетрадиційні завдання. Особливо продуктивним є погляд на історію з висоти сьогодення, погляд на минуле через призму глобальних проблем сучасності. Минуле багато що пояснює в сьогоденні, але не більше, чим сьогодення може допомогти нам в розумінні і поясненні минулого.

Сьогодні багато відповідальних осіб «знаходять» цивілізаційний вибір України. Вони, проте, забувають, що він був зроблений ще тоді, коли створювалася державність Київської Русі, яку необхідно пов'язувати не лише з епохою Рюрика, Аскольда і Діра або Олега, а передусім з окресленим згодом духовним вибором. А це – не-

ухильне прагнення до утвердження себе одним із духовних центрів середньовічної європейської і світової культури. Саме таким чином закладаються й історичні основи православної слов'янської цивілізації як міст між культурною традицією Древньої Греції, Риму, Візантії і сьогодношньої Європи. Таким чином «заквашуються» і національні культури інших країн, формуються контури нової етнокультурної спільноти. З легкої руки відмовлятися від усього цього – згубно. Таким чином, обійшовши або проігнорувавши православну традицію, можна привести Україну до національної катастрофи, у зв'язку з чим хочеться завершити свій виступ мудрими словами Його Блаженства, Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира, Предстоятеля Української Православної Церкви, який зокрема наголошує: «Подолати кризу, що з'явилася на шляху суспільства, зможе тільки особиста відповідальність кожного за реформування сучасного життя. Та навіть вона нічого не варта без християнського світогляду. Духовна людина – це людина, яка живе за заповідями Господніми, ставить духовні цінності вище за матеріальні, робить добрі вчинки не заради своєї користі, а заради любові до Бога та людства».

Архієпископ Ігор (Ісіченко)*

«БОЖЕ МІЙ, БОЖЕ МІЙ, ЧОМУ ТИ МЕНЕ ПОКИНУВ?» (Мт. 27:46)

Немає, мабуть, християнина, який би не здригнувся, слухаючи в урочистій тиші храму під час страсних богослужінь слова, промовлені Спасителем на хресті при наближенні смерті. За євангелистом Матеєм, *«близько дев'ятої години Ісус скрикнув міцним голосом, вимовляючи «Елі Елі, лема савах-тані», тобто: «Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?» (Мт. 27:46). Євангелист Марко майже буквально повторює цю фразу: «О дев'ятій же годині Ісус скрикнув голосом сильним: «Елої, Елої, лама савахтані?», що означає у перекладі: «Боже мій, Боже мій! Чому еси покинув мене?» (Мк. 15:34), доповнюючи її згадкою про такі передсмертні слова: «А Ісус, голосом сильним скрикнувши, віддав духа» (Мк. 15:37). Її ж наводить*

* к.філол.н., архієпископ Харківський і Полтавський (Українська автокефальна православна церква)

евангелист Іоан Богослов: «*І, скоштувавши оцту, вимовив Ісус: «Звершилось»; і схиливши голову, віддав духа»* (Ін. 19:30).

«*Елої, Елої, лама савахтані?»*, а точніше, «*Елохі елохі лема швактані*» – арамейська версія гебрійського «*Елі елі лама азавтані*», слів із 21-го Давидового псалма «*Боже мій, Боже мій, чому мене покинув?»*» (Пс. 21:2). Свт. Іоан Золотоустий зауважує: «Для того Він і говорить .., щоб вони знали, що Він ще живий... З цього вони могли бачити, що Він навіть до останнього подиху шанує Отця й не є богопротивник» [4]. А блаженний Єронім Стридонський ще й застерігає від надмірного пов'язування зі старозавітнім контекстом: «Нечестиві ті, котрі гадають, що цей псалом промовлений від імени Давида, чи Естери й Мардохея, тому що навіть євангелисти взяті з нього свідчення відносять до Спасителя» [3]. Тлумачна ж Біблія Олександра Лопухіна нагадує: «Дехто говорить, що тут було висловлене Христом «суб'єктивне почуття, котре не можна плутати з об'єктивним залишенням Його Богом» [7].

Ситуація справді парадоксальна: Син Божий, друга Особа неподільної Святої Тройці, Котрий Сам навчав учнів: «*Все передав мені Отець мій, і ніхто не знає, хто є Син, крім Отця, і хто є Отець, крім Сина, та кому Син схоче відкрити!*» (Лк. 10:22), раптом виявляє перед зібраним натовпом жадливе відчуття залишеності Богом. Та цей позірний парадокс дуже тонко відображає таємничий зв'язок двох природ Ісуса Христа. А ще – сутність Євангелія як послання до людства, в якому дається універсальна модель духовного зростання, шляху до Бога, до Небесного Царства, втілена в особі Людського Сина. Адже Він Сам говорив до Томи: «*Я – путь, істина і життя! Ніхто не приходить до Отця, як тільки через Мене*» (Ін. 14:5).

Кожен з нас як особистість і всі ми разом як цивілізація інстинктивно прагнемо уникнути страждань і випробувань, втекти від болю тіла й душі. Та ж навіть Спаситель у Гетсиманському саді в ніч перед розп'яттям молився: «*Отче мій, якщо можливо, нехай мене ця чаша Мене*» (Мт. 26:39). Ліберальна антропологія прагне звільнити ідею суспільного прогресу від реальності зла, гріха, спокус. XVIII–XIX ст. рясніли оптимістичними концепціями, за якими загальне щастя, добробут, суспільна гармонія неминуче утверджуватимуться з розвитком освіти, впровадженням новітніх технологій, творенням нових соціально-економічних формацій. «Просвічена» Європа намагалася не думати про смерть. Більше того, вона вже готова була поховати Того, Хто втілював нагадування про її невідворотність. Пригадаймо філософський пролог ХХ ст.: «Найважливіша з недавніх подій

– той факт, що «Бог помер», що віра в християнського Бога похитнулася, – починає вже відкидати на Європу свої перші тіні... Всі ми, філософи та вільнодумці, люди «розкутого духу», на звістку про те, що «старий Бог помер», усі ми відчули, що нас осяяло світлом нового дня; наші серця переповнені до краю вдячністю, здивуванням, страхом і чеканням – нарешті обрй нам видається знову вільним, навіть за тієї очевидної істини, що він далеко не безхмарний, нарешті наші кораблі можуть знову напнути вітрила й вирушити назустріч небезпекам, знову кожен, хто прагне знань, зможе відчути на собі всі удари непевної долі; море, *наше* відкрите море, знову розстеляє перед нами свій обшир і, можливо, ніколи ще не було моря настільки «відкритого» [5]. З яким сарказмом читаються нині, по завершенні жорстокого ХХ сторіччя, ці слова з «Веселої науки» Фрідріха Ніцше – хай просякнуті іронією, але ж які точні у відображенні суспільної атмосфери тих часів...

«*Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?*» – слова, які виявляють настрої багатьох мільйонів людей нині, на початку третього тисячоліття, після 11 вересня, коли раптово захиталася світова економіка. Настрої розчарування, страху перед майбутнім, зневіри в учорашніх ідеалах. Для України, де несподівана економічна криза поєдналася з перманентною політичною, ці настрої виглядають особливо похмурими. Брак суспільних авторитетів, гідних довіри, стимулює апатію, втечу від реальності, цинізм. Саме в такі критичні миті вибухає прагнення до соціальних експериментів і революцій. Адже перед викликом загальної катастрофи треба робити будь-що, аби тільки не стояти на місці. Галас, сварки, взаємні образи, штовхання біля парламентської трибуни – кожен, як уміє, ховається від власної відповідальності за скоєне, від суворой однозначности суспільних реалій.

Тим часом криза вимагає від нас мобілізації духовних сил і напруженої внутрішньої праці, несумісної з інформаційними штормами довкілля. Адже, коли хвороба досягає кульмінаційної точки, перед нами простягаються дві альтернативні перспективи: зцілення й смерті. Цивілізація, яка вже була ховала Бога й намагалася будувати своє життя поза Його всеосяжною присутністю, раптом відкрила невгамовний біль самоти залишеного Творцем творіння.

Можна винаходити будь-які обґрунтування для політкоректних конституцій, де не буде й згадки про християнські корені європейської цивілізації, але добровільне сирітство завжди мстиво продукуватиме в нашій свідомості комплекси меншовартости й шукатиме

сатисфакції у взірцях пасіонарності ісламського фундаменталізму або езотеричному досвіді Тибету. Можна наводити тисячі медичних обґрунтувань вбивства ненародженої дитини, але каїнову печать кожного з цих убивств несила буде змити зі свого сумління. Легалізація одностатевих союзів і нав'язування масовій свідомості ідей необмеженої сексуальної свободи не компенсують пустки від втрати родинного тепла й унікального дару подружнього кохання. Наївна втеча від Бога й творення ілюзорних світів споживацького щастя неминуче завершаться катастрофою.

І ось, як застереження від такої екзистенційної катастрофи, Господь відкриває свою батьківську любов не в повчанні чи застереженні, зазвичай нехтуваних самовпевненими дітьми. На Голгофі тринітарна єдність Бога ніби ставиться під питання. Сам Христос входить у драму осамітнення людини – головне джерело наших криз і страждань. Через переживання цієї драми Божий Син засвідчує джерело й перспективу нашого виходу з кризи – неподільну єдність Пресвятої Тройці як онтологічну модель антропологічної та суспільної гармонії, воскресіння до вічного життя. У цій перспективі, за словами Карлоса Вальверде, «вся сукупність реального страждання в житті може бути піднесена й перетворена на засіб досконалішої реалізації кожної особистості» [1].

Криза відкриває для людської свідомості, приспаної заспокоїливими міфами постіндустріального суспільства, неминучість страждань, які годі пояснити суто раціональними причинами. О. П'єр Тейяр де Шарден запрошує побачити в життєвих випробуваннях чинник творення майбутнього життя, єднання з Відкупителем, проникнення Його в наше єство. «Бог уже перетворив наші страждання, змусивши їх реально служити нашому вдосконаленню. В Його руках найбезсумнівнішим чином сили знищення перетворилися на знаряддя, котрим Він обтесує, гранить, шліфує нас, ніби камінь, призначений зайняти точне місце в Небесному Єрусалимі. Він створить і більше, оскільки Його всемогутність, діючи на нашу віру, перетворює ті події, котрі фактично є в нашому житті суцільними втратами, на безпосередній чинник такого бажаного нами єднання з Ним» [6].

Отже, криза – це не конче форма покарання за гріхи, а, можливо, знак довіри й любови Бога до нас. Вона відкриває перед нами суворий і незвичний світ, ніби вікно у свіжість весняного ранку, прохолодний вітрець з якого виганяє з прокуреної кімнати важкий дух учорашнього застілля. Й у цьому «тихесенькому, лагідному вітерце-

ві» (3 Цар. 19:12), ніби Іллі на горі Кармель, у вигуківі «Боже мій, Боже мій, чому ти мене покинув?» нам вчувається Господня відповідь на сумнів, розпач, оманливі й безплідні шукання, на які ми змарнували стільки сили.

Метафора весняного вітру тут не випадкова. Вона нагадує нам благодатне віяння П'ятдесятниці, «неначе подув буйного вітру» (Діян. 2:2), що забезпечує джерело сили Церкви – животворчу присутність у ній Третьої Особи Пресвятої Тройці, Святого Духа. Ще в IX ст. латинський гімнограф Рабанус Магнус висловив почуття християнина поміж світових криз і потрясін чудовим гімном:

Veni Creátor Spíritus,
Méntes tuórum vísita:
Imple supérna grátia,
Quæ tu creásti péctora*.

Ми, християни візантійського обряду, починаємо кожне молитовне правило аналогічним закликком до Святого Духа: «Царю Небесний, Утішителю, Душе істини,... прийди і вселися в нас» [2]. Це, власне, й знаменує розчинення нашого духовного ества назовні, в справжній світ, осяяний вічною присутністю Того, Хто обдаровує нас співпереживанням болю втрат, зрад, розчарувань, аби, збагачені досвідом цього болю, ми піднеслися до переживання благодатної присутності Святого Духа. Присутності, котра уможлиблює нам адекватне сприйняття Божого Слова й осяяння його світлом позірно похмурого й безнадійного видноколу зануреного в кризу світу.

1. Вальверде К. Философская антропология / Пер. с исп. Г. Вдовина. – М.: Христианская Россия, 2000. – С. 337.

2. З вірою і любов'ю: Молитовник православної родини з Псалтирем. – 3-те вид. – Х., К., Львів: ПВ «Святогорець», 2007. – С. 4.

3. Иероним Стридонский. Четыре книги Толкований на Евангелие от Матфея / Пер. с лат.; Вст. ст. И.Н. Го-ленищева-Кутузова. – Москва : Уч.-инф. экумен. центр ап. Павла, [б. г.]. – С. 262.

4. Иоанн Златоуст, св. Полное собрание творений: В 12 т. – М.: Православное братство «Радонеж», 2001. – Т. 7, кн. 2. – С. 868. – Ре-принт изд. 1901 г.

5. Ницше Ф. Веселая наука («la gaya scienza») // www.nietzsche.ru.

6. Де Шарден П.Т. Феномен человека: Сб очерков и эссе / Пер. с фр.; Сост. и предисл. В.Ю. Кузнецов. – М.: Изд-во АСТ, 2002. – С. 56–57.

7. Толковая Библия или комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета / Изд. преемников А.П. Лопухина. – СПб., 1911. – Т. 8. – С. 461.

* Прийди, Святий Духу, наповни серце твоїх вірних, запали в них вогонь любові Твоїї (лат.).

Л.І. Ільчук*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Аналіз наукової інформації, присвяченої фінансово-економічній кризі у світовій економіці, свідчить про суттєву трансформацію поглядів на ринкову економіку та соціальний захист населення в Європі. Так, представники Міжнародного валютного фонду, зокрема його голова Домінік Стросс-Кан підкреслив, що теза про саморегуляцію ринкової економіки, як показала криза, застаріла і на перший план виходить її державне регулювання. Таку ж думку висловив Президент Німеччини Горст Келер, який чотири роки керував Міжнародним валютним фондом. Він зазначив, що ринкова економіка живе за рахунок конкуренції, але її влада не повинна бути безмежною, в протилежному випадку соціальні потреби населення стають другорядними, а майбутнє наступних поколінь взагалі може опинитися під питанням. Тому в умовах кризи необхідно посилювати державний фактор управління економікою. «Ми потребуємо сильної держави, яка може диктувати свої правила ринку і забезпечувати їх виконання», – підкреслив Президент Німеччини.

Наступним критерієм міцної економіки визначено такий нееконімічний термін, як довіра громадян до уряду своєї країни та до її фінансових установ, особливо в умовах фінансово-економічної кризи. Так, керівництво Deutsche Bank обрало тактику відкритості: банк швидко і без зволікань інформує про свою фінансову ситуацію. На біржі така прозорість отримала високу оцінку. Акції німецького банку не лише не впали в ціні, а навіть зросли на два з половиною відсотки. Очевидно, що Deutsche Bank переконав клієнтів і акціонерів, що найскрутніший етап кризи для цієї фінансової установи залишився позаду. Протилежний приклад. Глава правління швейцарського банку UBS вимушений був піти у відставку після того, як стало відомо, що керівництво банку приховало справжні обсяги збитків від фінансової кризи. Більш того, найбільший банк Швейцарії від початку кризи списав вже 37 мільярдів доларів США – більше за всіх

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

на світових фінансових ринках. Банк поки що вдалось врятувати від краху, але його акції продовжують падати, адже довіру акціонерів через брак прозорості значною мірою втрачено.

Втрати економіки у результаті кризи хвилюють світову спільноту ще й в аспекті соціального захисту клієнтів фінансових систем, причому не тільки юридичних, але й фізичних осіб – пересічних громадян країни. За прогнозами Міжнародної організації праці (МОП), через економічний спад чисельність безробітних в усьому світі може зрости на 50 мільйонів, з них майже 8 мільйонів або одна п'ята цієї чисельності може бути громадянами 51 держави регіону Європи та Центральної Азії, а близько половини з них – 27 країн-членів ЄС. Восьма регіональна зустріч МОП, яка відбулась у лютому 2009 р. і збрала представників працівників, роботодавців та урядів з країн Європейського регіону, а також понад 30 міністрів праці або державних секретарів окреслила **шість напрямів**, на яких повинні зосередитися уряди, роботодавці, працівники та МОП:

- забезпечення кредитних потоків і стимулювання попиту;
- поширення соціального захисту та політики зайнятості, особливо стосовно найбільш уразливих груп;
- підтримка продуктивних підприємств, особливо малих;
- забезпечення дотримання та просування основоположних принципів і прав у сфері праці;
- посилення соціального діалогу та трипартизму;
- підтримка і збільшення допомоги задля розвитку та інших інвестиційних потоків до уразливих країн.

На зустрічі було відзначено, що саме Європа зробила найбільш послідовні кроки до розбудови збалансованої та комплексної соціальної моделі суспільства, що стало частиною її амбітного інтеграційного процесу. І саме Європа сьогодні несе більшу відповідальність за ухвалення ефективних і справедливих дій у відповідь на нинішню кризу та на виклики, які постали перед нами у сфері праці, підтримуючи соціальний захист і соціальний діалог.

Уряди країн, роботодавці, працівники та громадські організації, які опікуються соціальними проблемами, повинні бути надзвичайно пильними, щоб на фоні нестабільності та економічних труднощів не відродилися політичні реакції у вигляді расової чи релігійної ненависті, дискримінації іммігрантів або етнічних меншин, переслідування представників профспілок і протекціоністської економічної політики, що призведуть до ускладнення кризи. У цьому ключі пройшов саміт Європейської комісії, який відбувався на початку травня

у Празі, і був присвячений боротьбі з безробіттям як наслідком фінансово-економічної кризи. Його учасники обговорили конкретні дії щодо довго- та короткострокових періодів на шляху подолання безробіття. Для цієї роботи у європейських та національних масштабах було прийнято 10 конкретних пропозицій, які рекомендовані для впровадження країнами ЄС:

1. Зберігати на роботі стільки людей, наскільки це можливо, з тимчасовим корегуванням робочого часу з поєднанням з перепідготовкою кадрів за підтримки громадських організацій (включаючи Європейський соціальний фонд).

2. Заохочувати підприємництво та творчу працю, наприклад, через зниження витрат на непrestiжну, низько оплачувану працю.

3. Підвищити ефективність національних служб зайнятості шляхом інтенсифікації консультацій, тренінгів і пошуку роботи у перші тижні незайнятості, особливо незайнятої молоді.

4. Значно підвищити кількість високоякісно підготовлених працівників.

5. Проводити більш ефективний трудовий маркетинг з підвищенням гарантій високого стимулювання праці, активної державної політики на ринку праці, поліпшення системи соціального захисту, що призведе до кращої інтеграції малозабезпечених верств населення, включаючи інвалідів, низько кваліфікованих працівників і мігрантів.

6. Підвищити кваліфікації працівників на всіх рівнях з безперервним навчанням, зокрема надання всім випускникам шкіл необхідного рівня кваліфікації, який сприятиме пошуку роботи.

7. Використовувати мобільність трудових ресурсів для досягнення відповідності пропозиції і потреби у праці з найкращим ефектом.

8. Визначити можливості працювати у відповідних галузях, потрібні кваліфікації й удосконалити перелік професій, які необхідні економіці.

9. Допомогати безробітним і молодим особам починати власну справу, наприклад, шляхом тренінгу управління справою, наданням стартового капіталу або через надання пільг при оподаткуванні у початковій стадії.

10. Запровадити передбачливість і обережність при реструктуризації виробництва через спільне навчання та обмін досвідом.

Потрібно зазначити, що Єврокомісія значну увагу приділяє соціальному захисту молоді. Про це свідчить прийнята в кінці квітня цього року нова стратегія ЄС у сфері молодіжної політики на наступні

десять років під назвою «Молодь: інвестуємо й надаємо можливості». Молоде покоління – цінний ресурс, який виснажується, адже за прогнозами ЄС його сьогоднішня частка – 20% населення – до 2050 р. зменшиться до 15%. Поточна фінансово-економічна криза особливо підкреслює потребу плекати молодий людський капітал, оскільки сьогодні молоді доводиться протистояти важким випробуванням – чимало молодих людей не закінчують навчання і втрачають роботу, потрапляють під загрозу бідності та соціальної ізоляції. Нова стратегія охоплює багато галузей, передбачає як короткострокові, так і довготермінові заходи у ключових напрямках політики, що впливають на життя європейської молоді, зокрема у сферах освіти, працевлаштування, творчості й підприємництва, соціальної інтеграції, здоров'я та спорту, участі у громадському житті та волонтерській діяльності. Нова стратегія також наголошує на важливості молодіжної роботи і встановлює посилені заходи для ефективного впровадження молодіжної політики на рівні ЄС.

Стратегія ЄС «Молодь: інвестуємо й надаємо можливості» має **три** основні мети:

- створити для молоді більше можливостей у сферах освіти і працевлаштування;
- покращити доступ усіх молодих людей до суспільного життя і забезпечити їхню активну участь у ньому;
- сприяти солідарності між молоддю та суспільством.

При цьому пропонується гнучкіший і простіший метод координації молодіжної політики між країнами ЄС. У тісному зв'язку з Лісабонською стратегією забезпечення стабільного економічного зростання та створення нових робочих місць у Європі, зокрема через розвиток постійного діалогу між Євросоюзом та його молоддю. Стосовно США, то заходи, які спрямовані на подолання кризових явищ і соціальний захист населення, практично мало чим відрізняються від європейських.

Пред тим, як перейти до аналізу стану справ в Україні, зупинимося на деяких аспектах подолання кризи в державах Центральної Азії, таких як Мексика та Аргентина. Щодо **Мексики**, то потрібно зазначити, що державна система соціального захисту в кризовий період 1996 р. була досить скромною. Існували дві основні програми: система соціального страхування (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення) для співробітників великих підприємств, які у своїй більшості були далеко не бідними людьми; забезпечення засобами для існування тих, хто не може працювати. Реальний відсоток на со-

ціальні заходи складав 1,9%, в той час як в інших державах – від 60–20% ВВП. Але під впливом кризи модель різко змінилася. Асигнування на підтримку засобів до існування виросли з 3 трл. песо, до 8 трл. песо, тобто на 37%. У систему страхування від безробіття були включені працівники підприємств із штатною чисельністю до 5 осіб (малі підприємства). Введена державна програма стимулювання пошуку роботи для тих, хто отримує виплати з безробіття. Після кризи існування вищеперелічених програм продовжилось на постійній основі. Була прийнята знаменита програма «Прогрес», відповідно до якої виплати готівкою пов'язувалися з розвитком людського капіталу. У результаті видатки за програмою склали 0,2% ВВП, а вигоди отримали 2 млн. домогосподарств.

Аргентина. Показники ВВП на душу населення знизилися на 4,2%, індивідуальне споживання на душу населення – на 6,4%. Збільшився рівень нерівності і бідності. Реальна заробітня плата скоротилася на 22%, скоротилася також чисельність учнів початкових шкіл. У зв'язку з цим в Аргентині була розроблена національна програма стимулювання пошуку роботи «Трабайджер» для тих, хто отримує виплати з безробіття. Вартість цієї програми складала 1% ВВП. У результаті реалізації цієї програми рівень доходів сімей збільшився в середньому на 26%, а для найбідніших верств населення – на 74%. Програма політико-економічних заходів була замінена на грошові виплати, хоча з менш ефективним результатом з точки зору адресності.

Враховуючи світовий досвід соціального захисту населення у кризовий період, проаналізуємо ситуацію в **Україні**. Найбільшою проблемою в Україні на сьогодні є фінансово-економічна криза та її негативний вплив на життєдіяльність соціуму. Першим проявом є загроза втрати робочого місця, відсутність надходжень у вигляді грошових доходів для утримання домогосподарств. На обліку державної служби зайнятості на 1 квітня 2009 р. перебувало 897,8 тис. незайнятих громадян порівняно з 924,9 тис. на 1 березня, що становило 3,1% від населення працездатного віку. Офіційного статусу безробітних на зазначену дату набули 97,9% незайнятих громадян, із них 71,4% отримували допомогу з безробіття. Серед безробітних кожен другий раніше займав місце робітника, майже кожен третій – посаду службовця, а кожен п'ятий не мав професійної підготовки. Середній розмір допомоги з безробіття становить 604,16 грн., що практично дорівнює розміру мінімальної заробітної плати (605 грн.), але менше рівня прожиткового мінімуму для працездат-

ної особи (669 грн.). На 1 січня 2009 р. на одне робоче місце претендували 10 громадян, зокрема у Вінницькій області – 39, в Івано-Франківській і Хмельницькій областях – 48, у Черкаській – 77 осіб [2].

Ще одна проблема – це працевлаштування молоді, тобто забезпечення першим робочим місцем. Випускники вищих навчальних та інших закладів освіти вимушені самотужки підшукувати собі робочі місця, хоча на забезпечення першого робочого місця Фондом з тимчасової втрати працездатності для роботодавців виділяються певні кошти. Але молодь на сьогодні не задовольняє рівень оплати перших робочих місць. До причин такого кризового явища можна віднести: наявність кризових явищ в економіці; структурні деформації; розрив господарських і технологічних зв'язків; нестабільність політичної системи; недосконалість законодавчої бази: некерована міграція; наявність прихованого безробіття тощо.

Фінансово-банківська система. Ця система зазнала значного збитку у зв'язку з недосконалістю та видачею величезної кількості споживчих та іпотечних кредитів. У свідомості населення України визріла думка про те, що Європа, Америка та інші розвинені держави все життя живуть у кредит. Постало питання: а чим ми гірші? Але що сталося, нам уже відомо. Державні органи почали терміново виправляти допущені помилки за рахунок інвестування в банки та за рахунок платників податків. Це посягло недовіру як до влади, так і до банківської системи взагалі та створило соціальну напругу у суспільстві. З економічної точки зору – спад виробництва на 70–80%, із соціальної – втрата робочих місць та, відповідно, зниження соціального захисту.

Щодо пенсійного забезпечення в кризовий період слід зазначити, що було відновлено диференціацію розмірів пенсії шляхом збільшення заробітної плати та підвищення вартості одного року страхового стажу. З метою недопущення погіршення пенсійного забезпечення внесено ряд змін до Закону України «Про державний бюджет», що дало змогу розпочати виплату пенсій Пенсійному фонду України власними коштами у 2009 р.; внесено зміни до графіка виплати пенсійного забезпечення; розроблено законопроекти щодо стимулювання погашення страхувальниками заборгованості перед пенсійним фондом. Понад 10 млн. із 17 млн. сімей в Україні, або кожна друга сім'я отримали соціальну підтримку у вигляді державної допомоги, житлові субсидії чи пільги. Проводиться значна робота із соціального захисту інвалідів у кризовий період, яких налі-

чується 2,65 млн. осіб [1]. Тобто ми можемо констатувати, що певна робота проводиться, соціальний захист функціонує, незважаючи на проблеми в економічному та політичному розвитку держави.

Враховуючи світовий досвід, посилаючись на наукові дослідження можемо запропонувати ряд заходів, які б зменшили вплив кризи на соціальний захист населення України:

- **по-перше**, антикризові заходи щодо соціального захисту населення, покращення стану бідних верств населення повинні бути невід'ємною складовою державної політики;

- **по-друге**, доцільно в даний період здійснити одну чи дві добре організовані цільові програми соціального захисту, які можуть корегуватися, зважаючи на розширення кризових впливів;

- **по третє**, не потрібно виходити за межі «необхідного», потрібно забезпечити для бідних мінімальний рівень споживання;

- **по-четверте**, політичні імпровізації в період кризи можуть призвести до ситуації, коли вжитих заходів буде замало і застосовані вони будуть запізно»;

- **по-п'яте**, скоротити бюджетні витрати, особливо на представницькі розходи, використання службового транспорту (як наземного, так і повітряного);

- **по-шосте**, вжити заходів щодо посилення адресності соціальних виплат і надання соціальних допомог. Упорядкувати систему пільг у державі;

- **по-сьоме**, визначити пріоритетні види економічної діяльності в Україні, на рівні держави підтримати підприємства, які є головними експортерами, захистити вітчизняного виробника.

Зрозуміло, що запропоновані заходи не вирішать усі проблеми, пов'язані із соціальним захистом населення в кризовий період, але сприятимуть зменшенню негативних впливів на соціальний розвиток нашої держави.

1. Матеріали підсумкової Колегії Міністерства праці та соціальної політики України від 26 березня 2009 року.

2. Папієв М. Соціальний захист населення в умовах фінансово-економічної кризи в Україні / Соціальний захист. – 2009. – №3. – С. 8.

О.С. Шнипко*

ДЕРЖАВОТВОЧИСТЬ УКРАЇНИ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ І ДУХОВНО-КОНФЕСІЙНІ ЗАПОБІЖНИКИ

Відцентрові тенденції розвитку України не лише зберігаються, а й посилюються. На рівні експертного середовища, істориків, політологів, геополітиків все гостріше піднімається питання загрози цілісності Української держави. Обережний у своїх заявах спікер українського парламенту кількаразово підкреслив прагнення «деяких політичних сил» розділити Україну і «створити з неї самостійні удільні князівства». Слова В. Литвина відбивають явище, про яке більшість з нас згадує неохоче, проте воно об'єктивно існує. Таким явищем є теза про «розділену» Україну, якій «вже не об'єднатися». Західні експерти й аналітики в неофіційних розмовах навіть називають «критичний рубіж» – 2017 рік, коли закінчиться термін перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі.

В умовах гострої економічної кризи, жорсткого політичного протистояння, різноспрямованості зовнішньополітичної орієнтації української еліти, тотального правового нігілізму та відсутності легітимних механізмів розв'язання внутрішніх конфліктів – проблема подолання сепаратизму та збереження України як цілісної держави є як ніколи актуальною.

Проблема сепаратизму в Україні об'єктивно є багатоаспектною. На сьогодні маємо підстави говорити про такі різновиди регіонального сепаратизму:

- російський – на півдні України, зокрема в Криму;
- кримськотатарський – знову ж таки в Криму;
- румунський – на Буковині;
- угорський та так званий «русинський» – на Закарпатті.

До них слід додати й придністровський сепаратизм, що має зворотній вектор: не від України, а до неї.

Не відстають й етнічні українці. Серед них то розгорається, то де-що затухає питання «розколу України». Лініями розколу називаються як «Дніпро» (відповідно, Лівो- та Правобережжя), так і «сортність» людей, які представляють різні рівні соціальної піраміди.

* д.е.н., професор кафедри фінансів та банківської справи Національної академії управління

Більш загрозливою є регіональна диференціація громадян формально єдиної держави.

На нашій пам'яті здійснено кілька спроб практичної реалізації низки сепаратистських проектів.

Перший проект. 16 лютого 1991 р. була створена так звана «Галицька асамблея» (Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська обласні ради) на чолі з В. Чорноволом. Тоді в регіональній пресі висувались ідеї про виведення західноукраїнських земель зі складу СРСР, якщо на такий крок нездатна вся Україна.

Під час «помаранчевої революції» депутати місцевих рад львівської та інших західних областей перепідпорядкували собі міліцію та інші правоохоронні структури.

Сьогодні на рівні зондажу громадської думки звучить ідея про створення Західної Федеративної Республіки Галичини з центром у Львові. «Федеративної», оскільки до її складу планується включити самобутнє й багатонаціональне Закарпаття, жителі якого поки що до перспективи увійти до складу галицької держави ставляться насторожено.

Другий проект. Кримськотатарська громада України ще у 90-ті роки ХХ ст. оприлюднила наміри щодо доцільності створення на території Білогірського, Нижньогірського та Кіровського районів Криму власної автономії з першочерговими ознаками державності (органи політичного управління та кадрового забезпечення, фінансово-економічні структури, освітні та духовні заклади тощо). Починаючи з 2006 р., наміри кримських татар стали більш масштабними – аж до перетворення всього півострова спочатку в їхню національну автономію, а потім і в національну державу.

Третій проект. З'їзд «депутатів усіх рівнів», що відбувся у Севеодонецьку 28 листопада 2004 р., став виразником ідеї «донецького сепаратизму». Його метою було заявлено історичну необхідність створення Південно-Східної Української Автономної Республіки. Подібні наміри підігрівались енергійними заявами популярних політиків на кшталт відомого лозунгу харківського міського голови Є. Кушнарьова про «харьковскую власть, которая не сдастся киевской».

Близьким до попереднього є **четвертий проект**, який передбачає відродження в нових історичних умовах Донецько-Криворізької республіки, що засвітилась у 1918 році. У 2006 р. в регіоні легалізована організація «Донецька республіка». З подачі її лідерів періодично озвучується лозунг про неминучість від'єднання від України

низки областей та створення Донецької Федеративної Республіки (ДФР). Її складниками називають сучасні Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Харківську та Херсонську області. Ідея підтримується «Міжнародним Русским Фронтом», а також одеським проросійським рухом «Родина». В регіональних агітаційних матеріалах закликається «продовжити боротьбу за Святу нашу Донецьку Русь». Під час «помаранчевих подій» у шахтарській столиці відкрито вербувалися «ратники» в так звану «Донецьку Республіканську Армію Спасіння».

Як видно, регіон політично перегрітий. Його вибух не лише новими сепаратистськими ідеями, а й практичними діями – лише справа часу.

П'ятий проект. Закарпатські русини здійснюють послідовні кроки у напрямі створення власної держави. 25 жовтня 2008 р. їхні лідери підписали «Акт проголошення русинської державності» та заявили про відтворення своєї республіки у статусі 1938 року. Обрано так званий «державний виконавчий уряд» русинської держави, відновлено її історичні символи. Мусуються чутки про готовність угорського парламенту визнати незалежність цього політичного новоутворення.

Шостий проект. Впливові політичні кола сучасної Румунії не відкидають можливості повернення буковинських земель (а це більша частина Чернівецької області) до складу «Романія маре» – Великої Румунії в момент, коли українська державність захитається. Відповідно, п'ятою колоною реалізації таких намірів в Бухаресті вважають 150-тисячну громаду українських румунів, частина з яких вже має румунське громадянство.

Можна продовжувати, проте й наведених аргументів досить для усвідомлення державно-політичної якості України як «мінного поля», розмінувати яке надзвичайно складно. Для цього потрібні авторитет, досвід і величезне терпіння державотворчого істеблшменту України, які він фактично втратив.

Останнім часом тема розколу України знову актуалізувала-ся серед різних суспільно-політичних сил. Якщо для прикладу взяти тільки події поточного року, то їх аналіз, як про це писав відомий історик, «без валідолу неможливий».

Спрацьовує подразник недалеких виборів. Якими б вони не були – президентськими, парламентськими, місцевими чи змішаними – їхня енергетика за попередніми прогнозами перевищуватиме відомі «помаранчеві події». Основні політичні гравці, що втратили підтримку виборців внаслідок незграбних дій і фінансово-економічної

кризи, з ймовірністю у 100% повторять спробу згуртувати свій електорат за регіональною ознакою.

Оживає галицький проект. На Заході України також дедалі голосніше звучать ідеї на кшталт: «плани євроінтеграції зі східняками, що вперто виступають проти НАТО та ЄС, реалізувати неможливо»; «без східняків Європа прийме Західну Україну до своїх лав практично негайно, як це було з поляками та прибалтами». З боку НАТО також просочилася інформація, що Альянс готовий «розкрити свою парасольку над Україною, столицею якої буде Львів». Отже, НАТО також допускає ймовірність децентралізації України.

Видозмінюється бачення українських перспектив за кордоном. Проаналізуємо дві протилежні точки зору – американську та російську, особливо наголосивши на тому, що і США, і РФ – наші стратегічні партнери.

Про Америку. На наших очах обірвано новітню традицію зовнішньої політики **Сполучених Штатів Америки**. Відповідно до неї, республіканці нехтували Україною (це робили Президенти Дж. Буш-батько та Дж. Буш-син), а демократи всіляко підкреслювали значення українсько-американського співробітництва (особливо помітно це робив Президент Б. Клінтон). Така логіка порушена. Зокрема, демократ Б. Обама за півроку перебування на посаді глави американської держави аж ніяк не виявив не те що підвищеного, а хоч якогось інтересу до України. Першим високопоставленим чиновником, що відвідав Україну, став заступник держсекретаря США Дж. Стайнберг. І відбулося це лише через три місяці після інаугурації нового господаря Білого дому.

Відомому у світі американцю польського походження Збігневу Бжезінському належить думка про те, що хоча Україна як держава і відбулася, Галичина цілком може відокремитися та проголосити власну незалежність. У виступах цього діяча, який завжди лобював інтереси нашої держави на Заході, останнім часом звучать скептичні ноти: «Складно брати активну участь у майбутньому України, якщо самі українці виявляються неспроможними порозумітися для захисту власної незалежності».

По-іншому поводить себе **Російська Федерація**. Наприкінці минулого року глава російського уряду висловився набагато жорсткіше: «Украина – это даже не государство». Іншими словами, з Кремля прозвучало запрошення до геополітичного перекроювання України як незрілого політичного утворення, неспроможного постояти за себе.

Закамуфльований, але виразно антиукраїнський підтекст мали успішні військові дії Росії проти Грузії та одностороннє визнання нею «суверенітету й незалежності» Абхазії та Південної Осетії. Захід не просто «проковтнув» ці дії Кремля, обмежившись політичними заявами, а й перейшов до політики «реінтеграції Росії в міжнародні структури» та «перезавантаження» відносин з нею. Іншими словами, «розминка» Росії у ближньому геополітичному просторі відбулася. Черга за її основними матчами.

Розвиваючи новітні імперські перспективи власної батьківщини, відомий російський геополітик О. Дугін прогнозує поділ України найближчим часом за сценарієм: правий берег – Заходу, лівий берег та південь – Росії, Крим – Туреччині. За його баченням, південно-східні регіони України мають забезпечити Росії вихід до православних Молдови, Румунії та Сербії, створивши основу для формування «єдиного православного мира» на чолі з Росією.

Ми не можемо не звернути увагу на останній документ, підписаний 12 травня президентом сусідньої держави. Його офіційна назва – «Стратегія національної безпеки Російської Федерації». Мета стратегії – повернення Росії до елітного кола обраних держав, які є світовими лідерами. Зробити це можна лише за рахунок «собирання земель», а не їх розбазарювання та витрачання, як це було у важкі для Кремля 90-ті роки ХХ століття. Кандидат № 1 на таке збирання – Україна, про що у білокам'яній говорять майже відкрито.

Отже, **боротьба за Україну з боку світових центрів сили посилюється**. Включити або всю Україну, або якийсь її фрагмент до своїх зон впливу мріють і у Вашингтоні, і в Москві. Надто важливою є наша територія в геополітичному плані, надто значимими є наші транзитні ресурси, надто перспективними виглядають українські чорноземи на тлі загострення світової продовольчої кризи.

Окремі експерти формулюють взагалі похоронну для української державності тезу: зовнішні центри впливу (ними є Захід та Росія) «втомилися» від спроб поглинання України як єдиного цілого й готові «поділити її між собою». За таких пасьянсів ще невідомо, кому дістанеться Київ. Для росіян це «мать городов русских», від якої вони ніколи не відмовляться. На Заході пропонується протилежна теза: «Європа закінчується там, де стоїть останній готичний храм», тобто в тому самому Києві.

Виходом із такої заплутаної ситуації могла б стати федералізація України. Але трансформація унітарної держави у федеративну – це надзвичайно серйозна політична акція, яка зачепить всі без ви-

нятку сторони життя нашого народу. Це конституційна, адміністративно-територіальна, соціальна, економічна, фінансова, мовна, культурна та інші реформи, що мають відбутися практично одночасно.

Для створення федерації без загрози розпаду всієї країни потрібен політичний лідер загальнонаціонального масштабу. Свого часу при розв'язанні доленосних питань розвитку нації кільком країнам реально пощастило. Наприклад, Німеччину, Францію, Велику Британію, Китай, по суті, врятували вдалі дії їхніх лідерів. Йдеться, відповідно, про Конрада Аденауера, Шарля де Голля, Вінстона Черчілля, Ден Сяо Піна.

Гірка, але правда: в Україні подібних історичних фігур немає. Своєю нездатністю довести до кінця жодну із проголошених реформ Україна продемонструвала світові внутрішню лідерсько-елітну спустошеність.

Отже, про суспільно схвалену, юридично легітимну, визнану впливовими державами федералізацію розбалансованої України у виконанні знайомих нам політиків поки що говорити не доводиться. Більшості населення залишається жити, страждаючи. Або страждати, живучи. Підходять обидві формули.

За таких умов представлені в Україні конфесії можуть і повинні виконати роль своєрідних компенсаторів суспільної і державної недосконалості. Йдеться не про політичне керівництво, що заборонено Конституцією України, а про необхідність духовної підтримки населення, у багатьох випадках залишеного державою напризволяще перед сонмом великих і малих проблем. Це – той напрямок діяльності, який може об'єднати і самих святих отців, прямо або опосередковано втягнутих у мирські конфлікти.

Церква неодноразово відігравала вирішальну роль у нашій історії, в часи страждань та випробувань залишаючись останнім прихистком для людини, сім'ї, всього народу. Обережно зазначимо, що поліконфесійність України є одночасно і її благом, і її випробуванням на духовну зрілість.

Католицизм, протестантизм, іслам, частина православ'я, інші представлені в Україні конфесії мають зовнішні центри управління або тяжіння. Трапляються і зловживання, де святість і гріх змішані воедино. Деякі представники світового протестантизму розглядають Україну як територію для ведення місіонерської діяльності, начебто це якась дика язичницька країна, а не суспільство з тисячолітньою християнською традицією. Замість того, щоб вкладати в Україну, такі місіонери вивозять з неї. У випадку із Сандеєм Аделаджі та його «Посольством божим» краще підходить слово «грабують».

За таких умов зовсім не виключено, що заклики до геополітично-го перекроювання України можуть отримати церковне забарвлення і просуватися тими, хто за своїм саном має орієнтувати людину на вічне, а не земне, а від того гірше.

Чи є серед релігій сила, здатна протистояти відцентровим тенденціям? На наш погляд, такою силою може стати Українська православна церква Київського патріархату, орієнтована на постійну та конструктивну взаємодію з іншими церквами. Ця церква з перших днів свого існування виразно зайняла проукраїнські патріотичні і державницькі позиції. На жаль, українська влада її підтримує недостатньо. Згадаймо хоча б поховання патріарха Володимира, позицію влади у передачі церкві таких національних святинь, як Києво-Печерська та Почаївська лаври тощо.

Історична паралель: у революційні 1917–1920 рр., які були долею для України, нерішучість керівників Української Народної Республіки у питанні відродження українського православ'я значною мірою зумовила поразку національно-визвольних змагань. Заздрість – не краща людська риса. Але саме вона виникає при усвідомленні ролі костелу у відновленні польської державності. Чим ми гірші за наших західних сусідів?

Українське православ'я має величезну гуманістичну традицію. За свідченнями відомих істориків, воно завжди звернене на внутрішній світ людини. Тому в ньому немає розколів, ересей, анафем, жорстокої боротьби з іншими церквами. З набуттям Україною незалежності ця віра отримала новий імпульс для повернення того достойного місця в житті суспільства, яке було відібране кілька століть тому. Йдеться про складне питання, до якого нас повертає саме життя – **створення єдиної помісної православної церкви на базі Київського патріархату** при поважному та шанобливому ставленні до інших церков. У суспільстві вже сформовано «критичну масу» настроїв та переконань, тому сам факт її створення стане реальним кроком до зміцнення України.

Маючи на увазі збереження України, Київський патріархат з метою консолідації суспільства (а фактично й держави) міг би ініціювати створення **Всеукраїнської міжцерковної наради** з постійно діючим секретаріатом. Такий механізм узгодження позицій, вирішення загальних для всіх церков проблем, взаємодії з органами влади давно назрів. І якщо це не поспішає зробити сама держава – слово за нами, душпастирями та громадянським суспільством.

До позитивів, що можуть вигідно виділити Всеукраїнську міжцерковну нараду з товщі інших соціальних утворень, вже зараз можна віднести:

- володіння інформацією про стан справ в останньому українському селі, де може бути закритою школа, але не храм Божий;
- миттєву реакцію як на людські радощі, так і біди й страждання;
- підготовку пропозицій з широкого кола питань, які хвилюють суспільство;

- селекцію із середовища молодих віруючих тих яскравих особистостей, що могли б «увірватись» у державотворчий процес та олюднити його сутність;

- реабілітацію в громадській думці тих напівзабутих вартісних вимірів людини, що виявились або оббреханими, або висміяними – душа, честь, благородство, служіння, подвижництво, спасіння.

Безглуздо порівнювати духовне зі світським. Починаючи з прадавніх часів, держави падали, а віра стояла. Чи не здається високодостойному товариству, що саме зараз церква має не лише:

- *сліпо дотримуватись усталених ритуалів;*
- *приймати замовлення;*
- *отримувати плату за прейскурантом церковних послуг;*
- *придумувати бізнес-проекти;*
- *боротися за земельні ділянки й споруди,*

але й **утримати в життєдайному стані вищу цінність, що у нас сьогодні є – незалежну Українську державу.**

Митрофорний протоієрей Олекса Петрів*

РОЛЬ ЦЕРКВИ У ПОДОЛАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Відштовхуючись від теми цьогорічної конференції, насамперед хочу звернути увагу на слово «криза», яке у контексті заявлених тематичних напрямів конференції розглядається з боку економічного. Усі ми знаємо, що економічний розвиток – категорія циклічна, тож рано чи пізно, серйозний економічний спад, який ми тепер переживаємо та називаємо кризою, – закінчиться. Про це однозначно свід-

* керівник секретаріату Верховного архиєпископа Української греко-католицької церкви

чить історичний досвід. Катастрофи, тобто незворотнього руйнування світової економічної системи, не відбудеться.

Але, якщо говорити про кризу, то більш загрозливими виглядають перманентні екологічні негаразди, які все частіше переростають у локальні катастрофи. Екологія – це не абстрактне поняття, не віддалені катастрофи та катаклізми, а все, що оточує нас, що стосується кожного, це проблеми середовища нашого мешкання. Можна прожити без багатьох досягнень науково-технічного прогресу. Без природи, без чистого повітря, неотруєної їжі та води прожити неможливо.

Екологічна криза – термін для позначення важкого перехідного стану екологічних систем і біосфери в цілому. Стан екологічної кризи означає наявність значних структурних змін навколишнього середовища. Традиційно виділяються екологічні кризи природного та антропогенного походження.

При цьому екологічна криза істотним чином відрізняється від екологічної катастрофи, адже остання означає повне руйнування екологічної системи. У випадку ж екологічної кризи зберігається можливість відновлення порушеного стану.

Для запобігання настанню незворотних наслідків глобальної екологічної катастрофи найбільш важливим є підвищення рівня екологічної правосвідомості.

Згідно з теоретичним визначенням, «правосвідомість – це сукупність поглядів, ідей, які виражають ставлення людей, соціальних груп, націй до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним і неправомірним, тобто правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості. На відміну від інших форм суспільної свідомості, правосвідомість має свій особливий предмет відображення і об'єкт впливу – право як систему юридичних норм, правовідносини, законодавство, правову поведінку, правову систему в цілому. Правосвідомість не тільки відбиває у правових категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах людей правову дійсність, але й спрямовує суб'єктів права на певні зміни у правовому середовищі, прогнозує і моделює їх» [1].

Ключовий пункт правосвідомості – «усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення у міжнародних документах про права людини та доктринах провідних релігій світу» [10].

Екологічна свідомість – розуміння необхідності забезпечення чистоти природного середовища, формування відповідної свідомості людини щодо екології, подолання негативних моральних якостей особи, таких як егоїстичне, споживацьке, неекономічне використання природних ресурсів, безгосподарність, марнотратство, що завдають відчутної шкоди навколишньому середовищу [4].

Для становлення належного рівня екологічної правосвідомості, окрім чіткої та загальнозрозумілої системи права сьогодні є нагальною потреба у відповідній сучасним умовам життя ефективній системі правовиховного впливу, яка б урахувала всі особливості світогляду сучасної людини, останні досягнення правознавства, психології, філософії і сформувала високу правову культуру особи, тобто таку її властивість, яка характеризується повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і вмінням їхнього використання, а також активною правомірною поведінкою у всіх життєвих ситуаціях.

Для пошуку відповіді на запитання про те, яку роль може відіграти Церква у формуванні екологічної правосвідомості, насамперед треба з'ясувати, – що ж Церква пропонує? Слід зазначити, що, говорячи про Церкву, матимемо на увазі дві найбільші (як в Україні, так і у світі) традиційні течії християнства – православ'я й католицизм.

У тринадцятому розділі Основ соціальної концепції Руської Православної Церкви «Церква і проблеми екології» зазначається:

«XIII.1. Православна Церква, усвідомлюючи свою відповідальність за долю світу, глибоко стурбована проблемами, породженими сучасною цивілізацією. Важливе місце серед них займають екологічні проблеми. Сьогодні вигляд Землі спотворюється в планетарних масштабах. Уражено надра, ґрунт, воду, повітря, тваринний і рослинний світ. Навколишня природа практично цілком задіяна в життєзабезпечення людини, яка вже не задовольняється різноманіттям її дарунків, але нестримно експлуатує цілі екосистеми. У результаті Земля постала на порозі глобальної екологічної катастрофи.

XIII.2. Відносини між людиною і навколишньою природою були порушені у доісторичні часи, причиною чого послужило гріхопадіння людини і її відчуження від Бога. Гріх, що зародився в душі людини, згубно вплинув не тільки на неї, але й на увесь навколишній світ. «Тварина, – пише апостол Павло, – скорилася суєті не добровільно, але з волі того, хто підкорив її, – у надії, що і саме творіння звільнене буде від рабства тлінню заради слави дітей Божих. Бо

знаємо, що усе творіння сукупно стогне і мучиться донині» (Рим. 8. 20–22). У природі, як у дзеркалі, відбився перший людський злочин. Насіння гріха, посіяне в людському серці, виростило, як свідчить Священне Писання, «терня і колючки» (Бут. 3.18) на землі. Стала неможливим повна органічна єдність людини і навколишнього світу, що існувала до гріхопадіння (Бут. 2. 19–20). У своїх стосунках із природою, що набули споживчого характеру, люди стали все частіше керуватися егоїстичними спонуканнями. Вони стали забувати, що єдиним Владикою Всесвіту є Бог (Пс. 23.1), Якому належать «небо і ... земля, й усе, що на ній» (Втор. 10.14), тоді як людина, за виразом святителя Іоанна Златоуста, є лише «домоправитель», якому довірене багатство долішного світу. Це багатство – «повітря, сонце, воду, землю, небо, море, світло, зірки», як зауважує святий, Бог «розділив між усіма порівно, начебто між братами». «Господарювання» над природою і «володіння» землею (Бут. 1.28), до яких людина покликана, за Божим задумом не означають уседозволеності. Вони лише свідчать, що людина є носієм образу небесного Господаря і, як така, повинна, на думку святителя Григорія Нісського, показати свою царську гідність не в пануванні і насильстві над навколишнім світом, а в «обробленні» і «збереженні» (Бут. 2.15) величі царства природи, за яке вона відповідальна перед Богом.

XIII.3. Екологічна криза змушує переглянути наші відносини з навколишнім світом. Сьогодні все частіше критикуються концепція панування людини над природою і споживчий принцип у взаємозв'язках з нею. Усвідомлення того, що сучасне суспільство платить за блага цивілізації занадто дорогу ціну, викликає протидію господарському егоїзму. Так, виявляються види діяльності, що завдають шкоди природному середовищу. Одночасно розробляється система її захисту, переглядаються методи господарювання, починаються спроби створення ресурсозберігаючих технологій і безвідходних виробництв, що одночасно могли б «умонтуватися» у природний кругообіг. Одержує розвиток екологічна етика. Суспільна свідомість, що керується нею, висловлюється проти споживчого способу життя, вимагає підвищити моральну і юридичну відповідальність за шкоду, нанесену природі, пропонує ввести екологічне навчання і виховання, закликає об'єднати зусилля щодо захисту навколишнього середовища на базі широкої міжнародної взаємодії.

XIII.4. Православна Церква гідно оцінює працю, спрямовану на подолання екологічної кризи, і закликає до активного співробіт-

ництва в суспільних акціях, спрямованих на захист Божого творіння. Разом з тим, вона відзначає, що такі зусилля будуть більш плідними, якщо основи, на яких будуються відносини людини з природою, матимуть не тільки гуманістичний, але і християнський характер.

XIII.5. Екологічні проблеми мають антропологічний характер і породжені людиною, а не природою. Тому відповіді на питання, поставлені кризою навколишнього середовища, містяться в людській душі, а не у сферах економіки, біології чи технології політики. Природа насправді перетворюється чи гине не сама по собі, а під впливом людини. Її духовний стан відіграє вирішальну роль, тому що позначається на навколишньому середовищі як при зовнішньому впливі на неї, так і за відсутності такого впливу.

Взаємозв'язок антропології й екології протечежується в наші дні, коли світ переживає одночасно дві кризи: духовну й екологічну. У сучасному суспільстві людина інколи втрачає усвідомлення життя як дарунку Божого, а іноді навіть сам зміст буття зводиться до фізичного існування. Навколишня природа за такого ставлення до життя вже не сприймається як дім, а тим більше як храм, стаючи лише «середовищем існування».

Аналогічні твердження знайшли своє відображення у Декларації Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Церква і світ на початку третього тисячоліття». Зокрема, у розділі VII «Проблема екології», зазначається: «До найсерйозніших проблем сучасності належить проблема екології. Однією з головних причин забруднення навколишнього середовища є небачене і невинуватене зростання суспільного споживання у високорозвинених країнах, де прагнення до необмеженого достатку і розкоші стало нормою життя. Криза душі призвела до екологічної кризи. Відповідь на проблеми навколишнього середовища лежить не стільки в площині економіки, біології, хімії, технології або політики, скільки в людській душі. Вихід з екологічного тупика може бути знайдений лише через духовне відродження людей. Люди повинні усвідомити свою відповідальність перед Богом за правильне і виправдане використання природних ресурсів довіреного їм Богом світу [3].

Особливу увагу у цьому документі зосереджено на проблемі біоетики: «На порозі третього тисячоліття вчені і суспільство стурбовані досягненнями в галузі біології і генетики. З'явилась можливість маніпуляції генною інженерією і самим життям. Церква не може бу-

ти безчасною і байдужою до проблем, які виникають у сфері біоетики. Намагання вчених поставити себе на місце Бога і за своїм розумінням змінювати і «покращувати» його створіння може призвести до непередбачених результатів. Розвиток біомедичних технологій випереджає осмислення можливих духовно-моральних і соціальних наслідків. Досягнення біоетики потребують богословського осмислення; вони не можуть бути віддані на відкуп ученим і законодавцям. Церква, висловлюючи свою позицію з питань біоетики, виходить із вчення Божественного Одкровення про життя як безцінний дар Божий і про свободу, яка є невід'ємною сутністю людини, створеної за образом і подобою Божою».

Не залишалася поза увагою священноначалія цієї Церкви й проблема клонування. У розділі IX зазначеного документа визначено такі засади: клонування, тобто отримання генетичних копій тварин, яким займаються вчені, що відкинули Бога-Творця і поставили себе на Його місце, порушило питання про можливість клонування людей. Цей намір учених викликає протест у всьому світі, бо клонування може стати руйнацією людства. Клонування відкриває можливість маніпуляцій з генною складовою особистості і може сприяти подальшому її знищенню. Клонування здатне зруйнувати основи дітонародження, материнства і батьківства. Небезпечним є клонування і психологічних наслідків. Людина, яка з'явилась на світ у результаті такої процедури, може відчутися не окремою особистістю, а лише чиеюсь копією. Однак клонування окремих клітин і тканин організму не є замахом на особистість і в деяких випадках може бути корисним для людини. Необхідно також враховувати, що експерименти з клонуванням людини можуть супроводжуватись народженням нежиттєздатного потомства. «Тиражування» людей може бути бажаним лише для прихильників тоталітарних систем. Людина не може претендувати на роль Творця Всесвіту. Клонування є викликом Богу і створеній Ним за Своїм образом і подобою людині, невід'ємною частиною якої є свобода та індивідуальність особи. Свого часу найвищий ангел Денниця уявив себе богом і став дияволом.

Не залишається осторонь у справі боротьби за екологію й Вселенський Патріархат. Так, у посланні Предстоятеля цієї Церкви з нагоди Дня захисту навколишнього середовища (1 вересня 2008 р.) було, зокрема, сказано таке: «На початку нового церковного року ми ще раз є покликані – з відновленою духовною інтенсивністю в

Христі та з особливою чуттєвістю – подумати над станом нашої щедрої планети та пожертвувати особливі молитви задля захисту всього природнього світу. На відміну від більшості інших форм зловживання та насильства, забруднення навколишнього середовища може спричинити велику та непоправну шкоду, руйнуючи майже всі форми життя на планеті. Сьогодні дослідники навколишнього середовища наголошують, що помітна зміна клімату може розладнати та зруйнувати цілу екосистему, що підтримує не тільки людський рід, але й весь чудовий тваринний і рослинний світ, який взаємозалежний між собою. Вибори та дії іншої, ніж цивілізованої сучасної людини призвели до цієї трагічної ситуації, що містить головно моральну та духовну проблему, на яку божественно натхненний Апостол Павло виразно вказав колоритним образом, підкресливши її особливий онтологічний вимір у своєму Листі до Римлян дев'ятнадцять століть тому: «Створіння було підпорядковане суєті не добровільно, а через того, хто його підкорив... Бо знаємо, що все створіння разом понині стогне і разом страждає у важких муках» (Рим 8:20,22).

У цьому документі підкреслюється спільна відповідальність за наслідки зловживання «царською гідністю» людини: «Проте тут ми зобов'язані ствердити, що цей духовний і моральний вибір проблеми навколишнього середовища складає сьогодні – можливо більш ніж коли-небудь до цього – спільну совість усіх людей та особливо молоді, яка добре усвідомлює той факт, що все людство має спільну долю. Постійно зростаюче число людей усвідомлює, що їхнє загальне споживання, їхнє особисте заангажування у виробництві певних товарів чи їхнє відкидання інших – торкається не тільки етичних, але й також есхатологічних параметрів. Більшість людей знає, що ірраціональне використання природних ресурсів і неконтрольоване споживання енергії призводить до кліматичних змін із наслідками для життя та виживання людства, сотвореного на образ Божий, а отже, є рівноцінним гріхові. Постійно зростаюче число людей характеризує добродіями або в іншому випадку порочними тих, хто ставиться до природи відповідно розсудливо або нерозсудливо» [9].

Новим тоном у голосі Церков на захист довкілля є таке твердження: «Особливо бентежним є той факт, що найбідніші та найбільш уразливі члени людського роду уражені проблемами навколишнього середовища, яких вони не створювали. Від Австралії до Африки ми дізнаємося про регіони, які зазнають затяжних посух,

що спричинює спустошення плідних і продуктивних до цього земель, де місцеве населення страждає від надзвичайного голоду та спраги. Від Латинської Америки до серця Євразії ми чуємо про танучі льодовики, від яких залежать мільйони людей у постачанні води».

Екуменічний Патріархат пропонує такі практичні дії: «... щоб збільшити свідомість не тільки серед громадської думки, але й також серед відповідальних світових лідерів. Вона досягає цього організуванням екологічних симпозіумів, що мають справу з кліматичними змінами та використанням води. Кінцевою ціллю цього зусилля є дослідити взаємозв'язок світових екосистем, та вивчити яким чином проявляються феномени глобального потепління та їхні антропогенні наслідки. Через ці академічні зібрання, відвідувані представниками різних християнських Церков та світових релігій як також різних наукових дисциплін, наш Екуменічний Патріархат намагається створити стабільний та новаторський альянс між релігією та наукою, оснований на фундаментальному принципі, що – для того, щоб досягти цілі та зберегти природне навколишнє середовище – обидві сторони повинні показати дух доброї волі, взаємоповагу та співпрацю. Співпраця науки та релігії, яку ці симпозіуми організували в різних частинах планети, намагається спричинитися до розвитку етики навколишнього середовища, яка повинна підкреслити, що використання світу та насолодження матеріальними добрими повинні бути Євхаристійними, супроводжувани прославою Бога; тією ж мірою, зловживання світом та участь у ньому без відношення до Бога є гріховним як перед Творцем так і перед людством як створінням» [9].

Що стосується Церкви Католицької, то ця проблематика не залишається поза увагою ще з часу становлення індустріального суспільства, тобто вже з кінця XIX століття, з виходом у світ славнозвісної енцикліки «*Rerum novarum*» у 1891 році. Розвиток цієї доктрини прослідковується від поміркованого антропоцентризму до субсидіарності (від лат. *Subsidium* – надавання допомоги), персональності і загального добра. Один з аспектів цієї проблеми: незрівнянна вартість людської особи та нові загрози людському життю, ґрунтовно опрацьовано в енцикліці «*Evangelium vitae*» виданій у 1996 році. Найбільш відповідним документом, у якому всебічно розглядається ця проблема, є пастирський лист Святішого Отця Івана Павла II «Екологічна криза: спільна відповідальність», у якому зазначено: «Усе більше людей схиляються до тієї думки, що світу загрожують

не тільки гонка озброєнь, регіональні конфлікти і соціальна несправедливість, але й відсутність належної поваги до природи, пограбування природних ресурсів і погіршення навколишнього середовища. Відчуття нестабільності, що народжується в результаті подібної ситуації, розвиває колективний егоїзм, неповагу до інших і нечесність.

Багато етичних цінностей, важливих для розвитку мирного суспільства, особливо доречні в рамках екологічного питання. Зважаючи на взаємопов'язаність нинішніх проблем, необхідні і ретельно скоординовані рішення, засновані на моральнозв'язному світогляді. Для християн такий світогляд формують релігійні переконання, побудовані на Божому одкровенні.

У книзі Буття, де Бог робить перші одкровення перед людством, є слова: «І Бог побачив, що вона гарна.» Після того, як Бог створив небеса, море, землю і все, що в ній міститься, Бог створив жінку і чоловіка. Тут наголос явно підсилюється: «І Бог побачив, що все, що він зробив і бачив, було дуже гарним» (Бут. 1:31). Бог вручив усе створене чоловіку й жінці, і лише тоді він зміг відпочити «від своєї роботи» (Бут. 2:3).

Покликання Адама і Єви, як помічників Творця, сприяти появі тих здібностей, що відрізняють людину від всіх інших істот. У той же час їхнє покликання послужило причиною встановлення тісних взаємин між людством і всіма іншими істотами. Так, Отець «повідомив нам з усією мудрістю і проникненням свій намір утілити в Христі ідею цілісності всього суцього, об'єднати в ньому всіх істот як на землі, так і на небі». Ці біблійні ідеї допомагають нам краще зрозуміти зв'язок між діяльністю людини і всіх інших істот. Якщо людина не підтримує ідею Творця, вона стане причиною порушення гармонії і порядку в усьому світі... Ми повинні визначити корінь проблеми і виправити ту глибоку моральну кризу, одним із сумних аспектів якої є знищення навколишнього середовища. У першу чергу, варто вказати на бездумне застосування плодів науково-технологічного прогресу. Багато недавніх відкриттів і досягнень принесли людству користь. Дійсно, вони демонструють шляхетний характер людського покликання, зв'язаного з відповідальною участю в божественних творчих діях у світі. Але зараз нам стає ясно, що використання цих відкриттів призвело до згубних наслідків. Ми зрозуміли, що не можемо втручатися в одну сферу екосистеми, не звертаючи при цьому уваги на наслідки такого втручання, що виявляються в інших сферах, і на благо майбутніх поколінь.

Величезна частка провини за екологічні проблеми покладається на нашу мораль; відсутність поваги до життя очевидно в тім, як ми забруднюємо наше навколишнє середовище. Часто інтереси промисловості виявляються пріоритетними порівняно з благом робітників, а інтереси економіки – порівняно з благом цілих народів. У таких випадках забруднення навколишнього середовища є результатом антиприродного бачення, наслідком зневаги до людини. І нарешті, величезні можливості, що відкриваються у сфері біологічних досліджень, не можуть не змусити нас серйозно стривожитися. Ми ще не в змозі оцінити наслідки «сміливих» генетичних маніпуляцій і розвитку нових форм рослинного і тваринного життя, не говорячи вже про неприпустимі експерименти, що стосуються походження самого людського життя. Ні для кого не є секретом те, що в такій делікатній сфері байдужість до основних етичних норм чи їхнє заперечення підводить людство до порогу самознищення. Не можна зневажати естетичною цінністю всього суцього. Наші зустрічі з природою можуть по-справжньому нас зцілити; споглядання її пишноти вселяють у нас умиротворення і спокій. У Біблії неодноразово говориться про позитивність світу, покликаного прославити Бога. Не менше враження справляє людська праця. Навіть міста можуть мати свою красу, що повинна спонукати людей піклуватися про своє навколишнє середовище. Правильне міське планування є важливою частиною захисту навколишнього середовища, і повага до природних обрисів землі – необхідна умова здорового екологічного розвитку. Зобов'язання віруючих із збереження здорового навколишнього середовища прямо пов'язані з їхньою вірою у Творця, з їхнім визнанням наслідків первородного й особистого гріха, з їхньою впевненістю в спокуті наших гріхів Христом. Повага до життя й особистості людини поширюється і на все існуюче у світі, що покликаний, як і людина, вихваляти Господа» [11].

Повне подолання екологічної кризи в умовах кризи духовної немислиме. Це твердження аж ніяк не означає, що Церква закликає згорнути природоохоронну діяльність. Однак вона покладає надію на позитивну зміну взаємозв'язків людини і природи з прагненням суспільства до духовного відродження. Ми змінюємо навколишній світ згідно зі своїм внутрішнім світом, а тому перетворення природи повинне починатися з перетворення душі. На думку преподобного Максима Сповідника, людина може перетворити в рай усю землю тільки тоді, коли вона буде носити рай у собі самій» [2].

Суть проблематики, з точки зору найвищих церковних законодавців, насамперед полягає у вирішенні проблем, які досліджує християнська екологічна теологія та екологічна етика. Якщо до цієї проблематики додамо ще й питання еутаназії, абортів і смертної кари, то отримуємо весь спектр тих проблем, які Церква пропонує допомогти вирішити державі на основі цілісної концепції, яка базується на Божому Об'явленні та переданні Святих Отців. Звичайно, ця пропозиція актуальна у багатьох аспектах тільки на рівні теоретичних засад чи певного морального контролю. Те, що стосується формування здорового, цілісного екологічного світогляду, то тут потенціал Церкви важко переоцінити. Одним із найбільш дієвих, перевірених часом і досвідом засобів досягнення такої шляхетної мети може і повинно бути якомога ширше та швидше впровадження у навчальний процес наших шкіл дисципліни «Християнська етика», яка вже викладається у Західному регіоні України і Києві, та на яку, небезпідставно, покладає великі надії педагогічна громадськість.

«Християнська етика» – один із наймолодших навчальних предметів у сучасній українській школі. Він належно вписується у навчально-виховний процес і за відповідної підготовчо-організаційної роботи з боку освітянських методичних служб, Церкви й громадськості варто сподіватися на позитивні результати. Християнська етика – це цілісна концепція виховання на християнських морально-етичних засадах, яка характеризується глибокою повагою до Закону, насамперед до Закону Божого і до закону людського як похідної від цього найвищого правового імперативу. Окрім виховної, християнська етика виконує ще й пізнавальну функцію: даючи знання про гармонійний устрій Всесвіту, предмет формує гармонійну особистість та плекає у підростаючого покоління високу екологічну культуру.

У плані формування правової культури особистості християнська етика вже робить і ще зробить незрівнянно більше, ніж загани міліції чи роки тюрми. Підтвердження цьому слугують – слова Григорія Сковороди: «Релігія надає людському серцю бажання того, до чого її примусом тягнуть громадянські закони».

Однак, не слід занадто сподіватися тільки на цю надзвичайну можливість, яку нам дає життя у посттоталітарному, деїдеологізованому, вільному суспільстві, бо й самі творці програми цього предмета застерігають про те, що «хоча й існує при викладанні предмета спокуса нетерпеливості, спокуса якнайшвидше повернути маси дітей, цілі класи й отримати великий успіх відразу, та це не є Божий

метод. Таких 100-відсоткових результатів не мав Ісус Христос. Відомий український педагог К. Ушинський зазначав, що це знання без особливих труднощів можна передати учням за 15–20 хвилин, а моральні переконання так швидко не виникають, вони проходять довгий і непомітний для стороннього ока шлях, утворюючись поступово» [5]. Тож впровадження в освітню систему України цього предмета, його належне кадрове і методологічне забезпечення, разом із цілеспрямованою діяльністю всіх складових громадянського суспільства за серйозної підтримки (у тому числі й фінансової) з боку державної влади дозволять сформувати у наших дітей, а через них і у батьків, високу еколого-правову культуру особи.

Наступне питання, яке стоїть перед нами – чи чинне міжнародне та українське законодавство дозволяє реалізувати таку співпрацю. Принципи міжнародного права навколишнього середовища, яке перебуває у стадії завершення структурного формування, не є ще досить конкретними. У Стокгольмській декларації ООН (1972 р.) з проблем навколишнього середовища зазначається, що: «захист навколишнього середовища на благо нинішніх та майбутніх поколінь – узагальнюючий принцип щодо усієї сукупності спеціальних принципів і норм міжнародного права навколишнього середовища. Його суть зводиться до обов'язку держав у дусі співробітництва на благо сучасного і майбутнього поколінь здійснювати всі необхідні заходи зі збереження та підтримки якості навколишнього середовища, включаючи усунення негативних наслідків, а також із раціонального і науково обґрунтованого управління природними ресурсами» [7]. Дух співробітництва стосується не тільки до держав як суб'єктів міжнародного права, але й усіх інших суб'єктів публічних і приватних правовідносин, на всіх їх рівнях, у тому числі й Церкви.

Характерним у міжнародному праві є також те, що інститут екологічних прав людини формується на основі прав колективних як фундамента цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних прав індивіда. Очевидним є і те, що проблеми охорони навколишнього середовища ввійшли до низки проблем подальшого розвитку цивілізації. Саме так розставлені акценти Міжнародною конференцією з навколишнього середовища і розвитку, що відбулася в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. У преамбулі Декларації зазначається, що конференція «має на меті встановлення справедливого глобального партнерства шляхом створення нових рівнів співробітництва між державами і людьми» [6]. 27 принципів Декла-

рації поєднують в одному документі проблеми прав людини, ролі жінок і молоді, місцевих громад, інтереси пригноблених народів із проблемами міжнародного співробітництва держав в охороні навколишнього середовища і регулюванні природокористування.

Що ж стосується українського законодавства, то, враховуючи вищесказане, досить зачитувати сьому частину преамбули Конституції України: «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями» [8], щоб зрозуміти, що Бог, Церква, держава та екологічна відповідальність перед поколіннями – категорії, які не можуть бути жорстко відділеними одна від одної. Тим паче, що у статті 16 Конституції держава взяла на себе обов'язок забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України. Хоча, згідно з третьою частиною статті 35 Конституції України Церква відокремлена від держави, але вона не відокремлена від суспільства, якому служить, і не відокремлена від «попередніх, нинішніх та майбутніх поколінь», перед якими також має свій обов'язок.

Залишається відповісти на останнє запитання: чи готове суспільство і державний апарат до співпраці з Церквами у цій галузі. Відповідь на нього можлива тільки після відповіді на питання про те, чи суспільство і державний апарат потребують допомоги Церков при його вирішенні. Зважаючи на неоднорідність української спільноти, важко однозначно відповісти на це запитання, хоча позитивні тенденції розвитку бачення такої потреби можна прослідкувати не тільки на Заході нашої держави. Що ж стосується державного апарату, то останні нормативно-правові акти української влади та публічно задекларовані наміри свідчать про те, що таке бачення, а за ним й готовність до співпраці, слава Богу, є.

Час і бажання до співпраці всіх згаданих суб'єктів правовідносин поряд з чіткою, загальнозрозумілою систематизацією та структуризацією всієї системи екологічного права здатні подолати екологічний та еколого-правовий нігілізм у нашому суспільстві і сформувати належну екологічну правосвідомість.

1. Андрус'як Т. Теорія держави і права // www.andrusiak.com.ua.

2. Гуманитарный экологический журнал. – Т. 3. – Вып. 2. – 2001. – С. 48–50.

3. Декларація Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Церква і світ на початку третього тисячоліття» (Київ, 2001 рік) // www.risu.org.ua.

4. Економічна енциклопедія / Бібліотека Воєvodина // enbv.narod.ru.

5. Калашник А.К., Огірко О.В. Християнська етика (1–12 класи): Методичний посібник. – Львів: МАУП, 2003.

6. Конференция ООН по окружающей среде и развитию. 1992. (Рио-де-Жанейро). – Нью-Йорк, 1993. – Т. 1.

7. Международное право / Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 571 с.

8. Основи Конституційного права України / В.В. Копейчиков. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 223.

9. Послання Його Всесвятості, Екуменічного Патріарха Вартоломея, з нагоди Дня Захисту Навколишнього Середовища (01/09/2008). Message of His All Holiness, the Ecumenical Patriarch Bartholomew, on the Day of the Protection of the Environment(01/09/2008) // www.ec-patr.org.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

11. This sacred earth: religion, nature, environment. – Ed. R. Gottlieb. – London and New York: Routledge, 1996. – P. 230–238.

Єпископ Станіслав Ширококордюк*

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ НА МЕЖІ МІЖ ДУХОВНИМ І МАТЕРІАЛЬНИМ СВІТАМИ

Вибираючи тему «Культурні цінності на межі між духовним і матеріальним світами» мені хотілося акцентувати вашу увагу не на самій проблемі, яку можна назвати проблемою новітньої цивілізації, а на проблемі свідомості людини щодо оцінки цих цінностей.

Сьогодні відомо, що в усіх складних ситуаціях, які потребують розпізнання, необхідні добрі, навіть професійні експерти. Якщо експерти справді добрі і професійні, то вони допоможуть зрозуміти будь-яку проблему і шляхи її вирішення. В Україні сьогодні при втраті довіри до будь-яких державних експертів таку роль могла б виконувати Церква. Бо найскладніші проблеми, які ми маємо сьогодні, це проблеми моральні. Про що можна говорити, коли втрачена елементарна відповідальність за своє людське життя і гідність людини як особистості. Якщо ми стаємо свідками досить поширеного явища, коли люди втрачають свідомість, то матеріальні речі не можуть бути дорожчими за людське життя. Приклади самогубства сьогодні серед бізнесменів і просто серед молодих людей якраз свідчать про цю моральну проблему. Бо якщо хтось навіть власного життя не дооцінює і готовий його знищити через матеріальні проблеми, то що така людина здатна зробити з життям іншої людини,

* вікарний єпископ Києво-Житомирської дієцезії

для досягнення власного успіху. Таке нищення, яке сьогодні відбувається, і є втратою духовних цінностей і моральності. А при такому моральному безладі і відповідальності за гідність людського життя неможливо побудувати правової держави чи нормального суспільного життя.

Тому віддавна у Католицькій Церкві існує соціальне вчення. Це означає, що Церква служить і навчає служити людині в її потребах, насамперед духовних, а також у матеріальних.

Поняття соціального служіння походить від пізнання Бога як Творця світу і Творця людини. З одного боку, сам Бог вважається джерелом всього сущого, а з іншого – в центрі всіх подій залишається людина, створена за образом і Божою подобою. Бог обдаровує її всіма необхідними здібностями і благами. Бог вільно і безкорисливо дарує життя всьому сущому. Саме чоловік і жінка, створені Богом, стають управителями і хоронителями благ створеного світу. Релігійний досвід Старого світу і саме об'явлення Бога народові (котрий і став вибраним), свідчить про постійну Божу турботу про людину. Бог постійно навчає цей народ у різний спосіб, доводить, що тільки моральний спосіб життя може бути відповіддю людини на його любов.

Десять заповідей Божих вказують найкращий і найпевніший шлях життя, вільного від рабства гріха. Вони вчать людину справжньої людяності, висвітлюють головні обов'язки і права, людську мораль. Практично тільки три перші заповіді стосуються Бога, а решта сім заповідей – людини. Там безліч прикладів і постанов щодо служіння потребі людини. Там чітко видно, як Бог у своїй доброті турбується про людину, остерігає від затверділості серця і несправедливості до людини. Обіцяє захистити сироту, вдову, чужинця і просто того, хто потребує.

Новий завіт – це взагалі звершення Отцівського наміру любові в Ісусі Христі. Ціла наука Ісуса Христа, викладена в чотирьох Євангеліях, це досконале доповнення і досконале виконання Закону (союзу людини з Богом). Десять заповідей Божих становлять невід'ємні правила всього суспільного життя (як це нагадає Ісус Христос багатому юнакові (Мт. 19, 18)).

В Євангелії від Луки Ісус описує своє Месіянське служіння словами пророка Ісаї: «Господній Дух на мені, бо Він мене помазав. Послав мене нести Добру Новину бідним, звіщати полоненим визволення, сліпим прозріння, випустити пригноблених на волю, оповістити рік Господній сприятливий» (Лк. 4, 18–19; пор. Іс. 61, 1).

Любов надихає служіння Ісуса серед людей, є любов'ю, котру Він пізнав у тісному єднанні з Отцем. Новий Завіт дозволяє повніше збагнути досвід, який пережив і передав нам Ісус, досвід любові Бога Отця. Ісус проголошує нам визвольну милість Бога всім тим, кого зустрічає на своєму шляху, починаючи від бідних, маргінальних, грішників, і запрошує їх іти за Ним, бо Він перший підкорився Божому наміру любові і зробив це у винятковий спосіб – як Божий посланець у світі.

Діяння Апостолів (6,1–7) оповідає, як дбайливо розпочали своє служіння Апостоли і учні серед бідних, особливо служачи хворим і вдовам. Згодом для цього служіння були вибрані перші диякони, щоб учні і Апостоли змогли більше перебувати у молитві і служіння Слово.

Починаючи з перших днів існування Церкви Христової, практично виконувалося соціальне служіння, а соціальна доктрина Церви стала невід'ємною складовою евангелізаційного служіння. Проблеми і питання справедливості, свободи, розвитку відносин між народами, миру – все, що стосується людської спільноти також належить справі евангелізації. Вона була б неповною, якби чуло не ставилась до вимог Євангелії та реального життя людини (приватного або суспільного). Існує глибокий зв'язок між евангелізацією і людським розвитком.

І тут не варто забувати, що головна місія Церкви – служити повному спасінню людини. Церква реалізує це покликання в рамках земної історії у певній спільноті та суспільстві. А назва «Католицьке соціальне вчення» походить з енцикліки Пія XI «*Quadragesimo anno*» (1931), в якій Папа стверджує: «Під впливом настанов та у світлі енцикліки Папи Лева XIII постало справжнє Католицьке соціальне вчення, яке щодня розвивають і збагачують невтомними зусиллями ті, кого називаємо помічниками Церкви. Вони не обмежують це вчення кабінетними стінами, а виходять з ним у світ і вир життя» (*Quadragesimo anno*, 20). У суспільному навчанні Йоан Павло II був послідовний спадку Йоана XXIII, Павла VI та II Ватиканського собору.

На сьогоднішній день Католицька Церква в Україні виконує дуже відповідальне завдання соціального служіння, але дотримуючись дуже важливої пропорції у напрямках такого служіння:

- евангелізація (духовне служіння);
- соціальне (матеріальне служіння).

Розподіл таких обов'язків цілком зрозумілий. Церква проповідує слово, виконує сакраментальне служіння і визначає обов'язки соціального служіння. Для соціального служіння була створена у

1995 році структура CARITAS (любов милосердна). CARITAS створює структуру Дієцезіальних регіональних і просто парафіяльних осередків. Спільно визначає пріоритети своєї діяльності і нагальні потреби, які виникають.

В Україні пріоритетні напрямки – це діти: соціально незахищені, діти-сироти. Починаючи з 1995 р., було створено чотири центри для відпочинку дітей. Це переважно діти з інтернатів та малозабезпечених сімей. Таким чином, у цих центрах мають можливість відпочити близько 3000 дітей на рік. Це результат соціального служіння, де організовано не тільки відпочинок і харчування, але передусім мінімальна програма християнського виховання.

Відпочинок з Богом – це головна мета служіння Церкви. Для цього у кожному центрі збудована каплиця, де регулярно відбувається Свята Літургія для всіх бажаючих. Передбачена програма викладання уроку релігії, біблійні зустрічі, вільні індивідуальні і спільні молитви (як ранішні, так і вечірні). Тут варто відзначити велику екуменічну діяльність Католицької Церкви, оскільки діти, які відпочивають у цих центрах, не тільки католики. Тому мінімальна програма релігійного виховання є загальнохристиянською. Вона відповідає як католикам, так і православним або протестантам, наприклад, біблійні зустрічі, виклади про 10 заповідей Божих, вартість і важливість молитви «Отче наш» в житті християнина, його відповідальність за вчинки перед Богом, який є суддя справедливий, що за добро винагороджує, а за зло карає, уроки звичайної християнської етики тощо.

Інший напрямок праці з дітьми – це створення будинків сімейного типу. В такому будинку проживає від 8 до 12 дітей різного віку, діти відвідують школу, дитячі садочки, а будинок стає для них родинним домом. Важливим є те, що після закінчення школи цими дітьми опікується Церква, допомагаючи їм у навчанні і в подальшій їхній долі. Вже маємо позитивні приклади студентів, перших фахівців, добрих християнських сімей, які вийшли з наших будинків.

Згідно з вимогами часу, CARITAS допомагає вирішувати проблеми молоді. А це насамперед наркоманія і проблеми СНІДУ. Створюються будинки або місця для наркозалежних, а також центри психологічної допомоги для ВІЛ інфікованих і хворих на СНІД. Всі ці проблеми Церква розглядає як моральні проблеми, наслідком котрих є наркоманія і хвороба СНІД. Незважаючи на всі практичні дії соціального служіння, головним все ж таки залишається те, що Церква має проповідувати Добру Новину бідним, ув'язненим, скривдженим, грішникам, проголошувати визвольну милість Бога.

Церква не може мовчати про соціальну несправедливість, стає на захист кожного людського життя, починаючи від його зачаття і аж до природної смерті.

Захищати моральний лад і гідність кожної людської особи – це також одне з найважливіших і відповідальних обов'язків соціального служіння Католицької Церкви.

Все це відбувається не тільки як матеріальна допомога, а передусім як виховна, яка допомагає навіть найбільшій оцінити найважливіші цінності людського життя, незважаючи на фізичний чи матеріальний стан.

Шейх Ахмед Тамим*

ИСЛАМСКИЕ ЦЕННОСТИ КАК ПУТЬ ДУХОВНОГО ОЗДОРОВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ СИСТЕМОГО КРИЗИСА

Каждому из нас известна обстановка в мире. С каждым годом появляется все больше и больше проблем, с которыми сталкивается общество. Кризис наступил и в экономике, и в политике, и социальный. Все чаще случаются природные катаклизмы и бедствия. Если изучать все эти явления, наблюдать за происходящим вокруг, то мы видим, что наряду со всеми другими вопросами существуют такие проблемы, как эпидемии, которые распространяются по всему миру, наркомания, алкоголизм, проституция, гомосексуализм. Этот ряд неприятных тем пополняется год от года. Происходят массовые убийства и войны, которые не прекращаются, несмотря на все разговоры о высокой цивилизации, о том, что мы встретили наступление нового столетия на земле. Если затронуть только вопрос алкоголизма, то, например, в Америке 10% населения постоянно страдают от этого и финансовые потери при борьбе с алкоголизмом подсчитываются десятками миллиардов. А для того, чтобы иметь представление о культуре поведения людей, достаточно посмотреть на то, как они ведут себя, когда на короткое время, например, в городе, прекращается подача электроэнергии. Почему я говорю об этом? Потому что кризис настал в сознании людей. Сей-

* Голова Духовного управління мусульман України, Президент Ісламського університету, муфтії України

час люди мають доступ к отриманню великого кількості інформації, але при цьому вони не можуть віділити гріх від благодеяння, не мають поняття цінності, винагороди.

Необхідно навчати людей істинним знанням. Один теолог Іслама Абдулла Ібн 'Умар сказав: «Знання ділиться на три часті: перше – це те, що ниспослано від Бога (Небесне Писання істинне і точне), друге – це Пророцьке слово (те, що сказано Пророком і Посланником – точно і правдиво), а третє – це відповідь «не знаю»». Є знання, яке не дано знати кожному людині, але деякі люди стали висувати на цей рахунок свої теорії, передположення, приходять до своїх висновків.

Я думаю, що розмова про існування кризисів зрозуміла кожному, але необхідно шукати вихід з цього положення. Для цього необхідно розвивати діалог, взаємовідносини і мислення на ім'я порятунку суспільства. Пророк Мухаммад сказав, що в тілі людини є орган, який визначає, здорово чи тіло людини. Це серце. Якщо серце здорове, в сенсі духовного стану, то це відображається в діях, словах, вчинках людини. Тому потрібно говорити про людські цінності, пояснювати це, подумати про те, як це внести в свідомість людей, особливо молоді, щоб порятунку наше суспільство і турботитися про майбутнє покоління. Є поняття гріха, винагороди і покаяння. Якщо ці поняття не ясні, то кожен діє так, як йому хочеться, не думає про те, що потрібно бути справедливим, порятунку себе і бути чесним по відношенню до інших членів суспільства. Іслам передає те цінності, які були накоплені на протязі історії, вони передані Пророками, Посланниками, Святими, Небесними Писаннями.

Хочу підкреслити, що дуже важливо поняття особистості самої людини. Ми створені Богом, Бог знає, що для нас корисно і що для нас шкідливо. Він показав нам шлях істини і порятунку через Пророків, які передали поняття «гріха» і «винагороди». Загальне правило в Ісламі: людина не має права наносити шкоду самої собі. Алкоголізм – це нанесення шкоди самої собі і причина потрапляння в гріх, тому це заборонено в Ісламі. Це закладено в мисленні мусульманина, і навіть якщо він вживає спиртне, то знає, що це заборонено, він сам собі наносить шкоду, і потрібно совершити покаяння. Те ж саме можна сказати і про питання наркоманії, совершення самоубийства і про ряд інших питань, стосуються до особистості самої людини.

По отношению к другим людям, например, к жене, детям, родителям, соседям, мусульманам, не мусульманам, представителям других наций, то Ислам дает по этому поводу общее правило: не достигнет верующий совершенства, пока не пожелает другому то, чего сам себе желает из добра. На основе такого правила человек должен строить свое представление о жизни, о том, как выстраивать отношения с другими людьми. Например, если мужчина живет с женщиной, то обязательно должен быть акт бракосочетания, чтобы оба могли защищать свои права и чувствовали свою ответственность друг перед другом. Ответственно надо относиться к вопросу воспитания будущего поколения. А также надо быть ответственным по отношению к родителям, старшему поколению. В наше время многие страдают из-за того, что молодое поколение игнорирует предыдущее, думают, что они уже прожили свою жизнь, а сейчас настало время молодых.

Также необходимо ответственно подходить к вопросу отношения с другими людьми. Раз сказано: «Не достигнет совершенства в Вере...», а Вера – это основной вопрос в жизни, это путь в Рай, «...тот человек, который не желает другому человеку...», не сказано: «только мусульманину», сказано «другому», то есть другим людям, «...того, что сам себе желает из добра». Те люди, которые занимаются прелюбодеянием, продают наркотики, другие одурманивающие вещества, не задумываются о том, что это может произойти с их детьми или с их близкими. На основе вышеизложенного принципа, человеку есть о чем поразмыслить до того, как приступить к совершению какого-либо деяния.

По такому же принципу надо выстраивать деловые, денежные отношения. По денежным вопросам также существуют правила, которые позволяют избежать трений между людьми. Ведь именно из-за вопроса имущественных отношений многие люди попадают в неприятности, происходят ссоры – и все это из-за жизненных материальных благ, которые исчезают. Ислам дает конкретные понятия что такое «долг», «купля – продажа», что разрешено и запрещено продавать, понятие «партнерство» и многое другое. В Исламе запрещено ростовщичество, азартные игры и ряд других вопросов, по существу являющихся проблемами, которые являются причинами мировых кризисов.

По вопросу политики в Исламе, то политик, т.е. «лидер общества» – это их слуга, он взял на себя ответственность и должен служить обществу, работать на процветание, укрепление сплоченнос-

ти и развития общества, а не для того, чтобы использовать общество в зависимости от собственных интересов. А если политики, пользуясь своей «неприкосновенностью», отбирают у людей то, что они заработали честным трудом, то такая политика не приведет к развитию общества, потому что тогда теряется понятие патриотизма, сплоченности общества, жертвования каких-либо материальных ценностей ради общего интереса. То же по вопросу закона. Закон устанавливается для того, чтобы торжествовала справедливость, а если в исполнителя закона такие понятия, при которых он отличает себя от других, например, по расовому признаку, по признаку «наши – не наши», то такая дискриминация не даст любому закону работать одинаково и справедливо во всех ситуациях по отношению ко всем людям. Многие сейчас занимаются совершенствованием законов, а думать надо о том, как развить культуру исполнения законов.

Для начала надо обратить внимание на образование. Образование, которое сейчас необходимо Украине. Представьте ситуацию, если Украина войдет в Евросоюз, а молодежь, которая стремится быстро разбогатеть, ринется получать то, о чем мечтает. К примеру, рассмотрим ситуацию в Латвии: молодежь Латвии отказывается работать, несмотря на то, что стране необходима рабочая сила, они думают о развлечениях и отдыхе на Западе. Поэтому до того, как сделать новый шаг, надо укрепить общество, развить сплоченность и патриотизм. Украина – очень богатое государство, но многие все еще используют наследие советского режима, вместо того, чтобы работать на развитие благ общества и процветание. Многие живут на кредиты и думают о том, как обойти выплаты по кредитам, вместо того, чтобы производить.

Поэтому развитие духовного состояния, религиозный вопрос – это очень важная тема для общества, представителей разных культур, и нам надо думать о том, как развивать диалог для того, чтобы зафиксировать хотя бы минимальные общие понятия ценностей и как осуществлять это на практике.

Е.В. Осичнюк*

ОБЩЕСТВО И ЛИЧНОСТЬ КАК СУБЪЕКТЫ - НОСИТЕЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ

Взаимосвязь и взаимоотношение общества и личности – это проблема, которая была, есть и будет актуальной на всем протяжении истории человечества. Общим основанием этой взаимосвязи является сущность человека. Именно раскрытие сущности человека является необходимым условием выяснения общих закономерностей и особенностей взаимосвязей общества и личности, причин изменения, направленности развития этих взаимоотношений в историческом процессе. Относительно сущности человека существуют различные точки зрения. Получившими наибольшее распространение являются религиозная, научная, философская. Не вдаваясь в выяснение особенностей этих точек зрения, следует подчеркнуть, что в зависимости от того, в чем усматривается сущность человека, формируются и представления о сущности, содержании, исторических особенностях проявления взаимосвязей и взаимоотношений между обществом и личностью.

Опираясь на данные современной науки, можно сделать вывод: **сущность** человека заключается в том, что его жизнедеятельность представляет собой, основанный на материальном производстве, осуществляющийся в системе общественных отношений, процесс сознательного, целенаправленного, свободного, творчески преобразующего воздействия на окружающий мир и на самого человека для обеспечения своего существования, функционирования, развития. Но сущность человека – это абстракция, которая сама по себе не существует. В реальной действительности она проявляется как общество и личность. Именно они являются реальным бытием человеческой сущности.

Общество – это не простая совокупность индивидов, это система связей и отношений, в которых и при помощи которых люди осуществляют свою жизнедеятельность. Поэтому, в соответствии со структурой сущности человека, любое общество характеризуется присущей ему системой жизненных потребностей, уровнем произ-

* д. філос. н., професор кафедри суспільних наук Національної академії управління

водства, системой общественных отношений, уровнем развития сознания и целеполагания, уровнем свободы и творчества. **Личность** – это человек конкретной исторической эпохи, конкретных общественных отношений. Она представляет собой индивидуально неповторимую форму проявления, существования человеческой сущности. Поэтому она, как и общество, характеризуется присущими ей жизненными потребностями, является субъектом-носителем определенного уровня производства, системы общественных отношений, уровня сознания и целеполагания, свободы и творчества. Общество и личность – это две стороны единой целостности – **человека**. Нет общества без личности, нет личности без общества.

В историческом процессе взаимоотношения между обществом и личностью складывались по-разному. Как правило, между ними возникали острые противоречия. С возникновением социально дифференцированного, классового общества господствующее положение в обществе занимают силы, владеющие средствами производства и результатами труда. Они всегда были заинтересованы в сохранении отношений господства и подчинения. Выдавая свои интересы в качестве интересов общества, они были заинтересованы в формировании определенных типов личности (раб – рабовладелец, крепостной – феодал, рабочий – капиталист и др.). В действительности личность противостояла не обществу, а силам, стоящим у власти, претендовавшим на то, что они выступают от имени общества.

Взаимоотношения между обществом и личностью, как правило, регулировались и сейчас регулируются нормами права, юридическими законами, нормами морали. Но, если в нормах морали фиксировались, выработанные человечеством правила, регламентирующие поведение человека в обществе, то юридические законы, нормы права определялись и определяются интересами господствующих сил. Известно, что субъективное отношение человека к действительности определяется содержанием, характером, направленностью его интересов. Несоответствие, противоположность интересов обуславливает обострение противоречий между обществом и личностью. Эти противоречия становятся особенно острыми в периоды кризисов, когда защита социальными субъектами своих интересов становится доминирующим фактором в жизнедеятельности общества и личности. Главным показателем уровня цивилизованности страны является ее способность создать для всех жи-

телей условия жизни, обеспечивающие высокий уровень физического и интеллектуального развития.

Характер взаимоотношений между личностью и обществом в огромной степени зависит от того, в какой мере общество (в лице государства, сконцентрировавшего в своих руках функции управления развитием общества) способно создать необходимые условия для развития личности. В периоды кризисов вопросы создания благоприятных условий для формирования всесторонне развитой личности остаются вне поля зрения государства.

Это особенно ярко проявилось в современных условиях резкого обострения глобального кризиса и кризиса, в котором Украина находится почти двадцать лет. В Украине проблема взаимоотношения общества и личности приобрела катастрофический характер. Это обусловлено тем, что государство, возглавляемое гарантом конституции – президентом, не уделяет должного внимания как тем, кто своей деятельностью создает необходимые условия жизни, так и тем подрастающим поколениям, которые, приняв эстафету от старших поколений, должны будут строить будущее, общество социальной справедливости. Заботу о преемственности поколений государство, фактически, предало забвению, если не считать лицемерных лжеобещаний, провозглашаемых с трибун особенно в период выборов.

В обществе, где безраздельно господствует «святая троица» – Деньги – Власть – Собственность, главным жизненным ориентиром стал принцип «ИМЕТЬ», иметь как можно больше, нажива становится самоцелью жизни. Принцип «БЫТЬ» (быть Человеком) выброшен на свалку истории. Государство, проводимой им политикой, объективно обрекает народ Украины на физическое вымирание. Установленные законодательно минимальные пенсии для тех, кто своим многолетним трудом создавал народное богатство, низкий уровень заработной платы для работающих, высокие и все возрастающие тарифы на газ, воду, коммунальные услуги, постоянное повышение цен, – все это ставит абсолютное большинство народа на уровень нищенского прозябания. Высокие цены на клиническое лечение, не говоря уже об астрономических суммах за сложные операции, дополнительная оплата врачам, обслуживающему персоналу, высокие цены на лекарства лишают возможности больному получить необходимую медицинскую помощь. Поэтому смертность старших поколений возрастает быстрыми темпами.

Особенно неблагоприятные условия складываются для подрастающих поколений, созидателей будущего. Как известно, предельно общими основаниями жизни человека являются здоровье и знания. Все остальное: производство, общественные отношения, быт – это факторы, необходимые для жизни. Человек, обладающий крепким здоровьем и обширными знаниями, способен на активную, творческую созидательную деятельность. Человек, обладающий крепким здоровьем, но не обладающий знаниями, обречен на действия путем проб и ошибок. Человек, обладающий обширными знаниями, но не обладающий здоровьем, обычно живет надеждой, что еще что-то будет в будущем. Поэтому всегда необходимо помнить, что **физический потенциал общества всецело зависит от физического потенциала личности, а интеллектуальный потенциал общества зависит от интеллектуального потенциала личности**. Естественно, что общество, заинтересованное в прогрессивном развитии, должно создавать условия, обеспечивающие физическое и интеллектуальное развитие каждого человека, особенно подрастающего поколения.

К сожалению, в современной Украине все делается вопреки объективной логике исторического процесса и здравому рассудку. Подрастающее поколение в большинстве вынуждено жить в трудных материальных условиях. Но самое страшное заключается в том, что это поколение строителей будущего ограничено возможностями физического и интеллектуального развития. Упразднение бесплатного медицинского обслуживания и образования лишает сотни тысяч детей возможности нормально заботиться о своем здоровье и интеллектуальном развитии. Не имея денег для лечения, многие из них обречены на смерть. Не имея денег для оплаты обучения, многие талантливые, гениальные дети остаются неграмотными. Даже обидно об этом говорить, но медицина и образование превратились в вид бизнеса по выколачиванию денег. Клятва Гиппократа предана забвению. А это уже граничит с преступлением, за которое полагается уголовное наказание. Создается впечатление, что мы живем в уголовном мире.

Особого внимания заслуживает вопрос о беспризорности. Известно, что в Советском Союзе после тяжелых лет революции и гражданской войны за каких-то два-три года была ликвидирована беспризорность путем создания специальных школ-интернатов, коммун, из которых вышли видные ученые, инженеры, специалисты. В Украине же за почти двадцать лет независимости количество

беспризорных не уменьшается, а увеличивается. Эти дети остаются вне забот государства. Реальные факты показывают, что беспризорные дети являются источником пополнения для преступного, криминального мира. Это среда, в которой создаются благоприятные условия для распространения наркомании, алкоголизма, разврата, воровства, грабежей, убийств, многих инфекционных заболеваний (СПИД, венерические заболевания, туберкулез, гепатит и др.)

Государство объясняет наличие недостаточного внимания проблеме взаимоотношения общества и личности отсутствием денег. Но у него есть деньги для строительства многомиллионной стоимости памятников голодомору, памятников воинам ООН-УПА, слугам фашистов, осуществлявшим с особым усердием геноцид евреев, поляков, цыган, своих соотечественников, помогавших партизанам. Есть деньги для строительства более десятка резиденций президента по всей территории Украины, миллиардных расходов на содержание президентской прислуги. Вызывает удивление тот факт, что у государства есть серьезная резервная база для пополнения государственного бюджета, но оно почему-то им не пользуется. Речь идет о том, что для решения этой проблемы необходимо принять закон о налоге на богатство и предложить нашим миллионерам и миллиардерам, считающих себя искренними патриотами, перевести свои денежные сбережения из зарубежных банков, где они работают на благо других стран, в Национальный банк Украины, чтобы они работали на благо Украины, ее народа.

Подводя итог, можно сказать, что, осуществляемая государством политика уже привела к значительной физической, интеллектуальной, в целом – духовной деградации общества. В Украине создаются реальные условия, ведущие к геноциду украинского народа. И этот **геноцид нации осуществляется государством, в соответствии с установленными им законодательными нормами**. Количество населения Украины быстро уменьшается. По своему существу, здесь имеет место преступление, которому нет оправдания и за которое виновные должны отвечать. При молчаливом согласии стоящих у власти сил и при личной инициативе и поддержке президента В. Ющенко в Украине активизировали свою деятельность радикально националистические и фашистские силы.

Возможно ли остановить этот процесс? Да, возможно. Для этого необходимо: 1) изменить избирательную систему, обеспечив дос-

туп к власти, к управлению развитием общества представителям народа, которых он имеет право не только избирать, но и отзывать, если они не оправдали его доверия. Необходимо установление подлинного народовластия; 2) внести изменения в конституцию. Она должна стать действительно Основным законом, выражающим и защищающим интересы народа; 3) создать органы народного контроля, которые обеспечивали бы неукоснительное выполнение законов и привлекали бы к строгой ответственности тех, кто их нарушает; 4) средства производства и результаты труда должны принадлежать непосредственным субъектам активной социальной деятельности (личность, семья, коллектив, государство, общество). Должна быть ликвидирована эксплуатация человека человеком.

Государство должно обеспечить защиту подлинных прав и свобод человека и создать условия для всестороннего развития личности, развития всех ее задатков, способностей, призвания, всех сущностных сил. Тогда будет достигнута гармония взаимоотношений общества и личности: Личность сможет подняться до понимания общественного как личного, а общество – до понимания личного как общественного, что является важнейшим условием общественного прогресса.

В.Ф. Смолянюк*

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ І ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРТУРБАЦІЇ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Силове сприяння Російської Федерації виходу Абхазії та Південної Осетії зі складу Грузії та стрімке визнання їх незалежності виходить далеко за межі Північнокавказького регіону. Це подія світового значення, яка означає, що Росія, слідом за іншими державами, «переступила» через ялтинсько-потсдамську систему світового устрою. Від такої системи вже відмовились 4 з 5 постійних членів Ради Безпеки ООН: США, Великобританія і Франція визнали незалежність Косова, РФ – згаданих північнокавказьких республік.

На очах покоління, яке звикло до статички міжнародних політико-правових постулатів, змінюється зміст і контекст використання

* д.політ.н., професор Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

низки ключових термінів: «непорушність державного суверенітету», «право націй на самовизначення аж до відокремлення та створення незалежної держави», «демократизація світового порядку», «моральна необхідність надання допомоги нерозвиненим країнам», «багатополярність/однополярність світу» і навіть «тероризм як головна загроза міжнародній безпеці». Єдиних позицій світового співтовариства стосовно їх змісту не існує. Релятивізм теоретичного осмислення, а тим більше практичного застосування наведених вище термінів стає нормою глобальної гри держав, націй, транснаціональних економічних структур, світових мас-медіа і навіть окремих яскравих особистостей.

Істотно змінилась роль держав-націй, значна частина з яких не є самодостатніми у проведенні не лише зовнішньої, але й внутрішньої політики. Міцніє припущення, що вже в недалекому майбутньому вони будуть витіснені на периферію міжнародного життя.

Планетарна стабільність, похідними від якої є передбачуваність, прозорість, прогнозованість світових пертурбацій, **залишається ідеальним побажанням**. ООН, G-8, регіональні наддержавні об'єднання (ОБСЄ та ін.), суверенні держави, недержавні соціально-політичні актори у своїй діяльності мають враховувати ймовірність появи на світовій мапі нових державних утворень, складовою «народження» яких у більшості випадків стають військово-силові акції різної якості.

«Наполовину визнані» політичні утворення не просто існують, окремі з них слід визнати доволі перспективними. Так, незалежність **Палестини** вже визнали близько 100 держав світу, **Косова** та **Західної Сахари** – майже 50, **Абхазії** і **Південної Осетії** – поки що Росія та Нікарагуа, **Північного Кіпру** – Туреччина. «Зовсім невизнаними» залишаються **Придністровська Молдавська Республіка** та **Нагірний Карабах** з перспективою поповнення цього короткого списку **Кашміром** та **Курдистаном**.

Проблемними регіонами планети залишаються **Тибет** і **Тайвань**, перший з яких жорстко утримується **Китаєм** в нинішніх кордонах КНР, другий має більшість ознак самодостатнього державного утворення (насамперед, потужну економіку).

Переважна частина Азії та Африки, які виникли як «продукт руйнування колоніальної системи імперіалізму», є доволі штучними утвореннями. Їхня «ахіллесова п'ята» – це неспівпадання територіального та етноконфесійного розподілу. Найпереконливіший приклад

– **Ірак**, який у постхусейнівський період розвитку є вибухонебезпечною територією відразу в кількох вимірах – етнічному, релігійному, політичному.

Не менш штучною країною є **Саудівська Аравія**, яка у ХХ ст. була утворена із кількох середньовічних еміратів (Хіджаз, Неджд, Асір).

«Розмитими» у своїх геополітичних вимірах виглядають **Пакистан** й особливо **Афганістан**. На їх території цілком органічно сприймалися би «Пуштуністан» та «Белуджистан», про які в контексті набуття політичної незалежності поки що не йдеться.

Сепаратистські настрої, крім Кашміру, існують в **Індії** – в Нагаленді та Пенджабі. Гарантій «вічного» перебування даних територій в її межах також не існує.

Порівняно з азійськими, африканських «неспівпадань» ще більше. Етнонаціональні групи (насамперед племена) ніколи не шикувались по лініях, нарізаних європейськими колонізаторами при розділі «африканського пирога». Сьогодні такі лінії – це міждержавні кордони африканських країн, які суперечать реальним процесам економічного, військово-політичного, етнічного, релігійного та іншого розвитку Чорного континенту. Яскравий приклад – **Сомалі**, де цілі території діють так, начебто центральної влади не існує. Не менш гострою залишається ситуація в **Конго** (за конституцією цієї країни, «Демократичній Республіці...»).

Загострення сепаратизму спостерігається і в Латинській Америці, зокрема, в Болівії. Департаменти Санта-Крус, Бені, Пандо, Таріха, а також Чукісака вимагають автономії аж до надання їм незалежності. Головна причина є економічною: небажання ділитися доходами з бідними західними департаментами.

По-європейськи більш толерантною (хоча не менш гострою) виглядає проблема посилення відцентрових тенденцій державного розвитку у Старому Світі. На місці «Європи країн» постає «Європа регіонів». Каталонія, Баварія, Уельс або Шотландія у ряді випадків сприймаються важливіше, ніж Іспанія, Німеччина, Великобританія. Процес створення «єдиної Європи» вже не зупинити, а це означає розквіт «регіонального ренесансу», як би того не хотіли унітарно й навіть федерально організовані «традиційні» держави.

Враховуючи міліарні традиції людства, неважко передбачити: вихід на геополітичну арену нових незалежних держав відбуватиметься у силовий спосіб, що загрожуватиме безпеці країн, регіонів, світу у цілому.

Російська Федерація нарощує комплекс економічних, політичних, військових, духовно-культурних та інших перетворень, метою яких є відновлення світового впливу Російської держави.

Протягом років президентства В. Путіна (особливо у період його другої каденції 2004–2008 рр.) відбулось серйозне зміцнення позицій Російської Федерації. Завдяки позитивним зрушенням у ресурсно-виробничій економіці, зміні стилю державного управління, посиленню уваги до військової організації РФ, а також реставрації великодержавницької ідеології Росія стала більш організованою регіональною і світовою потугою. Це дозволило Кремлю істотно підвищити вплив своєї країни на регіональні та глобальні процеси.

Президент Д. Медведєв в основу власної концепції розвитку РФ закрив п'ять «І»: інвестиції, інфраструктуру, інститути, інновації, інтелект. Хоча такі проєкти скептично сприймаються на Заході, у власній країні вони мають доволі багато прибічників.

У РФ сформовано нову ідеологію державного патріотизму, у якій «поєднані двоголовий орел та червона зірка». Знято художні фільми, в яких служіння Росії у складі державної силової структури возвеличене до вищої людської чесноти. Показовим є фільморяд останнього часу: 2005 р. – «9 рота», «Турецкий гамбит», «Статский советник», «Первый после бога»; 2007 р. – «1612», «Слуга государев»; 2008 р. – «Господа офицеры: спасти императора», «Александр. Невская битва», «Адмиралъ». Бюджет останнього – 20 млн. дол. США – приблизно відповідає видаткам Голлівуду на масштабні історичні кінокартини.

РФ готується до 300-річчя Полтавської битви, яка в інтерпретації кремлівських режисерів відбиває насамперед інтереси Росії, а не України.

Прозвучали нові військові ініціативи РФ:

- як відповідь на розгортання елементів американської ПРО у Польщі та Чехії Росія утримується від скорочення частини розгорнутих МБР та розформування трьох ракетних полків (однієї ракетної дивізії);

- Росія здатна швидко розгорнути в Калінінградській області ракетні комплекси «Искандер» та системи радіоелектронного придушення;

- для протидії американській ПРО можуть бути використані ресурси ВМФ Росії;

- Росія, зберігаючи конструктивні відносини з Німеччиною та Францією з ряду принципів питань економічного та військово-політично-

го характеру, ставить питання про створення нової глобальної архітектури безпеки, яка має враховувати останні геополітичні зрушення на планеті.

В пакеті з цими пропозиціями Президентом Д. Медведевим було заявлено про необхідність збільшення терміну перебування Президента РФ на посаді до 6 років. Неважко спрогнозувати: 2012 р. – в Росії може відбутись не лише гучне святкування 200-річчя Вітчизняної війни 1812 р., але й повернення В. Путіна на посаду глави держави з перспективою перебування на ній до 2024 року.

Остання новина з Москви така: 12 травня Президент Д. Медведев підписав Стратегію національної безпеки Російської Федерації. Мета документа – забезпечити повернення Росії до елітного кола держав-світових лідерів.

Сполучені Штати Америки станом на кінець 2008 р. залишаються світовим лідером за своїми економічним потенціалом, фінансовими та технологічними можливостями, інноваційними ресурсами, воєнній могутності та готовності її використати.

Іракська криза послабила привабливість США в багатьох країнах, тому вони також перебувають в «очікуванні масштабних змін». Лозунгом переможної для демократів виборчої компанії Б. Обами стали слова «Ми повинні повністю змінити Америку». Складниками «нового курсу» нового президента проголошені: зниження податків для середнього класу та бідних прошарків населення (це приблизно 95% сімей Сполучених Штатів), а також підвищення податків для осіб, чий доходи перевищують 250 тис. дол. США за рік; забезпечення всезагального медичного обслуговування через радикальну реформу системи оподаткування галузі охорони здоров'я; збільшення мінімальної оплати праці; створення нових робочих місць для безробітних; відміна смертної кари тощо.

Важливими для світу виглядають власне військові обіцянки Президента Б. Обами:

- зниження бюджетних видатків на військові потреби;
- виведення військ з Іраку протягом 2–3 років (1000 днів); продовженні перебування американських військ в Афганістані, який залишається «розсадником тероризму»;
- помірковане співробітництво з РФ; переговори з Москвою щодо відміни стану підвищеної бойової готовності взаємно націлених МБР;
- відмова від протиставлення європейських країн, об'єднаних в НАТО, за ознакою «нові – старі»;

- перегляд політики щодо Ірану (сприяння членству Ірану у ВТО; відміна військових приготувань проти цієї країни);

- припинення процесу розгортання системи ПРО у Східній Європі.

Як видно, наміри нового Президента «змінити Америку» виглядають доволі серйозними. Водночас, існує світова традиція обмеженого виконання політиком своїх передвиборчих обіцянок у період реального перебування на високій державній посаді. Не все зможе виконати й Б. Обама. Проте навряд чи він посягне на головне – бажання Білого дому бути світовим лідером якомога довше, в ідеалі – завжди.

Зважаючись на серйозні політичні перетворення, 44-й Президент США має пам'ятати: чотири його попередники були вбиті політичними противниками. Ними стали 16-й, 20-й, 25-й та 35-й президенти: Авраам Лінкольн (1865 р.), Джеймс Гарфілд (1881 р.), Вільям Мак-Кінлі (1901 р.), Джон Кеннеді (1963 р.).

Продовжується динамічне перетворення КНР у світову державу. Навіть геополітичні скептики більше не сумніваються у здатності китайського керівництва адекватно відповідати на виклики глобалізації будь-якої спрямованості – економічної, політичної, військової, культурної, спортивної тощо. Протягом найближчих 20 років Китай має всі шанси стати світовим економічним лідером. Москва вже сьогодні починає обґрунтовано турбуватись за долю своїх далекосхідних територій.

Китай (як і Росія) запропонував світові нову ідеологію державного будівництва: в розбурханому середовищі передчасних, незрілих, а то й деформованих демократій **успішними стають країни, які вдало поєднують ринок з державністю, а демократію з елементами авторитаризму.**

Складовими «китайського дива» стали: унікальна стратегія державного керівництва (у тому числі якість довгострокових стратегій); феномен зон вільної торгівлі, що дали дивовижний ефект; консолідація народу та його готовність терпіти нужду й фанатично підтримувати владу в умовах наявних труднощів; шанування населенням традиційно висококласних урядовців. До аргументів, що свідчать на користь Піднебесної, слід віднести й ренесанс китайських духовних цінностей – конфуціанства, даосизму, північного буддизму, які в сучасних умовах неможливо не розглядати як культурні антиподи ненаситному західному гедонізму.

Світового розголосу набула доповідь Національної розвідувальної ради США «Доповідь-2020». В документі йдеться: США і Західна

Європа в доступній для огляду перспективі будуть витіснені азіатськими гігантами (Китаєм та Індією); XXI ст., на відміну від попереднього, буде азіатським століттям, очолюваним КНР; сама глобалізація дедалі більше набуває рис азіатських, а не євроатлантичних; найбільші західні корпорації збережуть успішність за умови перепливу їх капіталів до Індії та Китаю. Все це відбувається «без згоди» Сполучених Штатів, що дратує Вашингтон та змушує його компенсувати власне безсилля на китайському напрямку збройним впливом на інші азіатські держави (Афганістан та Ірак).

НАТО також в очікуванні змін. Організації важливо зупинити процес ерозії традиційних атлантичних відносин, подолати розбіжності, що проявились між «старими – новими» членами Альянсу, а також між американо-британським та французько-німецьким баченням перспектив розв'язання заплутаних світових вузлів (тієї ж іракської проблеми).

Європейський Союз, досягнувши очевидних успіхів у формуванні принципово нової моделі міждержавних відносин, вступив у більш складний період власного розвитку. Інтеграційні процеси в Європі подолали страшні наслідки двох світових війн і створили нову політичну культуру. Зміцнились економічні позиції ЄС у світі. Очевидними є духовно-культурні успіхи європейських країн.

Разом з тим, спостерігаються неготовність країн Євросоюзу виробити узгоджену зовнішню політику, різне бачення ними політики безпеки. Дається взнаки відсутність спільної європейської конституції. Моменти невизначеності у функціонуванні ЄС посилились після прийняття 10 нових членів, не всі з яких повною мірою відповідають критеріям членства у цій організації.

Світова стабільність залишається як цілеспрямованою діяльністю людства, спрямованою на унеможливлення варіанту власного самознищення, так і рівнодіючою щодо локальних війн і конфліктів, військових приготувань та регіональних протистоянь, які недостатньо або взагалі не піддаються регулятивним впливам з боку світового співтовариства.

Україна все ще має певний час для вирішення нагальних питань забезпечення національної безпеки. Справа за його раціональним використанням.

1. Бінъон М. Володимир Путін майстерно ставить мат Заходу // The Times (Великобританія). – 2008. – 14 серпня.

2. Бістон Р. Росія в своєму самовдоволенні рухається до падіння // The Times (Великобританія). – 2008. – 13 серпня.

3. Глюксман А. Доктрина Путина // Forbes (США).– 2008.– 22 жовтня.
4. Малаян Р. Международные организации в формирующемся миропорядке // Космополис.– 2008.– №1.
5. Мясников В. Разукрупнить и разофицерить // Независимая газета.– 2008.– 15 октября.
6. Пахомов Ю. Бифуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України.– 2008.– №4.
7. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года // www.scrf.gov.ru.
8. Храмчихин А. Размножение суверенитетов делением // Независимое военное обозрение.– 2008.– 10 октября.

А.І. Павко*

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ М.І. ПИРОГОВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В умовах складного, суперечливого, проте динамічного процесу реформування та модернізації середньої і вищої освіти України відповідно до європейських стандартів і критеріїв значно зростає потреба у глибокому вивченні та творчому застосуванні багатобарвного вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду минулих століть, ціннісних у науково-пізнавальному та практичному сенсі педагогічних ідей та поглядів відомих вчених і мислителів відповідних історичних епох та періодів. Узагальнення, творче осмислення ретроспективних процесів становлення, розвитку, еволюції освітніх систем, ідей, теорій, концепцій, підходів до навчання та виховання є методологічним орієнтиром для вірного вироблення та ефективного здійснення на сучасному етапі стратегічних напрямів розвитку освітньої галузі України, її важливих складових.

Вважаємо, що методологічним дороговказом для здійснення трансформаційних перетворень у системі сучасної вітчизняної освіти є науково-педагогічна спадщина видатного вченого М.І. Пирогова. Слід зазначити, що в історію російської, як загалом і світової науки та культури, М.І. Пирогов увійшов не тільки як відомий лікар-хірург і вчений-медик, а й видатний педагог-реформатор і громадський діяч свого часу, класик російської та української педагогіки.

* д.і.н., професор, завідувач кафедри суспільних і гуманітарних наук Державного економіко-технологічного університету транспорту

За підрахунками дослідників, наукова, літературна та епістолярна спадщина М.І. Пирогова налічує близько 1300 книг і статей. З них медичній проблематиці він присвятив 645, а педагогічній – 79 праць. Завдяки своїй невтомній новаторській діяльності як у галузі медицини, так і народної освіти, самовідданому служінню вітчизні, М.І. Пирогов залишився у вічній пам'яті нащадків. Високо оцінюючи творчу спадщину та моральні якості М.І. Пирогова, його сучасник К. Ушинський писав: «Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям і онукам і бездоганним шляхом якої можемо вести сміливо наші молоді покоління. Нехай наша молодь дивиться на цей образ – і майбутнє нашої вітчизни буде забезпечене».

На нашу думку, феномен М.І. Пирогова пояснюється тим, що він служив не особі, а справі, своїй вітчизні, своїй науці. В одній зі своїх промов перед колегами та студентами М.І. Пирогов сформулював своє життєве та наукове кредо так: «Тут, на землі, де все минається, існує для нас єдине і непорушне – це панування ідей. І тому, якщо ми вірно служили ідеї, яка, згідно з нашим переконанням, вела нас до істини шляхом життя науки і школи, то сподіваємось на те, що і потік часу не знесе її разом з нами!»

Слід сказати, що творча педагогічна діяльність М.І. Пирогова була тісно пов'язана з Україною. У 1856–1861рр. він працював на посаді попечителя Одеського та Київського навчальних округів. А згодом, після вимушеної відставки, коли вченому виповнилося лише 50 років, в самому розквіті творчих сил він поселився в українському селі Вишня на Вінничині. В своєму маєтку, на жаль, відірваний від науково-педагогічної діяльності, геніальний вчений провів останні роки свого життя. Тут Пирогов і помер 5 грудня 1881 року. Після його смерті петербурзький лікар Д.І. Виводцев набальзамував тіло вченого, яке до цього часу дбайливо зберігається у фамільному склепі під церквою за 1,5 км від садиби.

Потрібно підкреслити, що педагогічні ідеї Пирогова, критично осмислені в контексті історико-педагогічного досвіду, є одночасно невичерпним джерелом продуктивного науково-педагогічного пошуку, практичної педагогічної діяльності, а також могутнім імпульсом для вироблення та впровадження конструктивних педагогічних думок, концепцій, підходів до освітніх процесів, які відбуваються в Україні в умовах сьогодення. Геніальні думки Пирогова, пов'язані з цариною педагогіки, є камертоном сучасних проблем вітчизняної освіти, до яких можна віднести, наприклад, такі як: єдність школи і

життя; теоретичних і практичних питань навчально-виховного процесу; виховуючого навчання; виховання людини-громадянина, корисного для своєї країни; роль особистості вчителя та викладача у педагогічному процесі; завдання та напрями перебудови освіти.

Варто зробити наголос на тому, що прикметною рисою становлення і розвитку освітніх інституцій в сучасних умовах модернізації освіти в Україні є пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, впровадження нових методів, форм, засобів навчання, реалізації інноваційних технологій у змісті підготовки фахівців. У контексті окреслених проблем особливе науково-пізнавальне та практичне значення має осмислення та узагальнення сутності творчого внеску М.І. Пирогова у розробку змісту, принципів і методів навчання, форм його організації, у розвиток відомим ученим-педагогом ідей загальнолюдського виховання та формування нової людини.

Слід враховувати, що після закінчення Кримської війни 1853–1856 рр., яка пробудила громадську думку, передову російську демократичну інтелігенцію глибоко хвилювало питання майбутнього країни, культурного та морального рівня тогочасного суспільства. «Пануючий порок людей нашого часу, – зазначалося в одній з редакційних статей журналу «Современник», – здаватися, а не бути. Все і в усьому брехня: брехня в чоботі, що тисне ногу, замість того щоб, бути взуттям; брехня в капелюсі, який не захищає людину від холоду; брехня в куцому недоладному фракі, що покриває зад і залишає відкритим перед; брехня в привітній усмішці, в розумі, що дурить і залишається обдуреним; у мові, яка вживається для того, щоб приховувати свої думки; брехня в освіті, зовнішній, поверховій, без глибини, без сили, без істини, – брехня, брехня і брехня, нескінченний ланцюг брехні».

Пов'язуючи майбутнє країни з належною організацією навчання та виховання підростаючого покоління, Микола Іванович невтомно шукав у науковій літературі, періодичних виданнях відповіді на питання, які були поставлені реальним життям.

Свої основні педагогічні ідеї, погляди на значення та завдання освіти у вихованні молодого покоління, вчений виклав у першій педагогічній статті, яка була опублікована в 1856 р. у популярному на той час журналі «Морской сборник».

Стаття М.І. Пирогова із символічною назвою «Питання життя» викликала значний громадський і науково-педагогічний інтерес. За словами М. Добролюбова, Пирогов вразив усіх «світлістю погляду,

благородним напрямом думок автора та полум'яною живою діалектикою». Ця стаття, писав він, «кидає прямо в обличчя всьому суспільству гірку правду. Не соромлячись, каже він про те, що є в нас погано, сміливо та гаряче, заради високих вічних істин». На статтю М.І. Пирогова відгукнувся також відомий письменник М.Г. Чернишевський. Вказуючи на глибину висвітлених у статті питань, він писав у журналі «Современник»: «Життя – тяжка боротьба: в ньому багато і спокус, і незрозуміння; а чи ви, – звертається він до батьків і вчителів, – турбувалися про те, щоб підготувати юнака до боротьби зі спокусами, до світлого погляду на незрозуміння?.. З чого ж дивуватися, коли він не витримує життєвої боротьби зі спокусою, проти якої не озброїли ви його ні розвиненим розумом, ані благородними переконаннями, і якщо рідко він залишається людиною чистою. Ви кульгавого зробили покрівельником, глухого – музикантом, безсилою боягуза – кучером: що ж дивного, коли і покрівельник ваш, і музикант, і кучер – всі однаково виконують свої обов'язки? А якби ви діяли розумно, почекавши поки можна буде розпізнати якості цих людей і поки вони зрозуміють, на що вони здатні, тоді й наслідки були б не ті: тому глухота не завадила б стати хорошим покрівельником, другому боягузливості – добрим скрипалем, третьому кульгавості – добрим кучером. Сваюля ваша не дала розвинутися людям, переплутала фахи – в результаті вийшло: нездатність, неуцтво і відсутність твердої чесності... Хто й не хотів би, мусить погодитися, що тут все – чиста правда, дуже серйозна й не менш цікава за найкращий поетичний вимисел».

Проблеми, підняті М.І. Пироговим у статті «Питання життя», були досить актуальними не лише для тогочасної епохи, але й зберігають своє значення для розуміння сучасних тенденцій розвитку освіти в Україні. У статті аргументованому критичному аналізу піддавались станова система освіти, рання вузькопрофесійна підготовка учнів, суттєве зниження рівня загальноосвітньої гуманітарної освіти. «Можна сказати сміливо, – писав відомий педагог В. Острогорський, – що з тієї безсмертної в історії нашої освіти статті починається у нас не тільки педагогічне, але й взагалі розумове пробудження після довгого періоду загального сну та апатії». Слід зазначити, що згодом, після опублікування цієї статті, у вересні 1856 р. М.І. Пирогов був призначений попечителем Одеського навчального округу.

Висока оцінка статті М.І. Пирогова демократичною інтелігенцією країни, авторитетними представниками педагогічної науки була обумовлена тим, що в ній вчений привернув увагу до однієї з най-

важливіших педагогічних проблем: чого і як навчати молоде покоління. Лейтмотив статті відображено вже в її епіграфі: «До чого ви готуєте вашого сина? – хтось запитав у мене. – Бути людиною! – відповів я». У своїй статті М. Пирогов сформулював нові стратегічні завдання освіти і виховання, основні напрями реформування школи, заклав теоретичне підґрунтя передової для того часу педагогічної системи. Майбутню школу він уявляв не тільки безстановою, єдиною для всіх, а й справді загальноосвітньою, здатною забезпечити опанування учнями природничо-наукових та гуманітарних знань і виховати нову, справжню людину. На переконання педагога, лише загальна наукова гуманістична освіта здатна забезпечити загальний і всебічний розвиток дітей, формування у них кращих моральних якостей.

Підкреслюючи значення спеціальної освіти, М.І. Пирогов разом з тим застерігав від передчасної спеціалізації, яка «збіднює душу дитини», заважає розвитку її творчих здібностей, позитивних індивідуальних рис. Учений наголошував на тому, що перед тим, як готувати фахівця, потрібно насамперед виховати людину, оскільки суспільству більш потрібні справжні люди, ніж спеціалісти, а тому «всі, хто готується бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людиною». Розглядаючи проблему співвідношення загальної середньої і спеціальної освіти, М.І. Пирогов вважав, що вони уособлюють два органічно пов'язаних між собою періоди єдиної освіти. У статті «Питання життя» він виразно виокремив найбільш суттєві риси нової, справжньої людини, яку повинна виховати школа. Нова людина, на думку педагога, це людина з широкими різнобічними знаннями і стійкими моральними переконаннями, яка здатна до постійного морального самовдосконалення і спроможна протистояти вадам суспільства та вести з ними «внутрішню боротьбу». Невід'ємною якістю нової людини, яку повинна сформувати загальноосвітня школа, вважав М. Пирогов, є натхнення, самовідданість у боротьбі за досягнення високих життєвих цілей та прагнень. Свій ідеал людини педагог висловив так: «Шукай бути і будь людиною! Не шукай нічого іншого, як бути людиною в справжньому значенні цього слова!». Одна з основних ідей гуманістичної педагогічної системи М. Пирогова полягає в моральному вихованні, моральному самовдосконаленні молодого покоління у процесі здобуття в середній школі загальної освіти. Вчений підкреслював, що життя «без свідомих ідеальних прагнень – сумне, безбарвне і безплідне».

Серед важливих педагогічних ідей, обґрунтованих М.І. Пироговим у його працях, слід відзначити також ідею людяності у вихованні підростаючого покоління, гуманного ставлення до дітей. Педагог-гуманіст закликав учителів, батьків підносити людську гідність дітей, не допускати їх приниження і тим самим запобігти розвиткові негативних якостей характеру. Значним є внесок ученого в розробку проблем теорії навчання та виховання. Відповідно до сформованих ним ідей загальнолюдського виховання, М.І. Пирогов розробив у своїх педагогічних працях питання змісту, принципів та методів навчання, форм його організації.

Учений вважав, що школа має озброювати учнів глибокими, а не поверховими, формальними знаннями. Він прагнув до того, щоб учні загальноосвітньої школи виходили з неї «не верхоглядями, а солідно-освіченими людьми, здатними до самодіяльності». М.І. Пирогов вимагав свідомого, глибокого і міцного засвоєння знань учнями. Навчання, яке не забезпечує свідомого опанування знань, педагог вважав некорисним і навіть шкідливим, бо воно сприяє розвиткові верхоглядства, легковажного ставлення до виконуваної роботи. Критично оцінюючи багатопредметність у навчанні, М. Пирогов головне завдання вбачав у глибині засвоєння навчального матеріалу. Він ставив питання про такий відбір предметів, який би забезпечив обсяг знань, необхідний для ґрунтовної освіти. Вчений також виступав проти перевантаження учнів, яке заважало якісному засвоєнню знань. На його думку, навчальний процес повинен включати лише матеріал, що відображає останні досягнення даної науки і є необхідним для навчання, виховання і розвитку дітей певного віку.

В низці своїх праць М. Пирогов поглибив наукові підходи до педагогічного процесу, принципів і методів навчання. Зокрема, обґрунтував принципи навчання, які відповідали сутнісним засадам педагогіки: наочності; врахування індивідуальних особливостей та віку учнів; доступності та боротьби з догматизмом у навчанні; принципу глибокого та свідомого засвоєння знань; самостійності навчання; виховуючого навчання. Справедливо вказуючи на виховну силу наукового знання, учений разом з тим підкреслював важливу роль учителя в організації навчання. На його думку, ефективність навчального процесу залежить від таких чинників: 1) властивостей самої науки; 2) ступеня розвитку учня; 3) особистості та рівня освіти вчителя; 4) способів викладання предметів.

Критикуючи догматичні, напівсхоластичні методи викладання, які домінували у тогочасній школі, М.І. Пирогов був послідовним прихильником розвиваючого навчання. Реалізація у діяльності вчителів активних методів навчання, які б сприяли розвитку мислення учнів, їхніх здібностей та інтересів, прищепленню навичок самостійної роботи, була однією з основних методичних вимог М.І. Пирогова. Він вважав, що поряд з розвитком в учнів інтересу до знань, до навчання, поряд з озброєнням їх міцними знаннями школа має прищепити навички самостійної навчальної роботи, навчити вихованців свідомо оволодіти знаннями. У своїх працях М.І. Пирогов сформулював «головне правило педагогіки», яке полягало у прямому обов'язку педагогів підтримувати увагу учнів на уроці в постійному напруженні. Хто з учителів, підкреслював він, не знає, чим зайнята голова кожного з вихованців у той час, коли він навчає, той не вчитель, і училище в якому таке можливе, не училище, а розсадник майбутніх «мухоловів». Такий підхід логічно підводить до висновку про те, що учні мають бути активними учасниками процесу навчання, а не пасивними слухачами.

Слід зазначити, що М.І. Пирогов – один з перших російських педагогів-мислителів, що розглядав педагогічний процес у школі як єдиний навчально-виховний процес, в якому його наукова сторона невід'ємна від виховної. Розкриваючи сутність такого підходу, вчений стверджував: так само, як не можна виховувати не навчаючи, так не можна і навчати, водночас не виховуючи. Педагог застерігав не допускати проявів формалізму, бюрократизму в навчанні та вихованні, оскільки, на його думку, «бюрократизм ніде стільки не заподіює шкоди, як у справі науки й виховання, де все повинно ґрунтуватися на покликанні, розумінні справи і на дружньому поєднанні для однієї мети моральних і розумових сил усіх вихователів та наставників».

Вирішальну роль у здійсненні навчально-виховного процесу М.І. Пирогов відводив вчителю як викладачу і вихователю. В оновленні, перебудові школи учений вважав головним не програми і статуту, а творчу роботу педагогів. Учитель, на думку М.І. Пирогова, тільки тоді відповідає своєму призначенню, коли він здатний розв'язувати водночас навчальні й виховні завдання. Головними для педагога є професійна підготовка, знання предмета, методики його викладання та ставлення до своїх обов'язків, до дітей, а також особисті якості наставника, бо виховують не тільки викладання, а й дії і вчинки вчителя, його власний приклад. Учитель повинен бути озброєний

глибокими загальноосвітніми й спеціальними знаннями, мати високу моральність та педагогічну культуру. Наука і вчитель, який знає свою справу, зазначає М.І. Пирогов, є найкращими вихователями.

Важливе значення для осмислення трансформаційних змін у системі вітчизняної університетської освіти XXI ст. мають педагогічні ідеї та погляди М.І. Пирогова у сфері вищої освіти. Він, зокрема, приділяв особливу увагу навчальній і науковій діяльності Київського університету, а тому його цілком справедливо називали «головним професором університету». Як свідчать архівні документи про життя та діяльність М.І. Пирогова в Україні, Рада імператорського університету св. Володимира на своєму засіданні 30 вересня 1855 р. прийняла рішення про присвоєння М.І. Пирогову звання почесного члена Київського університету за «блискучі успіхи» у викладацькій діяльності.

У творчій спадщині непересічного вченого, геніального лікаря, анатома та хірурга, блискучого педагога та відомого громадського діяча Миколи Івановича Пирогова важливе місце посідають глибокі, новаторські, співзвучні проблемам сьогодення, думки, присвячені аналізу місця та ролі класичних університетів у системі вищої освіти дореволюційної Росії. Питанням стану університетської освіти, напрямків її реформування та модернізації, згідно з тогочасними європейськими освітніми тенденціями, М.І. Пирогов присвятив низку науково-педагогічних статей: «Чого ми бажаємо?», «Погляд на загальний статут наших університетів», «Університетське питання». Важливих аспектів окресленої проблеми прямо чи опосередковано він торкається і в інших публікаціях: «Зауваження на проект статуту загальноосвітніх навчальних закладів», «Листи із Гейдельбергу», «Про перетворення Одеського рішельєвського лицею в університет». Ці праці вражали сучасників свіжими думками, оригінальними науковими підходами, глибиною дослідження педагогічних явищ і процесів. У хвилюючих статтях вченого підняті актуальні питання освіти та виховання, моралі і людської гідності, наукової правди і обов'язку вченого перед учнями, народом і батьківщиною.

Значна увага, яку приділяв М.І. Пирогов університетській освіті, була обумовлена, по-перше, тим, що університетська справа була «близька його серцю», а по-друге, класичні університети він відносив до кращих типів закладів освіти. Відомий учений-педагог вважав, що саме класичний університет був більш здатним забезпечити підготовку не вузького, однобічного фахівця, а людину з широким науковим світоглядом і з твердими моральними переконаннями.

Високо оцінюючи значення університетів у громадсько-педагогічному та інтелектуальному житті України, М.І. Пирогов у статті «Університетське питання» підкреслював, що «пряме призначення наших університетів – бути маяками, розливати світло на великі простори і тому стояти високо та світити». На його думку, головне стратегічне завдання університетів полягає «у розвитку таланту і самостійної особистості». Рівень розвитку науки та освіти в університетах М.І. Пирогов вважав кращим барометром суспільного розвитку країни. Підтвердженням цих слів може служити його глибоко прониклива думка про те, що «суспільство відбивається в університеті, як у дзеркалі та перспективі».

За переконанням М.І. Пирогова, науковий потенціал був не лише прикметною, визначальною ознакою університетів, але й джерелом їх сили, яка здатна перебудувати суспільство не тільки у науково-технічному, але і в моральному та педагогічному плані. Саме в університетській науці М.І. Пирогов вбачав важливий засіб освіти та виховання студентської молоді. «В науці, – писав він, – закладено такий морально-виховний елемент, який ніколи не зникне, якими б не були її представники. Наука бере своє і, діючи на розум, діє і на моральність».

На думку М.І. Пирогова, університети повинні не тільки усвідомлювати, але і підтримувати духовний зв'язок наук, відстоювати свободу наукової творчості. «В цій боротьбі, в цьому високому стремлінні, – наголошував він, – все достоїнство нашого університету».

Визнаючи науку основною рушійною силою університетської освіти, М.І. Пирогов стверджував, що навчальну роботу в університеті потрібно поєднувати з науковою, оскільки вони взаємопов'язані та впливають одна на одну. З сумом він констатував той факт, що «жоден університет у світі, не дивлячись на назву, не представляє всеосяжної науково-навчальної установи. Жоден університет не є універсальним представником сучасної науки у всіх її проявах». Проаналізувавши стан викладання в університетах, М.І. Пирогов з'ясував причини негативного ставлення до багатьох викладачів, які полягали в тому, що студенти часто не вірили своєму вчителю або не були впевнені в глибині його знань та щирості наукових переконань. «Новому поколінню наших професорів, – писав М.І. Пирогов, – потрібно добре зрозуміти значення авторитету в науці та його необхідність для студентів». Не тільки професори та викладачі, вважав вчений, повинні вести наукові дослідження, відображаючи останні досягнення науки в своїх лекціях, але й студентів необхідно залуча-

ти до науково-дослідної роботи. «Мета та суть університетського навчання, – підкреслював М.І. Пирогов, – є вільний і самостійний розвиток наукової діяльності студентів». У свою чергу, активність і самостійність студентів є однією з важливих умов формування вченого чи спеціаліста.

Цікаві думки висловлені М.І. Пироговим стосовно методів університетського викладання. Слід зауважити, що в часи М.І. Пирогова більшість лекцій професорів класичних університетів не відзначалась «глибиною змісту», достатнім теоретичним рівнем, а тому з таких лекцій, як свідчать сучасники, «позитивних знань студенти виносили мало». Загалом значна частина лекційних університетських курсів не мала наукового спрямування і містила лише фрагментарні уявлення викладача про предмет. Підкреслюючи важливе значення для університетської системи навчання поряд з евристичними методами лекційного методу викладання, М.І. Пирогов вважав, що лекції мають педагогічне та наукове значення у двох випадках: по-перше, коли викладач пояснює нові наукові істини, ще неопубліковані чи одному йому відомі та ним одним добуті; по-друге, коли викладач має особливий хист слова. В тих випадках, коли лекції не відповідають жодній з цих вимог, краще, на думку М.І. Пирогова, їх взагалі не читати. Замість таких лекцій він рекомендував проводити бесіди, головною метою яких було б «обговорення основних і самостійних питань науки».

М.І. Пирогов постійно цікавився роботою Київського університету, відвідував лекції викладачів, кабінети, лабораторії, проводив літературні бесіди зі студентами, висловлював свої пропозиції щодо поліпшення педагогічного процесу. Зокрема, підтримуючи демократичні тенденції у педагогічному процесі класичного університету, М.І. Пирогов наполягав на друкуванні рішень Ради університету на сторінках «Циркулярів», а з 1861 р. – в «Університетских известиях», започаткованих за його участю. Не випадково професор університету св. Володимира, О.В. Романович-Славатинський, згадуючи свої студентські роки, звертав увагу на те, що «студенти пироговських часів були більш освіченими й розвинутими, ніж будь-коли».

Намагаючись зберегти в чистоті дух справжньої університетської освіти, М.І. Пирогов у своїх педагогічних статтях розробив програму «докорінного та ґрунтового реформування університетів». Потреба в такій програмі була обумовлена гостротою університетського питання в Росії, у тому числі і в Україні, тією обставиною, що в

університетах країни домінував «службово-освітній напрямок», досить значними були вияви бюрократизму, корпоративності, філантропії. Розроблена М.І. Пироговим програма реформаторських заходів розвитку університетської системи освіти містить такі важливі елементи:

- 1) децентралізація, автономія університетів;
- 2) органічний зв'язок наукового, прикладного та навчального напрямків діяльності університету;
- 3) гласність, колегіальність, вільна конкуренція при присудженні вчених ступенів і звань;
- 4) покращення матеріального побуту професорсько-викладацького складу поряд з дотриманнями ним моральних принципів у науково-педагогічній діяльності. «Хто не зробив самовдосконалення головним завданням життя, – підкреслював М.І. Пирогов, – того і забезпечене існування не зможе втримати на науковому шляху»;
- 5) врахування університетом суспільної думки студентів;
- 6) активна протидія незаконним, антинауковим, аморальним виявам діяльності університетів.

Важливою ж передумовою перебудови університетської освіти, на думку М.І. Пирогова, повинно було стати розуміння та сприяння поширенню знань «про значення університету в суспільних відносинах» кожною освіченою людиною. Потрібно підкреслити, що прогресивні педагогічні ідеї та плідна науково-педагогічна діяльність М.І. Пирогова мали значний вплив на формування та розвиток педагогічної думки, освітньої системи України в імперську добу (XIX ст. – початок XX ст.). Новаторські погляди відомого вченого та педагога на зміст і особливості шкільної та університетської освіти зберігають своє значення для забезпечення виважених, науково обґрунтованих підходів щодо модернізаційних процесів в освітній галузі України на сучасному етапі.

Духовна і культурна спадщина в умовах глобальних викликів

Ю.В. Трач*

СУТНІСТЬ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

З різкою інтенсифікацією розвитку сучасного світу, обумовленою передусім темпами трансформації інформаційних технологій, у розвитку культури чітко простежується відставання цивілізаційного прогресу від науково-технічного. Глобалізація посилює суперечності в розвитку цих складових еволюції культури, призводить до нестабільності глобального і локальних соціумів.

В умовах сучасної інформаційно-технічної цивілізації відбувається відчуження людини від традиційних форм культури, руйнування створеного попередніми епохами у ході культурно-історичного розвитку. У результаті, цивілізаційний прогрес сьогодні різко відстає від науково-технічного, що особливо яскраво виявляється в перетворенні людини у своєрідний придаток до глобальної інфотехносистеми. Це означає кризу самої людини. На початку XXI століття у взаємостосунках індивіда і суспільства, в розвитку самої людської особистості склалася парадоксальна ситуація, через яку під сумнівом часто виявляється навіть те, що традиційно позначається як людська ідентичність – уявлення людини про своє особливе місце і призначення в оточуючому її світі і суспільстві, а також внутрішнє усвідомлення людиною своєї історичної автономності, культурної унікальності та особистісної свободи.

Саме негативне наростання тотального відчуження людини від реального соціального процесу змушує зробити висновок, що загально-цивілізаційна криза сучасного соціуму пов'язана з відста-

* к.пед.н., доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук Київського національного університету культури і мистецтв

ванням цивілізаційного прогресу від науково-технічного. Йдеться про дуже повільні темпи розвитку таких найважливіших інститутів, як громадянське суспільство і демократична сім'я, про слабку вираженість інноваційних трансформацій, що відбуваються у структурі і змісті духовно-етичних, освітніх і виховних процесів тощо.

Не дивлячись на це, слід підкреслити, що в умовах глобалізації культури саме науково-технічна складова цього процесу символізує собою його об'єктивну необхідність, дозволяє керувати суспільством якнайраціональніше і говорити про можливість потенційної появи нових рішень глобальних проблем. Усе це привернуло до ідеї глобалізації безліч прихильників, які побачили у цьому шанс до втілення давньої мрії про розумно влаштоване єдине людство, про глобальну державу, яка створить єдину загальнолюдську культуру, сформує єдині цілі і цінності, однак при цьому не виключає повною мірою культурне різноманіття.

Сутність глобалізаційних процесів у сучасній культурі виражається передусім у тих перетвореннях, які відбуваються не в якійсь окремій сфері дійсності, а в просторово-часових характеристиках двох основних компонентів культури: науково-технічному і цивілізаційному. При цьому взаємодія цих компонентів здійснюється на даному етапі глобалізації через економіку. Саме через економіку випереджаючий розвиток науково-технічного прогресу впливає, в основному негативно, на прогрес цивілізаційний.

У свою чергу, цивілізаційний прогрес, реагуючи на панування техноцентризму, прагне нейтралізувати дегуманізацію науки і техніки за допомогою впливу на особу, демократичну сім'ю, громадянське суспільство й правову державу через культуру індивідуальної і соціальної самосвідомості, що виявляється в таких формах, як культура інформаційного вибору особи і культура інформаційного вибору в інформаційній політиці.

Водночас сучасні глобальні процеси, висуваючи на перший план науково-технічний прогрес, обумовлюють настання інформаційно-технічного суспільства, для якого характерна стратегічна нестабільність у зв'язку з тенденцією відмови від наступності.

Інформаційні технології є матеріальним втіленням і безпосередньою рушійною силою процесу глобалізації – руйнування адміністративних бар'єрів між країнами, планетарне об'єднання регіональних фінансових ринків, набуття фінансовими потоками, конкуренцією, інформацією і технологіями загального, світового характеру. Найважливішою ознакою глобалізації є формування єдиного в масштабах

усього світу не просто фінансового чи інформаційного ринку, а фінансово-інформаційного простору, в якому все більшою мірою здійснюється не лише комерційна, а й уся діяльність людства як така.

Досвід розвинутих країн, які досягли величезних успіхів у науково-технічному прогресі, свідчить, що «держава може мати процвітаючу економіку та прогрес у соціально-культурному плані лише при взаємодії п'яти незалежних влад: законодавчої, виконавчої, судової, влади інформації та інтелекту, причому останні дві влади повинні пронизувати всі інші» [1]. Тут влада інформації означає свободу друку, гласність, удосталь загальнодоступних банків даних тощо. Влада інтелекту реалізується жорстким відбором у керівні ланки всіх рівнів найбільш підготовлених, компетентних спеціалістів в усіх сферах: законодавчій, виконавчій, судовій та інформаційній.

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации // www.koob.ru.
2. Делягин М. Мир 2010–2020 годов: некоторые базовые тенденции и требования к России // www.imperativ.net.
3. Дриккер А.С. Эволюция культуры: информационный отбор. – СПб., 2000. – 184 с.
4. Кутырев В.А. Экологический кризис, постмодернизм и культура // Вопросы философии.– 1996.– №11. – С. 20–29.
5. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / О.В. Братимов, Ю.М. Горский, М.Г. Делягин, А.А. Коваленко; Под ред. М.Г. Делягина. – М.: ИНФРА-М., 2000. – 343 с.
6. Савицкая Т.Е. Постсовременный мир: изменение культурной парадигмы // Глобальное сообщество: Картография постсовременного мира. – М.: Восточная литература, 2002. – С. 75–87.
7. Самохвалова В.И. Метафизика глобализации. От утопии к антиутопии // Труды Клуба ученых «Глобальный мир» (2002 г.). – М.: Новый век, 2003. – Т. 2. – С. 5–15.
8. Чучин-Русов А.Е. Культурно-исторический процесс: форма и содержание // Вопросы философии.– 1996.– №4. – С. 3–15.

С.М. Бойко*

КУЛЬТУРА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Протягом останніх двох десятиріч глобальна проблеми світового розвитку знаходяться в центрі уваги науковців і політиків. Вони обговорюються на міждержавних рівнях, в міжнародних організаціях. Не обминають цю проблему і засоби масової інформації. Крім того,

* к.філос.н., заступник директора з виховної роботи ЗОШ № 252 м. Києва

існує ще і побутовий рівень усвідомлення глобальних проблем, який, в основному, асоціюється з вселенською катастрофою.

Становлення сучасної глобальної проблематики примусило дослідників зайнятися її типологією. Насамперед, якими мають бути критерії виділення глобальних проблем, яка їхня ієрархія? Від правильної відповіді на ці питання залежить не тільки вибір рішень, а й долі багатьох народів світу. Сьогодні можна виділити декілька наукових шкіл зі своїми підходами до типологізації окреслених вище проблем. Зокрема, Р. Хейлбронер, Р. Дюмон, О. Тоффлер та інші зводять всю палітру проблем до перенаселення планети, втрату нею ресурсів, порушення екологічної рівноваги. Я. Тінберген, В. Леонт'єв, М. Месарович та інші вбачають загрозу в економічному відставанні низки країн. А. Печчеї, Е. Ласло висунули проблему «ідентичності» людини, її адаптації до умов середовища. Г. Кан, Дж. Фелпс, на відміну від інших, виділили аж 19 проблем. І дев'ять з них отримали в їхніх дослідженнях статус головних.

Весь комплекс глобальних проблем можна згрупувати навколо трьох фундаментальних напрямків розвитку, що описують спосіб існування індивідів у світі. Це взаємозв'язки: «людина-техніка», «людина-культура», «людина-природа» [3, 164]. Слід зазначити, що всі глобальні проблеми взаємозалежні і взаємозумовлені. Їх розв'язання не може бути ізольованим. Специфіка глобальних проблем полягає в тому, що вони, маючи всезагальний характер, проявляються спочатку на якомусь локальному і навіть індивідуальному рівні. Сучасна наука доводить, що людина є обов'язковим елементом системного розвитку простору, а отже, необхідна і унікальна складова природи. Якщо це так, то індивід, знищуючи природу, знищує самого себе. І суть цього процесу не в простому фізичному знищенні, а в руйнуванні, що відбувається на рівні свідомості, сутнісних складових людини.

Аналіз і наступний синтез напрацьованого матеріалу дає підставу поділити глобальні проблеми на дві групи. До першої слід віднести ті, без вирішення яких неможливо розв'язати всі інші. Просто їх не буде кому розв'язувати. Людство зникне. До другої групи відносяться проблеми, від вирішення яких залежить прогрес людської цивілізації, однак їх вирішення можливе тільки при концентрації зусиль усієї людської спільноти [3, 167].

Сучасний рівень наукового пізнання світу, нових тенденцій у його розвитку, може бути не тільки прогнозований, а й скоректований у

напрямку, необхідному всій людській спільноті. Історія людства знає багато етапів, коли вирішувалася доля цілих народів, континентів, цивілізацій. У всіх випадках спільнота зверталася до історії свого розвитку, своєї культури. «На сьогодні людство не знає іншого, відмінного від культури шляху розв'язання загальнопланетарних проблем» [3, 181]. Але культура стане як необхідною, так і достатньою умовою розв'язання глобальних проблем лише тоді, коли вона із форми відокремленого від природи виробництва і споживання перейде у форму гармонійного розвитку, оволодіє свідомістю людей, а культурність буде нормою співжиття індивідів. Шлях до здійснення цієї мети є дуже складним, адже поряд із прогресивними тенденціями у розвитку людської спільноти існують, а часто і посилюються негативні прояви цього процесу. Людська спільнота неоднорідна. Вона насичена різними етносами, які сповідують різні цінності і по-різному бачать своє майбутнє.

У процесі тривалого, часто трагічного, досвіду свого буття як окремі індивіди, так і їх соціальні утворення прийшли до висновку про необхідність певної системи обов'язкових правил для всіх, які часто пригнічують особистісне, зате забезпечують розвиток загального. «Поворот до загальнолюдських цінностей усього людства, прийняття їх як пріоритетних усіма націями в сучасних умовах зможе дати поштовх до подолання кризових явищ суспільного буття, до збереження національних культур і до формування нової культурної та духовної атмосфери на планеті, що дозволить вирішити проблеми в глобально-значимих сферах завдяки співробітництву всіх націй» [1, 10].

На жаль, сьогодні духовно-моральні цінності українського суспільства, які формувались від заснування Київської держави і аж до наших днів часто відходять на другий план [2, 138]. Основною метою багатьох стали матеріальні блага. Навіть саму людину розцінюють залежно від того, який її матеріальний стан. З цього приводу В.О. Сухомлинський в «Листах до сина» пророчо сказав, що усі наші сучасні біди, як правило, мають одну причину – дефіцит культури і моральності, дефіцит доброти і милосердя. Про негативні наслідки у вихованні говорив Г. Ващенко, звертаючи при цьому увагу на небезпеку відходу від християнської моралі, яку вважав основою, фундаментом виховної системи українців.

Зрозуміло, що для суспільства важливо, щоб молоді люди були вихованими, знали і цінували історію свого народу, обрали для себе

найцінніші ідеали, зуміли втілити їх у сучасному світі і передати в майбутнє, «тому творче осмислення молодим поколінням скарбниць української культури та історії залишається чи не єдиним доступним шляхом» [1, 10]. Культура і мистецтво – могутня і чарівна сила. Їх вплив на серця людей, роль в історії людства величезні. Минають століття, змінюються суспільства, але в усі часи, в усіх народів чудова музика, висока література, талановитий живопис одухотворювали буття кожної людини протягом усього її життя.

Таким чином, на порозі третього тисячоліття людство, випробовуючи всі ідеї, проекти й утопії перебудови свого буття за критеріями прогресу, впевнилося, що «прогрес залежить нині не від дефіциту планів і теорій подальшого розвитку, а від людських якостей [4, 95], від культури, яка постає перед людиною як смисловий світ, який передається з покоління в покоління і визначає спосіб буття і світосприймання, надихає людей і згуртовує їх у спільноту.

1. *Бондаренко Т.* Проблеми формування національної самосвідомості молоді в Україні // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 27–28 березня 2003 р.): У 5-ти т. / Редкол.: М.І. Шкіль та ін. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – Т. 3. – С. 8–10.

2. *Климчик Т.В.* Формування морально-духовних цінностей сучасної молоді: проблеми, особливості, перспективи // Мова. Культура. Бізнес.– Вип. 2. – К.: Правові джерела, 2004. – С. 137–143.

3. *Кравець М.С.* Культурологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 320 с.

4. *Феномен української культури: Методологічні засади осмислення / В. Шинкарук, Є. Бистрицький (відп. ред.).* – К.: Фенікс, 1996. – 476 с.

О. Чернікова*

УНІФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОЯВ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОСТІ

Людське суспільство – багате різноманітністю індивідуальних людських істот, живих і активних діючих елементів історичного процесу. Саме людина, справді жива людина – ось хто творить все те, чим володіє, і те все, за що бореться.

Сучасний світ дуже змінився за останні декілька століть. Змінилася і людина, і її уявлення про себе. Друга половина ХХ століття

* студентка Національної академії управління

вважає своїми темпами розвитку. Технічні досягнення зумовили науково-технічний прогрес, який сприяв новому етапу існування людства. Цивілізаційні процеси переважають темпи розвитку культури, технічно-соціальний процес значно випереджає культурний розвиток людства. Всі ці фактори зумовлюють прояв неповаги до особистості в суспільстві, тому що, на жаль, моральні, духовні та культурні цінності занепадають. Сучасність зараз зіткнулась з таким поняттям, як нівелювання особи, уніфікація її як індивіда. Це відбувається внаслідок політичних, телевізійних або інформаційних маніпуляцій. Процес маніпуляції виходить на перші місця як форма прихованого впливу над людьми, яка дає змогу панувати над ними.

Політичне маніпулювання проникає в усі сфери життєдіяльності людини, виникають спеціальні інституції, покликані здійснювати приховане управління людьми. Маніпулювання особистістю, застосування різних засобів і технологій інформаційно-психологічного впливу на людей стало звичним явищем у повсякденному житті, економічній конкуренції та політичній боротьбі. Принциповим є зауваження про те, що внаслідок маніпулювання змінюється статус людини. Людина не розглядається ні як друг, ні як партнер, ні як супротивник, а стає лише об'єктом впливу. Об'єкт комунікації при цьому вводять в оману. Формується хибне уявлення про світ, причому внаслідок застосування комунікативних прийомів, що провокують це хибне уявлення. Прихований вплив означає, що суб'єкт використовує комунікативні прийоми, які діють поза свідомим сприйняттям об'єкта. Основою маніпулювання є навіювання, що робить непотрібною аргументацію. Різноманіття проявів політичної маніпуляції дозволяє по-різному визначити її об'єкт, яким може виступати не лише індивідуальна, а й групова (суспільна та масова) свідомість. Але пріоритет належить масовій свідомості як основному об'єкту політичної маніпуляції. Масова свідомість виникає в умовах індустріального суспільства, де механізація всіх сторін життя спричиняє відчуження людини від родових зв'язків і нав'язує уніфікацію цінностей. У цьому контексті на політичну маніпуляцію можна дивитися як на системне впровадження в масову свідомість різних соціально-політичних міфів, ілюзій, ідей, норм, цінностей, що повинні сприйматися без критичного осмислення, на віру.

В умовах ринкових відносин реклама як вид інформації перестає бути суто економічним атрибутом і стає своєрідним елементом масової культури. Існують різні методи психологічної та інфор-

маційної маніпуляції, серед яких: вселяння, гіпноз, нейролінгвістичне програмування, «25-й кадр». Людина стає об'єктом впливу тих чи інших методів реклами, незважаючи на те, що сьогодні вже є безліч досліджень, які виокремлюють ті проблемні моменти впливу на психіку людини, через які продуцентам реклами вдається кардинально змінювати ставлення до того чи іншого продукту, послуги, кандидата на виборах. Психологічні технології, які використовують у сучасній політичній рекламі, попри обурення і спротив громадськості, негативно впливають на людську свідомість, дозволяють маніпулювати думкою людей.

Негативну роль у процесі уніфікації особистості відіграє також масова культура. Прагнення правлячих режимів до нівелювання своїх громадян, перетворення їх на «масу», «натовп» знаходить своє відображення у розвитку системи масової пропаганди, особливо в її тоталітарному варіанті, адресованому всій нації. Висувається завдання тотальної морально-психологічної обробки населення. Особливі надії в цьому плані покладаються на комунікативні можливості масової культури. Масова культура має величезний вплив на всю культуру в цілому, їй властива тенденція до гомогенізації, тобто прагнення надавати культурним явищам однорідності. На відміну від елітарної культури, тобто культури, орієнтованої на смаки обраних, масова культура свідомо орієнтує поширювані нею духовні цінності на середній рівень масового споживача. Бажання надати всім елементам культурної системи однорідності та абсолютної схожості – суттєва змістова характеристика масової культури. Наділяючи різні культурні явища певною ціннісною нейтральністю, роблячи основну ставку на видовищність, масова культура орієнтується у своєму впливі на стереотипи свідомості, стандартні штампи, не вимагаючи від людини витрат розумової енергії, почуттів, волі, тобто всього того, чого вимагає серйозне мистецтво. Масова культура принципово псевдореалістична, ґрунтується на створенні ілюзій, вимислів, міфів, які знімають реальне психологічне напруження і компенсують його світом вигаданих мрій і фантазій. Феномен масової культури існує, а телебачення є найефективнішим способом поширення цієї культури, орієнтованої на споживчі смаки й інстинкти.

Чи існує взагалі прогрес у культурі? Відповідь може мати подвійний характер. З одного боку, навряд чи можливе створення більш значущих творів мистецтва, ніж ті, що були створені митцями

минулого. З іншого – науковий прогрес сприяє тому, що у сучасному світі створюються нові технології, з'являються нові досягнення в галузі культури, про які в минулому людство навіть не мріяло. Причому досягнення технологічного рівня перевищують досягнення культурні. Завдяки сучасним технічним засобам можливе залучення більш широких мас до надбань світової культури, сучасні технології допомагають зберегти і надбання минулого.

А може це ми просто виправдовуємось? Так, тепер ми приймаємо ванну частіше, ніж колись, і тепер більше людей вміє читати і має доступ до високого мистецтва. Та від цього нікому легше не стало. Десь там, у минулих століттях залишився найцінніший скарб, що був великим надбанням культури і її головним рушієм – духовні цінності і орієнтири, повага до особистості, сприйняття її такою, яка вона є. Але ми загубили цей скарб. Маємо поняття уніфікації особистості, «кліпове» мислення молодого покоління, негативний вплив масової культури.

С.В. Марійко*

СПЕЦИФІКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Глибинні зміни, викликані інформатизацією, глобалізацією та медіатизацією сучасного суспільства детермінують детальне соціально-філософське дослідження трансформацій його структури, зміни ролі та статусу людини. Дане дослідження присвячене аналізу світоглядних перетворень сучасної людини, вивченню шляхів пошуку нею ідентичності та творення множини ідентичностей-симуляторів у контексті віртуалізації суспільства та глобалізації кризових явищ.

Специфіка спілкування та взаємодії між людьми у сучасному світі полягає в тому, що, на думку З. Баумана, «сьогодня ситуація змінюється, і важливим елементом цієї перемены становиться приход нової «краткосрочной» ментальності на смену «долгосрочной»» [1, 29]. Сучасна людина проживає життя у калейдоскопі переписки, чатів, короткого обміну інформацією. Вона одночасно спілкується з багатьма, водночас не спілкуючись в істинному значенні слова, а

* аспірант Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

просто обмінюється інформацією. Сучасна людина повинна вміти пристосовуватись, її кредо стають спонтанність і варіативність, вона схильна розділяти життя на епізоди і проживати їх, не думаючи про перспективу – «клубной картой становится умение позиционировать себя в переплетении возможностей» [1, 50]. У швидкозмінному калейдоскопі подій, величезному потоці інформації, якою ЗМІ заповнили індивідуальний простір, найважчим є пошук людиною себе, своєї ідентичності.

Масовий психоз, викликаний гіпертрофованою візуалізацією та демонстрацією кризи у світі, спричинив збільшення уваги до пошуку людиною свого місця в усіх інститутах суспільства. Саме тому визначальною проблемою людини сьогодні є пошук ідентичності, навіть «борьба за идентичность связана с событиями движения личности в пространстве способов существования. Это борьба личности за свою нетождественность с какими бы то ни было формами социального существования, за сохранение себя в качестве субстанциональной единицы бытия» [2, 205].

Пошук ідентичності найчастіше відбувається за рахунок пошуку референтної групи та ідентифікації себе з нею. Відтак, у постійно змінному світі, де немає нічого надійного, девіз тимчасовості перетворюється на життєву стратегію. Сучасна людина намагається стати членом товариства за допомогою Інтернету, оголошень у ЗМІ. Однак, заходячи на форум, сайт чи чат з бажанням знайти себе і вирішення своєї проблеми, людина перебуває в компанії таких же втрачених ідентичностей, які намагаються реалізувати аналогічне бажання. У результаті такого спілкування маємо пошук себе у товаристві, віртуальній спільноті (змінній і здатній зникнути будь-якої миті), які не мають жодних точок дотику з істинною ідентичністю людини. Теми для обговорення, цінності групи трансформуються з появою нового члена співтовариства і тому мінливість, поверхневність такого співбуття не дають сучасній людині можливості знайти ідентичність через групу. Адже, на думку Д.В. Іванова, «виртуальные сообщества (тусовки) симулируют непосредственное присутствие в общении, создают подобие социальной близости людей» [4, 22].

Сучасна віртуальна людина стає заручником поліваріантності реальностей, які вона може створювати. Вона перетворюється на вічного актора, що постійно змінює ролі, маски, видаючи себе за іншого, проживаючи чуже, вигадане життя (справа тут не тільки у необхідності підлаштовуватись і змінюватись у різних життєвих та ста-

тусних ролях, а у втраті людиною себе у множині наданих самій собі характеристик та ідентичностей). Особистість поступово перетворюється на своє власне аудіовідтворення. Сучасна людина переорієнтована на комунікацію свого віртуального еґо з такими ж віртуальними партнерами, вона конструює та трансформує віртуальну особистість. Така свобода дозволяє виникати, розвиватись і розпадатись численним віртуальним співтовариствам, для яких віртуальність конотована як ефемерність. Спільноти такого типу існують до тих пір, доки їх члени підтримують атрактивні образи – створені ідентичності, які є симуляціями соціально реальної ідентичності, визначеної сімейним, професійним, освітнім статусом людини.

Віртуальність особистості як створена нею галерея образів викликає відчуження реального тіла і статусу. «Такие атрибуты личности, как стабильная самоидентификация, индивидуальный стиль исполнения социальных ролей («творческая индивидуальность») активным пользователем Internet утрачиваются; сознательно или неосознанно ими формируется размытая или изменчивая идентичность» [4, 139]. Таким чином, трансформація сучасного суспільства, його віртуалізація призводять до появи людини нового типу, змін у тлумаченні і розумінні суті ідентичності. Накладання двох факторів – інформатизації і віртуалізації сучасного суспільства та глобальної кризи (більшою мірою світоглядної та духовної, ніж економічної) призводять до втрати людиною орієнтирів, пошуку нових способів самоідентифікації.

Очевидно, що зміни, викликані інформатизацією сучасного суспільства, детермінують трансформацію статусу і місця людини у його структурі. Поліваріантність поглядів на пошук людиною ідентичності у сучасному суспільстві, за З. Бауманом, призводить до збільшення можливості вибору варіантів ідентичностей (з одночасним їх обмеженням, викликаним множинністю). До аналогічного висновку приходять Д.В. Іванов, стверджуючи, що з віртуалізацією суспільства відбувається процес віртуалізації особистості, яка намагається ідентифікувати себе, формуючи множину віртуальних образів, сконструйованих ідентичностей, що насправді є лише симуляціями. У результаті людині важко знайти себе у множині образів, масок-симулякрів [5].

Єдину незмінну відповідь на питання пошуку ідентичності людиною (не дивлячись на докорінні зміни суспільства та кризи) мають християнські теологи, стверджуючи, що «...человеческая идентич-

ність не опирається на культуру, какие-то групи, природную или индивидуальную автономию. Каждый человек имеет бессмертную душу. Существует человеческая идентичность, переживающая даже смерть и пребывающая либо в вечном осуждении, либо в вечном блаженстве» [3, 88].

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Ред., пер. с англ. В.Л. Иноземцев. – М.: Логос, 2002. – 326 с.

2. Беляев В.А. Антропология техногенной цивилизации на перекрестке позиций. – М.: ЛКИ, 2007. – 413 с.

3. Вейз Дж.Э. (мл.) Времена постмодерна: христианский взгляд на современную мысль и культуру. – М.: Фонд «Лютеранское наследие», 2002. – 239 с.

4. Иванов Д.В. Виртуализация общества. Версия 2.0: Монография. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2002. – 214 с.

5. Куцепал С.В. Ідентичність модерна і постмодерна // Філософські обрії. – 2007. – №17.

А. Нікітчук*

СВІТОВА КРИЗА – КРИЗА ДУХОВНОСТІ

В усьому світі постала проблема ефективності використання фінансів. Підприємства масово банкрутують, люди втрачають роботу, а держави (навіть зі світовим авторитетом) не можуть гарантувати людям навіть регулярний дохід. Банківська система, яка вважалася найстабільнішою у світі, зруйнувалася за лічені дні. У чому ж проблема? Необізнаність? Прорахунки професіоналів? Можливо, але ж не одночасно в усьому світі.

Пам'ятаєте, як колись говорили про «Титанік»: «Цей корабель навіть Бог не зможе потопити»? Майже те саме говорили про банківську систему США. Що ж ми маємо на сьогодні? – «Титанік» затонув (ще у 1912 р.), а банківська система США зруйнована. Люди посягають на роль Бога, вважаючи себе настільки ж всесильними. Гордість, егоцентризм – головні хвороби людства.

Чи не здається дивним те, що останнім часом усе в світі почало «матеріалізуватися». Я маю на увазі цінності. Те, що колись було найвищою цінністю, зараз продається та купується. Банальна та заїжджена фраза? Можливо, але спробуйте зрозуміти її зміст.

Люди посягають на святе: життя, кохання, шлюб, вирішення долі інших людей. Не буду просто голосливо озвучувати ці теми, а наве-

* студентка Національної академії управління

ду конкретні приклади, факти та статистику, яка особисто мене лякає.

На шостий день створення світу Бог створив людину – чоловіка Адама. Адам бачив, що усі тварини мають пару і засмутився, оскільки не знайшов серед них собі пару. Тоді Бог створив помічницю – жінку Єву. Зверніть увагу, Бог створив не ще одного чоловіка, а саме жінку! Що ж ми бачимо зараз? Люди з нетрадиційною орієнтацією вимагають дозволити їм законно укласти шлюби і навіть вінчатися. Кількість таких людей стрімко зростає. Звичайно ж, проблематичним є питання законодавства: зараз у світі ведуться гострі суперечки з причини узаконення чи неузаконення таких стосунків. 66 держав-членів ООН підписали декларацію, яка вимагає повної декриміналізації гомосексуалізму (повідомлення Бі-Бі-Сі). Документ, який внесено на обговорення Об'єднаних Націй за ініціативою Франції і Голландії, вимагає відміни всіх передбачених законом покарань за сексуальну орієнтацію. 60 інших держав – із загальної кількості 192 членів ООН – відкинули декларацію, яка не мала законодавчої сили. Це декілька арабських і африканських країн. Також не підписали декларацію Сполучені Штати. Хоча Верховний суд США вирішив, що окремі штати не можуть зберігати кримінальне переслідування гомосексуалізму. Дипломати говорять, що декларація несумісна з існуючим в Америці розділом між федеральним законодавством і законами окремих штатів. Росія і Китай також відмовилися приєднатися до документа.

На сьогодні існує думка, що закони про гомосексуалізм повинні бути прерогативою самих країн. Для прикладу, в деяких країнах уже узаконили одностатеві шлюби: Швеція, Англія, Іспанія, певні штати США (Масачусетс, Вермонт, Сан-Франциско, Лос-Анжелес) та інші. Гомосексуалістам навіть дозволено усиновляти дітей.

Традиційні уявлення про сім'ю та її призначення повністю спотворені. Люди порушують вічний Божий Закон, вважаючи його істини застарілими. Церкви, які, здавалося б, повинні протистояти цьому – надто лібералізувалися, підлаштовуючись під норми сьогодення, норми, які суперечать Святому Письму. Так, шведська лютеранська церква вирішила ввести спеціальний обряд вінчання для одностатевих пар. Він буде таким же урочистим, як і традиційний ритуал, але буде трохи від нього відрізнятись. Таїнство шлюбу порушене! Більше того, є поодинокі випадки вінчання священників з нетрадиційною орієнтацією. «The Sunday Telegraph» повідомляє: «Англікан-

ська церква «обвінчала» двох священників-гомосексуалістів. Дотепер одностатеві пари могли одержати «благословення» на свій шлюб, але це перший в історії Англіканської церкви гомосексуальний шлюб, укладений відповідно до церковного обряду». Особисто я розцінюю такі дії як блюзнірство. Люди зневажають Бога, підлаштовуючи Його закони під себе. Звичайно ж, гомосексуалізм не є новиною для людства. Цей гріх був відомий ще за біблійних часів, стрімко поширювався у Содомі, через що і отримав назву содомітство. Але згадайте, яким чином Бог покарав це місто. Може нам варто було б замислитись.

Бог дав Адаму і Єві певні доручення, серед яких було розмноження і наповнення землі. Діти – дарунок від Бога. Звичайно ж, одностатеві пари не можуть мати дітей. Варто проаналізувати ще одну проблему людства – вбивство ще ненароджених дітей, тобто аборти. Українська громадська організація «Доля» опублікувала таку інформацію: за роки незалежності в Україні було зроблено 30 млн. абортів. Тобто за 16 років було навмисно вбито майже все нинішнє населення України. Такі вражаючі показники демонструє лише Україна. Для порівняння, у Польщі за ці ж роки зробили лише 82 тис. 329 абортів, що в 365 разів менше, ніж в Україні. Україна стоїть на межі демографічної катастрофи: за роки незалежності з 52 мільйонів українців залишилося лише 46 мільйонів, а якщо не враховувати те населення, що виїхало на заробітки за кордон, то в Україні насправді проживає трохи більше 36 мільйонів осіб. Невблаганна офіційна статистика шокує всіх християн такими цифрами за 2007 рік: на 430 тисяч новонароджених припадає 420 тисяч абортованих дітей; в Україні лише 2 відсотки жінок дітородного віку не робили абортів впродовж життя; кожна 4 пара стає бездітною після абортів; згідно за статистичними даними ООН, в Україні щороку робиться 700 тисяч абортів на 400 тисяч новонароджених.

Звичайно ж, є певні організації, які намагаються змінити цю статистику, вимагаючи від уряду заборонити аборти. На жаль, поки що все марно і чисельність абортів продовжує зростати. Як відомо, у світі зі 197 країн аборти повністю заборонені лише у чотирьох (Ірландія, Мальта) і практично заборонені (тобто дозволені тільки за умови загрози здоров'ю матері) у 119 (за медичними показниками і у виключних випадках: Польща, Іспанія; за медичними та соціально-економічними показниками: Велика Британія, Ісландія, Люксембург, Фінляндія). Тільки в 41 країні аборти дозволені на вимогу

жінки. Найсуворіші обмеження існують в Ірландії, Польщі, Мальті та Португалії.

Гріх убивства, як відомо, однаково лягає на жінку-вбивцю, батька дитини, лікаря і на державу. Людина уявила себе Богом і навіть дозволяє собі вирішувати долі інших людей.

Ще одним гріхом, який є малопомітним, впевнено можна назвати зраду. Мати коханку чи коханця стало нормальним явищем. Чому? Відколи? Хіба Бог створив Адаму двох Єв? Ні! У першому посланні до коринтян сказано: «Кожний май свою дружину і кожна май свого чоловіка». Про цю істину чомусь забули, вважаючи зраду нормою життя. Психологи стверджують, що саме зрада є найпоширенішою причиною суїцидів. Контроль над цією проблемою здійснювати дуже важко, тому і протистояти їй складно. Ще складнішим є питання дошлюбної зради (цнотливості). Те, що колись каралося смертю, зараз вважається не лише нормальним явищем, а й визначає певний статус у суспільстві. Дехто вважає, що кількість партнерів визначає сексуальні вміння, які, нібито, будуть лише плюсом у стосунках з майбутньою дружиною чи чоловіком. Проте мало хто замислюється про небезпеку таких стосунків.

СНІД. Жахлива і невиліковна хвороба. Наслідки цієї хвороби відомі усім. Кожен думає, що ця проблема його не торкнеться, обійде стороною, і продовжує вести попередній спосіб життя. За прогнозами італійського дослідника Стефано Велла до 2020 р. кількість інфікованих на ВІЛ у світі може досягнути 200 млн. осіб. «Ця пандемія не стабілізується», – зазначає президент Міжнародного з'єднання СНІДу. – «Це лише починається, це ще маля, а люди цього не розуміють».

Отож, що ми маємо на сьогодні? Зневага Божих Законів, масові збочення, вбивства, перелюб... Цей перелік можна довго продовжувати. Людству варто замислитися над своїми діями й усвідомити свою гріховність. Можливо виникнення кризи не є випадковістю?

Д.Й. Чуприк*

ОСОБИСТІТЬ У НЕБЕЗПЕЦІ: ЗАГРОЗА АСОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ

Ми багато говоримо про кризу економічну, але найстрашніша криза – це криза душі. Криза багатьох душ це духовна криза, це найбільючіша криза суспільства.

Ми живемо в епоху постмодерного суспільства, яке ще називають постіндустріальним, інформаційним. Використання інформаційних технологій вийшло за межі промисловості і ввійшло в царини домашнього побуту і дозвілля, змінивши якість життя, зруйнувавши межі між працею і відпочинком, перетворивши простір, стиснувши час, створивши віртуальну реальність. Важливим є те, що інформаційні технології шляхом упорядкування різноманітних потоків інформації через засоби масової інформації (ЗМІ) передають і розподіляють інформацію та інші форми символічної комунікації широкій, різномірідній і географічно розпорошеній аудиторії, створюють різноманіття поведінкових моделей, які програмують діяльність людини дедалі більшою мірою.

Комп'ютерна революція, що об'єднала в єдине ціле політичний, технологічний і економічний інформаційний простір Заходу і активно ввірвалась (починаючи з 90-х років минулого століття) в український простір, висунула нові вимоги до свободи і прав особистості.

Постає питання, яким чином інформаційні процеси впливають на суспільні процеси, на людину як соціальну істоту?

Іформаційне забезпечення суспільства реалізується як друкованими засобами масової іформації (ЗМІ), так і аудіовізуальними (радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис тощо).

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 12.01.2006, неприпустимо зловживати свободою діяльності телерадіоорганізацій для необґрунтованого показу насильства, трансляції програм або відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей і підлітків.

Проте «ненав'язлива» реклама різноманітних товарів, зразків по-

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

ведінки, вроди та споживання повсюдно і повсякчасно підказує, що купувати, чим користуватись і що взагалі людині потрібно. Реклама стандартизує, уніфікує, примітивізує особистостей, які стають схожими одне на одного, що спрощує здійснення контролю над ними. Збіднюється емоційний і духовний світ людини у зв'язку з тим, що вона дедалі більше має справу не з предметним світом, а з його моделями, макетами, символами. Люди перестають поважати сімейні традиції та цінності, внаслідок чого руйнується зв'язок між членами сім'ї та між поколіннями. Традиційні цінності людського співжиття, серед яких головними є Любов, Істина, Справедливість, Добро, втрачають свою важливість. У сучасному постмодерному світі людина понад усе цінує гроші, завдяки яким, як їй здається, може задовольнити всі свої потреби та бажання.

ЗМІ здійснюють вплив не тільки безпосередньо та особистість молодшої людини, а й опосередковано, через оточення – батьків, учителів, ровесників, які теж підпадають під цей вплив. Таким чином, сила впливу істотно посилюється. Можна сказати, що існуючі в суспільстві соціальні норми, прагнення, потреби і громадська думка значною мірою формуються ЗМІ. Особливо цей вплив згубний для психіки дітей і підлітків. Підліток під впливом деструктивної інформації ЗМІ формує агресивну модель поведінки.

Нестійкість емоційної сфери, несформована цілісна система, схильність до «справжньої дорослої поведінки», потреба в самоствердженні у поєднанні з негативним соціальним оточенням (романтизація кримінального способу життя, чисельними сценами насильства, жорстокості, лайки у фільмах та телепередачах, тощо) призводить до викривленого уявлення про припустимість агресивної та злочинної поведінки. Зростає кількість безпритульних дітей, чимало з них об'єднуються у групи з антисуспільною спрямованістю.

Існує достатньо велика кількість досліджень психологів щодо негативного впливу ЗМІ на протиправну поведінку неповнолітніх, формування моделі їх агресивної поведінки, спроектування насильницьких дій на екрані в реальне життя.

Революційні зміни у способі передавання інформації спричинив порівняно новий засіб комунікації – Інтернет, який є породженням передових військових технологій США.

Мережа Інтернет – це не тільки благо цивілізації. За підрахунками американських спеціалістів, кількість злочинів, вчинених за до-

помогою Інтернет, кожен рік збільшується на 35 %. Фактично незахищену групу ризику сьогодні складають підлітки у віці до 17 років. Згідно зі статистикою, кожен п'ятий підліток у віці від 10 до 17 років, отримував пропозицію сексуального характеру від дорослих користувачів Інтернету.

Нині законодавство в Україні не регламентує роботу Інтернет-сайтів і не визнає їх засобом масової інформації (свобода дій у правовому полі означає, що дозволено все, що не заборонено законом).

Ф. Достоєвський писав: «Якщо Бога немає, то все дозволено» Справді, якщо Бога не існує, то людина кинута напризволяще.

Соціальні педагоги протиставляють жорстокості і насильству принципи поведінки прихильників ненасилля. Ненасилля як нормативна програма поведінки акцентує добрі начала у людини. Толерантність необхідна для спілкування, співжиття і спільної діяльності, є основою формування культури взаєморозуміння і миру в сім'ї, громаді, суспільстві. Це невід'ємна частина того, що ми знаємо як християнські цінності: Віра, Надія, Любов.

Суспільні відносини регулюються нормами законів (як правових, так і моральних). І якщо законодавство з різних причин «шкунтильгає» (наявність правових колізій тощо), то моральні закони залишаються незмінними протягом тисячоліть. Відомо також, що за наявності сформованого внутрішнього закону буде повага і дотримання зовнішнього закону.

Суспільство стоїть зараз перед вибором: збереження духовності чи деперсоналізація, уніфікація, стандартизація особистості. В інформаційному просторі України відсутня потужна система узгоджених конструктивних ідеологем, здатних консолідувати суспільство, спрямувати на прогресивний шлях розвитку. У ситуації сучасної фінансової і соціально-психологічної нестабільності доцільніше, щоб ЗМІ взяли на себе місію вироблення національної ідеології, орієнтованої на оптимістичну перспективу. Одним із суттєвих компонентів такої ідеології може стати пропагування в ЗМІ ідеї згуртування народу України навколо цінностей здорового способу життя у всіх його різноманітностях – фізичних, психічних, духовних, соціальних.

М.О. Дроботенко*

СТАВЛЕННЯ ДО МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ПРОЯВ КРИЗИ ДУХОВНОСТІ

Проблеми цінностей завжди є актуальними у переломний період суспільного розвитку. Ціннісні ідеали – це своєрідний «логічний кристал», завдяки якому є можливість зрозуміти глибинні процеси, що відбуваються у тій чи іншій соціальній системі, виявити їх суть.

Існує багато підходів до визначення понять «духовність», «криза», «матеріальні цінності», а також до з'ясування взаємозв'язку між цими явищами. Для уникнення плутанини варто визначити той зміст означених понять, в якому вони розглядатимуться у даній статті.

Духовність – це прагнення до вищих цінностей, вона призводить до смислової гармонії, поєднання характеру світу з моральними законами особистості; це ідеал, до якого наближається людина у власному розвитку, орієнтація на вищі, абсолютні цінності. Духовність – це результат надзвичайно «тонкої» дії процесу об'єктивації різних проявів людської суб'єктивності (розум, інтелект, дух, душа, культура, мораль). Як визначали філософи Мартін Бубер, Макс Шелер, П'єр Тейяр де Шарден, Хосе Ортега-і-Гассет – духовність це загальнокультурний феномен, який уміщує в собі не тільки абстрактно-теоретичні цінності й ідеали, а й совість, істину й красу.

Слово «криза» походить від грецького *krisis* – переломний момент. Найчастіше під кризою розуміють певну дестабілізуючу ситуацію, розгублення, спантеличення, перехід, зміни, конфлікт. Так, В. Франкл вважає, що криза – конфлікт різних цінностей всередині самої ціннісної свідомості особистості. Такий конфлікт цінностей постає як вибір, альтернативою якого є або затишне існування, або перемога над собою, яка призведе до повнокровного буття. «Зосередження» на біологічно-соціальному рівні задоволення потреб означає прив'язаність особистості до хибних цінностей, поза як справжні буттєві цінності формуються мегапотребами і відкривають шлях до повного самоздійснення [3].

* лаборант кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка

Занепад духовності (або, іншими словами, духовна криза) може проявлятися через абсолютизацію матеріальних цінностей як основних мотивів життя і діяльності людини або повну байдужість до сфери матеріального.

Людська природа поєднує у собі два ества: духовне і матеріальне. Їх єдність у людині гармонійна. Зовнішнє середовище пропонує людині умови для розвитку, створює так званий соціальний механізм формування духовності (а значить, і її вираження). Однією зі складових цього механізму є абстрактно-діяльнісна підсистема [1], що передбачає взаємодію різних компонентів соціальної діяльності: потреб та інтересів, з яких вона виникає (свідомості духовності, організації діяльності), матеріально-речових засобів, предмету, умов та результатів діяльності. Всі ці елементи впливають на розвиток духовності особистості, опосередковуючись системою діяльності, через вплив на задоволення соціальних потреб та інтересів, досягнення соціальних цілей і завдань.

В. Франкл зазначає, що для реалізації достойних цілей людині потрібна духовна динаміка у межах полярного напруження, де один полюс є смыслом, метою, що спрямовує діяльність, а інший – людиною, яка здійснює вибір засобів для досягнення поставленої мети [3]. Об'єктивний розвиток людства свідчить про те, що духовні цінності як основне мотиваційне ядро діяльності можуть бути втрачені людиною. Коли духовний потенціал не підтримується, не оновлюється, не зв'язується з основним моральними нормами, він виснажується. Виснаження духовного потенціалу призводить до замикання на колі матеріального. Уся енергія людини спрямована не на здобуття матеріальних цінностей заради вищої «духовної» мети (допомогти ближнім, наприклад), а на здобуття матеріальних цінностей заради цінностей, або досягнення заради самого процесу досягнення. Тобто людина долає відчуження від своєї власної природи і «перетворюється в раба матеріальної частини самої себе і досягає лише ілюзорної інтеграції зі світом, вигадуючи собі ідолів (ними є матеріальні цінності) і поклоняючись їм» [3].

У Книзі пророка Огія цей прояв духовної кризи описаний так: «Тому нині так говорить Господь Саваот: зверніть серце ваше до ваших доріг! Багато ви сієте та збираєте мало; їсте – та не насичуєтесь; п'єте – та не напиваєтесь; зодягаєтесь – та не тепло вам, а той, хто заробляє, заробляє для дірявого гаманця. Звертаєтесь до численного, та виходить ось мало; і що приносите в дім, то розвіюю

те. – За що? – питає Господь Саваот: за храм Мій, що збудований він, а ви кожен женете до дому свого» (Ог. 1:6,9) [2]. Криза матеріальних цінностей (відсутність очікуваних результатів діяльності) пов'язана саме із кризою духовності ізраїльського народу (сплутані пріоритети – вони сприймали відносини з Богом як те, що «може зачекати», і ставили на перше місце матеріальний достаток і процвітання).

Ще одним проявом духовної кризи може бути повне нівелювання будь-яких матеріальних цінностей. Духовність – це не знецінення матеріального, це підпорядкування матеріальних цінностей духовним. Людина, яка не підтримує належного матеріального стану (не зацікавлена у своїй роботі, в умовах свого життя, навіть просто не піклується належним чином про свій зовнішній вигляд) не може вважатися духовною. Ця проблема також знайшла своє вираження на сторінках Біблії. У Посланні до Тита апостол Павло наголошує на тому, «щоб старі чоловіки також одягалися як належить святим» (Тит. 2:3) [2].

1. Барановський В.Ф. Духовність особистості: соціальний механізм розвитку // Матеріали конференції «Філософія міфу. Класичний та сучасний підходи» (10–11 січня 2003 року) // www.nevasropolis.org.ua.

2. Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. – К.: Видання місійного товариства «Нове життя», 1992. – 1361с.

3. Мартиненко О. До поняття «духовність» // www.nbu.gov.ua.

4. Семенюк Л. Погляди В.Франкла в контексті розвитку творчого потенціалу особистості // Матеріали конференції «Творчість у контексті розвитку людини» (23–24 травня 2003 року) // www.nevasropolis.org.ua.

5. Толкование Ветхозаветных книг: от Книги Исаии по Книгу Малахии / Под ред. П. Харчлаа. – Коннектикут: Славянское Миссионерское Издательство Ашфорд, 1996. – 608 с.

М. Возняк*

ЛЮДИНА І СВІТ У ФІЛОСОФСЬКО-ХУДОЖНЬОМУ СВІТОБАЧЕННІ МОДЕРНІЗМУ

Змінюється світ – змінюється і форма його відтворення. Але на будь-якому етапі розвитку людства метою мистецтва був постійний пошук: форми, нових ідей, нової реакції на обставини, які створювала об'єктивна реальність життя. Мистецтво – це форма відповіді людства на питання, які стосуються його самого, еластичність люд-

* студент Національної академії управління

ської душі, міра художнього осмислення, прийняття і сприйняття далеко не художніх реалій буття.

Початок та перші десятиліття ХХ століття були так інтенсивно насичені різноманітними подіями як політико-історичного, так і наукового характеру, що людина втрачала власні духовні орієнтири, часто не була спроможною знайти себе у калейдоскопі цих подій, що так чи інакше, стосувалися кожного. Важливу роль у житті людини почала відігравати політика, що не могло не позначитися на її суспільній та індивідуальній свідомості, мистецько-філософському сприйнятті фактів дійсності, і, відповідно, породжувало нові фабули і мистецькі жанри: політичний роман, політичну пісню, виставу, політичний плакат. Невизначеність, багатогранність та різнобарв'я оточуючого світу, в якому людина вже не могла відчувати і розуміти себе однозначно, породили велику кількість найрізноманітніших стилів і течій, без претензій кожної з них на становище доміанти у культурі і мистецтві. Навколишнє, дійсність були різноманітними і мінливими. Пояснити та інтерпретувати їх з позиції якоїсь однієї з філософських ідей було неможливо, тому єдиним шляхом здобуття істини став розгляд реальності з різних філософських точок зору (марксизм, фрейдизм, екзистенціалізм). Новий час потребував оновленого мистецтва – мистецтва моментальної реакції, що виливалось у пошук нових форм творчості, виражальних засобів, художньої мови в літературі, живописі, музиці, театрі.

Особливість світу, в якому опинялася людина, полягала у його динамізмі та інтенсивності. Авангардні пошуки нової концепції творчості, гіпертрофія самої форми, коли прийом із засобу донесення думки перетворюється на мету, які здійснювалися для ще глибшого і різнобічнішого аналізу особистості та її взаємодії зі світом, приводили до парадоксальних висновків у мистецтві: людина як об'єкт творчості поступово зникала з поля зору митців, витісняючись чітким конструктивізмом, геометрією стилю та форми. Прагнення до гуманізації людини, повернення їй власне людських рис та нагадування про її сутність, виливалось у дегуманізацію мистецтва. Із центру світу людина з її індивідуальними проблемами та переживаннями пересувалась на периферію свідомості митців, поступово втрачала своє провідне значення для них, набуваючи іншого звучання, перетворюючись на формальність, незначну деталь світового життя, керовану непереборними обставинами. Кожна із трьох найвизначніших філософських течій ХХ століття відзначала спільну

рису, факт – відчуження людей одне від одного, від положення уявної, примарної рівноваги у житті, пошуками якої було зайняте мистецтво і філософія попередніх десятиліть XIX століття (натуралізм).

Пошук нової точки світоглядної опори в житті, відчуття «підвищеності» і невизначеності власного стану кожною людиною спричинили до появи нового типу героя новітньої літератури, який перебуває ніби у вакуумному просторі, і не може бути впевнений ні в собі, ні в будь-кому іншому. Одним із найяскравіших письменників-філософів авангардистів був Франс Кафка, якого за глибину його філософських узагальнень, передбачення можливих майбутніх тенденцій розвитку людства назвали пророком нашого часу. В його творах ми стикаємося з новим світосприйняттям людини початку XX століття, новим розумінням місця людини у житті. Відчуття власної незахищеності, постійних сумнівів, нерішучості, очікування наближення якоїсь жадливої катастрофи, песимізм світосприйняття людини, страх перед змінами – ось настроїв його героїв. Але водночас в його творчості відображені страх перед звичним життям, гостре почуття несправедливості, але і не менш гостре почуття неможливості проти цієї несправедливості боротися, жадлива самотність кожного («Перевтілення», «Замок», «Кочегар», «Вирок»). Такий настроїв сприймався сучасниками як витвір його хворобливої фантазії, який пройшов крізь призму життєвих конфліктів самого Кафки (конфлікт духовного нерозуміння з батьками, який він сприймав як особисте горе та прокляття).

Світ ставав дедалі жорстокішим. Часи Відродження подарували людству ідеали Гуманізму. Але поряд з ними існували і такі ідеї: «Людина людині – вовк». Тоді ця ідея суперечила ідеям гуманізму, але набула абсолютно іншого значення у XX столітті, ставши основним правилом життя. Тепер цим вовком став навколишній світ. Протистояти йому могли лише «сильні» особистості, яким до снаги було не лише впоратися із зовнішнім тиском, а й підкорити несприятливі обставини своїй волі. Самотня сильна людина – цей заклик прозвучав у творчості багатьох талановитих митців різних поколінь, таких як Джеймс Олдрідж, Еріх Марія Ремарк, Ернест Хемінгуей, які хоч і творили у різних часових проміжках, але мали певні точки дотику у мистецькому сприйнятті і осмисленні реалій життя. Самостійний і самотній голос людини, яка не бажала ставати схожою на юрбу, уподібнюватись до когось іншого, був ефектною та надзвичайно сильною відповіддю на тоталітарні псевдомистецтва і псев-

докультури, які уподібнювали і обезголовлювали за колективним «МИ» мільйони людей, що фактично залишалися без права власного голосу і думки.

Найстрашнішим, найбільш жорстоким і нелюдським проявом тоталітаризму був фашизм, який був названий коричневою чумою за свою всеосяжність, жорстокість і безглуздість. Ідеологія, яка фактично перекреслювала всі попередні досягнення людства і ставила під загрозу сам факт існування останнього, завдала найважчого удару загальносвітовій культурі. Мисляча людина не могла відчувати інших вражень, крім жаху ті відрази до діянь фашистського режиму. Алегоричне, символічне і глибоко філософське узагальнене зображення завойованої чумою Європи дав Альбер Камю у одноіменній притчі-хроніці. Чума в його розумінні – горе без будь-якого містичного, таємничого ореолу, цілком приземлене явище, яке стає повсякденною рутинною інфікованого міста Оран. Тут формується особливий тип життя «зачумленої» людської спільноти. Чума в романі представляється як зло, проти якого неможливо і немає сенсу боротись. Зло, від якого неможливо втекти, стає єдиним об'єктивним критерієм моральності людей, адже воно дає альтернативу вибору: або підкоритися, або продовжувати жити за моральними канонами.

В таких умовах уявлення про гуманізм, найелементарніші норми людської моралі ставали постулатами найважливішого значення. Альтернатива покорі, за Камю, лежить у площині так званого «останнього гуманізму» ХХ століття, трагічного стоїцизму. Практика, а не теорія гуманності і моралі були провідними ідеями, які допомагали жити учасникам французького руху Опору в атмосфері зневіри і зради власного уряду (Петен). Через все це пройшов і Камю, тому для нього певна естетизація стоїчних страждань на противагу покорі є близькою по духу. Найвищим досягненням екзистенційної прози був «Міф про Сізіфа» того ж таки Альбера Камю. Зображення особистості, яка вперто, всупереч усім обставинам продовжує жити, без будь-якої надії на краще, без жодного оптимізму. Пік трагедії – в безвиході та безперспективності. Зміст усього полягає у самому зусиллі, а не в тій меті, на яку були спрямовані ці зусилля. Камю протиставляє екзистенційні погляди щодо готовності до безцільних мук середньовічній естетизації страждань заради віри, заради кращого позаземного життя. Найгіршим почуттям, на думку Камю, є надія, оскільки вона робить з людини раба, підкорює її, є однією з найбільших бід усього людства.

Авангардний живопис був представлений багатьма стилями і течіями, і, відповідно, багатьма видатними особистостями. По суті, авангардний живопис декларував відхід від реалістичних тенденцій, які існували з часів Ренесансу. До новітніх стилів, більшість яких зародилася і розвивалася у Франції, належали футуризм, кубізм, дадаїзм, сюрреалізм, абстракціонізм, фонізм (дикунство). Найскладнішою авангардистською течією став експресіонізм. Його метою було ствердження ідеї несприйняття навколишнього світу, його заперечення, яке виражалося різноманітними художніми засобами: негармонійність тонів, ламаність ліній, відмова від зображення простору. Викликане сильними почуттями експресіоністичне мистецтво, все ж таки, як і весь авангардизм, апелювало до розуму, а не до почуттів глядача, залишалось раціональним.

Становлення іншого напрямку авангардизму – кубізму асоціюється з іменем Пабло Пікассо, який у своїй творчості підіймав проблеми сучасності на надзвичайно високий культурно-естетичний рівень. Його твори вважають революційним переворотом в образотворчому мистецтві, рівного якому не було з часів Відродження. Картини митця містять мистецькі відповіді на питання пошуку нових форм творчості для зображення реалій сучасного світу. Розкладені на геометричні фігури «Авіньйонські дівчата» стали вершинним досягненням кубізму.

Пізніше сам Пікассо згадував про те, як потрібно зображати речі: такими, якими їх знають, або такими, якими їх бачать. В «Авіньйонських дівчатах» художник виявив на конструктивних деталях зовнішність людей, які ніби складені з окремих геометричних фігур. Віддаючи шану класичному стилю, Пікассо створив свій чи не найбільший шедевр – «Герніку», полотно, яке стало алегоричним відображенням жаху, безглуздості, жорстокості війни. Застосовуючи складні алегорії та символи, йому вдалося передати відчай, безумство, страхи світу, що поступово іде у небуття. Ці погляди були підсвідомо близькими кожній людині, яка пережила війну і втрачала надію у все, залишаючи для себе лише почуття безмежного страху та відчуженості від інших людей. Кожний елемент «Герніку» містить визначене смислово-естетичне навантаження: трагічна антична маска, яка вривається у цей світ хаосу, сприймається як муза митця, скалічена страшним часом, розірване на площині світло нагадує світло концентраційних таборів. Все, що залишалось бачити людині – це оте мертво світло, під яке вона супроводжувала поглядом останні

хвилини світу, вкритого уламками життів і доль людей, скалічених війною. Витриманість у чорних, білих і синіх тонах лише підкреслює виразність і невідворотність трагедії, зображеної на картині.

Ще одним виявом авангардизму став абстракціонізм, або, як його називали, «безпредметне мистецтво». За словами французького критика і художника М. Сефора, абстракціонізм за своєю сутністю можна назвати мистецтво, яке не має на собі жодної печатки дійсності, реальність не має вихідного значення для художника.

Одним з найвизначніших митців-абстракціоністів був В. Кандинський, який створив унікальний світ кольору і ліній, що були глибоко символічними і мали майже космологічне значення для розуміння Всесвіту. Зображення у Кандинського динамічні, насичені кольором, тому що кожна лінія, кожен відтінок означає щось конкретне. Таким чином митець намагався зрозуміти хаотичність його світу, в якому він жив, закодувавши свою художню мову мовою майже безпредметного кольору та форми.

Людина початку ХХ століття – це людина, яка не знає і не завжди розуміє, чого від неї хоче цей світ. Темп життя, калейдоскопічність різноманітних подій, швидкість світу буквально збивають людину з ніг. «Втрачене покоління» людей, життя яким зламала Перша світова війна, стало свідками руйнування всіх гуманістичних намагань і цивілізаційно-культурних процесів, які відбувалися у світі. Важкі випробування долі, страх перед масштабністю подій, відчуття себе маленьким «гвинтиком» у великих тоталітарних системах, екзистенційні сумніви про призначення кожного на цій землі стали невід'ємними супутниками внутрішнього світу кожної людини. Нові реалії диктували необхідність створення нового, альтернативного мистецтва або реформації вже існуючого реалістичного стилю.

Тому авангардне мистецтво так кардинально відрізняється за формою та змістом від мистецтва попередніх століть. Революція в умах людей, відчуття того, що світ ніби перевернувся догори ногами, нові явища суспільного життя і стали причиною появи авангардного мистецтва – для відповіді людства у художній формі на ті питання, що стали актуальними для кожного. Спроби філософського осягнення безглуздості нового світу, в якому панують антигуманність, жорстокість, цинізм робилися талановитими митцями. Модель світобуття, в якій кожен є відчуженим від іншого, в якій самі поняття про найелементарніші моральні норми стають найвагоміши-

ми духовними постулатами, знаходила своє відображення у творах талановитих митців.

Кожна культурна епоха має свій власний образ і слід, який вона залишає після себе. Авангардне мистецтво не може бути зрозумілим кожному, оскільки воно ставить перед сучасною людиною питання, на які намагалися дати відповідь люди початку ХХ століття. Вічні питання у своїй невирішеності.

С. Палій, М. Могильна*

ПОСТМОДЕРНІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ: КРИЗА СВІДОМОСТІ ЧИ ШАНС ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ

Чи існують химери? Химера сама по собі, безумовно, плід фантазії, але її скульптурне зображення достатньо реальне. Без химер, міцно закріпилися у самому способі людського мислення, людство обходитися не може. Одна з химер – постмодернізм.

Постмодернізм – це світоглядно мистецький напрям, що в останні десятиліття ХХ ст. приходять на зміну модернізмові. Взагалі, саме слово «постмодернізм» вперше згадується в 1917 р. в праці німецького філософа Рудольфа Панвіца «Криза європейської культури», але поширився цей термін лише наприкінці 1960-х років.

Актуальність даної теми полягає в тому, що сьогодні сучасний світ – і Україна в тому числі – намагається подолати кризу (економічну, соціальну, політичну, духовну). А для подолання кризи необхідно з'ясувати причини її появи. У цьому нам допоможе детальний аналіз сучасної доби – доби постмодернізму.

Цікаво, що постмодернізм тісно пов'язаний з постіндустріальним суспільством, яке передбачає посилення фактору інформації, прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології», народження глобалізації.

Появу постмодернізму пов'язують з кризою 60-х років ХХ ст. (молодіжними бунтами, рухами трудящих за свої права), наявністю ядерної загрози, екологічними негараздами. Розглядаючи проблему глибше, треба звернути увагу на негармонійні стосунки людини і світу. Отже, в нових соціально-економічних, політичних умовах

* студенти Національної академії управління

освоєння світу неможливе за старими стандартами. З'являються нові ідеї, характерні постмодернізму, а саме:

- відмова від загальноприйнятих традицій етики, естетики. Це відбувається тому, що людство в цей час переживає злам традиційних цінностей і перехід до інших моральних ідеалів;

- свобода в усьому як головна цінність, у тому числі і свобода самовираження без обмежень, що яскраво прослідковується у сучасного митця Демієна Херста;

- несприйняття визнаних авторитетів у будь-якій галузі діяльності: домінантою сприйняття постмодернізму є безкомпромісне протиставлення класичним цінностям.

Химерність постмодерну обумовлена тим, що в ньому, як і у сновидінні, співіснує несумісне: неусвідомлений потяг, хай і у парадоксальній формі, до цілісного пізнання життя та чітке усвідомлення початкової фрагментності, роздробленості людського досвіду кінця ХХ ст. Суперечність сучасного життя породжує при спробах свого теоретичного тлумачення феномену життя пояснювальні концепції. Чи не найвпливовішою з таких концепцій-химер є постмодернізм.

Виникнувши спочатку як феномен мистецтва і пізнавши себе як філософська течія, постмодернізм згодом був ототожнений з одним із стилістичних напрямків архітектури другої половини ХХ ст., і вже у 70–80-і рр. став сприйматися як найбільш адекватне духу часу вираження та інтелектуальне й емоційне сприйняття епохи.

Цікаво простежити схожість постмодерну з його грецьким прототипом (химерою), яка найяскравіше проявляється в літературній практиці, оскільки твори постмодернізму за своєю суттю – це висміювання, яке коливається в межах від іронії до трагіфарсу. Подібно до стародавньої химери, постмодернізм відмовляється від розтиражованих шаблонів високого модернізму, злісно «жалить» жанрові штампи розважального читива та інших форм індустрії розваг.

Циклічність – природна форма розвитку мистецтва. Але в історії постмодерн став першим прикладом «заперечення заперечення». Якщо свого часу модернізм відмовився від класики і вітав усе нове, то згодом його, як і класику, відкинули постмодерністи.

Постмодернізм як породження епохи новітніх інформаційних технологій і постіндустріального суспільства є досить «енергетичним» явищем. Його характерна особливість – синтез стилів, образів та прийомів найрізноманітніших субкультур і епох.

Історія для постмодерністів – ігрове поле, на якому вони іронічно жонглюють цитатами. І якщо все вигадано до нас, то всі карти у нас в руках, їх потрібно лише розкласти за своєю фантазією. У той же час це тільки бекграунд, основа для створення оригінальної міфології окремого автора.

Філософський постмодернізм став одразу претендувати на роль загальної теорії сучасного мистецтва в цілому. При цьому він досить агресивно претендує на адекватну концепцію особливої постмодерністської чуттєвості як специфічного менталітету. В результаті постмодернізм почав осмислюватися як вираження духу часу в усіх сферах людської діяльності: мистецтві, соціології, науці, економіці тощо. Іспанська дослідниця Кармен Відаль у своїй статті 1993 р. зазначає: «У 80-і зміст був утрачений, і ми маємо справу з позначеннями. Об'єкти, включаючи людину, існували лише як знаки. Естетика зникнення. Соціальне дезертирство. Суспільна сфера стала пустелею, де характер безлюдності нашого світу перетворився в критику культури». Культура перестала бути тим, чим була раніше: сферою ідеального, сферою верховенства краси і довершеності.

Постмодернізм як літературна течія широко розповсюдився в Західній Європі та США і з самого початку був тісно пов'язаний з масовим мистецтвом та тривіальною літературою. Його естетична специфіка визначається як органічне співіснування різноманітних художніх методів, у тому числі й реалізму. Слід підкреслити, що йдеться не стільки про критичний реалізм XIX ст., скільки про літературні умовності зовнішньої реалістичної манери оповіді, практично про псевдореалізм. Тривіальна література немов тягнеться за читацьким стереотипом сприйняття. Вона не розширює його пізнавальний обрій, а навпаки, закріплює в його свідомості вже давно віднайдені та розповсюджені погляди і смаки. Саме така література стала головним предметом пародіювання постмодернізму, а її читач – головним об'єктом насмішок.

Сьогодні надзвичайно актуальною є виставка Демієна Херста, що має назву «Реквієм». За загальним визнанням, смерть – центральна тема в роботах Херста. Фізіологічні аспекти життя й смерті в улюбленому об'єкті Херста – черепі, а також у його незліченних інтерпретаціях у полотнах ракових кліток, у медичних інсталяціях хірургічних приладів («Ніч довгих ножів») або шафи з ліками.

Прояви постмодернізму можна простежити навіть у таких витончених роботах, як «Колискова осінь» – наш наочний життєвий раціон

медикаментів. Херст пізніше посилює відчуття у схожій інсталяції, де фігурує лише порція пігулок від СНІДу, інсталяції недопалків, зібраних художником разом з асистентами по всіх барах Лондона, із красномовною назвою «Чистилище».

Отже, на даному етапі існування як самого постмодернізму, так і його теоретичного осмислення з упевненістю можна стверджувати, що ця течія сформувалася під впливом певного розриву із світоглядними концепціями. У цьому плані найбільш цікавими є праці голландського дослідника Доуве Фоккеми. Для постмодернізму характерним є особливий погляд на світ, «продукт тривалого процесу секуляризації і дегуманізації». Якщо в епоху Відродження, на думку Д. Фоккеми, виникли умови для появи концепції антропоцентричного універсалу, то в ХХ ст., під впливом науки – від біології до космології – стало все більш складним захищати уявлення про людину, «таким чином, людство виявилось не спроможним і навіть смішним». Цілком очевидно, що з появою постмодерністської концепції буття відбулися зміни й у свідомості людини. Існують різні погляди з приводу змін, які відбулися в житті людей і в них самих. Постмодерністське царство індивіда не вичерпує стремління власного творення, воно нероздільне від потреби якості життя, включаючи тепер й умови праці. Гіперіндивідуалізм призводить не лише до прагнення перевершити інших, а й до збільшення нетерпимості щодо всіх інших форм соціального приниження. Бути самим собою і перебороти свою індивідуальність – означає не лише обрати власні моделі поведінки, але й пред'являти суспільним відносинам вимоги етичного ідеалу рівності прав особистості. Не дивлячись на те глобальне відчуження, в якому опинилася людина нашого часу, вона має боротися за право бути собою. Інакше кажучи, треба стати іншою, щоб уникнути вічного самоповтору.

Таким чином, культурне усвідомлення будь-якої епохи, прийняте більшістю сучасників, ніколи не існує у вигляді чіткої системи ідей. Але навряд чи воно однозначно трактується філософами і культурологами. Епоха створює міф власного пояснення: чим химернішою є епоха, тим фантастичніший міф. Чи не найцікавішим та найсуперечливішим із наукових і мистецьких міфів є постмодернізм.

Л.Ф. Курило*

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається у загальному контексті євроінтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Докорінна зміна системи цінностей і цінних орієнтацій, усього ідеологічного та соціально-культурного контексту в Україні і світі на порозі XXI ст. спричинили необхідність розв'язання певної сукупності проблем, які стали загальними для всього світового співтовариства, перетворившись у глобальні.

Серед них особливе значення мають проблеми розвитку університетської освіти як складової системи вищої освіти у XXI ст.:

- диверсифікація вищих навчальних закладів;
- формування нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів;
- новітні технології навчання і проблема відкритості та конкурентоспроможності університетів;
- інтернаціоналізація;
- соціальна відповідальність університетів тощо.

Необхідно зазначити, що одним із чинників, який суттєво впливає на розвиток освіти в цілому, вищої освіти та класичного університету, є саме глобалізаційні процеси.

Найбільш переконливо проблему глобалізації у контексті функціонування університету розглядає директор Центру з вивчення політики в галузі освіти П. Скотт. Він зазначає, що «глобалізація – найбільш фундаментальний виклик, з яким зіткнувся університет за всю свою довгу історію, причому більш серйозний, ніж виклики, що були кинуті середньовічному університету епохою гуманізму, науковою революцією чи революційною Європою, з подальшою індустріалізацією, урбанізацією і секуляризацією життя суспільства, і навіть більш серйозний, ніж виклик тоталітаризму уже в нашому столітті» [1]. Більшість дослідників у галузі вищої освіти дотримуються

* к.пед.н., доцент кафедри суспільних і гуманітарних наук Державного економіко-технологічного університету транспорту

думки про те, що глобалізація докорінно змінила життя сучасних університетів як найрепрезентативніших представників системи вищої освіти планетарного масштабу [2].

Однією з пріоритетних тенденцій розвитку вищої освіти у європейському контексті є використання новітніх технологій навчання, що істотно впливає на діяльність класичного університету, його конкурентоспроможність і відкритість. Стосується це, насамперед, університетів як класичних представників існуючої системи навчання, що ґрунтується на принципах єдності місця навчання, часу та дії. Студенти, які навчаються за дистанційною віртуальною формою навчання, що ґрунтується на використанні комп'ютерної мережі, отримують можливість вчитися поза стінами університету без необхідності його відвідування, поза межами жорстко встановленого розкладу занять тощо. При цьому роль викладача у системі освіти із застосуванням комп'ютерних технологій все більше посилюються у напрямку структуризації знань, підготовки модульних навчальних програм, вироблення нових методів оцінювання, регулювання взаємодії студента з базами даних за окремими програмами тощо. Але на цьому шляху постає проблема єдності освітньо-виховного простору та його диференційованості, плюралістичності (багатоаспектності, багатоповерховості). Важливе значення має ідейна спрямованість національної системи освіти та національного виховання. Отже, за університетами залишаються пріоритетні функції підготовки національної еліти, соціогуманітарного виховання тощо.

Тому лише класичний університет не тільки має цілком реальні можливості, але й повинен залишатися уособленням тих цінностей, які завжди були йому притаманні та сприймалися в контексті засвоєння світового гуманістичного культурного досвіду, педагогічних надбань відповідних націй і народів.

1. *Скотт П.* Глобализация и университет // *Alma Mater.* – 2001. – №4 – С. 3–8.

2. *Pavitt K.* Why European Union funding of academic research should be increased: a radical proposal // *Science a. pull. Policy.* – Guildford, 2000. – Vol. 27. – №6. – P. 455–460.

В.М. Соломончук*

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У часи різних глибоких соціальних змін в історії розвитку країн і народів зростає значимість виховання учнів на традиціях свого народу. Народний фольклор як величезне історико-культурне надбання кожного народу є чи не найефективнішим засобом впливу у вихованні дітей. Любов до рідної пісні є найприродніше і найглибинніше духовне начало людського життя. Адже кожна дитина генетично несе в собі зачатки тієї музичної свідомості, на якій у далекому минулому зросла могутня стихія музично-пісенного фольклору його народу. Підкреслюючи значення фольклору у формуванні особистості, В.О. Сухомлинський писав: «Мелодія і слово рідної пісні – це могутня виховна сила, яка розкриває перед дитиною народні ідеали і надії».

Педагогічна доцільність використання народних пісень у вихованні учнів ґрунтується на їх художній довершеності і красі. Ще в 1926 р. Б.В. Асаф'єв зазначав: «Тепер пісня виходить. Її інтонація втрачається... Зникає побутова сфера, яка огортала народну піснетворчість. Вимирають носії дзвінкх пісенних традицій... Не можна розраховувати в сучасній трудовій школі ні на інстинктивну любов до народної пісні (в її «неприкрашеній» суті), ні на інтелектуальне осягнення її естетико-художніх красот».

У теперішній час проблема використання музичного фольклору у вихованні дітей на традиціях ще більше загострилася. Народна пісня майже зникла з побуту, особливо міського. Її пропаганда звелася здебільшого до сценічних форм. Вікові народні традиції у багатьох регіонах України майже забулися. Така ж ситуація стала характерною і для школи, де народна музика у шкільній програмі тривалий час була представлена лише епізодично.

Спираючись на дослідження літературних джерел (О.Я. Ростовський, 1992; В.І. Каюков, 1994; Л.Г. Дмитрієва і Н.М. Черноватенко, 1989), вчителі одноставні в тому, що віковічні традиції українського

* докторант Міжнародної академії управління персоналом, художній керівник ансамблю народної пісні "Джерело"

народу повинні стати надбанням дітей. Рідна мова, пісня, казка мають врятувати їх від безпам'ятства, безликості і сірості. Насичення шкільних програм фольклором допоможе учням проникнути у глибини народної творчості, наблизитися до сформованих протягом віків уявлень про сутність людини, її духовність, красу і гармонію навколишнього світу. І тут особливе місце має зайняти українська народна пісня.

Підтвердженням цьому є відомі і вже визнані системи дитячого музичного виховання, які переважно спираються на національний фольклор. Прикладом такої системи є методика музичного виховання Карла Орфа, німецького композитора і педагога, принципові положення якої одержали широке визнання і практичне застосування у шкільних програмах багатьох країн Європи, Азії й Америки. Основним із принципів його системи є значне розширення використання народної пісні у навчальному репертуарі, виховання дітей на національно-ладових особливостях народної мелодії. Вже з перших кроків ознайомлення дітей зі світом музики, народна пісня звучить на кожному уроці, охоплюючи при цьому понад 70% від загального навчального матеріалу. Така насиченість фольклором розглядається як необхідний шлях до опанування учнями народних традицій і як основа процесу формування у них почуття спадкоємності.

Слід також звернути увагу на те, що і сучасна наука визнала народну пісню як найбільш цінний, з художнього боку, жанр творчості народу, який став також невичерпним джерелом наснаги і для композиторів-класиків.

Проникнення у поетичний світ народних мелодій допомагає дітям у розумінні і засвоєнні характерної для українського народу образно-емоційної та музично-інтонаційної системи. Все коло героїв, образів, почуттів, з якими учні зустрічаються у народних піснях, впливає на формування і розуміння їх внутрішньо-духовного світобачення. А це говорить про те, що виховна цінність народних музичних традицій полягає саме в тому, що виховання і розвиток дитини в контексті життя народу, сім'ї є невимушеним, природним. Все це відбувається завдяки яскравим, колоритним, крім того, рідним інтонаціям, які легко сприймаються і запам'ятовуються учнями.

До всього вищезазначеного потрібно додати ще й те, що збереження і збагачення духовної та історико-культурної спадщини може особливо успішно здійснюватися в умовах тісної співпраці школи і сім'ї. Адже саме в родинях формуються поняття про матеріальні та

духовні цінності, прищеплюється любов до рідної мови, історії, культури. Це є особливо актуальним сьогодні, в умовах глобальних викликів, коли необхідно зберегти духовне, історичне і культурне надбання українського народу для наших нащадків.

1. Асаф'єв Б.В. Вибрані статті про музичну освіту. – 2-е вид. – М., 1973. – С. 109.
2. Дмитрієва Л.Г., Черноватенко Н.М. Методика музичного виховання в школі. – М., 1989. – С. 180–191.
3. Каюков В.І. Козацький конкурс строю, пісні. Примовки // Рідна школа.– 1994.– №11–12.
4. Ростовський О.Я. Музичний фольклор у вихованні школярів // Початкова школа.– 1992.– №9–10. – С. 36.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. – Т. 3. – К., 1997. – С. 187.

І. Нипка*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

Сучасний світ переживає складні глобалізаційні процеси. Вченими доведено, що у формуванні моралі та моральних пріоритетів світу, в якому відбуваються процеси глобалізації, переважають моральні стандарти, прийняті в економічно та інформаційно-розвинених країнах.

Загальне дослідження даної проблеми не викликає сумніву хоча б з тих міркувань, що сучасна молодь як суб'єкт суспільного життя знаходиться разом з тим у процесі свого становлення.

Моральні пріоритети людини формуються у процесі зростання в сім'ї, навчання в школі, спілкуванні з друзями, подальшого здобуття вищої освіти, набуття життєвого досвіду, заняття самоосвітою та у процесі комунікації і реалізації власних інтересів.

На сьогодні тема моральності серед сучасних студентів займає найбільш вагоме місце. Тому важливо дослідити рівень моральності молоді загалом та тенденції формування суб'єктивного світосприйняття. З цією метою було проведено опитування студентів 1–3 курсів Національної академії управління. Питання для анкети допомогли розробити науковці.

Студентам були запропоновані такі питання:

* студентка Національної академії управління

1. Як Ви вважаєте, наскільки необхідна для досягнення успіху в наш час вища освіта?

2. Чому Ви вирішили вступати саме в цей вищий навчальний заклад?

3. Як Ви вважаєте, чи співвідносяться між собою авторитет вищого навчального закладу та особистість студента для отримання бажаної роботи після закінчення ВНЗ?

4. Як Ви вважаєте, чи знадобиться отримана Вами освіта в Україні, чи попит на таку кваліфікацію може бути тільки за кордоном?

5. Як Ви вважаєте, чи повинно бути викладання основних навчальних дисциплін українською мовою?

6. Як Ви вважаєте, коли людина повинна вступати у шлюб?

7. Як Ви вважаєте, коли має відбутися народження дитини?

8. Як Ви любляете проводити свій вільний час?

9. Як часто Ви відвідуєте театри, музеї?

Виходячи з даного анкетування, можна виділити окремі блоки, які будуть аналізуватися поетапно:

- здобуття та важливість вищої освіти;

- сім'я;

- наявність і наповненість вільного часу.

Насамперед слід визначити основний пріоритет – здобуття вищої освіти. Згідно з опитуванням, проведеним серед студентів першого, другого та третього курсів Національної академії управління¹, 77,4% переконані, що вища освіта вкрай необхідна для їхньої самореалізації і близько 17% погодилися, що скоріше необхідна. Отже, сучасна молодь налаштована на отримання якісної вищої освіти, причому зі 100% опитаних 40,8% відповіли, що обирали ВНЗ самостійно, керуючись власними інтересами та переконаннями. Решта голосів розділилася майже по-рівну (по 24%) між відповідями «порадили батьки» та «порадили друзі». Це свідчить про усвідомлення молоддю свого майбутнього та прагнення отримати гідну роботу. Але постає питання: «Як співвідноситься авторитет ВНЗ та особистість студента в отриманні бажаної роботи? Чи є конкурентоспроможним рівень вашої освіти на ринку праці?» Студенти Національної академії управління відповіли, що головне – це особисті якості кожного (38%). Переважна більшість (36,25%) вирішила, що диплом престижного ВНЗ та особисті якості є тотожними аргументами.

¹ За даними анкетування, проведеного в травні 2009 р. серед студентів 1,2,3 курсів Національної академії управління. Опитано 120 студентів.

Слід навести дані Центру Разумкова², які підтверджують, що 50,6% населення переконана у конкурентоспроможності своєї освіти на середньому рівні, а на вищому – лише 16%. Опитування щодо реалізації диплома на ринку праці було проведено окремо за факультетами. Студенти кожного з факультетів (від 64,3% до 75,8%) переконані, що Україна надасть їм умови для реалізації отриманої освіти. Жоден студент не погодився з варіантом «тільки за кордоном». Решта студентів (від 6% до 18%) обрали відповідь «важко відповісти». Згідно з дослідженням Центру Разумкова³, на питання про те, від чого залежить ваше життя, 3,7% зазначила, що «важко відповісти», 12,3% вирішили, що від самої особистості, а найбільша кількість – 24,4% відповіли, що життя однаковою мірою залежить і від Вас, і від зовнішніх обставин.

Наступним важливим питанням є мовне питання. У нашій державі з даного приводу точаться конфліктні дискусії. У період передвиборчих кампаній політики використовують мовне питання як маніпулятор для народу. Так, приблизно 44% населення вважає українську мову своєю рідною, приблизно 29% українську і російську⁴. У свою чергу, студенти Національної академії управління, шляхом опитування, підтвердили вибір української мови і підтримали викладання предметів українською у ВНЗ (приблизно 70%). Таким чином, навчання українською мовою – це свідомий вибір студентів Національної академії управління.

Наступний блок – це сім'я, шлюб і народження дитини. Це найбільш важливий момент у житті кожної людини, що підтверджується щоденною кількістю реєстрацій шлюбів і реєстрацією маленьких громадян України. Опитана молодь, яка брала участь в опитуванні, на раціональних засадах відповіла, що шлюб має відбутися після вирішення побутових проблем (квартира, автомобіль, достатня зарплата тощо) – приблизно по 38% чоловічої та жіночої аудиторії), після отримання серйозної роботи (20% жіночої та 34% чоловічої),

² Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 22 вересня 2006 року в усіх регіонах України. Опитано 2000 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

³ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 червня 2008 року. Опитано 2014 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою.

⁴ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 7 по 19 жовтня 2008 року. Опитано 10865 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою.

безпосередньо після закінчення ВНЗ (20% жіночої та 19% чоловічої аудиторії) і лише по 7,1% опитаних чоловіків і жінок укладатимуть шлюб, коли зустрінуть свою другу половинку і разом прийдуть до такого рішення.

Приблизно така ж тенденція простежується у питанні, що стосується народження дитини. Студентство вирішило, що народження дитини має відбутися після вирішення побутових проблем, такі відповіді дали 53% жінок та майже 60% чоловіків, варіант «після отримання серйозної роботи» обрали 17% жінок та 16% чоловіків, при чому 22% жінок заявили, що народження дитини має відбутися безпосередньо після закінчення ВНЗ. Зважаючи на отримані результати, можна стверджувати, що сучасна молодь переймається питаннями побудови власної сім'ї на підґрунті забезпечення сімейного добробуту та на основі певних стартових статків, що свідчить про усвідомлення ними тієї ваги відповідальності, яка лягає на їх молоді плечі.

Третій блок питань – вільний час, що є просто невід'ємною складовою життя сучасного студентства. Згідно з опитуванням, студенти Національної академії управління віддають перевагу проведенню вільного часу з друзями (37,3%) або ж за перегляду цікавого фільму у кінотеатрі (16%). Але це не гарантує, що вільний час молоді буде проведено з користю, зважаючи на анонси кінотеатрів, де пропонуються переважно бойовики, трилери або фантастика. Що ж стосується запропонованих в анкеті культурних програм (відвідування театрів і музеїв), то раз на місяць театри відвідують 56% студентів першого курсу, приблизно 39% – другого курсу та приблизно 17% – третього курсу. Такі дані свідчать про те, що молодші курси відвідують театри більш масово, ніж студенти старших курсів. Студенти ж пояснюють цю тенденцію тим, що у старшкурсників з'являються інші турботи, пов'язані з бажанням отримати серйозну роботу та вирішенням різних побутових проблем.

Таким чином, моральні пріоритети у житті кожної людини – невід'ємна складова її життя. Зважаючи на складні глобалізаційні процеси, українська молодь зберігає моральні пріоритети на високому рівні, про що свідчить дане дослідження. Для молоді важливим отримання якісної освіти, яка б стала основою для реалізації у житті, побудови особистого життя та корисного проведення вільного часу.

О. Коморна*

КРИЗОВІ ЯВИЩА В СУЧАСНИХ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУРАХ

Швидкі та різноманітні зміни останнього часу модернізували духовно-моральні цінності молоді, бо саме їй притамана багатоманітність духовних надбань, сприйняття світу та вираження своїх моральних цінностей.

Молоді люди шукають вираження свого Я, і деякі знаходять його саме у субкультурах.

Субкультура – це система норм і цінностей, яка відрізняє певну групу від більшості суспільства. Кожен представник чи носій субкультури приймає норми, цінності, картини світу та інший зразок існування в системі своєї субкультури. Найчастіше субкультури виникають довкола якогось центру та ініціаторів, які проповідують певні новації у сфері музичних стилів, способу життя та ставлення до якихось соціальних явищ. У субкультурі розрізняються сутнісні та формальні характеристики. Сутнісні – це мета певної субкультури, її філософія та світобачення, а формальні – це форми спілкування, атрибутика, яку супроводжує буття, музика, одяг тощо.

Молодіжні субкультури дещо відрізняються від інших субкультур. Їхніми прихильниками в основному є молодь. Молодіжній субкультурі притаманне протиставлення себе решті суспільства, специфічний стиль поведінки та зовнішня атрибутика, яка символізує кожний молодіжний напрямок.

Сучасна наука пропонує навіть певну класифікацію молодіжних субкультур:

1. Романтико-ескапітські субкультури (хіпі, толкієністи, байкери).
2. Гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, репери).
3. Кримінальні (гопники, скінхеда).
4. Анархо-нігілістичні (панки та інші).

Необхідно також звернути увагу на такі напрямки, як емо, готи та хіп-хопери, тому що вони найбільш емоційні та яскраво відображають сучасний стан молоді людини.

* студентка Національної академії управління

Поняття «емо» – це не просто імідж, це світогляд, стан душі, стиль життя та своєрідний прояв самовираження і поведінки. Назва «емо» походить від слова «емоційний». Емокиди дуже емоційні та чуттєві підлітки, переважно в депресивному настрої. В основному всі емо проти алкоголізму, наркоманії та куріння, це прихильники здорового способу життя. Представники емо-культури вважають справжніми цінностями емоції та відчуття, які завжди намагаються продемонструвати. Багато людей вважають, що емо притаманні сльози, депресія та схильність до суїциду. Та це не завжди так, тому що кожен емокид – індивідуальність і проявляє свої почуття по-своєму. Емо не агресивні, але досить демонстративні особистості. Вони мають свій погляд на навколишній світ та себе в ньому. Емо все ускладнюють у житті, їм не вистачає любові та розуміння. Мета їхнього життя – знайти справжню любов та почуття, бути потрібним комусь.

Емо, як і представники будь-якої субкультури, віддають перевагу особливому стилю одягу, який виділяє їх серед інших. Одяг представників емо – це переважно чорно-рожеве вбрання, кеди або кросівки та вузькі джинси. Аксесуари емо – це різні пов'язки на руках та зап'ястях, пояси із залізними бляшками та сумки з різноманітними значками. Також в емо є особливий макіяж (як у дівчат, так і у хлопців). Вони підводять очі чорним олівцем і фарбують нігті темним лаком.

На перший погляд може скластися враження, що ця субкультура беззмістовна. Але все ж таки її учасників об'єднує нестримне бажання виявити свої емоції. Вони їх кодують саме у формальному боці свого існування (кольори тощо)

Часто, йдучи вулицею, ми помічаємо дивних людей у чорному. Це представники сучасної готичної субкультури, сучасної готичної музики, вампірської естетики та темного погляду на світ.

Готи мають життєву філософію: абсолютний індивідуалізм та особлива романтика. Мета готів – завжди прагнути до ідеалу в житті, шукати красу навіть там, де її немає, завжди приймати речі такими, якими вони є. Вони намагаються змінити кожен сірий день, внести в нього емоції та відчуття за допомогою музики, стилю одягу, іміджу тощо. Готи всі свої емоції переплавляють у життєву енергію.

Атрибутика їхньої субкультури: чорний (темний) одяг, чорне довге волосся, високі шнуровані черевики, срібні прикраси, чорний корсет, вузькі чорні нарукавники та шкіряний одяг.

Сутнісні характеристики цих течій різняться. Готи черпають свою енергію з депресії та темряви, а емо, на відміну від готів, більш яскраво демонструють свої відчуття та емоції. Життєва філософія готів містить елементи атеїзму та характеризується своєрідним сприйняттям реальності. Вони живуть більш в уявному світі, ніж у реальному, а емо, навпаки, сприймають реальний світ в яскравих кольорах. Емо притаманне позитивне світосприйняття, а готи шукають негативні почуття та емоції, тому що вважають, що зло має стати джерелом доброї сили для особистості. Емо відчувають себе нікому непотрібними, кинутими, дуже часто знаходяться в депресивному стані, робить їх слабкими. А готи не стають слабшими від суму та темряви, а знаходять у цьому свою радість і силу.

Формальні характеристики емо та готів також відрізняються. Готи завжди носять чорний (темний) одяг та срібні прикраси, а емо більше полюблюють яскраві кольори та аксесуари. Також вони слухають різні стилі музики і саме за рахунок музики насичують своє життя емоціями та відчуттями. Емо більше притаманна позитивна музика та форма спілкування, а готи не бачать сили в радісній музиці. Вони вважають, що радість – це досить просто, а іронія та сум мають сотні відтінків.

Що ж тоді зближує ці дві, начебто абсолютно різні субкультури? Їх об'єднує певний виклик панівній культурі, епатаж та самопрезентація.

Епатаж і самопрезентація характеризують і субкультуру хіп-хоперів, але якщо субкультури емо та готів мають конкретні цілі, то в цій субкультурі мета не так яскраво виражена. Основою субкультури хіп-хоп є музичний стиль «реп» та читання репу (читання текстів пісень не повинно бути монотонним, а з підібраним ритмом та інтонацією), брейк-денс (танець хіп-хоперів), графіті (оригінальні малюнки чи надписи на стінах та інших поверхнях міста) та своєрідний стиль одягу (широкі штани, які звисають, та довгі футболки).

Батьківщиною репу є бідний район Нью-Йорка, південний Бронкс. Саме тут на початку 70-х рр. XX ст. у латино-американських та афро-американських кварталах з'явилася культура хіп-хоп.

Хіп-хоп формувався у системі негритянського гетто та був формою самозахисту чорних і своєрідним виявом протесту. Спершу це був расовий протест чорних проти расизму білих. Та з подальшою комерціалізацією руху расистська тема відійшла на другий план, важливим став протест – незалежно проти кого чи чого він був спрямований. У хіп-хопі почало з'являтися все більше білих облич.

Може скластися враження, що хіп-хопер – це людина, яка володіє хоча б одним елементом хіп-хопу (читання репу, графіті, брейк денс тощо). Насправді це не так. Більшість реперів тільки те й роблять, що слухають реп і «тусуються» у своїй компанії. Найважливіше для них – атрибутика руху, а не його філософія. Хоча все-таки варто визнати, що хіп-хоп – субкультура, яка сформувалася і перебуває зараз на стадії свого найбільшого впливу на молодь у всьому світі.

Отже, субкультури були, є та будуть завжди існувати. Субкультури в кожному суспільстві породжує молодь. Якщо людина слабка, то субкультура поглинає її повністю. Але все ж таки більшість переростає цей критичний період і вливається в загальнонаціональну та загальнолюдську культуру. Дуже важливим є турбота держави про відпочинок і зайнятість підростаючого покоління. Якби держава приділяла більшу увагу вихованню, формуванню моральних цінностей, то субкультури не мали такого впливу на молодь. Потрібно створювати альтернативу цим субкультурам, загальнолюдську за змістом.

О.Є. Матвійчук*

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК

Бібліотека як культурний інститут привертає до себе дослідницьку увагу з того часу, з якого вона була усвідомлена як специфічний елемент життя культурної людини. Функціонування бібліотеки тісно пов'язане з культурними, соціально-економічними, політичними напрямками розвитку держави. Бібліотека – це місце циркуляції інформації, в якій бібліотекар і читач поєднані в єдиному комунікаційному просторі. Бібліотеку можна розглядати і як простір, в якому існує певний порядок, виробляються правила, що сприяють вмінню читати та мислити, складається специфічний бібліотечний етнос, в основі якого лежить повага до книги як цінності. В останні роки в суспільстві відчувається значне зацікавлення бібліотекою, її формами та методами. Серед них – один із важливих напрямів роботи бібліотеки – культурно-дозвіллева діяльність.

У сучасній теоретичній культурології широко використовуються поняття «культурний інститут», «культурний центр» тощо, які харак-

* к.пед.н., докторант Київського національного університету культури і мистецтв

теризують діяльності бібліотек. Культурні центри мають специфічні способи інституалізації у вигляді соціальних закладів, способів і видів діяльності, що залежать від характеру даного суспільства, ступеня його розвитку. Соціально-культурний інститут – культурологічна категорія, що визначається як фіксована частина соціальних організацій суспільства, призначена для упорядкування спільного життя і діяльності людей, для трансляції знань, традиційних елементів культури. Серед культурних інститутів вирізняють бібліотеку – заклад і організацію, яка створює, зберігає, розповсюджує інформацію на різних носіях, художні твори, культурні цінності.

Бібліотека як культурний інститут з кожним періодом розвитку суспільства стає важливою необхідністю реалізації постійно зростаючих культурних запитів людини.

Тенденція зміни ролі і функцій бібліотек в культурі може бути виявлена шляхом аналізу ціннісних орієнтацій бібліотечної діяльності в ті чи інші історичні періоди, технології збереження книг і специфіки бібліотечного дискурсу. Роль бібліотеки як соціокультурного інституту та її складової культурно-дозвілєвої функції служить предметом широких дискусій серед бібліотекознавців, істориків і в останні десятиліття культурологів та філософів. Поширеним у бібліотечній теорії та практиці сьогодні є термін «соціокультурна діяльність». Її розглядають як діяльність соціальних суб'єктів, сутність і зміст якої визначають процеси збереження культури. Соціокультурна діяльність бібліотеки реалізує поєднання двох підходів – технічного, при якому бібліотека розглядається як «механізм» внутрішнього функціонування систем: комплектування, обробки, каталогізації, систематизації, видачі і культурно-філософського. Бібліотека – це певне культурне середовище спілкування бібліотекаря і читача, центр проведення дозвілля, а також інформаційне середовище, що концентрує знання конкретної історичної епохи. Теорія соціокультурної діяльності включає в себе також і теорію бібліотеки, формування загальних понять, закономірностей її функціонування, осмислення місця бібліотеки у світі, соціального значення і ролі в суспільстві, розуміння її як культурного центру.

Соціокультурна діяльність бібліотеки на сучасному етапі досить різноманітна, насичена багатьма формами та засобами. Один із напрямів соціокультурної діяльності бібліотек – дозвілєва діяльність.

Термін «дозвілєва діяльність» ввійшов в науковий обіг в 90-тих роках ХХ століття. Він визначається сучасними науковцями як куль-

турно-дозвіллева діяльність, культурно-просвітницька робота. Бібліотеки в останні роки посилено проводять виховні, культурно-дозвілліві форми роботи з читачами з урахуванням електронних, аудіовізуальних творів на компакт-дисках. Культурно-дозвіллева діяльність бібліотек здійснює помітний вплив на формування читацьких і глядацьких переваг, спонукаючи користувачів до ознайомлення з кращими художніми, науково-популярними, публіцистичними творами. До сфери культурно-дозвіллевої діяльності входять культурний відпочинок і спілкування, які відбуваються в умовах вільного часу на основі особистого інтересу та виявлення ініціативи щодо організації змістовного проведення. Для особистості, яка потерпає сьогодні від нестачі спілкування, має потребу в культурному проведенні дозвілля, бібліотека стає одним із пріоритетних закладів проведення вільного часу. Дозвілля – це час, який людина може використати за власним бажанням. В останні десятиліття бібліотеко-знавство збагатилось такими термінами, як «вільний час», «дозвілля», «рекреація». Саме тому культурна і рекреаційна функція бібліотек сьогодні розуміється як одне ціле – підтримка різних культурних заходів та організація дозвілля громадян, що робить відвідування бібліотеки приємним і популярним.

Рекреаційна роль бібліотек теж поступово зазнає змін. На відміну від попередніх визначень рекреації як діяльності, спрямованої на забезпечення потреб користувачів розважальною літературою, сьогодні рекреацію розуміють як дозвілля, розвагу, яка необхідна людині для забезпечення її особистого благополуччя, подолання стресів повсякденного життя. Пріоритетною діяльністю бібліотек на сьогоднішній момент є не тільки комплектування фондів, створення електронних каталогів, впровадження нетрадиційних носіїв, що полегшують роботу читачів при пошуку необхідної інформації, літератури, але й розширення видів культурно-дозвіллевої і дозвіллево-освітньої діяльності.

У сучасних протиріччях, які призводять до соціокультурної трансформації в Україні, значне місце відіграє бібліотека. Актуальним залишається потреба у філософському осмисленні бібліотеки, розробка наукової теорії розвитку бібліотек в інформаційну епоху як складової системи соціально-інформаційних комунікацій, дослідження їх діяльності з позицій культурно-дозвіллевого центру.

О.В. Баранник*

ДІАЛОГ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАХІДНОЇ КУЛЬТУР КРІЗЬ ПРИЗМУ УЯВЛЕНЬ ПРО ДОБРО І ЗЛО

Базові уявлення про добро і зло регулюють життя людини. Від розуміння цих двох категорій залежить принципове спрямування всієї системи відповідних етичних поглядів, формування моральних переконань. Вони відбивають той бік суспільних відносин, що пов'язаний з поведінкою людей, їх ставленням один до одного, до держави, родини, колективу з погляду обов'язку, честі, справедливості. Авторитет цих категорій базується на силі громадської думки, самосвідомості людини та світогляду народу. Одним із найбільш репрезентативних джерел для їх дослідження є пареміологічний фонд, тобто прислів'я і приказки, оскільки саме в них фіксується і зберігається народна мудрість, характер та особливості світосприйняття певного етносу, містяться глибинні, базові уявлення про добро і зло. Матеріалом для дослідження послужили текст Біблії, статті та монографії про православ'я і католицтво, українські та англійські паремії загальною кількістю близько 300 одиниць.

Національна культура завжди асоціюється з нацією й ототожнюється насамперед з якостями, рисами характеру, які притаманні цьому етносу. Кожен громадянин має національну належність лише тоді, коли вбирає в себе зміст рідної культури, мислить та діє в її рамках, так чи інакше пов'язаний з її цінностями, поділяє її турботи та помилки. Усе це разом складає національну ідентичність людини.

З іншого боку, ознайомлюючись з пареміологічним фондом інших народів, людина не тільки розширює свій кругозір, але й немовби стає учасником діалогу культур, оскільки має можливість порівняти їх з прислів'ями свого рідного народу і визначити як спільні, так і відмінні риси менталітету різних етносів.

Для створення надійного теоретичного фундаменту дослідження, категорії добра і зла було проаналізовано крізь призму Біблійних уявлень, основних положень православ'я і католицтва. Релігія регламентує життя людини в суспільстві за допомогою відповідних на-

* студентка Черкаського державного технологічного університету

казів, норм, заповідей, зафіксованих у релігійних текстах. Адже релігійні догмати – це витвір мудрості поколінь, святиня мільйонів і відповідь на важливі життєві проблеми.

І українці, і англійці сповідують одну з найбільш розповсюджених і розвинених релігійних систем світу – християнство. Основні положення християнства, зокрема базові уявлення про добро і зло містяться у Біблії, де протистояння добра і зла охоплює увесь світ. У межах цієї кореляції концепти добро і зло оцінюються так: добром є насамперед Бог і духовність, моральна стійкість віруючої людини, а зло – Сатана та гріх.

На основі дослідження основних положень православ'я і католицизму в аспекті розуміння сутності добра і зла ми дійшли висновку, що добро для православних є запорукою вічного життя в раю, тобто добрі діяння допомагають людині вибрати правильний шлях до Бога. В той же час католики вбачають в добрих справах уникнення покарань на землі, спокутування гріхів. Православні вважають, що за вчинене зло можна попросити прощення на сповіді, тобто спокутувати гріх, усвідомивши його і щиро розкаятися. Католики ж переконані, що заподіяне іншим зло можна виправити в чистилищі, де людина опиняється після смерті. Різниця між цими уявленнями полягає в тому, що православні вбачають істинний шлях порятунку у творінні добрих справ і розкаяння у гріхах за життя, тобто на землі, а католики вірять у можливість очищення гріхів на небесах, після чого можна потрапити в рай. Суттєвим є і той факт, що православні розуміють добрі справи як шлях до раю на небесах, а католики – як уникнення покарань на землі. Тому можна підсумувати, що для православного світу фундаментальною цінністю вважається духовне життя на небесах, а для католицизму – життя на землі, оскільки після смерті можна спокутувати гріхи.

Аналіз специфіки репрезентації добра і зла в англійських та українських прислів'ях і приказках з використанням прийомів концептуального та кількісного аналізу дозволив зробити такі висновки.

Обидва народи уявляють добру людину правдивою, мужньою, з великою силою волі. Спільною рисою є також і усвідомлення того, що добро повертається сторицею. Водночас було виявлено відмінності стосовно добрих справ. Англійці вважають, що добро потрібно робити крадькома: *«Do good by stealth and blush find it fame»* (Робіть добро крадькома, червоніючи, коли це стає відомим), а україн-

ці, навпаки, переконують у відкритості добрих справ: «Добре діло – роби сміло».

Для українців властиво долати лихо разом, громадою, а не по-одиноці: «Разом будем біду бити». В англійських прислів'ях знаходимо протилежний погляд: цей народ не звик розповідати про своє горе і вважає, що найкращий спосіб пережити лихо – приховати його: «*He bears misery best who hides it most*» (Горе найкраще зносить той, хто вміє приховувати його).

Друг для англійців та українців є порятунком в лиху годину, проте англійські прислів'я наголошують на дистанційованості, недоторканності приватного життя, тобто доброю для них є та дружба, яка існує на відстані: «*A hedge between keeps friendship green*» (Коли між друзями паркан, то й дружба може бути вічною), а для українців друг може прийти в будь-який час: «Для друга двері завжди відкриті», тобто в щирій дружбі знаходить вияв відкрита українська душа.

Відмінною рисою є також уявлення про багатство. В українській мові багаті люди мають, як правило, негативні риси, вони жадібні, черстві, забувають про дружбу: «Заліз у багатство – забув і про братство». А англійці, навпаки, з деградацією людини пов'язують бідність, простежується натяк на велич грошей: «*An empty sack cannot stand upright*» (Порожній лантух рівно не стоїть).

Українські прислів'я підкреслюють заздрість до сусіда, який краще живе: «Беруть завидки на сусідські пожитки». А от для англійців навпаки, заздрість не є злом, оскільки, на їхню думку, краще викликати заздрість, ніж жалість: «*Envy is a kind of praise*» (Заздрість – це вид похвали).

Основний принцип дослідження контрастних поєднань добра і зла базується на тому, що все має свій зворотній бік, підкреслюється неможливість існування зла без добра і навпаки. Бачення англійцями та українцями добра і зла має більше спільних, ніж відмінних рис. Розбіжності в поглядах певною мірою можна пояснити різними релігійними переконаннями, впливом віровчення православ'я і католициста.

В. Василенко, О. Ломако*

ЯЗИЧНИЦЬКИЙ СВІТ СТАРОДАВНЬОГО КИЄВА

«Язичництво», як відомо, – украй невизначений термін, що виник в церковному середовищі для позначення всього нехристиянського, дохристиянського. Цим терміном повинні були охоплюватися найрізномірніші й різного історичного рівня релігійні прояви. Проте у всеосяжності терміна «язичництво» є одна безперечна перевага: розпливчатий термін придатний для всіх стадій первісних релігійних переконань, що передували появі світових релігій, які вирости з язичництва.

Головним, визначальним матеріалом для вивчення язичництва є етнографічний: обряди, хороводи, пісні, заклинання, дитячі ігри, в які переродилася архаїчна обрядовість, чарівні казки, що зберегли фрагменти стародавньої міфології й епосу; важливий також символічний орнамент вишивки і різьблення по дереву.

Зверніть увагу, що зіставляючи фольклорні дані з надійними хронологічними орієнтирами можна спостерігати динаміку язичницьких уявлень, виявити стадії і фази їх розвитку. Яким же був язичницький світ до Київської Русі?

До моменту виникнення держави Київська Русь слов'янський світ підійшов з багатою язичницькою спадщиною, що накопичувалася впродовж багатьох тисячоліть первісності. І головним осередком як державних, так і релігійних подій та змін став Київ. Вища фаза переддержавного язичництва IX ст. відображена у знаменитому Збруцькому ідолі. Перун з конем і зброєю тут вже є, але він поміщений на третьому (а якщо рахувати і самого Рода, то на четвертому) місці. Племінна знать, озброєні вершники вже є, але вони не очолюють плем'я, як не очолює пантеон богів їхнє божество.

Дуже важливим є порівняння композиції Збруцького ідола з пантеоном Володимира 980 року. Пройшло лише трохи більше сторіччя, і княжий Перун посів найважливіше місце, очоливши весь пантеон, ставши першим богом у системі державного язичництва всієї Київської Русі. Що ж зумовило таке переміщення?

* студенти Національної академії управління

Майже два сторіччя Київська Русь була язичницькою державою, якій необхідне було релігійно-ідеологічне підтвердження державності і влади київських князів.

Християнство стало на той час добре розробленою релігією класового суспільства з головною тезою: «раби та покораються панам своїм», не зважаючи на те, що у Біблії немає ні пана, ні раба, ні елліна, ні іудея. Впровадження християнства повинно було сприяти зміцненню державності, але у такому акті таїлася велика небезпека: візантіїці вважали, що кожен народ, що отримав нову віру з рук грецького духовництва, ставав через це васалом візантійського цесаря, який очолював і світську, і вищу духовну владу.

Батько Володимира, князь Святослав, чудово усвідомлював цю небезпеку і категорично відмовлявся прийняти християнство, до чого хотіла схилити його матір, княгиня Ольга, яка охрестилася ще у середині X століття.

Проте дійсність вимагала якогось впорядкування первісної язичницької релігії і приведення її у відповідність до нового рівня державного життя.

З цим і пов'язані загальновідомі події, що відбувалися близько 980 р., відразу ж після того, як юний Володимир, керований своїм дядьком по материнській лінії Добринею, оволодів київським престолом. «Нача кнѣжити Володімер в Києве єдиний. І постави кумири на хълме двору теремнаго: Перуна деревяна, а главу його сьребряну, а вус злат, і Хорса, і Дажьбога, і Стрибога, і Семарьгла, і Макошь».

Язичницька реформа, здійснена після захоплення влади у Києві, по-перше, підкреслювала суверенність молодієї слов'янської держави; по-друге, зміцнювала становище великого князя, головного воєначальника держави, оскільки на чолі пантеону став бог грози і військових успіхів; по-третє, реформа значно розширювала релігійно-ідеологічний вплив багатогранністю і глибоким історичним корінням нового пантеону. Крім того, цією реформою Володимир відсував на задній план найманих дружинників-варягів, частина яких була християнами. Новий слов'янський пантеон протиставився не тільки візантійському християнству, але й скандинавському язичництву, від якого не було узято нічого.

Язичницький пантеон Володимира був не просто набором якихось слов'янських богів на чолі з Перуном. Тут виразно видно продуману теологічну систему східно-слов'янського жрецтва, що містить в собі явне протиставлення християнству.

У християнстві часів Володимира головне місце займав біблійний старозавітний творець світу Бог-отець Саваоф. Друге місце посідав Бог-син – Ісус Христос. Марія змальована як жінка, яка втілила Слово Бога і народила сина Бога.

За такою ж схемою створений і пантеон Володимира 980 р.

Християнство	Пантеон 980
Бог-отець	Бог-отець Стрибог – за своїм розташуванням на небі міг бути названий і Сварогом («Небесний»).
Бог-син	Бог-син Дажбог – Сонце-син Сварога. Як «трибог» при Дажбогу вказаний Хорс – божество світла.
Мати Божя	Макош – жіноче божество, «мати дріл», «мати врожаю».

Не вписується в ці паралелі Семаргл, крилатий звір, посередник між небом і землею. Проте до певної міри він може бути порівняний з ангелами і архангелами з огляду на їх функціональну схожість: і ті, й інші були крилатими посланцями небесного бога, посередниками між небом і землею, передавачами життєвої сили людям.

Єдине, в чому виявилось різке, цілком усвідомлене протиставлення християнству, – це першість Перуна. Київські дружинники, які тримали в руках десятки слов'янських племен, не могли поставити на чолі своїх основних божеств нікого іншого, окрім бога грози, війни і перемог. Таке було веління часу, і так відбувалося в усіх народів на ранній стадії державності.

Вже цей побіжний погляд на зміст пантеону 980 р. показує, що перед нами не випадковий підбір різноплемінних богів, а цілеспрямовано й обгрунтовано створена система, де в чому зіставна з християнством, а в головному різко від нього відмінна.

Пантеон Володимира 980 р. був надзвичайно цікавим релігійно-ідеологічним явищем, який свідчив про глибокі розробки, що проводилися верховними жерцями Київської Русі.

По-перше, в пантеоні немає жодних слідів впливу варягів. Це було прямим продовженням антиварязької політики Володимира.

По-друге, пантеон стверджував княжу владу, ставлячи на чільне місце Перуна, перед яким присягалися, поклавши мечі, щити і золото.

По-третє, пантеон відображав найважливіші елементи стародавньої картини світу та сили, які керували окремими його частинами: небо – Стрибог; «білий світ» і сонце – Дажбог; посередник між небом і землею – Семаргл; плодоносна земля – Макош.

По-четверте, до тактовності волхвів, що створювали пантеон, слід віднести те, що в нього не були включені ні Род, що мав фалічну подобу, ні Волос, пов'язаний з розгульними карнавалами, буйними русаліями, звіриними масками зимових святюк. Обидва ці божества, широко шановані слов'янами, були недостатньо благопристойні для державного пантеону, що створювався в умовах суперництва із зовні благовидим християнством.

По-п'яте, пантеон 980 р. містив, очевидно як засіб протистояння християнству, три божественні образи, які можна було прямо зіставити (або протиставити) християнським: бог-отець – Стрибог; бог-син – Дажбог і жіноче божество, аналогічне християнській Богородиці (зокрема у побутовому культурі), – Макош.

Такі були ідеї, вкладені в пантеон язичницьких богів, ідоли яких були поставлені на уламках християнського храму у великокнязівському дворі в самому центрі міста Володимира у Києві.

Прийняття християнства мало в чому змінило релігійний побут X–XII століть. Єдиним помітним нововведенням було припинення трупоспалювання. Язичницькі вірування, обряди, заклинання, що формувалися тисячоліттями, не могли безслідно зникнути відразу після встановлення нової віри. Відмиранню язичництва не сприяло також те, що істотних, принципових відмінностей нового від старого не було: і в язичництві, і в християнстві однаково визнавався єдиний владику Всесвіту; і там, і тут існували невидимі сили нижчих розрядів; і там, і тут проводилися моління – богослужіння і магічні обряди із заклинаннями-молитвами; там і тут каркасом річного циклу святкування були сонячні фази; там і тут існувало поняття «душі» і її безсмертя. Тому зміна віри розцінювалася внутрішньо не як зміна переконань, а як зміна форми обрядовості і заміна імен божеств.

У другій половині XII століття спостерігається відродження язичництва в Києві в княжо-боярських колах. Бояри-вотчинники, власники нив, що називалися «життям», ймовірно розділяли народні прадідівські погляди на аграрну заклинальну магію – головну частину язичництва.

З'являються літописці, абсолютно чужі церковній фразеології, церковному відліку часу і найголовніше – християнському провіденціалізму. Таким був, наприклад, київський боярин Петро Бориславович, що писав у 1140–1180 роках.

У «Слові о полку Ігоревім» християнський бог згаданий лише двічі. Проте тут є язичницький небесний бог-отець Стрибог і його

онуки – вітри, є «трисвітле» сонце, є стародавній Велес (поет Баян – його онук), є Великий Хорс і слов'янські еринії – Карна і Желя. Руські князі двічі названі онуками Дажбога. Автор «Слова», передуючи поетам Ренесансу, які широко користувалися образами античного язичництва, воскрешає для своїх слухачів рідну для язичництва романтику.

Захоплення язичницькою давниною було в якійсь мірі звільненням від церковного догматизму, від грецької форми культу, пошуком своїх національних релігійних переконань і обрядів. На той час, в епоху найвищого розквіту слов'янських князівств, що досягли рівня передових європейських країн, національна, прадідівська віра знайшла нову, вищу форму культу світла, «трисвітлого сонця». Головним персонажем майже відкритого шанування став не фалічний Род, не Перун, що вимагав криваві жертви, а сонячний бог світла, тобто син небесного Сварога – Сонце-цар Дажбог.

Сварог уособлював Небо і був богом, який запалював вогонь і надавав життя сонцю, тобто був батьком Сварожича і Дажбога – двох наймогутніших богів на Русі.

Ім'я Сварога, верховного бога слов'ян, пов'язують із санскритськими словами, які означають світло, сонце на небі. А це підтверджує, що Сварог був богом світла, неба та всього світу.

Верховний володар світу, володар небесного вогню Сварог у перекладних пам'ятках 12 ст. ототожнюється з грецьким Гефестом, богом вогню і богом-ковалем. Так, у розповіді про Сварога-Гефеста в Іпатьєвському літописі наведені виписки з хроніки Іоанна Малали.

В часи Сварога, зазначав літописець, люди навчилися «кувати зброю», оволоділи мистецтвом ковальського ремесла. З ім'ям Сварога пов'язана також боротьба за моногамну сім'ю, одношлюбність, у зв'язку з чим його вважали заступником шлюбу і сім'ї.

Проте з часом різноманітні прояви світлого бога (Сварога) називались уже спеціальними іменами. В тому ж Іпатьєвському літописі згадується, що після Сварога «царював його син ім'ям Сонця, якого називають Дажбогом». Інший син Сварога – Сварожич уособлював тільки Вогонь. Сонце уособлювали також Ярило, Коляда, Купало, а Род був богом неба, грози і хмар. Слід зазначити, що згідно з іншими легендами, Сварог з появою Сонця-Дажбога і Вогню-Сварожича пішов у спокій, залишивши їм в управління Всесвіт і надавши безмежність дій.

Поза сумнівом є те, що ім'ям Сварога у східних слов'ян називалось немало городищ. Таким було село Саварка на річці Рось, яке називалось Саварою (інша назва Сварога – Соварог).

Недалеко від Києва знаходилось городище Саварка, де, на думку дослідників, могло знаходитись святилище Сварога.

Сварожич – бог вогню і син Сварога – доволі часто згадується в староруських писемних пам'ятках. Так, у «Слові про те, як язичники поклонялися ідолам» говориться про вогнепоклонство і пояснюється для чого люди поклонялись вогню. Сварожич втілює той священний вогонь, який розпалюють під овином і який сушить хліб. У проповідницькій літературі, спрямованій проти язичництва, згадується: «вогню Сварожичу моляться, звать його Сварожичем», «під овином моляться» тощо. Це землеробський культ вогню, в якому вогнепоклонство з'єднувалося з шануванням сонця.

Необхідно зазначити, що в часи Київської Русі головним богом східних слов'ян стає Перун, який цілком замінив Сварога. Ось чому ми не знаходимо імені Сварога в пантеоні богів Володимира, хоч у народній пам'яті він ще довго жив як заступник ковалів.

Таке оновлення свідчило про суперництво привнесеного християнства з піднятим на новий рівень прадідівським язичництвом, що очистилося від кривавих жертвопринесень, від вбивства дружин на могилах мужів і від інших первісних рис.

У результаті цілого ряду складних явищ на початок XIII століття і в Києві, і в усій державі утворилося своєрідне двовірство, за якого село просто продовжувало своє прадідівське релігійне життя, хоча вважалось хрещеним, а місто і княжо-боярські кола, прийнявши багато чого від християнства і широко користуючись його соціальною стороною, не тільки не забували свого язичництва, але й піднімали свою старовинну, гнану офіційною церквою релігію на вищий рівень, який відповідав розквіту київських земель.

Всупереч тисячолітньому пануванню християнської релігії, всупереч тривалому періоду радянського безвір'я язичницькі переконання залишалися народною вірою.

Зараз ми спостерігаємо відродження язичницьких вірувань у сучасному суспільстві. Сьогоднішні прихильники віри прадідів шукають у собі іскру вогню з кузні Сварога та намагаються відродити дух не «рабів Божих», не «овець стада Божого», а вільних синів могутніх та справедливих Богів, які вели наших предків стежею Правди.

А. Скляр*

ПЕРЕКЛАДИ БІБЛІЇ У ХІХ СТ.: ПРОЕКТИ, ЛЮДИ, ПОДІЇ

У період великої національно-державної руїни, після приєднання України до Росії справа перекладу Біблії українською мовою стає майже неможливою через заборони, але все ж були ті, хто того не боявся, хто розумів важливість своєї праці. П. Куліш зазначав: «Ось бо стоїмо в дверях нового періоду боротьби України за своє людське і народне право. Вже появилася вільна преса початок нового твору невмирущего духу Українського – початок Святого письма. Незабаром увесь християнський мир довідається, що є в світі нова сім'я християнська, п'ятнадцятимільйонна сім'я».

Святе письмо розумілося як осердя духовного і культурного життя нації та як інтеграційний фактор націєтворення. Саме тому Біблія має бути прикладом для наслідування насамперед у мовному плані, стати взірцем літературної мови.

На цю складну справу першим відважився Пилип Морачевський – інспектор Ніжинської гімназії вищих наук князя В. Безбородька. До 1860 р. Морачевський здійснив переклад чотирьох Євангелій Нового Завіту, але його так і не було надруковано. Заборона видати україномовний переклад Нового Завіту П. Морачевського пояснюється не тільки дією антиукраїнських цензурних актів, а й тим фактом, що на той час ще не було російського перекладу Святого Письма. Ще до закінчення праці над перекладом Морачевський почав піклуватися про його друк. У вересні 1860 р. Євангелія від Матфея та Іоанна було надіслано митрополиту Ісидору, але той був категоричним. На початку 1862 р. Морачевський надсилає вже повний переклад до Академії наук і отримує позитивний відгук від академіків І. Срезневського, О. Востокова та О. Нікітенка. Вчені визнали переклад Морачевського видатним явищем. А відтак академіки просили Синод дати дозвіл на друк перекладу, який висловлював божественні і найвищі істини, високі ідеї розуму і почуття серця без жодної вульгарності. Академія наук відправила переклад Морачевського на богословське узгодження в синод. Але у цей час з Києва був надісланий лист-донос до князя Долгорукова, в якому писа-

* студентка Національної академії управління

лося: «Они затеяли дело сверху и состряпали следующее умозаключение: «Если нам удастся выхлопотать переводы Святого Письма на полупольском наречии малорусов, дело наше будет выиграно; затея наша на первый взгляд невинна и даже благородна – авось поймутся, там уже к этому крепкому камню не трудно будет пристроить обособление языка, потом жизни, потом национальности». Долгоруков відразу ж пустив анонімний донос «у хід». Відтак справу з відповідними висновками було передано на розгляд міністра внутрішніх справ П. Валуєва й обер-прокурора Синоду Ахматова, які все ж добились того, що Синод повернув переклад навіть без відгуку. Секретним циркуляром графа Петра Валуєва від 8 липня 1863 року передбачалося: «...к печати дозволялись только такие произведения на малороссийском языке, которые принадлежат к области изящной литературы, с пропуском же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так и учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа приостановить» [1].

Після смерті Морачевського та після скасування Валуєвської й Емської заборон за редагування перекладу взявся подільський єпископ Парферій (Левицький) – відомий українофіл родом з Полтавщини, Вийшов «цілком полтавський переклад». Імені Морачевського на книжці вказано не було. Однак, попри неймовірний, як на той час, наклад, сьогодні Євангелія в перекладі Морачевського є надзвичайною бібліографічною рідкістю. Як зазначає дослідник праці П. Морачевського Михайло Малюк, у фондах Національної бібліотеки ім. Вернадського зберігається лише четверте з Євангелій – від Іоанна.

Пантелеймон Куліш – видатний письменник, публіцист, поет, перекладач, релігійний і громадський діяч. З 1869–1871 р. П. Куліш друкує окремі переклади з Біблії у львівському часописі «Правда», на той час закордонному виданні. Ці переклади виходили під псевдонімом Павло Ратай [1]. Тоді існувало Британське і Закордонне Біблійне Товариство, яке було куратором перекладів Біблії на національні мови всього світу. Куліш мав намір продати переклад Святого письма, а на виручені гроші купити у Львові книгарню, а потім друкарню. Але до друку допускались переклади, які були абсолютною фотографією оригіналу. П. Куліш запрошує до співпраці Івана Пулюя – вихованця Віденського університету, видатного фізика (саме він відкрив промені, які сьогодні ми називаємо «рентгенівськи-

ми»), філософа, богослова, перекладача, що добре знав давні мови – латинь, грецьку, єврейську. Це дуже прискорило перекладацьку роботу. Але коли переклад Нового Заповіту був завершений, агент товариства не дав згоди на його видання. Незважаючи на такий суворий вердикт, на скрутний матеріальний стан, письменник не припиняє роботу над перекладом.

Переклавши Старий Заповіт, від руки переписавши весь цей величезний обсяг текстів, Пантелеймон Куліш переїжджає жити в Україну, у свій хутір Мотронівка в Чернігівській губернії. У 1885 р. стається велика трагедія – на хуторі Мотронівка виникає пожежа. Це був умисний підпал садиби. Все майно, в тому числі і рукопис Старого Завіту в єдиному примірнику, гине у полум'ї. Уже немолодий письменник, захочуваний Пулюєм, узявся до справи наново. Над перекладом Біблії Куліш трудився останніх 12 років життя, але смерть перервала його працю.

Дружина письменника передала працю на зберігання Тарновському, але поміщик помічає, що праця незавершена, тому запрошує закінчити працю Івана Нечуя-Левицького. Письменник перекладає ті декілька книг Старого Заповіту, які не встиг закінчити Куліш, а Пулюй додає до перекладеного тексту Псалтир. Після неодноразових переговорів з І. Пулюєм, Британське і Закордонне Товариство приймає до видання увесь текст рукопису. Наприкінці 1903 р., трохи більше, як 100 років тому, перший повний переклад Біблії українською мовою виходить у Відні. На твердій обкладинці книги були такі українські слова: «Святе Письмо Старого та Нового Заповіту. Переклад П.О. Куліша, І.С. Левицького і І. Пулюя. Відень 1903».

Через неповних двадцять років після виходу у світ першої української Біблії професор Іван Огієнко – митрополит Іларіон, міністр освіти і віросповідань молодого Української Народної Республіки, позпочав другий переклад. Безпосередня робота над перекладом тривала з 1917 р. по 1940 р., надрукований він був наприкінці 1958 року. Приступаючи до цієї надзвичайно складної роботи, Огієнко поставив перед собою два найголовніші завдання: по-перше, найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи насамперед про змістову точність цілого ряду багаточначних слів; по-друге, забезпечити переклад милозвучною, сучасною літературною мовою. В Україні Біблія в перекладі Івана Огієнка вперше була видана багатотисячним тиражем Українським Біблійним Товариством у 1995 році.

Він стверджував: «Рідна мова – шлях до Бога, шлях найкоротший і найкращий». «Церква – основа культури літературної мови», а також: «Утрата своєї національної мови помалу веде до втрати своєї Віри і нації». Переклад православного священика Огієнка також вважається найкращим українським перекладом.

Третій повний переклад Біблії українською мовою називають «римським», оскільки перекладач Іван Хоменко – видатний український філолог, священик, біблеїст, чудовий знавець класичних і сучасних мов, доктор філософії і богословських наук, працював переважно в Римі та на острові Кипрі. Організація перекладу, підготовка тексту і видання здійснювалися під егідою і безпосереднім контролем духовного керівництва Української Греко-Католицької Церкви, яке перебувало в той час в еміграції в Італії. Цей переклад побачив світ у Римі у видавництві «Василіан» в 1957 р. невдовзі після перекладу Огієнка.

Через об'єктивні обставини так сталося, що і Куліш з Пулюєм, і Огієнко, і Хоменко працювали поза межами України, хоча з Україною мали постійний живий зв'язок. Їх праця була високо оцінена в Україні. Усі три повні переклади, а також багато часткових (історії відомі спроби перекладу Святого Письма Маркіяна Шашкевича, одного з провідників національного відродження в західноукраїнських землях першої половини XIX століття, а також Володимира Александрова, українського письменника і фольклориста) з усією очевидністю засвідчили, що українська мова повністю передає все багатство і богонатхненність Святого Письма. Безпосереднє читання людьми Слова Божого рідною мовою помітно підвищило рівень моралі в містах і селах; населення більш ревно ставилося до віри в Бога, регулярно відвідувало богослужіння і допомагало Церкві.

1. Сулима В. Біблія і українська література: Навч. посібник. – К.: Освіта, 1998. – 400 с.

2. Українська Православна Церква Київський Патріархат: Офіційний веб-сайт // www.cerkva.info.

М. Савіцька, Г. Сандул*

**УКРАЇНЬСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ПЕРІОД
«ВЕСНИ НАРОДІВ» 1848 РОКУ**

Багато років питання про діяльність УГКЦ, особливо про її участь у суспільно-політичному житті, а її служителів – у продукуванні ідей, що надихали національний рух в Україні, було табуованим. Сьогодні ж ми можемо в повному обсязі проаналізувати та дати оцінку діяльності УГКЦ в різні періоди української історії.

Одним з яскравих, але малодосліджених вітчизняними істориками епізодів діяльності УГКЦ є її участь у відголосках «весни народів» в Україні, тому варто проаналізувати її участь у тих подіях та вклад, що церква та духовенство зробили в процес націогенезу.

Європейські революції 1848 року своєю метою вважали забиття останнього цвяха в домовину феодалізму і модернізацію європейських держав та суспільств. Насамперед це робилось на фронті політичних та соціальних вимог – скасування монархії, запровадження загального виборчого права та інших особистих немайнових прав, вирішення питань економічного характеру тощо. Українська ж революція, як буде проілюстровано нижче, на перший план винесла питання національної самоідентифікації, а весь спектр інших питань органічно вивела з питання окремішності українців як нації.

Буря, що пронеслася Австрійською імперією 1848 року, призвела до проголошення конституції, яка змінила форму правління на конституційну монархію, ввела ряд політичних прав та свобод, а також гарантувала рівний і гармонійний розвиток усіх народів імперії. На хвилі революційного піднесення в Галичині активізувався український та польський свідомий політичний елемент. Український рух очолювався здебільшого представниками верхівки греко-католицького духовенства та інтелігенції. Спонтанні виступи, мітинги та маніфестації переросли у створення 10 травня 1848 р. самопроголошеного національного українського уряду – Головної Руської Ради. Очолив її греко-католицький єпископ Перемишльсь-

* студенти Національної академії управління

кої єпархії, а в подальшому митрополит Галицький Григорій Яхимович. До складу 30 членів Ради ввійшли переважно представники духовенства та інтелігенції.

В перший же день роботи Радою під головуванням єпископа Яхимовича було прийнято фундаментальний документ – відозва до цісаря, в якій вперше викристалізувалися деякі положення, що сформували базис модерного поняття української нації. Для ілюстрації запропонованого твердження видається доречним навести цитату з цього документа: «Ми, галицькі українці, належимо до великого українського народу, що одною говорить мовою і 15 мільйонів виносить, з яких півтре-тя мільйона Землю Галицьку заселює...»

Тобто вперше в новітній історії України було запропоновано тезу про єдність всього українського народу – як мешканців півдавстрійської Галичини, так і населення підросійської Наддніпрянщини. Саме ця теза, ці два рядки, втілені в документі представницького органу галицьких українців можливо є тією стартовою позицією, з якої почалося визрівання ідей інтелігенції про відновлення єдності між українцями як нації, не дивлячись на їх географічне розселення. І саме дана відозва інституціувала ідеї, що потім вилилися в Акт Злуки, в інші спроби створити державу, територіальні кордони якої збігалися б з етнічними кордонами української нації.

Далі Рада висуває вимоги культурно-релігійного характеру: «Першим нашим завданням буде зберігати віру й поставити наш обряд і права наших священиків і церкви нарівні з правами інших обрядів...». Нам видається, що постановка релігійного питання в відозві ГРР як першочергового, з одного боку, доводить, що роль «першої скрипки» в питаннях діяльності Ради відігравала Українська Греко-Католицька церква через своїх представників. З іншого боку, пропозиція духовенства першим пунктом у відозві поставити питання релігійного характеру якнайкраще вписується в контекст процесу формування української ідентичності, оскільки релігійна ідентичність (в даному випадку ідентифікація себе з УГКЦ як з національною церквою українців) стояла на певному метарівні, переважаючи навіть чинники етнічного характеру. На це вплинула традиція наднаціональної та релігійної української ідентичності, притаманна, наприклад, Литовсько-Польській добі та періоду козацької держави, – особу, в першу і у визначальну чергу, ідентифікували за питанням належності до релігійної групи, а питання етнічної приналежності не було пріоритетним. Але і після усвідомлення націями своєї

окремішності, після формування власне етнонаціональної ідентичності, ідентичність релігійна, насамперед асоціювання члена нації зі своєю національною церквою є вагомими фактором комплексу психо-соціальних рис, які утворюють самоідентифікаційний механізм кожної окремої особи.

Після питання релігійного висувалися вимоги щодо вжитку української мови: «Розвивати нашу національність у всіх напрямках: досконаленням нашої мови, заведенням їх у школах вищих і низших, видаванням часописів.... поширенням добрих та корисних книжок в українській мові...». Це свідчить про безпосередній вплив УГКЦ на проголошення даної тези, тому що саме греко-католицька церква була в середині XIX ст. популяризатором та провідником української мови серед широких верств населення. Саме з ініціативи УГКЦ, першого українського греко-католицького кардинала Михайла Левицького з початку XIX ст. було започатковано процес відродження української мови – як церковної, так і народної. Єпископ Григорій Яхимович добивався запровадження національної мови в школах та вживання її при богослужіннях. Природно, що всі починання УГКЦ в цій площині відбилися, з її подачі, в документі Головної Руської Ради.

Далі було сформульовано низку питань політичного характеру – дотримання стосовно українців прав, проголошених конституцією, тощо. Але всі вони були заявлені у відозві до цісаря вже після ціннісно-ідентифікаційних тез. ГРР та УГКЦ, яка була найвпливовішою силою українців у тогочасній Галичині, розуміли, що без виділення окремої національної групи, без актуалізації державного утворення (хоча б автономного у складі Австрійської імперії) і заявлення його як політичного суб`єкта в європейському контексті будуть недосяжними найбільш популярні вимоги революцій 1848 року – вимоги політичні та соціальні. Тобто визнавався пріоритет національного питання перед усіма іншими. Але це не було звичайне нехтування політичними чи економічними проблемами – певно провідниками галичан було усвідомлено, що без національних прав, прав на власну окремішність в той час не могло бути гарантовано жодних інших прав.

Представники УГКЦ були одними з ініціаторів створення першої політичної газети галичан – «Зорі Галицької». Також священники брали участь в ініційованому ГРР Соборі Руських Учених, який відбувся в залі львівської греко-католицької семінарії, де проходили

обговорення у секціях, присвячені культурно-національному будівництву, релігійним питанням тощо. Зокрема, духовенство запропонувало перекласти всі молитовні тексти, які знаходилися у вжитку на українську мову, що могло спричинити як піднесення релігійності шляхом заміни незрозумілої селянству латини на народну мову, так і остаточне оформлення УГКЦ як національної церкви, яка провадить службу мовою свого народу.

Але, на жаль, зі спадом революції та початком періоду реакції майже всі проекти, вироблені тодішньою українською елітою, залишилися нереалізованими і лежать суто в теоретичній площині. Та це жодним чином не применшує заслуги ГРР та УГКЦ як каталізатора прийняття всіх її рішень – вся ця робота та напрацювання в державно-правовій, культурно-освітній та релігійній сфері не пройшли даремно, а були поживним матеріалом для розвитку української національної політичної думки.

Отож, підсумовуючи все вищевикладене, можна з упевненістю стверджувати, що Українська Греко-Католицька Церква була найактивним учасником політичного процесу на Галичині в середині XIX ст. і спричинилася через своїх служителів до створення політичних представницьких інституцій українців, які можна вважати прототипами органів, що формуватимуться в період Української Революції 1917–1920 років. Греко-католицькі діячі разом з представниками інтелігенції сформулювали принципи, на яких будуть ґрунтуватися всі спроби української нації здобути собі національну державу у XX ст. І найголовніше вихідне положення – це теза про окремішність українського народу і його монолітність та ідентичність у складі як його західної, так і східної частини.

1. Головна Руська Рада 1848–1851 – протоколи засідань і книга кореспонденції. – Львів, 2002.
2. Голубець М. Велика історія України. – Львів: Глобус, 1993.
3. Грушевський М. Ілюстрована Історія України. – К.-Львів: Друкарня «С.В.Культуренко», 1913.
4. Дейвіс Норман. Історія Європи. – К.: Основи, 2006.
5. Европейские революции 1848 г. – М., 2001.
6. Очерки истории русского движения в Галичине. – М., 2001.
7. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1993.
8. Włodzimierz Osadczy. Swieta Rus. Rozwoj i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji. – Lublin, 2007.

О.М. Голікова*

АГРАРНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ У 1953–1958 РОКАХ: НЕЗАСВОЄНИЙ УРОК ІСТОРІЇ

Глобальна криза стала серйозною засторогою для світової ринкової економіки і, за численними прогнозами, призведе до глибокої трансформації домінуючих економічних відносин та системного переосмислення світоглядних цінностей сучасної цивілізації. Світова криза пришвидшила давно назрілу кризу української аграрної економіки. Українські села дедалі більше старіють і вимирають. Ситуація ускладнюється суперечливими результатами незавершеної аграрної реформи та криміналізацією земельного ринку в умовах перманентної політичної кризи. Зведення аграрної реформи здебільшого до інституту власності спричинило серйозні негативні наслідки в економічному та соціальному житті українського села.

Турбота про завтрашнє життя, повернення Україні статусу європейської і світової житниці робить невідкладним завдання переосмислення результатів аграрної та земельної реформи з урахуванням наслідків, спричинених впливом глобальної кризи. За таких обставин особливого значення набуває вивчення досвіду аграрного реформування в Україні на різних етапах її історичного розвитку. Без його детального аналізу важко уникнути ускладнень на шляху ефективного реформування сільського господарства України в сучасних умовах.

У ряду досліджуваних реформ чільне місце посідають аграрні перетворення 1953–1958 рр. Історія сільського господарства України у 1953–1958 рр. дотепер не дістала у вітчизняній історичній науці комплексного наукового вивчення. За умов нинішнього стрімкого падіння аграрного виробництва наведена тема є актуальною з огляду на ті кардинальні зрушення, що відбулися у сільському господарстві України у середині 1950-х років, коли, по суті, вперше від трагічного фіналу НЕПу в 1927–1928 рр. відбулося помітне зростання виробництва.

Сільське господарство на початку 1950-х років було слабкою ланкою народного господарства СРСР. Країна практично не мала

* к.і.н., доцент, доцент кафедри історичних і соціально-політичних дисциплін Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва

хлібних запасів. Рівень споживання населенням продуктів харчування був далеким від раціональних норм. Суттєво погіршували ситуацію надмірно високі плани хлібозаготівель, що мали постійну тенденцію до збільшення. Кардинальні зміни у сільському господарстві почалися згідно з рішеннями вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС. Критичне ставлення до радянського сільського господарства з боку ЦК партії дозволило вищому партійному керівництву України на XVII з'їзді КПУ у березні 1954 р. визнати, що в Україні «було багато колгоспів і навіть цілих районів, в яких сільське господарство перебувало у занедбаному стані» [2]. В результаті реформи було започатковане різке – у 5–7 разів – підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію, знижено рівень податків і змінено характер оподаткування присадибного господарства колгоспників. Відбувся перехід від натуральної до переважно грошової форми оплати праці. Внаслідок проведених заходів аграрний сектор економіки розвивався доволі успішно порівняно з попереднім періодом. Однак, у 1958 р. у сільському господарстві почався спад. Позитивний потенціал аграрних перетворень, стрижнем яких була ставка на матеріальну зацікавленість колгоспників, на розвиток підсобних господарств, було в основному вичерпано. Серія непередуманих реформ і нововведень в аграрному виробництві наприкінці 1950-х років звела майже нанівець позитивні здобутки 1953–1958 рр.

Чи є корисним досвід аграрної реформи середини 1950-х років для аграрного виробництва незалежної України? Автор переконаний, що, незважаючи на кардинальні відмінності в організації виробничих відносин, сучасні реформатори сільського господарства України мають зважити на досвід реформування аграрного сектору країни у середині 1950-х років. Аналізуючи причини уповільнення темпів розвитку аграрного виробництва України у кінці 1950-х років, сучасні дослідники передусім звертають увагу на принципову неефективність колгоспно-радгоспного ладу [1]. Дійсно, розвиток сільського господарства у середині 1950-х років здійснювався шляхом реформування виробничих відносин, основою яких була командна економіка та державна монополія на землю. Аграрна політика того часу характеризувалась протиборством двох тенденцій. Перша – прагматична – відображала назрілу потребу в реформуванні цієї відсталого галузі з метою поліпшення матеріального добробуту людей. Друга – ідеологічна – відбивала традиційну лінію на соціалістичне переобладнання аграрного сектору економіки згідно

з комуністичними ідеологемами. Радгоспизація українських сіл, що розпочалась восени 1954 р., віддзеркалювала погляди радянського керівництва на комуністичні відносини на селі. Разом з тим, продаж техніки МТС колгоспам у 1958 р. спричинив реальне розширення товарного обігу, коли колосальна кількість знарядь аграрного виробництва стала предметом купівлі-продажу. Розширення товарного обігу та дія ринкових законів не враховувались партійними реформаторами як такі, що суперечили абстрактно-теоретичним узагальненням про звуження товарного обігу у міру просунення до комунізму. Як бачимо, практика спростовувала ідеологію.

Витоки радикальних аграрних перетворень 1990-х років теж лежать у площині ідеології. Намагаючись покласти край комунізму в Україні, нова українська влада намагалась скопіювати випробувані у світі засади ринкового господарювання. Проте сучасні реформатори проігнорували той факт, що картина розвитку світового співтовариства значно складніша й різноманітніша, ніж той усереднений варіант ринкової економіки, який послуговував зразком для переобладнання українського села. Зруйнувавши великі господарства і створивши мільйони дрібних, аграрна реформа призвела до зубожіння великого загалу селян. Сучасні реформатори у наслідуванні західній ринковій економіки не створили дієвих засобів попередження деструктивних проявів ринкової стихії. Українська влада визнала пріоритети ринкової економіки передусім як такі, що були несумісними із засадами радянського сільського господарства.

Питання ролі держави в реформуванні українського села становить окрему проблему. На противагу гіпертрофованій ролі комуністичної держави в аграрному виробництві середини 1950-х років, в сучасній Україні не виправдано згорнуті функції держави, ослаблений її економічний потенціал. Посилення ролі держави можна забезпечити, по-перше, традиційним шляхом через збільшення бюджетних асигнувань в аграрний сектор. По-друге, опосередковано, шляхом активізації застосування системи економічних важелів, що використовуються в практичній діяльності: фінансово-кредитної системи, ціноутворення, оподаткування тощо. Орієнтація на згортання економічних функцій держави не тільки знижує потенційний ефект реформ, але й призводить до прямих економічних збитків.

1. Історія українського селянства. Нариси: У 2-х т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 440.

2. Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Кер. авт. кол. В.Ф. Солдатенко. – К., 1991. – С. 217.

П.М. Слюсаренко*

ПРОБЛЕМАТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДУШПАСТИРСТВА В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: УРОКИ ІСТОРІЇ

Вивчення, аналіз та узагальнення історичного досвіду впровадження інституту душпастирства в Українській Державі Павла Скоропадського (30 квітня – 14 грудня 1918 р.) є безумовно актуальним і для сьогодення. Адже незасвоєння уроків історії коштує дорого, на-самперед це стосується боєздатності національної армії як головного соціального інституту існування державності.

Як і в ті часи, так і сьогодні керівництво української держави намагається вирішити нагальну дилему щодо впровадження інституту душпастирства в українській армії з метою не лише задоволення релігійних потреб особового складу, а й консолідації військово-службовців навколо ідеї української соборної національної державності, підвищення почуття патріотизму, покращення морально-психологічного стану і зміцнення військової дисципліни. Є очевидним і беззаперечним, що прослідковуються певні історичні паралелі у вирішенні назрілих проблем саме в питаннях задоволення духовних потреб військовослужбовців як в Українській Державі 1918 р., так і в сучасній Україні.

Для доби Гетьманату П.Скоропадського характерним є те, що саме в армії Української Держави й було розпочато активну роботу щодо впровадження інституту душпастирства. Та це й зрозуміло чому. По-перше, Гетьман П.Скоропадський був глибоко віруючою людиною. По-друге, П.Скоропадський був високопрофесійним військовим вищого рангу з величезним бойовим досвідом служби у царській армії, яка у період Світової війни мала 5-тисячний «корпус» військових священиків. Між тим, на Західному і Південно-Західному російських фронтах перебувало 2 тис. військових священиків (1200 з них походили з України). По-третє, Українська армія з 12 травня 1918 р. була переведена на мирний стан у зв'язку з підписанням перемир'я між Українською Державою і Радянською Росією, що спри-

* к.і.н., с.н.с., начальник науково-дослідного відділу Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

яло планомірному реформуванню збройних сил, а відповідно, й створенню військово-душпастирської служби.

Саме у травні 1918 р. у складі Головного Штабу Військового Міністерства було створено Духовну Управу, яка незабаром надіслала до Військового Міністерства декілька варіантів проектів Військової присяги, призначених для представників різних релігійних віросповідань.

Наступним кроком вищого військового керівництва стало вирішення таких питань, як кадровий відбір військових священиків з контингенту розформованих Південно-Західного і Румунського фронтів; проведення атестації військового духовенства на флоті; залучення до служби позаштатних військових священиків збройних сил УНР; збір церковного майна із розформованих фронтових частин і забезпечення ним майбутніх церковних споруд і каплиць; відпрацювання нормативно-правової бази (розроблення Статуту про Військове і Морське Духовенство, визначення статусу військових священиків, розроблення штатів Військового і Морського Духовенства, встановлення розміру платні тощо).

Для вирішення цих питань була створена спеціальна Комісія на чолі з пан-отцем Капраловим. Діяльність її була тісно пов'язана з розробленням штатів. Комісія встановила такі норми для призначення на посаду: військовий стаж, обов'язкове українське походження й прихильність до України, а також бойовий стаж кандидата. На жаль, комісія так і не дістала права призначати на посади через політичні мотиви, а тому ці норми на практиці не знайшли належного застосування. Священиків призначали командири частин і 2-й відділ Управи персонального складу Військового Міністерства, що й відіграло негативну роль.

7 серпня 1918 р. Комісія надіслала список кандидатів (із 235 прізвищ) у військові священики до Військового Міністерства і Міністерства Ісповідань. До служби в Українській армії зголошувались не лише представники православного духовенства, а й інших конфесій. Між іншим, виникла проблема щодо забезпечення Чорноморського флоту душпастирями, лише 7 військових священиків бажали служити Українській Державі. Є очевидним, що 7 душпастирів ніяк не могли забезпечити духовну опіку для особового складу 7 лінокорів, 3 крейсерів, 27 міноносців та 22 підводних човнів. Як відомо з джерел, тогочасну катастрофічну ситуацію у цій галузі так і не було вирішено належним чином.

На відборі священиків виключно за національно-патріотичними нахилами особисто Військовий міністр О. Рогоза не наполягав і це

викликало здивування у патріотично налаштованого офіцерства. Причина була у впливовості на нього з боку промосковськи налаштованого Київського митрополита Антонія, з яким О.Рогоза радився у справах церковних. Безумовно, це не йшло на користь загальній українській державницькій справі.

11 жовтня 1918 р. вийшов наказ Гетьмана П. Скоропадського №245 про призначення пан-отців до піших частин 8 територіальних корпусів, які формувалися. Пан-отці прирівнювались до рангу «підполковника».

Встановлено, що всі наявні частини мали душпастирів, а саме: Сердюцька дивізія, Запорозька дивізія, полк Січових Стрільців, Сіра дивізія та Чорноморський Козачий Кіш. Пан-отці проводили роботу щодо задоволення релігійних потреб (богослужіння, літургії, проповіді, сповідання, хрещення, вінчання, відспівування тощо), також благословляли новобранців під час приведення їх до присяги, освячували зброю і техніку, організовували побудову каплиць у військових частинах, були радниками командирів частин. Між тим, в українській історіографії відсутні дані щодо факту пропаганди української національної державності з боку священників, а це було вкрай потрібно в той час.

Нова служба потребувала й нової нормативно-правової бази. Саме проект Статуту керівництва військовим духовенством став справжнім каменем спотикання в стосунках Комісії з Військовим міністерством. В основу проекту було покладено принципи: виборність, протопресвітерство з білого духовенства, відсутність нагород (як духовних, так і військових), а також певна незалежність у відносинах між військовою владою і духовенством. Військовий міністр, сприйнявши проект як занадто революційний, передав його на розгляд митрополиту Антонію, а той його відхилив. На думку Антонія, інститут протопресвітерства на чолі з пан-отцем з білого духовенства – цілком неканонічний, бо його підтримують ліберальні священники, які йдуть проти «царату» й московських порядків. Митрополит висунув свій проект, в якому підкреслювалось, що керівництво військовим духовенством здійснює єпископ, що суперечило постанові Всеукраїнського собору. Як не дивно, О. Рогоза погодився з Антонієм і той заснував свою Комісію.

Боротьба навколо Статуту між Комісією у справах військового духовенства і митрополитом Антонієм свідчить про нерозв'язаність в Українській Державі головної проблеми: на яких політичних засадах формувати інститут військового і флотського духовенства. Са-

ме навколо цього ключового питання точилася боротьба між українською національною і проросійськи налаштованою «партіями».

Процес був загальмований через невирішення справи автокефального устрою Української Православної Церкви з боку українського національного церковного руху на Всеукраїнському Церковному Соборі у липні 1918 року. Промосковські кола на чолі з митрополитом Антонієм не дали цього зробити, сфальсифікувавши результати голосування. Ще однією причиною того, що Статут Військового і Морського Духовенства (нова назва після редакції) так і не побачив світ, було й те, що Радою Міністрів так і не був на той час ухвалений Статут Міністерства Ісповідань. Крім усього, однією із вагомих причин була відсутність у державі основного закону – Конституції.

Таким чином, у сформованих військових частинах пан-отці виконували свої обов'язки, користуючись лише досвідом служби набутим у «старій» російській армії і не маючи жодних українських настанов. У цілому задовольняли лише релігійні потреби старшин і козаків. Питання духовно-патріотичного виховання залишились невирішеними.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що в добу Гетьманату було розпочато формування військово-душпастирської служби в армії. Проте, у зв'язку з політичними непорозуміннями і протистояннями в справах церковних на міжвідомчому рівні в Україні та зі змінами у воєнно-політичній ситуації навколо Української Держави ця робота так і не була доведена до логічного завершення. Зараз спостерігається подібна ситуація в Україні. Українська помісна православна церква не існує, а між трьома православними церквами розбрат. У такій ситуації, звісно, складно створювати службу душпастирства в українській армії.

Т.Д. Глушкова*

ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ ЯК ДУХОВНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Однією з умов виходу країни з глобальної кризи є процес консолідації народу, створення цілісної системи мотивів для індивідуального самовизначення особистості, її духовності. Духовність визна-

* старший науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

чають як індивідуальне виявлення в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання (світу, себе, сенсу життя) і соціальної потреби жити, діяти для інших людей. Духовний потенціал українського суспільства з самого початку ускладнювався багатьма факторами, серед яких головними виявилися серйозні культурно-історичні відмінності. За роки незалежності дія цих факторів не тільки не послабилася, але й стала посилюватися. Як результат, розкол усередині української нації проходить майже по усім визначальним показникам: ціннісно-світоглядним, культурно-мовним, політико-ідеологічним, конфесійним, міжетнічним. В умовах глобальних викликів масова свідомість українського суспільства через певні стереотипи, які існують у громадян, самостійно наповнювала духовним змістом відповідні ідеологічні компоненти. Формуючи духовність, суспільство використовує для цієї мети різні ідеологічні засоби посилення на минуле, беручи відтіля основи своєї легітимності. Природно, що після розпаду СРСР виникла необхідність створення нової моделі свого власного минулого. Так, однією із задач соціологічного дослідження військово-патріотичних настроїв допризовної молоді, яке проводилося у місті Українка Київської області (вересень-жовтень 2005 р.) у рамках проекту «Захист Вітчизни – справа загальна», стало вивчення знання історії України, яка є важливою складовою у формуванні патріотизму молоді. Для перевірки знань було поставлене запитання: «Яких видатних воєначальників з історії України Ви можете пригадати?». Були отримані такі відповіді:

- не знаю – 52%;
- не пам'ятаю – 5%;
- важко відповісти – 3%;
- було названо видатних воєначальників України – 17%;
- було названо видатних воєначальників інших країн – 15%;
- літературні персонажі – 2%;
- політики – 1%.

Цікавим є той факт, що серед названих політиків часто згадувалися вожді Радянського Союзу – Ленін і Сталін. У цілому знання цього розділу історії України продемонстрували лише 17% учнів. За результатами дослідження було висунуто пропозиції щодо розробки та подальшої реалізації програми військово-політичної освіти для молоді.

Претензії до військово-політичної освіти більш ніж актуальні. У зв'язку з цим, варто дослідити соціальну напругу у системі армійсь-

ких взаємин і традицій, в основі яких лежать факти новітньої історії й військові образи подій давно минулих років. Перегляд військових образів минулого з метою їх ідеологічного «зачищення» повинен бути легітимним і безпечним процесом. Так, Б.К. Белозьоров у статті «Політичний зміст іміджу ЗС: досвід Німеччини» описав такий випадок: «...поява на молодіжній вечірці спадкоємного принца англійського престолу, одягнутого у військову форму німецького вермахту з нацисткою свастикою, засуджувався у багатьох країнах світу. Цей випадок знову нагадав про те, наскільки негативно сприймається в масовій свідомості, навіть шість десятиліть після закінчення Другої світової війни, образ збройних сил і військової політики Німеччини часів Третього рейху». І саме тому при введенні нової знакової системи повинно враховуватися і думка тих, для кого вона створюється. З метою визначення історичних переваг, у рамках соціологічного дослідження з вивчення іміджу ЗС України (2008 р.), було задане запитання: «На яких традиціях минулого, на Ваш погляд, повинні формуватися імідж Збройних Сил України?» Було запропоновано 10 історичних епізодів, у яких формувався образ патріота-воїна і воїна-захисника:

	На яких традиціях минулого, на Ваш погляд, повинен формуватися імідж Збройних Сил України, %				Рейтинг
	згоден	не згоден	важко відповісти	не знаю	
Українського козацтва періоду вільної війни під проводом Б. Хмельницького	42	22	25	11	66
Армії царської Росії	26	35	27	12	42
Української армії періоду Центральної Ради	10	38	36	16	21
Армії Української держави гетьмана Скоропадського	15	36	34	17	26
Збройних сил Директорії часів С. Петлюри	8	44	31	17	16
Револьюційної повстанської армії під проводом Н. Махна	9	46	28	17	16
Червоного козацтва	11	40	32	17	21
Української Повстанської Армії	12	49	26	13	19
Партизанського руху Великої Вітчизняної війни	10	28	25	37	53
Радянської армії	59	15	19	7	90

Рейтинг кожного епізоду визначався за методом «вектора думки». Оцінку легітимності військових традицій у кожному історичному епізоді й придатності використання їх у формуванні традицій армії можна було дати, вибравши одну з чотирьох відповідей. Коментар до цих результатів можливо розпочати з питання, а закінчити відпо-

віддю. Наприклад, запитання: «Що це – байдужість до історичної пам'яті, неактуальність поставлених запитань чи прорахунки гуманітарної освіти?», відповідь: «В усіх випадках маємо гуманітарну «дрімучість»?», а на запитання «Що робити?» і «Хто винний?» відповіді невідомі. Гуманітарний образ сам по собі не створюється, в його формуванні беруть участь родина, школа й інші навчальні заклади, тобто гуманітарний образ – це результат свідомого, цілеспрямованого і систематичного впливу різних інститутів суспільства на світогляд та інтелект особистості. Тому причини перекручувань у гуманітарному вихованні більш справедливо шукати за межами армійських структур, оскільки базисні гуманітарні знання військовослужбовець одержує в доармійський період свого життя.

Л.В. Савченко*

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН З ОРГАНІЗАЦІЇ ДУХОВНО-ГУМАНІТАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Особливе місце у процесі відродження традицій духовенства в армії посідає проблема розв'язання стосунків церкви і держави, взаємовідносин церкви й армії, впливу релігійного чинника на трансформаційні прониеси в армії. На сучасному етапі ця проблема є актуальною для України, яка важливого значення надає вивченню досвіду зарубіжних країн при вирішенні питань духовно-гуманітарної діяльності у збройних силах. В історії збройних сил накопичено багатий досвід, і кожна держава має свої багатовікові релігійні традиції, які накладають відбиток на життя і побут військових колективів.

Про значущість релігійного чинника свідчить наявність у збройних силах багатьох держав спеціального інституту військових священиків (капеланів). Наприклад, у США їх чисельність складає 3000 осіб, Франції – 500, Великої Британії – 400, ФРН – 300, Польщі – 200, Італії – 180. В Іспанії, Португалії, Канаді, Данії, Норвегії військові священики входять до штату практично кожної частини, а у Бельгії і Нідерландах вони проходять службу в усіх з'єднаннях, до

* науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

бригади включно. Спеціальне управління у справах релігії створено у Збройних силах Греції. Військові священики є також і в Іранській армії (мулли). Значну увагу релігійному фактору приділяють у збройних силах Марокко, Алжиру, Лівії, Єгипту, Судану, Туреччини, Сирії, Іраку, Йорданії, Саудівської Аравії, Кувейту й Оману.

Військові капелани в усьому світі утворюють особливу корпорацію духовенства. Служба військових капеланів в Англії започаткована у XVI ст., коли перший священик з'явився на флоті короля Ательстана. Державною церквою у Британії є англіканство, а король, згідно з «Актом про супрематію» (верховенство) від 1534 р., є головою церкви. Служба військових священиків у збройних силах Об'єднаного Королівства сформувалася у 1796 р. (створено Департамент армійських капеланів), яка на сьогодні складає майже 400 осіб. Найвищим органом військово-церковної служби сучасних ЗС Великої Британії є Управління військових священиків, що підпорядковане Раді і штабу оборони Об'єднаного Королівства. Відповідні органи існують і у штабах об'єднань, з'єднань, військових частин і навчальних закладів. На чолі служби військових священиків стоїть Головний капелан збройних сил у званні генерал-майора, який має декількох заступників, у т.ч. з питань діяльності римо-католицьких священиків та з питань взаємодії міністерства оборони з керівництвом церков. Йому підпорядковуються управління військових капеланів видів збройних сил, які здійснюють керівництво діяльністю корпусу військових капеланів; адміністративний та дисциплінарний нагляд; підбір і розстановку кадрів; створення мобрезерву капеланів на випадок війни. У штабах військових округів, командуванні флотилій та авіаційних груп є відділи (відділення) капеланів; у штабах дивізій, окремих бригад, ескадр і на великих кораблях – відділення (групи) капеланів чисельністю 3–5 осіб з розрахунку один священик на батальйон/танковий полк (на флоті – на 800–860 осіб особового складу).

Підготовка капеланів здійснюється у Центрі військових капеланів Королівських збройних сил (Нетеравон, графство Уїлтшир), куди приймають осіб віком до 30 років. Кандидати у капелани повинні бути добре фізично розвинені, мати свідоцтво про закінчення теологічного навчального закладу, звання бакалавра богословських наук і рекомендацію від конфесії, до якої він належать. Для відправлення богослужінь у польових умовах у кожній частині є спеціальні похідні вівтарі. Командири сприяють капеланам у виконанні ними службових обов'язків та особисто організують відвідання богослужінь солдатами, офіцерами і членами їх сімей (присутність на

богослужінні – добровільна). Духовне виховання британських військовослужбовців засноване на християнських заповідях, що трактуються у військово-клерикальному дусі (пропаганда понять патріотизму, обов'язку, честі та вірності традиціям). Капелани є активними помічниками командирів у боротьбі з різноманітними негативними явищами в армійському середовищі.

Військово-релігійна служба завжди була постійним атрибутом польської армії, що пояснюється релігійністю суспільства. Пастирською діяльністю у Війську Польському займається понад 200 капеланів (римо-католиків – 160, православних – 30, греко-католиків – 5, євангелістів – 11). Кандидати у капелани відбираються з осіб, що закінчили духовні семінарії і працювали декілька років у парафіях країни. Священники військово-церковної служби розподіляються на три категорії: старші капелани, капелани, допоміжні капелани. Створення інституту православних священників у польських збройних силах передбачене законом.

Певний інтерес становить організація капеланської служби у Збройних силах США, яка існує з моменту утворення держави, тобто з 29 липня 1775 р. і є однією з найдавніших служб у Збройних силах США. Американські військові фахівці вважають, що військово-службовець є «добре збалансованою особистістю» лише тоді, коли володіє трьома взаємопов'язаними якостями: фізичним здоров'ям, психологічною витривалістю і релігійними переконаннями. Керівництво корпусом військових капеланів здійснює Рада по справам капеланів при помічнику Міністра оборони з будівництва збройних сил і особового складу, що об'єднує представників військового духовенства всіх видів ЗС – сухопутних військах, ВПС і ВМС. У Збройних силах США проходять службу більше 3000 платних капеланів-офіцерів, яким підпорядковується понад 5000 мирян (помічників) із числа сержантського і рядового складу, що пройшли відповідну підготовку. Вони носять військову форму, спеціальні знаки розрізнення, можуть мати військові звання від лейтенанта до генерала. Нині на 700–800 осіб особового складу збройних сил припадає один штатний капелан.

Підготовка капеланів здійснюється у спеціальних військових навчальних закладах. Військові священники допомагають військово-службовцям уникнути стресу, вийти із стану депресії, запобігають випадкам самогубства, дезертирства, проводять виховну роботу. Військовим статутом передбачено постійний контакт капелана з командиром.

Керівництво збройних сил зарубіжних країн впевнене, що військові священики здатні позитивно впливати на духовний і морально-психологічний стан особового складу. Обмін досвідом проходить на щорічних конференціях головних капеланів збройних сил країн Європи та Північної Америки.

Г.М. Покотило*

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ

«Мойсеєм науки» величали М. Грушевського його сучасники. Масштаби його наукових досліджень, феноменальна ерудиція, працездатність, енергетизм потужної думки, інтелектуальний потенціал – все підтверджує універсалізм цієї велетенської постаті в історії не тільки української, а й світової культури. Історик, культуролог, літературознавець, етнолог, мистецтвознавець, художній критик, белетрист, умілий організатор науки, освіти, державний діяч, який сприяв створенню цілої інфраструктури української культури за час існування УНР, – це далеко не повний перелік його всеоб'ємної діяльності на культурницькій ниві. Титанічною працею та й самою своєю особистістю він ніби втілював культуротворчу міць українського народу. Співвітчизники на святкуванні його 60-ліття так і заявляли: він «уособлює собою історичний реванш української культури». І це відповідає правді. Згідно з концепцією М. Грушевського, історія народу і культура народу – нерозривні. Історія – це і є процес культурної самореалізації народу. Тому фундаментальна «Історія України-Русі» М. Грушевського – це водночас історія форм культурного життя українців.

Історик твердив, що народ «єсть єдиний герой історії» зі своїм неповторним національним обличчям, зі своїми ідеалами і змаганнями. Це – персоніфікований монолітний мислячий організм з особливим світовідчуттям, усвідомленням світу і себе в цьому світі протягом тисячоліть творчого існування на культурній арені Ойкумени. Особливість історії українського народу – це еволюція суспільної свідомості нації, бо наша історія – не історія держави, а здебільшого спроби самопорятунку, головним чином, в культурі, на-

* доцент кафедри гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв

самперед у слові. Тому й пише вчений 6-томну «Історію української літератури», що мала стати «проречистою книгою буття народу». Саме тут у літературі «концентрувалась і виявляла себе національна свідомість». Таким чином, національна ідея об'єднує суспільство, мобілізує його духовну енергію на створення нових суспільних настроїв, нових форм національної культури. Звідси виток концепції самобутнього походження і формування українського народу, безперервного розвитку його національної культури. По суті, М. Грушевський дав своєму народові наукову базу національної ідеології.

Вчений послідовно наголошує, що світова культура, загальнолюдські цінності реалізуються лише в національних культурах. Світова культура тим багатша, чим різноманітніша й оригінальніша у свої суті кожна національна культура, мистецтво. Як історик синтетичного і всеохоплюючого мислення, М. Грушевський вбачав у мистецтві одну з неодмінних сфер людської діяльності, без якої неможлива повнота національного буття народу, а тим більше процес державності. Тому вже як перший Президент УНР бере безпосередню участь у становленні Української академії мистецтв. Досконало орієнтуючись в українському образотворчому мистецтві (про що свідчить відібраний ним матеріал), видає «Ілюстровану історію України-Руси» та «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII ст.» (художнє оформлення книги здійснене видатним українським художником В. Кричевським).

Як художнього критика, М. Грушевського завжди цікавили національні виток мистецтва, місце конкретного художника в загально-мистецькому процесі, індивідуальні особливості художнього бачення світу, контекст творчості. Болів йому брак попиту на витвори художників, без чого неможливий повнокровний розвій мистецтва. «В нашій свідомості ще нема попиту на штуку, і в тім один з неприємних проявів малокультурності, міщанського філістерства, з котрого, треба признатися, суспільність не встигла ще вповні визволитися» [1, 3]. При тому, в нього були високі вимоги щодо художніх якостей творів, бо «форма сама являється дуже важним культурно-історичним фактом... краса ж передовсім се форма в формі». Був категоричним щодо загравання з низькими, дешевими смаками публіки. Не задовільняло його, що патріотизм митця здебільшого проявляється на ґрунті етнографізму, а мав би втікати зі свого «етнографічного перелогу на багатші чужі лани», позбавляючись наївного дилетантизму. Українська громадськість повинна вимагати від дія-

чів національної культури, щоб вони жили за світовим культурним життям, а не пасли «задніх, пережовуючи стару нікчемну жвачку, давали суспільности роботу солідну, свіжу, яка б держала її в курсі загальнолюдського світового життя, а не годувала старою обмежицею «від розуму» [2, 121–122]. Тобто тенденція культурного розвитку визначалася ним як інтегрування в національну культуру досягнень загальнолюдської культурної еволюції. При тому застерігав, що та «золота стежка», по якій має йти культурний розвиток української нації, був рівновіддалений як від беззастережного наслідування «світової моді», так і від реакційної національної замкнутості.

«Повнота національного життя, – роз'яснював історик, – не приходить сама, її треба здобути, щоб стати нацією, а для цього мало мати етнографічну фізіономію, етнографічну територію, певну числову демографічну масу. Треба хотіти бути нацією... Етнографічна окремішність – се статика, національне життя – продукт волі, динамічної енергії народу. Треба для того хотіти, треба робити, треба дерзати» [2, 123].

Реалізація ж національної програми неможлива без освіти рідної мовою, яка сприяє засвоєнню цивілізаційного поступу на рівні психологічному, тобто на рівні тих «пучків смислів», які найкраще сприймаються саме в контексті рідної мови. Перекоаний, що «серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ який не має своєї школи, може бути пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування». Вчений розумів: доля рідної мови, взагалі мовної політики залежить не тільки від заходів уряду, бо як вона може жити, коли її відцуралися начальство й злюмпенізоване місто, а й від національної свідомості громадян, які покликані реалізовувати українськість як цінність у життя. Тому й закликає: «Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всіма способами, бо без рідної мови неможливе ні економічне, ні духовне відродження України». У праці «Про українську мову і українську школу» великий історик наголошував: «Всі інші народи, що дійшли добробуту, освіти, доброго ладу дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на рідній мові, а з освітою доходитимемо і всякого ладу і права» [3, 25].

Саме такий підхід призведе, згідно з логікою мислення М. Грушевського, не тільки до «культури краси», а й до «культури життя». А це й певний матеріальний добробут як основа благополуччя народу, новий рівень технологій, соціальна справедливість, демокра-

тичні свободи, високоморальні норми міжлюдських стосунків. У цьому широкому сенсі культура творитиме, за Грушевським, «соціально-моральні якості, що ними має утвердитися і уславитися нова Україна».

Усвідомлення цих ідей великого вченого патріота допоможе нам у формування ціннісних засад української національної культури та нашої державності.

1. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894. – Львів, 1894.

2. *Грушевський М.* На українські теми. Ще про культуру і критику // ЛВН. Кн. 10. – Львів, 1988.

3. *Грушевський М.* Про українську мову і українську школу. – К., 1991.

Духовний вимір соціокультурних трансформацій

В.І. Воловик*, І.І. Капріцин**

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КРИЗИ ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНІ

Першоджерельне поняття «духовність» пов'язане із теологічними поняттями «дух», «душа», які, синонімізуючись в загальному значенні, характеризують людину в єдності духу і тіла [1]. Тому першочергової уваги заслуговує саме філософський аналіз відповідності духовно-релігійного уявлення щодо явища кризи, його відтворення у соціальній практиці.

Оскільки поняття «дух» притаманне релігійним феноменам, які характеризуються подвоєнням світу, конотація «духовна криза», «криза духовності» насамперед стосується християнства, криза якого взаємопов'язана із кризою європейської та зокрема української цивілізації, хоч би на тій підставі, що християнство здавна асоціюється із західною культурою (Західна Європа висвітлювалася як правонаступниця Риму, Східна – Візантії).

Криза як зміна пріоритетів на соціально-практичному рівні виражається в послабленні соціального контролю з боку християнської церкви в буденному житті сучасного західного суспільства. Причинами цього вважають домінування в останні сторіччя науково-світського світогляду (принаймні серед міського населення), для України у складі СРСР – жорстко атеїстичне спрямування внутрішньої соціальної політики впродовж 80-ти років, тобто генерація цілого покоління «антихристів», що виховувалися під егідою держави.

Вплив атеїстично-сцієнтиського періоду значний, але, разом із тим, було б некоректним перебільшенням стверджувати, що релі-

* д. філос. н., професор, завідувач кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету;

** викладач кафедри соціальної філософії та управління Запорізького національного університету

гійне світосприйняття викоренено. Так, за даними соціологічних опитувань в Україні віруючими людьми себе вважають 59% опитаних (хоч якість цієї релігійності залишає багатий зачин для подальших роздумів) [2]. З іншого боку, постає питання, чи можливо нанести такі якісні збитки явищу, яке відзначається внутрішньою єдністю, оприлюдненням якої є, наприклад, життя за декларованими принципами, відповідність соціальної теорії та соціальної практики? Звісно – ні. Ця констатація вимагає до поглибленого аналізу внутрішньо системної кризи християнської церкви (саме церкви, а не релігії, духовності), яка, звісно, має комплекс причин. По-перше, це причини історичні. Насамперед, мова йде про невідповідність традиційно ідентифікуючих засад церкви, які склалися та зберігаються за часів імперського Риму і не завжди відповідають ментально-світоглядним настановам сучасного європейського мислення. Тут йдеться і про протиріччя політичних структур (монархічно-церковної та демократично-світської), і про світоглядні основи (несумісність наївно-релігійної та наукової картин світу), що виявляється, наприклад, у курйозі заборони римського понтифіка використовувати презервативи своїм прочанам (в умовах світової боротьби зі СНІДом). Другою групою причин є проблеми інакомислення, які мають морально-етичні, кратологічні, економічні коріння. У цьому руслі розхитування церковної інституції проявляється в кількості судових позовів християнської церкви до суб'єктів релігійної діяльності. Наприклад, за даними Держкомрелігій Запорізької області, кількість внутрішньохристиянських судових розглядів значно перевищує кількість позовів до інших релігійних традицій, що свідчить про внутрішньо церковні відцентрові процеси, які «запускають» активність з утримання, покарання та інших дій, далеких від проявів вселенської любові. До третьої групи причин належать такі, що виходять з давньої злуки (взаємозалежності) держави та церкви, що обумовлює використання церковних інституцій з політичною метою, чим, у свою чергу, підривається авторитет церкви.

Всі означені чинники створюють таку соціальну дійсність, у якій християнські священники всіх рангів наголошують на зниженні духовності суспільства. Актуалізуючи роздуми на тему, чи означає криза християнської духовності кризу інших видів і форм духовності, доцільно розділити поняття духовності на релігійну та світську форми. Звісно, це розділення має умовний характер і виявляється у перевазі релігійного чи світського чинника духовності стосовно кожного конкретного предмету для аналізу.

Життя не терпить порожнечі, з кризою християнської церкви духовно-релігійний вакуум України заповнюють конфесії з менш тривалою історією та більш лабільною структурою, насамперед це християнсько-протестантські рухи, які користуються попитом у населення, що слідує традиційності у пріоритетах.

Серед певної частини міських інтелігентських шарів популярності набули орієнталістські пропонування: буддизм, індуїзм, даосизм, затребуваними від яких є не культурні традиції, а сутнісні, практичні вчення досягнення високодуховних станів свідомості (духовності).

У світських формах духовності відмежовування від «Морального обліку будівника комунізму», побудованого на ранньохристиянських та загальнолюдських засадах моральності, намітився перехід на позиції новітньохристиянських, дієвих, торгово-підприємницьких взірців, які є провідниками духовності, ментально утвореної в інших соціально-історичних умовах. Глобалізована сучасність, яка виражається в еkleктиці культурних запозичень української культури, дещо зближує культурні полюси, разом з тим – складає вельми строкату, суперечливу суспільну картину. На тлі посилення самоідентифікуючих тенденцій в Україні йде природній процес протиставлення, пристосування, притирання сторонніх моделей розвитку суспільства.

1. Душа: Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля: <http://slovari.yandex.ru/dict/dal/article/dal/03041/49200.htm>.

2. Опитування Центру Разумкова підтверджує стабільний рівень релігійності українського суспільства. 26.02.2008, [15:11] (Релігія і суспільство) <http://www.risu.org.ua/freedom/news/article;20926>.

Д.М. Скальська*

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ПРО ЛЮДИНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНО-СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Людинознавчі колізії, що виникають за ситуації складних політичних періодів, історично-культурних, економічних зламів не оминули й українське суспільство. Характерно, що загальний поворот західноєвропейської культури до проблеми людини сконцентрувався власне на антропологізації філософського знання. Зрештою, ево-

* д.філос.н., завідувач кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

люція цього процесу тісно пов'язана із зміною методологічних парадигм, що підтверджується науковими дослідженнями сьогодення. Найактуальнішими виявляються порівняння таких основних стазисів: класики, посткласики (некласики) та постнекласики, або ж премодерну, модерну та постмодерну.

Слід зазначити, що класична методологія базувалася на світоглядних принципах, які «диктували» свої закони розуміння світу. Скажімо, категорія «світ» була визначальною та центральною і асоціювалася з досконалою реальністю (Бог, Природа). За принципами класики, підпорядкування стереотипам, усталеним правилам та нормам пов'язувалося з трансцендентним абсолютом. У класичній методології завжди існує поділ на людину-суб'єкта та протилежний до нього самодостатній світ-об'єкт, де основною настановою є спрямованість на ідеал, еталон, істину. Як для класичної науки, так і для класичного мистецтва прерогативою є максималізм, який у різних формах імперативності бореться за «чистоту принципів», досконалість, відкидаючи все, що має в собі риси незавершеного, миттєвого, втаємниченого. Витонченість та майстерність як одна з умов класичної діяльності передбачає перевагу форми над видобуванням змісту, що з часом призводить до певного виродження, відчуження від живої реальності, появи замкнутих у собі систем і структур.

Логічно, що будь-яка догматизація вимог є ґрунтом для відмирання і появи альтернативних варіантів. Досвід класичних методологій підготував некласичні новації, які тією або іншою мірою вплинули на відродження антропоцентризму та спричинили нове розуміння філософії людини, її сенсу, призначення та мети у Всесвіті. Некласичним регулятором нової методології став «антропологічний поворот» як принципова зміна поля, предмету, арсеналу засобів критичної рефлексії у зв'язку з новими уявленнями про людину, що стають домінуючими у філософській свідомості ХХ–ХХІ століть. На відміну від класичних настанов раціоналізму, чільне місце посідає досвід безпосереднього та позасвідомого переживання, унікальний феномен відчуття та почуття людини. Вони утворюють у людській істоті неповторну оригінальну цілісність. Людина виступає як невичерпна, вкорінена у світі (історії, природі, Бозі) субстанція і міра. Методологічні засади виводяться не з рафінованих абстракцій, а з людинотворного, конкретного у кожному випадку, буття. Таким чином, критерієм та метою методологічних дій є сама людина. Останнім часом ці ідеї активізовані дослідженнями Київської філософсь-

ко-антропологічної школи, зокрема творчістю «філософів-шістдесятників». Для їх філософських розмислів над минулим та майбутнім характерне не лише глибинне розуміння сучасної людини, а й закладаються підвалини для вирішення невідкладних справ вітчизняної антропологічної науки, реалізації філософської практики, розв'язання проблем в умовах глобальної кризи.

Некласичний шлях веде не до протиставлення об'єкта і суб'єкта, а до зіставлення внутрішнього світу та зовнішньої дійсності. Звичайно, «абсолютизація суб'єктивного» приводить до відповідальності перед розв'язанням нових дилем людської природи, таких як самодостатність, самоідентифікація, самоцінність. У будь-якому разі те, що відбувається в традиційній методології, а також площині протистоянь різноманітних підходів, точок зору, гіпотез, концепцій, засвідчує тотальне поширення посткласики, яка потребує детального дослідження та обґрунтування її перспектив. В історії філософії добре відомі ренесансні періоди, коли в гонитві за високими ідеями та добрими намірами втрачалось те, що давало змогу зрозуміти найголовніше – самого себе. Дослідження феномена людини ускладнюється передусім тим, що кожен індивід має постійну потребу вирішувати життєві проблеми, які виникають повсякчасно і завжди є невідкладними. Чи може скластися наявність величезної кількості вчень про людину в єдиний універсум? На пошуки відповіді на це запитання мудреці та вчені витратили значний потенціал розуму й інтелекту, а все ж передчуття апокаліпсису, «краху цивілізації» чи «кінця історії», тим більше на межі тисячоліть, постійно переслідує людство.

Одним із плідних напрямків розвитку філософської антропології є її здатність бути своєрідним ключем для розуміння різнопланових аспектів та рівнів естетичної культури. Розуміння художніх потенцій людини, її естетичних почуттів, потреб тісно пов'язані з антропологічним принципом, який поєднує в собі безумовно-біологічні передумови чуттєвості та соціально-історичні характеристики. У плані онтологічному, психологічному, діяльнісному, аксіологічному принцип антропологізму дозволяє розкрити ряд особливостей формування естетичної свідомості. Згідно з антропологічним підходом людина у своєму розвитку проходить стадію поєднання безособового рівня сприйняття з індивідуально-особистісним, який зумовлений всіма культурно-історичними особливостями її життя. Поєднання чуттєвого сприйняття, як родової характеристики людини, і цілісного осягнення смислу, як форми її духовної, культурної діяль-

ності виводить на прояснення специфіки художньої мови, мови мистецтва. Далекі, на перший погляд, зауваження щодо механізмів чуттєвого сприйняття виявляються вкрай необхідними для розуміння поєднання антропокультурного, та того, що закладено в природній людській чуттєвості. Врахування антропологічних передумов при аналізі естетичного досвіду чи художньої практики дає можливість оцінювати філогенетичні та онтогенетичні процеси в становленні чуттєвої культури.

З іншого боку, саме через естетичне ставлення людини до світу можна судити про її спроможність до реалізації своєї родової сутності. Естетичний розвиток людини не тільки охоплює її здатність до уяви, переживання, розуміння, а й надає їй можливість орієнтуватися в часово-просторових вимірах, адекватно будувати свою поведінку, планувати свою діяльність. Таким чином, антропологічне та естетичне органічно поєднані у філософському розумінні людини, утримують її цілісність, зберігають неповторність, що принципово важливо за будь-яких кризових ситуацій, і, зокрема сьогодні, в Україні.

В.Х. Арутюнов*

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Філософське осмислення концепції сталого розвитку стосується різноманітних аспектів його змісту: по-перше, цим терміном позначається *одна з комплексних глобальних проблем сучасності*; по-друге, так характеризується *одна із шести світових шкіл глобалістики*, яка заснована Л. Брауном (США); по-третє, *сталість є функціональною вимогою до сучасних історично сформованих суспільств* при радикальних економічних, соціальних, екологічних, культурологічних змінах; по-четверте, *сталість є імперативом розвитку сучасних цивілізацій*, створення в їхніх межах позитивної, стабільної і невідворотної спрямованості на виживання, співпрацю і розвиток людства; по-п'яте, *сталий розвиток є соціальним проектом глобального і національного рівнів*; по-шосте, *сталий розвиток є програмою дій ООН на XXI століття*, на базі якої створені відповідні національні: по-сьоме, – *це альтернатива глобальній кризі*.

* к. філос. н., професор кафедри філософії Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

Дослідники проблем сталості О.Г. Білорус, Є.В. Гирусов, В.І. Данилов-Данилян, М.З. Згуровський, Ю.В. Павленко, А.Д. Урсул, А.В. Яблоков та інші створили оригінальну систему *соціальних, економічних, екологічних, інституційних* індикаторів «сталого розвитку» [2]. Серед *соціальних індикаторів* вони виділяють: боротьбу з бідністю; демографічну динаміку; покращення освіти, інформованість і вихованість суспільства; охорону здоров'я людей; розвиток населених пунктів тощо. До *економічних індикаторів* ними віднесені: міжнародна кооперація з метою прискорення сталого розвитку та пов'язана з цим місцева політика; зміна характеристик споживання фінансових ресурсів і механізмів; запозичення екологічно безпечних технологій; співробітництво та створення потенціалу економіки. *Екологічні індикатори* у них складаються із: збереження підземних ресурсів та їх постачання; захисту океанів, морів і прибережних територій; комплексного підходу до планування та раціонального використання земельних ресурсів; раціонального управління вразливими екосистемами; боротьби із поширенням зон пустель і посухами; сприяння стабільному розвитку сільського господарства та аграрних районів; боротьби за збереження лісів та біологічного різноманіття; екологічного використання безпечних біотехнологій; захисту атмосфери, утилізації твердих радіоактивних відходів, токсичних хімікатів тощо. *Інституційні індикатори* враховують питання екології та розвитку в плануванні й управлінні з метою сталого розвитку; національні механізми та міжнародне співробітництво з метою включення країн, що розвиваються, до міжнародного інституційного порядку, міжнародних правових механізмів; інформаційне забезпечення прийняття рішень, основних груп населення.

Саме на цих засадах сформована нова інвайронментальна (від англ. *environment* – оточення, середовище – сучасна форма географічного детермінізму) парадигма, головними орієнтирами якої є такі: *людина з усіма своїми якостями – лише один із репрезентів живого і як вид Homo sapiens включена в єдину глобальну екологічну систему; вона живе не лише в соціальному, а й у природному контексті; людина не є власником природи, вона є лише одним з членів природного співтовариства; людина не має ніяких привілеїв, навпаки, її сапієнтність покладає на неї відповідальність за стан природного довкілля; вона має культивувати в собі відчуття емпатії – готовності і здатності відчувати те, що відчувають інші, входити в становище інших, дивитися на світ очима інших.*

Сучасний американський і польський соціолог З. Бауман у своїй праці «Ознаки постмодерну» проаналізував риси «розмивання моральних норм», традицій, ідеологій, способів життя в глобалізованому світі: 1) люди перестають бути «поганими» або «хорошими», вони просто «морально амбівалентні»; 2) моральні явища відтепер не характеризуються регулярністю і сталістю; 3) моральні конфлікти не можна розв'язати, бо відсутні сталі моральні принципи; 4) немає універсальної, загальної для всього людства моралі; 5) відсутній раціональний порядок у житті людства, бо немає механізмів морального контролю; 6) мораль не зникає, але вона трансформується в етичну систему міжособової взаємодії; 7) людство приречене на життя з моральними дилемами, розв'язання яких є принципово неможливим; 8) сучасні цивілізації не проявляють схильності до солідарності, тому толерантність стає необхідною умовою їх співіснування.

На першій міжнародній конференції «Співробітництво задля сталого розвитку» (м. Києві, жовтень 2007 р.) був оприлюднений український проект реалізації відповідної програми дій ООН на XXI століття. Програма імплементації на національному рівні рішень, прийнятих на саміті сталого розвитку у Йоганнесбурзі (2002), і затверджена Кабінетом Міністрів України у 2003 р., стала, на жаль, тільки черговим формальним невиконаним документом. Такі декоративні структури, як Національна рада сталого розвитку при Президенті України та Національна комісія сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України або взагалі не збиралися, або були обмежені лише декларативними функціями [1].

На фоні сумнівних «успіхів» кожного українського уряду за роки незалежності, гіркою правдою виглядають їх спільні «досягнення» зі скорочення життя пересічного громадянина України майже на рік (тривалість життя українця на 10–11 років менша, ніж у країнах ЄС). Замість жонгливання розміром ВВП (тобто тонами металу, вугілля, цементу, цукру тощо) кожний уряд повинен звітувати перед народом про комплексні показники людського розвитку – рівень освіти людей, зміцнення здоров'я і збільшення тривалості життя.

Незважаючи на всі кризові явища і наближення глобального «шторму», на сьогодні немає розумної альтернативи стратегії сталого розвитку (при цьому слід зазначити, що універсальний рецепт такого розвитку відсутній). Сталий розвиток – це складно збалансована конструкція, яка тримається на кількох стовпах (окрім традиційних економічних, соціальних і екологічних, важливу роль віді-

грає політична ситуація у кожній країні окремо і в цілому світі). *Ідеї сталого розвитку повинні бути* тим чи іншим чином *вмонтовані у Конституцію України*, стати головною метою *національного проекту* до кінця поточного століття.

1. Арутюнов В.Х., Свінціцький В.М. Філософія глобальних проблем сучасності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2008. – 176 с.

2. Згуровський М.З. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Дзеркало тижня. – 20–26.05.2006. – №19(598).

С.Ф. Рашидов*

ГЛОБАЛИЗИРУЮЩИЙСЯ МИР И ДУХОВНЫЕ ОСНОВЫ ОБЩЕСТВА

Очевидно, что глобализация затрагивает все аспекты современной социальной жизни: культурную и криминальную, финансовую и духовную. Проблема заключается в том, что глобализация представляет реальную угрозу духовным ценностям. Она разрушает и нивелирует духовные основы общества. По мнению выдающегося украинского философа С.Б. Крымского, «духовность – это способность переводить универсум внешнего бытия во внутреннюю вселенную личности на этической основе...». Не случайно Э. Фромм причисляет духовный кризис к глобальным проблемам современности, а Р. Хиггинс надежду на спасение человечества связывает с переменами в духовной сфере.

Почему же глобализация разрушает духовные основы общества? Глобализация является носителем либеральной идеологии, для которой главными ценностями являются индивидуальная свобода, собственность и права человека.

Либеральное учение начинало с апелляции к морали, религиозным принципам и совести индивида. Но в последствии либерализм стал строить свою аргументацию, основываясь на эгоистических и экономических мотивах. Задолго до Фридриха Хайека, одного из главных адептов и апологетов индивидуализма и либерализма, Кант говорит о том, что недоброжелательные отношения в обществе могут быть полезны. На смену аргументации, ставившей во главу угла данное Богом естественное право, приходят прагматичес-

* к.філос.н., докторант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені В. Даля

кие доводи: права человека следует соблюдать, потому что это выгодно. Глобализация и либеральная идеология обнажили свои противоречия и проблемы, главной из которых является разрушение общественных связей. Эрих Фромм пишет, что либеральный индивидуализм «помог уничтожить все связи между индивидами, изолировал человека от его собратьев». Фридрих Хайек предложил новое понятие – «расширенный порядок», где сосуществуют миллионы индивидов и их объединений, конкурирующих между собой.

В свободных рыночных отношениях и конкуренции люди выступают прежде всего в контексте стоимости и полезности. Ценность людей измеряется по их прибыльности, экономической эффективности и конкурентоспособности. Духовные ценности в конечном итоге оказываются погребенными под материальными.

Е.О. Остапенко*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ

«Лише у того гарне життя – вважає І.П. Павлов, – хто прагне до мети, яку ось – ось досягне, але ніколи повністю не досягає, або з однаковою пристрастю переходить від однієї мети до іншої... Життя перестає прив'язувати до себе, як тільки зникне мета» [2].

У процесі діяльності людина розвивається, реалізується, самовдосконалюється, знаходить сенс життя, при цьому і поведінка, і діяльність індивіда детермінована особистісними мотивами. На думку Е.А. Коваленка, ціннісні орієнтації, ідеали, мотиви, соціальні установки у процесі діяльності, спілкування, поведінки людини утворюють мету саморозвитку. Мета – ідеальний образ бажаного результату з саморозвитку. Якщо ця мета відсутня, то цілеспрямована діяльність не відбувається, наявна тільки імпульсивна поведінка, керована потребами та емоціями [1].

Людина унікальна і неповторна, в ній знаходять місце декілька субособистостей, вони можуть гармонійно співіснувати або вступати в протиріччя і породжувати внутрішньо особистісні конфлікти. Долаючи ці протиріччя, одержуючи перемогу над собою і зовнішніми обставинами, людина розвивається, долає перешкоди на шляху

* аспірант Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

свого саморозвитку. Ця подорож, як і будь-яка інша, буде успішною за умов існування конкретного маршруту, визначеного пункту призначення і врахування потреб кожного з членів команди, серйозного, свідомого ставлення до поставлених завдань. У нашому випадку мова йде про команду внутрішніх «Я», чим успішніша, злагодженіша їх робота, тим вищою може бути самоефективність та самооцінка особистості, що підтримує віру в її сили, стає запорукою успіху, а результати створюють позитивне реноме. Вчені довели, не має підстав стверджувати, що існують будь-які обмеження людським можливостям, фактично вони є безмежними. Встановлюється новий рекорд, досягаються кращі показники і раніше неможливе стає реальністю. Особистісні побоювання, страх та невіра у свої сили – ось невеликий перелік бар'єрів, які людина самотійно встановлює на своїй дорозі. На життєвому шляху відбуваються різноманітні події, які для особистості відрізняються за забарвленням і ступенем значущості. Сучасне суспільство соціологи розглядають як динамічну систему з рухливим, нестабільним центром, однією з основних характеристик життя цього суспільства стає швидкість.

У цьому поспіху людина неминуче потрапляє в стресові ситуації, які спершу стимулюють, активізують внутрішні резерви організму, і, за певних умов, можуть бути точкою росту для людини, але їх часте повторення призводить до надмірної нервової напруги, виснажує людину і це, фактично, вже дистрес, який дійсно шкідливий і небезпечний для людини. В умовах сучасної кризи кількість таких ситуацій значно зростає і людина балансує між станом стресу та дистресу, це заважає успішній життєдіяльності, розвитку та саморозвитку особистості, оскільки вирішення проблем абсорбує не тільки всі сили, але і весь вільний час. Наукова та публіцистична література пропонує широке коло робіт, присвячених темам кризи, стресу, дистресу.

Для того, щоб залишитися переможцем у таких складній ситуаціях, науковці радять: загартувувати силу волі, вчитися перебувати в протилежних станах, тоді середні будуть сприйматися краще; розуміти фізіологію виникнення стресу (допоможуть фізичні вправи); адекватно сприймати реальність; використовувати прийоми самопідкріплення та самомотивації; слідкувати за своїм наповненням, за відчуттями, враженнями емоціями, які виникають (людина генерує свої емоції і таким чином несе за них відповідальність); враховувати реальні можливості; дивитися на життя з різних боків, розвивати дивергентність мислення, у будь-якої проблеми завжди є декілька

варіантів вирішення; розвивати моральні якості, це сприятиме внутрішньому зростанню; розвивати себе інтелектуально, морально та фізично; культивувати в собі вміння та здібності перемагати. Допоможе цілепокладання, планомірність, організованість, цілеспрямованість і позитивне мислення.

Таким чином, якщо розглядати кризу як каталізатор, то ситуація кардинально міняється. Американські вчені вважають депресивне відчуття необхідним елементом формування сильної особистості. Людина зростає, долаючи перешкоди; протиріччя підштовхують, змушують докладати максимальні зусилля.

Період кризи – унікальний час, коли все штучне, надумане витісняється і перестає мати значення, людина усвідомлює істинне, а дійсне відчувається нею на всі сто відсотків. Збільшується потреба у безпеці, моральній підтримці, людина відчуває, що дорогі серцю люди, любляча, розуміюча родина є додатковим резервом, стіною за спиною, яка надає сили і відчуття того, що тобі є заради чого долати перешкоди, прагнути більшого, перемагати і йти вперед.

Так, проведене опитування серед студентів Київського національного економічного університету щодо пріоритету особистісних цінностей виявило таке ранжування відповідей: 1 місце – «сімейне щастя і кохання» – 44,9%; 2 місце поділили між собою такі пункти як «бути вільним та незалежним» – 15,9% і «мати можливість реалізувати свій талант» – 14,5%, третє місце – «зробити кар'єру» – 8,7% та «стати кваліфікованим спеціалістом» – 5,8%, «спокій і мати можливість не втручатися» – 5,8%, «принести користь людству і своїй країні» – 2,9%, «багатство» – 1,4%, «слава» – 0%, «влада» – 0%.

Соціологічне опитування, проведене серед студентів у м. Одеса, дало подібні результати. Першими в ієрархії є саме такі соціально-побутові цінності: мати міцну сім'ю, цікаву роботу, кохати і бути коханим, реалізувати свій творчий потенціал [3].

Приємно відзначити, домінують соціально-побутові цінності. На першому місці «щаслива сім'я», адже в Україні це дуже актуальна проблема. Щаслива сім'я – це розвиток моральності серед молоді, це здорове суспільство і міцна держава.

Отже, ціннісні орієнтації – це відображення цінностей особистості у її свідомості як стратегічних життєвих цілей і загальних життєвих орієнтирів. Криза – привід переглянути свої життєві орієнтації, визначити їх вагомість, продумати подальший напрямок розвитку та саморозвитку, це лакмусовий папір, який показує, що саме потребує більшої уваги.

1. Коваленко Э.А. Ценностная природа осознанного саморазвития личности: социально-философский анализ: Дис. ...канд. филос. наук: 09.00.03. – Х., 2005. – С. 71.
2. Павлов И.П. Полное собрание трудов, т. III. – М.-Л., 1949. – С. 245.
3. Петінова О.Б. Соціально-побутові ціннісні орієнтації в менталітеті українського народу http://www.nbu.gov.ua/Articles/Kultnar/knp52_1/knp52_1_154-158.pdf.

В.Э. Вейсова*

ПРЕОДОЛЕНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО КРИЗИСА КАК ПРЕДПОСЫЛКА ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Украинский социум ощущает острую потребность не только в теоретическом осмыслении существующих проблем духовности человека, а и в их разрешении. Преодоление духовно-нравственного кризиса современного украинского общества, ценностного вакуума, формирование здоровой духовности – первостепенная задача и государственно-политических структур, и системы образования, и семьи. Ведь известно, что ни одна страна, ни в одну эпоху не выходила из кризиса благодаря только мерам экономического характера. В основе преобразований, общественных трансформаций велика роль духовного фактора, духовной культуры субъектов деятельности.

Следует отметить, что данная тема получает известное освещение в работах украинских ученых: В. Андрущенко, Е. Головахи, Л. Губерского, В. Кременя, С. Крымского, Н. Михальченко, Д. Табачника, В. Ткаченко и др.

Однако, учитывая сложность, многогранность и актуальность сформулированной в названии выступления проблемы, необходимы новые интеллектуальные усилия по ее осмыслению.

Целью данной работы является выявление содержательных компонентов духовно-нравственного кризиса в современной Украине, а также формулировка некоторых путей выхода из него.

Проявления духовно-нравственного кризиса весьма разнообразны. К основным его составляющим можно отнести:

- противоречивость, незавершенность сформированности структуры ценностных норм и установок. Мир человеческих ценностей,

* викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Кримського інженерно-педагогічного університету

затронутый переходом от одного типа социальной системы к другой, стал очень изменчив и противоречив;

- гипертрофированная ориентация на материальное потребление, пусть даже самого низкого уровня. Социальное поведение людей все более и более определяется не моральными критериями, а сиюминутными обстоятельствами материальной выгоды. И одновременно резкое сужение интереса к обогащению себя подлинной культурой, что превращает людей в индивидов, лишенных глубинных духовно-нравственных измерений;

- кризис общительности, личностной и гражданской отзывчивости. Многие люди настолько подавлены и унижены повседневными трудностями жизни, что утрачивают чувство боли, сопереживания собственному и чужому горю. Наблюдается своеобразное духовное оцепенение, люди, общество пробуждается лишь в моменты тяжелых общественных трагедий – наводнения, взрывы домов, катастрофы самолетов и т.п.;

- рост агрессии у молодежи. Широкое распространение в молодежной среде и среди подростков получили жестокое отношение к сверстникам и другим людям, наркомания, пьянство, непочтительное отношение к учителям и старшим по возрасту. Острыми являются проблемы сексуального поведения;

- неосознанное вхождение в мир всякого рода мифологем, не имеющих прямых связей с объективной реальностью.

Кризисное состояние духовности современного украинского общества является следствием разрушения прежней социально-политической и духовной системы. Реформы, проводимые с 1991 г. не имеют какой-либо сформулированной и оформленной идеологии. Выступив против чрезмерной заидеологизированности общественных отношений советской административно-командной системы, политический класс Украины, а также духовная элита не сумели предложить обществу альтернативную систему ценностей и идеалов. То есть те, кто должен был воспитывать и просвещать, указывать цели и вести за собой, по тем или иным причинам не выполнили и не выполняют свою историческую миссию. Формулируют цели и ведут за собой совсем другие силы – носители квазисознания. Представляется, есть основания говорить о том, что неполноценная политическая элита нашего общества, а также многие представители интеллектуальной элиты осознанно или неосознанно содействовали процессу растления духа, порчи души.

Выход из духовно-нравственного кризиса будет сложным и достаточно длительным, так как морально-духовные ценности являются самыми труднодостижимыми.

Актуальной задачей, которую предстоит решать, является достижение ценностно-ориентационного единства общественного сознания. Речь идет об осознании индивидами, социальными группами, этносами общности взглядов на основополагающие ценности. Например, истина, добро, красота, любовь, справедливость, смысл жизни. Без осознания и реализации этих высших ценностей не только не может состояться личность, но и сама жизнь для большинства будет невыносимой. Признаками ценностно-ориентационного единства является согласованность мнений об общем и особенном в восприятии ценностей; общее представление о перспективе, ожиданиях, целевой устремленности членов общества и т.д.

Преодоление духовно-нравственного кризиса украинского общества связано с преодолением нашим политическим классом тупиков собственного сознания. Политической элите необходимо прийти к убеждению, что без здоровой духовности и политиков, и граждан страны невозможно осуществить трансформацию социальной системы.

Существенную роль в духовном обновлении призвана сыграть интеллигенция. История свидетельствует, что только те представители интеллигенции в переломные периоды общественного развития выполняли свое предназначение, которые являлись приверженцами общенародных и общенациональных интересов, идеалов свободы, примером гражданского мужества и высокой нравственности.

Таким образом, возрождение духовной культуры является непременной предпосылкой трансформации украинской социально-экономической и политической системы, развития духовности индивидов, социальных групп и этносов.

Преодоление духовно-нравственного кризиса – многогранная задача, требующая для своего разрешения целенаправленных и согласованных действий политиков, духовно – интеллектуальной элиты, работников системы образования и СМИ. Духовная красота, красота души, стержнем которой является любовь ко всему существу, обладает огромной созидательно-творческой энергией, способной гуманизировать современное общество, отношения между людьми.

Т.С. Воропаєва*

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Процес глобалізації не тільки приводить до прискорення внутрішніх трансформацій в Україні, але й змушує громадян України і керівництво держави бути готовими до адекватних відповідей на глобальні виклики часу. Це вимагає особливо пильної уваги до проблеми завершення творення нації, формування базових цінностей та спільної ідентичності українських громадян, адже тільки ті держави, яким вдасться зберегти свою автентичність і національне обличчя, свій тип екзистенції, духовності й креативності, не піддадуться глобалізаційним деструкціям. Надзвичайно важливим у цьому плані є залучення широких верств населення в процес демократичних перетворень, подолання духовної відчуженості громадян від своєї держави, відродження базових цінностей українства та формування спільної ідентичності громадян України. Наукове осмислення цих проблем диктується нагальними потребами нашої держави.

Відомо, що культура впливає на людську життєдіяльність не прямо, а опосередковано – через цінності, норми, ідеали, переконання тощо. І особливу роль у цих процесах відіграють базові цінності культури – найбільш важливі й глибинні принципи, що визначають ставлення представника даної культури до природи, соціуму, найближчого оточення і самого себе, а також відносини носіїв цієї культури з представниками інших культур. Базові цінності – це ті фундаментальні норми і принципи, які забезпечують цілісність соціальних систем та національних спільнот через те, що в них виражається особлива значущість певних матеріальних та духовних благ для існування й розвитку даних систем. Базові цінності здійснюють досить значний вплив не тільки на особистість та її соціальні відносини, самосприйняття, емоції, почуття, навички взаємодії з іншими, але й на процес відбору інформації під час спілкування, вибору мотиваційних стратегій, стилю поведінки, способів врегулювання конфліктів тощо. Саме тому реконструкція базових цінностей конк-

* к.психол.н., доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ретної культури допоможе зрозуміти не лише явні, але й приховані мотиви і смисли людської діяльності в межах даної культури.

Дослідження базових цінностей громадян України було здійснено протягом 1993–2008 рр. в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка («Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти» та ін.). Для вивчення базових цінностей українства ми застосували теоретичний та емпіричний підхід С. Шварца. Нами був використаний адаптований опитувальник С. Шварца для вивчення цінностей на культурному рівні. Результати опитування оброблялись за допомогою факторного та кореляційного аналізу (з використанням пакету «Статистика»). Всього було обстежено 5370 респондентів (від 18 до 89 років).

З'ясувалося, що протягом 2004–2008 рр. усталився **базовий ціннісний профіль сучасних українців**, нині він є таким: Доброзичення (4,62); Універсалізм (4,58); Самовияв (4,53); Традиційність (4,49); Безпека (4,43); Майстерність (4,37); Рівноправ'я (4,33); Автономія (4,21); Гармонія (4,06); Конформізм (3,88). Коротко розглянемо специфічні поєднання базових цінностей, виявлених в емпіричному дослідженні. Поєднання Самовияву й Універсалізму свідчить про потяг українців до справедливості й толерантності; Універсалізму й Доброзичення – про альтруїстичну спрямованість; Традиційності й Конформності – про прагнення зберегти стабільність за рахунок добровільного самообмеження й підпорядкування; Конформності й Безпеки – про прагнення захистити порядок, стабільність та соціальну гармонію; Самовияву й Майстерності – про творчу спрямованість. Проведене дослідження показує, що базові цінності українців є екзистенційними, екофільними та персоналістичними. В них поєднуються колективні установки як на збереження, так і на розвиток спільноти, вони спрямовані на відродження і розвиток України. До того ж домінування цінностей Рівноправ'я та Автономії є дуже важливим для підтримки й розвитку демократії, оскільки вони є ціннісною і моральною базою соціальної відповідальності. Домінування цінностей Майстерності й Автономії є підґрунтям і ціннісною базою для розвитку вільного підприємництва. А домінування цінностей Самовияву і Майстерності є ціннісною базою

для окреслення української трудової етики та утвердження творчого призначення українців. У дослідженні також була виявлена дія механізмів соціально-психологічного захисту культури від руйнування, а також збереження її самотності та унікальності в умовах кризового суспільства, соціально-економічної та політичної нестабільності.

Найбільш потужними чинниками, які визначають семантичний простір ціннісно-мотиваційної структури всіх груп респондентів, є **Толерантність, Добродійність, Самоопанування**, які можна назвати базовими ціннісними тенденціями українців. Одержані результати демонструють не тільки досить значний виховний потенціал системи базових цінностей українців, але й «національний внесок» українців в систему загальнолюдських цінностей, адже останні загальнолюдські тенденції (процеси глобалізації й інформатизації, боротьба з тероризмом і екологічними проблемами та ін.) свідчать, що базові цінності українців є своєрідною «відповіддю на глобальні виклики часу», оскільки людство шукає нові стратегії взаємодії та життєдіяльності на планеті Земля, і у зв'язку з цим українська миролюбність, толерантність, екофільність, добродійність, неагресивність, неекспансивність і шанобливість до інших культур набувають загальнолюдського звучання. Цей «український внесок» у процес поступу людської цивілізації підтверджує поступове зростання пріоритетності ідеалів ненасильництва, природозбереження та гуманістичних цінностей в системі нових світоглядних орієнтирів людства.

Крос-культурні дослідження С. Шварца та А. Барді довели, що такі цінності, як Консерватизм та Ієрархія є більш важливими для мешканців Східної Європи, ніж для Західної. З іншого боку, такі цінності, як Рівноправ'я, Майстерність, Інтелектуальна та Афективна автономія значно більше виражені у громадян країн Західної Європи, ніж Східної. Це дослідження виявило також спільний профіль домінуючих цінностей, характерний для країн Східної Європи, на відміну від Західної Європи. Автори пояснювали цю спільність схожістю адаптації людей до умов життя в тоталітарній системі (обов'язковість конформізму, непередбачуваність «правил гри», покарання за непокірливість, доноси, атмосфера взаємної недовіри, утиски особистої ініціативи та індивідуальної свободи, відсутність зв'язку між результатами праці та винагородою за неї, пасивність, патерналізм тощо).

О.О. Балагура*

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ВІДРОДЖЕННЯ ЧИ ЗАНЕПАД?

Упродовж своєї багатомістової історії український народ досяг значних вершин на терені культурного розвитку, створивши багато неповторних духовних цінностей. Сьогодні викликало небувалу увагу до проблем вітчизняної історії та філософії, витоків національної культури, непересічних матеріальних і духовних досягнень минулого. Знання свого родоводу, історичних, культурних надбань предків необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій у сучасній державотворчій практиці.

Засвоєння історичного досвіду минулих поколінь, їхніх традицій, інтересів, цінностей є джерелом тієї духовності, що лежить у витках національної самосвідомості, історичного самопізнання людей Нового часу. На сучасному етапі розвитку України національна культура покликана відродити державницькі духовно-моральні принципи, а українська держава – активізувати процес духовно-культурного розвитку.

Проте, в сучасному світі культура, зокрема духовна, перестає бути тільки цінністю, чимось винятково позитивним щодо її творця – людини. Вона починає розглядатися, певною мірою, як щось штучне, зовнішнє стосовно людини, навіть вороже її індивідуальній свободі, втаємниченому неповторному внутрішньому світу особистості.

Причини такого ставлення полягають у відсутності ідеї, здатної об'єднати суспільство, як це було в епоху античності (ідея буття), середньовіччя (ідея Бога), Відродження (поняття природи), Просвітництва (поняття законів природи) тощо.

Таким чином, тема виступу викликана потребою висвітлення, власне, проблеми відсутності духовних орієнтирів, і, насамперед в молодіжних колах, що пов'язано з цілісним усвідомленим сприйняттям поняття «духовності», згідно з яким жодна, матеріальна чи духовна культура, не має першості, кожна потрібна і кожна має бути вихідною для іншої.

* старший викладач Київського економічного інституту менеджменту

Актуальними постають насьогодні слова А. Швейцера: «Філософія так мало приділяла уваги культурі, що навіть не помітила, як і сама разом зі своїм часом все більше сповзала до достатку безкультурності. Під час небезпеки вартовий, який повинен був попередити нас про біду, що насувається, заснув. Ось чому ми навіть не намагалися боротися за нашу культуру» [5, 13].

Духовна культура створює особливий світ цінностей, формує і задовольняє наші інтелектуальні та емоційні потреби.

Цінності духовної культури мають яскраво виражене національно-специфічне, індивідуальне забарвлення. Так, цінності культури, що формуються в умовах нашої української дійсності, мають стати певним загальноприйнятим правилом повсякденної діяльності, елементом самоцінності кожного громадянина, частиною гуманістичної творчості нації, що є результатом тривалого розвитку України.

В Україні своя неповторна історична доля, що обумовлена складним ходом її державного становлення. Ця складова процесів суспільного буття зумовлена багатограними чинниками загально-людського, загальнопланетного і, особливо, національного, характерного тільки для українського народу, його етнокультури, традицій, менталітету, тобто для його індивідуальності. У такій неповторності України продовжується втілюватися національний дух, національна самосвідомість, індивідуальність складного та суперечливого досвіду.

Отже, за певних умов, за певної організації дійсності духовне на даному етапі розвитку українського суспільства неминуче набуває чи форми свідомості, чи духовного виробництва, чи духовних цінностей, чи іншого можливого виду, тобто сутність духовності нерозривно пов'язана з характером людського самовизначення, з відношенням людини до світу, зокрема українців до своєї Батьківщини. На сучасному етапі становлення української державності духовність як феномен продовжує набувати різного вигляду залежно від домінуючої модальності людського буття.

Таким чином, проблему духовності неможливо розглядати, не вдаючись до переосмислення культурного буття, буття минулого та сьогоденного, яке не тільки спирається безпосередньо на людський багатовіковий досвід, проте й «пророкує» майбутнє не лише українського народу, а й всього світового товариства.

1. *Вечірко Р.* Феномен української культури // Вітчизна. – 2006. – № 1–12. – С. 142–152.

2. *Горський В.С.* Філософія в українській культурі (методологія та історія). – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.

3. Кононенко П., Кононенко Т. Вірити в силу духу і в свій народ // Українознавство.– 2006.– №2. – С. 6–12.

4. Таланчук О. Духовний світ українського народу. – К.: Фотовідеосервіс, 1992. – 64 с.

5. Швейцер А. Культура і етика / Пер. з нім. Н.А. Захарченко, Г.В. Компанський. – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.

6. Ятченко В.Ф. Давня українська культура // Історія духовної культури українського етносу. – К.: Міленіум, 2004. – Ч. 1. – 148 с.

М.Ю. Миание*

СТАНДАРТЫ ДОСТОЙНЫХ – ОСНОВА КАЧЕСТВЕННОГО РОСТА ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

Роль стандартов

Уже общеизвестно, что успех человека и общества на 75–85% определяется личными качествами, и только на 15–25% – профессиональной подготовкой: вор – будет воровать, патриот – будет служить Отечеству.

История. Там, где есть нравственный стандарт – там есть выдающиеся достижения, есть личности высокого качества. Одни из лучших примеров: древняя Спарта, римские легионеры, русские аристократы, средневековые рыцари, самураи. Где этих стандартов нет – там своеволие, хаос, разруха, смутные времена.

Нравственные стандарты никогда не существовали сами по себе. Они являлись основой государственной политики во всех сферах жизни общества и реализовывались через соответствующие механизмы. Основные из них:

1. *Нравственная основа, воспитание* – убеждения, принципы, ценности и т.д.

2. *Образование, культура, этика* – самого высокого качества.

3. *Традиции* – не просто приятное времяпрепровождение, а формирование соответствующих взаимоотношений, раскрытие и рост человека.

4. *Высочайшая ответственность* – законы чести и законы государства, за нарушение которых человек отвечал карьерой или жизнью.

* д.філос.н., професор, автор науково-практичної системи «Развитие Человека», засновник, почесний президент, науковий керівник Харківської регіональної громадської організації Центр «Развитие Человека»

Современное общество проигрывает (!) лучшим образцам прошлого практически по всем основным показателям (кроме технологий и профессионального образования): эгоизм – вместо служения, плохое здоровье – вместо физического совершенства, продажность – вместо надежности и преданности.

Причины этого. А. *Стандарты, которые существовали ранее, как правило, не работают или требуют изменений.*

В. В современном обществе *таких стандартов нет* и наука эти вопросы перед собой *не ставит и не изучает.*

С. *Засилье власти денег, которое порождает продажность, потребительство и т.д.*

Основной вывод. Обществу необходим новый нравственный стандарт.

Стандарты Достойных Системы

Данные *Стандарты* должны удовлетворять самым высоким требованиям. Основные из них:

А. *Универсальность* – приемлемость большинством населения любой страны мира.

В. *Максимальная полнота и эффективность* – всё: от убеждений, ценностей, целей – до самых элементарных реакций и привычек; максимальная отдача для организации, страны и общества в целом.

С. *Основа* – всё лучшее из истории и из современной науки, ценности религий, опыт успешных людей, философия и теория сознания Автора.

Д. *Реализация Стандартов* – соответствующие долговременные программы по уровням сложности.

Суть стандартов

1. Служение – *высший мотив, желание блага этому миру и деятельности во благо* (общественная деятельность и др.). Должно прийти на замену *махровому эгоизму.*

2. Развитие – *устранение всех проблем, которые есть в душе человека и в его жизни, культивирование соответствующих достоинств как постоянно действующий процесс.*

3. Самореализация – *наслаждение от созидания и борьбы, стремление к наивысшим результатам и достойные методы, вместо выживания, стрессов, раздражения.*

4. Взаимоотношения о которых только можно мечтать: *искренность, доверие, уважение, высочайшая этика, надежность и преданность, вместо пошлости, примитивизма, фальши, обмана и измен.*

5. Традиции и Образ Жизни Достойных – должны быть возвышенными и прекрасными, должны сближать и облагораживать людей, закалять тело и т.д., вместо пошлости и вредных привычек.

Основная цель нашей Системы – чтобы эти Стандарты были введены во все сферы жизни общества.

Реализация Стандартов

Реализация каждого стандарта – это отдельная, огромная по сложности, научная задача. Эти задачи – уже решены в нашей Системе и представлены в рамках соответствующих Проектов, одна из их основ – Теория Развития Общества Автора, опыт 16 лет работы и обучающие программы (15 тысяч учебных часов) Системы.

Служение. Проект «Духовное Возрождение Человека и Общества» – определяет задачи по служению для различных профессиональных и других сфер: наука – должна начать изучать формирование Личности, образование – это культивировать и т.д.

Развитие. Программы формирования Личности – «Интернет-телевидение» (для максимально широкой аудитории), «Федерация Коучинга Системы» – подготовка профессиональных кадров.

Самореализация. Организация бизнеса Системы по Стандартам Достойных (франшиза).

Традиции. Проект «Корпоративная Культура», соответствующие программы обучения.

Взаимоотношения. Лучшие из возможных – формируются максимальной общностью (цели, ценности, традиции и т.д.), целенаправленным обучением и тренингами.

Основа нашего подхода – запуск саморазвивающихся процессов и опора, преимущественно, на свои силы. Но скорость реализации будет несопоставимо выше, при поддержке соответствующих государственных и общественных инстанций на самом высоком уровне.

В заключение хотелось бы пожелать, чтобы каждый предельно искренне для себя ответил на вопрос: «Желаете ли Вы себе, своим близким, чтобы все лучшее, что есть в человеке, было Вашим? Чтобы Стандарты Достойных стали нормой жизни нашего Общества?» И чтобы ответ был таким, за который можно было бы себя уважать.

М.О. Харахаш*

ДУХОВНІСТЬ В УМОВАХ КРИЗИ МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Питання про цінності є актуальним в будь-яку кризову епоху. Коли людство незадоволене собою, не спрацьовують звичні стереотипи, традиції і норми, виникає необхідність у філософській рефлексії, яка дає змогу подивитися на себе збоку. Для багатьох із нас зі світовою кризою настали важкі часи. Є всі шанси, що цей складний період затягнеться, якщо вірити прогнозам і кризовій логіці, за якими його пік ще десь перед нами. Саме в цей час для людей закривається багато матеріальних шляхів – і відкривається безліч шляхів духовних.

Духовність – це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини, зв'язок людини з релігією. Йому не можна навчити з допомогою настанов. Можна вказати лише шлях, але не можна примусити по ньому йти. Це те, що відрізняє людину, що властиве лише їй одній. Духовність – творча спрямованість, наснага людини; певний тип світовідношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, самого себе. Виходити з розуміння людини як духовної істоти означає, що ми визначаємо за нею безумовне право на духовне самостворення, самодіяльність, тобто сприймаємо її як справжнього суб'єкта власної життєдіяльності, який несе відповідальність за її здійснення.

Слід сказати, що духовність, про яку так багато ми зараз говоримо, є за своєю суттю ціннісним ставленням до світу, інтенцією до загальнолюдського. Суто пізнавальний аспект, в якому людська суб'єктивність нівельована, не більше, ніж бажана абстракція, оскільки в дійсності світ пронизаний конкретною діяльністю людини, яка несе на собі відбиток його особистості.

Криза несе з собою не лише економічно-соціальні негаразди, але й дає Україні шанс – очищення від корупції, започаткування структурних реформ, радикального удосконалення правил ведення бізнесу. Ми виступаємо проти міфологізації та політизації питання витрачання державних коштів на підтримку фінансових інституцій та промислових підприємств. Наше суспільство перетворилося

* студентка Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ)

стараннями популістів у суспільство споживання за останні роки. Криза – це шанс очищення від застарілих елементів та можливість випрацювання реальної стратегії національного розвитку.

Ця криза – це криза матеріального. Багатьох вона позбавляє тих матеріальних благ, до яких ми подекуди прикипаємо серцем і душею і в яких нам вбачається сенс буття. Бо власне з кризи старих цінностей і починається набуття нових (чи усвідомлення незмінних). З кризи матеріальної може початися відродження духовне, бо те, що руйнується – лише міражі.

Для кожного воно може бути своїм і на своєму рівні: хтось просто зрозуміє, що гроші – це ще не все, і життя без них і після них триває, хтось усвідомить важливість дружби, взаємопідтримки і звичайного людського тепла, хтось побачить, що одна посмішка може осяяти життя більше, ніж золото чи діаманти. Хтось почне самостійний пошук себе, хтось знайде прихисток у релігії.

Обмежені в можливостях продовжувати гонитву за матеріальним достатком, в якій над нами часто беруть верх цілком егоїстичні інстинкти, ми можемо зупинитися і побачити все те прекрасне, що є навколо нас і в нас самих. Ми можемо усвідомити, що для щастя потрібно зовсім не так багато, як нам здавалося раніше, і що воно не підвладне ні грошам, ні кризам. І отримаємо шанс стати не просто кращими людьми, а кращим суспільством.

Тож зараз стоїть усього одне запитання: чи використаємо ми нагоду віднайти своє власне просвітлення?

Видається, що просто повинні. Інакше ми не зробимо висновків з того, що зараз відбувається, і не засвоїмо урок, який, цілком можливо, посланий нам самою долею. Та насправді ми залишаємося цілком вільними щодо того, який шлях обрати.

Можна й в умовах фінансової кризи залишатися вірними своєму матеріалізму і самозречено шукати способів зачепитися бодай за якісь гроші, цінуючи їх ще більше, ніж до того. Можна зосередитись на своїх власних труднощах і зовсім перестати звертати увагу на проблеми інших. Можна сісти і чекати, коли все минеться, а коли минеться – жити так само, як і до того.

Можна. Бо криза як прийшла, так і піде. Тільки таким чином ми все ходитимемо по колу і раз у раз зустрічатимемо ту ж саму кризу, яка намагатиметься нас чомусь навчити. Вона і далі руйнуватиме наші домівки, якщо ми будуватимемо їх на тому самому гнилому фундаменті. Аж доти, доки не підемо іншим шляхом. То чому б нам не піти по ньому вже зараз?

О.В. Павлишин*

СЕМІОТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: НА МЕЖІ МІЖ МАТЕРІАЛЬНИМ І ДУХОВНИМ

Людина і соціум творять свій специфічний вид реальності, у якій явища і процеси оцінюються як злети і падіння, звершення і невдачі, тріумфи та катастрофи. У періоди глобальних потрясінь у суспільстві відроджуються пошуки відповідей на визначальні для людства питання, суспільний запит на які задовольняють релігія, мораль, філософія, наука – кожна зі своїх позицій. Такими є питання про причини історичних зрушень, сенс людської діяльності, співвідношення духовного і матеріального, і якщо знайдена нова відповідь є прийнятною для того чи іншого конкретного суспільства, починається черговий етап його духовно-культурного розвитку. Разом з тим, у новітній час з'являються дослідження, які намагаються уникнути класичного протиставлення духу та свідомості, вираженого в «основному питанні філософії». Мислителі новітньої епохи, починаючи з другої половини XIX ст., все більше уваги приділяють тим підходам, які дозволяють ефективно вирішувати практичні завдання, що постають перед людством, абстрагуючись від метафізичних рефлексій.

На сьогодні перед українським суспільством стоїть низка гострих і важливих питань, частина з яких є актуальними для всього світового співтовариства, а частина – відображає проблеми вітчизняного націо- і державотворення. Марксистсько-ленінська філософія перестала бути монополістом у трактуванні причин і напрямку суспільного розвитку, однак її альтернативи поки що занадто слабкі, щоб скласти конкуренцію цьому вченню у сфері суспільної практики, тоді як виклики часу настійливо вимагають нових досліджень і підходів. Одним із таких, на наш погляд, є семіотичний (семіологічний) підхід до вивчення соціальної реальності.

Семіотика як окрема наукова дисципліна сформувалась у 60–70-х рр. 20 століття, її витоки можна знайти у працях М.М. Бахтіна, О.О. Богданова, О.М. Веселовського, Л.С. Виготського, М.В. Крушевського, О.Ф. Лосєва, О.Р. Лурії, О.А. Потебні, П.О. Сорокіна та інших українських і російських вчених, фундаментальних дослід-

* к.ю.н., доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ

женнях іноземних вчених і філософів – Е. Бенвеніста, Р. Бертрана, К. Бюллера, В. фон Гумбольдта, Ж. Дельоза, К. Леві-Стросса, Ч. Морріса, Ж. Піаже, Ч. Пірса, Ф. де Соссюра, У. Еко та інших. Велике значення для її становлення мали дослідження Г. Кресса, Р. Барта, Р. Ходжа, Н. Хомські, Дж. Фіске, наукова діяльність тартусько-московської школи семіотики на чолі з Ю.М. Лотманом, праці В.В. Іванова, Ю.С. Степанова, Б.А. Успенського [1; 2; 4; 5], а у нашій країні – дослідження, які здійснювались Г.Г. Почепцовим [3].

На сьогодні семіотичні дослідження розвиваються досить активно: з позицій семіотики вивчається не лише власне мова, художні та описові тексти (див. праці О.М. Портнова, А. Соломоніка, Ю.І. Левіна, С.В. Чебанова, Г.Я. Мартиненка, Ю.О. Полікарпової, І.Б. Іванової та ін.), але й мистецтво та культура в цілому (див. дослідження В.В. Іванова, С.І. Урманова, Б.А. Успенського та Ю.М. Лотмана). Вчені вивчають семіотику візуально-просторових концептів у творчості Т.Г. Шевченка (Л. Генералюк), міфопоетику метаморфози і способи її об'єктивації у творчості М.В.Гоголя та М.О.Булгакова (Л.Ю. Дикарева), сакрально-релігійні уявлення, міфи і новели (А.С. Кирилюк, С.Т. Махліна), міфо-ритуальні аспекти гончарства як полісемантичної знакової системи (І.В. Пошивайло), семіотику і семантику тризуба (С. Вовканич) та інші феномени культури в контексті теорії знакових систем. Заслужують на увагу праці з історії семіотики, семіотичні дослідження політичної реальності та інтерпретація символів тоталітарної епохи (Г.Г. Почепцов, І.А. Лебедев, Є.І. Шейгал), а також аналіз можливостей застосування досягнень загальної семіотики при дослідженні окремих явищ сучасного життя та соціальної реальності в цілому (А.В. Чантурія). Крім того, нещодавно з'явилися навчальні видання з цієї дисципліни – курси лекцій Є.С. Нікітіної, Н.Б. Мечковської, посібник Є.В. Савелової.

Здійснений аналіз літератури за цією проблематикою свідчить про те, що інтерес до семіотичних досліджень зростає, а теоретико-методологічний потенціал семіотики як міждисциплінарної галузі знань далеко невичерпаний. У зв'язку з цим перспективними видаються семіотичні дослідження соціокультурних феноменів, оскільки вони дозволяють по-новому осмислити співвідношення матеріального світу та нашої свідомості, в якій цей світ постає у вигляді певної символічної реальності.

У певному сенсі можна говорити, що не лише філософія є зразком суб'єкт-об'єктного знання про світ, але й будь-яка інша знакова система, яка репрезентує світ у свідомості. Суспільство – це не ли-

ше спільнота людських індивідів, це – багатовимірна система відносин, пронизана культурними зв'язками, у якій діють специфічні закономірності. Ця система може бути досліджена як з позицій її внутрішньої структури та організації, так і з позицій зв'язку між окремим знаковим елементом та частиною реальності, яку він позначає. Важливим аспектом семиотичних досліджень є також і ставлення людини (спільноти) до змісту даного знаку, оскільки множина цих змістів складає суспільну ієрархію цінностей, яка визначає вектори розвитку людства.

На межі між духовним світом людини і матеріальним світом фізичних об'єктів існує інший світ, в якому мислення, кристалізуючись у мові, відображає всі предмети думки. Це світ символічної реальності – знакові системи, дослідження будови та закономірностей функціонування яких може дати відповіді на важливі запитання, що турбують сучасне покоління.

1. *Иванов В.В.* Избранные труды по семиотике и истории культуры. – М.: Языки русской культуры, 1998. – Т. 4. – 792 с.

2. *Лотман Ю.М.* Об искусстве: Структура художественного текста. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Статьи. Заметки. Выступления (1962–1993) / Р.Г. Григорьев (сост.), М.Ю. Лотман (сост.). – СПб.: Искусство-СПБ, 1998. – 704 с.

3. *Почепцов Г.Г.* Семиотика. – М.: Рефл-бук, 2002. – 432 с.

4. Семиотика и Авангард: Антология / Ю.С. Степанов (общ. ред.). – М.: Культура; Академический Проект, 2006. – 1167 с.

5. *Успенский Б.А.* Семиотика искусства. – М.: Школа «Языки рус. культуры», 1995. – 360 с.

Р.Ш. Іванков*

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ СПІВВІДНОШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ДУХОВНОГО

Важливою як для екології, так і для гуманістики є та обставина, що на стику біологічного та соціального, саме в екологічному контексті зустрічаються матеріальне та духовне. Прагнучи сформулювати відповідь на запитання про поєднання у сучасній філософії природи автономії розуму з «самодостатньою гідністю природи», В. Хесле зауважує: «гідність людини виражається в тому, що вона містить у собі дещо трансцендентне. Ось чому можлива загибель людства стосується не лише людини. Колективне родове самогубство, за яке лю-

* радник міністра Міністерства охорони навколишнього природного середовища України

дина несе відповідальність, обернеться не однією лише природною катастрофою, а й таким блюзнірством щодо абсолюту, в порівнянні з яким усе, що трапалося до цього (в тому числі й чимало справді жахливих діянь), відходить на другий план» [2, 5]. Таку ж думку підтримує Р. Атфілд. У статті «Етика екологічної відповідальності» він пише, що немає проблеми вибору між людиною та біосферою: практика збереження останньої знаходиться в сфері людських інтересів та інтересів інших істот. Моральна цінність окремих нечуттєвих створінь незначна, але й нею не слід нехтувати [1, 254].

З іншого боку, набуває поширення думка, що ідеальне, духовне існують не тільки у «світі людини», і й у природі (М. Хайдеггер, Р. Генон, В.О. Кутирев).

Терміни «духовність», «духовні інтереси», «духовний розвиток», що відігравали винятково важливу роль в ідеалістичних системах, досить динамічно входять у науковий обіг сучасного суспільствознавства. Проблема духовного перестає бути своєрідним атавізмом і релігійним пережитком, як її витлумачували зовсім нещодавно, долає властиву їй декларативність, стає предметом серйозного дослідження. Проте вона надзвичайно важко піддається звичним для нас засобам і можливостям матеріалістичного аналізу. Тривалий режим протистояння «двох ліній» у філософській традиції, наша схильність до аналітичного розчленування надає феномену духовного «невловимості» та «неописаності».

Коли говорять про загрозливе прогресування бездуховності в нашому суспільстві, то на інтуїтивному рівні всім зрозуміло, про що йдеться. Але тільки спробуємо уяснити й деталізувати, що ж собою являє цей феномен – він зникає. Це відбувається, наприклад, при виокремленні таких типів духовності, як естетизм, етизм, теоретизм, політицизм і релігійність. Кожен з них сам по собі є необхідним, але недостатнім складником для формування цілісного уявлення про духовність. Мало що дає в цьому аспекті й розмежування на типи: романтичний, прагматичний і пуристський [3, 22]. Нічого не маючи проти спроб знайти складові феномену духовності, значимо лише, що тут даються ознаки всюдисущі рецидиви редукції проблеми духовності до релігійних та астральних аспектів, до сфери свідомого їх протиставлення «дійсному життю». Традиційне домінування сциєнтистських орієнтацій, а також усталених уявлень про вторинність проявів духовності щодо матеріального, відмова від набутого досвіду «донаукової рефлексії» саме й зумовлюють недостатність суто раціоналістичних заходів для досягнення такого ви-

тонченого і складного об'єкту. Здається тут ми маємо справу з тими ж обставинами, що змусили таких інтелектуалів, як М. Хайдеггер та В. Гейзенберг, звернутися до міфології Платона та античної поезії.

Прогресуюче погіршення екологічної ситуації у світі та розвиток екологічних досліджень висувують нагальну вимогу взаємного коригування науковості та «софійності», коригування, без якого ми назавжди будемо приречені на нарощування «природо-перетворюючої» могутності, порушуючи при цьому передумови й підвалини своєї власної життєдіяльності, втрачаючи сенс власного існування. Тому людина в сучасному світобаченні дедалі менше постає як деміург, який свідомо й послідовно перетворює біосферу на ноосферу. Понад це, «геологічний» вплив її на всі без винятку складові біосфери менш за все може бути оцінений як свідомий і розумний. Саме цим, очевидно, пояснюється переведення людини із статусу «царя природи» в «громадянина природи». В екологічному контексті ця теза перетворюється з не зовсім зрозумілої сентенції на наповнену конкретним змістом цілком доказову концепцію.

Розвиток екологічної обстановки на планеті робить пошуки шляхів подолання екологічної кризи головною проблемою цивілізації. Не буде перебільшенням сказати, що переважні зміни у свідомості нашого сучасника у сфері світогляду, ідеології, науково-методологічній тощо відбулися під безпосереднім впливом екологічних ідей.

1. Аффилд Р. Этика экологической ответственности // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990.
2. Хесле В. Философия и экология. – М., 1994.
3. Человек и духовность. – Рига, 1990.

В.Г. Нападиста*

ПРО ЦІННІСНІ ПІДВАЛИНИ ЛЮДСЬКОГО СПІВЖИТТЯ: ІДЕЇ З НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСВІДУ

Напевно, неможливо вказати період в історичному поступі людства, який не позначився б наявністю кризових явищ. Криза як сукупність суперечностей, успішне розв'язання яких забезпечує по-

* к.філос.н., доцент кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

дальший перспективний розвиток, може оцінюватися як позитивне, стимулююче і навіть необхідне явище в житті людської спільноти. Та в останні десятиліття стає очевидним той факт, що позитивний потенціал кризових явищ має певну свою межу, переступивши яку, деструктивні впливи кризи можуть мати чітко окреслене руйнівне значення як для окремих сегментів суспільного виробництва, так і для історичного буття соціуму в цілому.

Як відомо, провідними ознаками кризових явищ сучасності, що пронизують усі сфери людського існування в горизонтальних та вертикальних вимірах і не обмежуються географічними чинниками чи мірою технічного розвитку тієї чи іншої спільноти, є їх всезагальний характер. Більше того, криза охопила не лише структуру суспільного виробництва, усю розмаїтість суспільних відносин, загострила до крайньої межі зв'язок людини з природою, вона торкнулася і самої людини, її тілесних та духовних вимірів.

Цілком очевидно, що розв'язання навіть маломасштабних структурних елементів глобальної кризи не може мати однозначних та простих рішень, позначених автономністю та сподіваннями на успішне втілення, а головне – позитивні наслідки. Глобальність кризових явищ потребує якщо не глобальності заходів у її подоланні, то чіткого визначення та усвідомлення ключової проблеми, намагання вирішення якої могло б стати запорукою якщо не покращання ситуації, то хоча б стабілізації наявного стану.

У пошуках шляхів виходу з глобальної кризи сукупний інтелект людства пропонує велику кількість рішень, що в сучасному суспільствознавстві зводять до двох діаметрально протилежних підходів – інструментального, покликаного новими технічними засобами зарадити наявним проблемам, та гуманістичного – орієнтованого на усвідомлення сучасною людиною загрозливого стану для самоіснування, а відтак продукування дієвих зусиль на зміну, передусім, самої себе, своїх ціннісних орієнтирів, свого духовного світу в цілому, а головне – засадничих принципів існування у всій повноті його вимірів.

Другий підхід до пошуків розв'язку глобальних проблем сучасності має, на наш погляд, перспективніший потенціал як з тієї причини, що торкається безпосередньо внутрішньої сутності єдиного вільно визначеного діяча у світі природи, а отже, і єдиної істоти, здатної усвідомити всю повноту міри своєї відповідальності за здійснене та можливе, так і тому, що залишає можливість звернення до історичного досвіду в розгляді духовних вимірів людського

ества, аналізу та порівняння кризових ситуацій історичного простору у ціннісних вимірах буття.

У такому контексті не є зайвим звернення до скарбниці національного історико-філософського досвіду, зокрема до ідеї П.Д. Юркевича про основні підвалини людського співжиття, яка полягає в збереженні та культивуванні морального начала в людині, що може стати запорукою її гармонійного існування у світі людському як одиничного індивіда та людства як такого у світі природи в цілому. Конкретизуючи сутність морального начала, Юркевич зазначає, що це передусім здатність людини вирішувати різноманітність і багатоскладність своїх проблем шляхом миру та згідно з вимогами справедливості, «яка вкаже їй де і коли її бажання незаконні, де і коли вони суперечать благу ближнього та благу загальному», а також на засадах любові, «яка спонукає її жертвувати своїми особистими вигодами для блага інших, для блага спільного», оскільки в «справедливості та любові полягають найміцніші умови для встановлення миру між людьми, для заснування загальної дружби та братерства між ними» [1, 351]. Як би не змінювалося людство в історичному плині часу, бажання мирного співжиття, на думку філософа, є сталим, оскільки воно є моральною потребою будь якої людини, що обумовлюється прагненням «доповнювати себе іншими людьми, доповнювати не лише матеріально, але ще більше духовно» [1, 353]. Так проявляється, за переконанням Юркевича, почуття *людяності*, яке надає роду людському особливого, вищого статусу поміж усіх істот у світі природи. Це почуття розгортається у здатності до «спілкування, щирості відвертості, простоти, участі та співстраждання» та виховується як теоретичними засобами, так і живим практичним досвідом. Та культивування людяності у вищезазначених проявах є не простою справою і потребує актуалізації вольового начала в людині, «розумного самовладдя та поваги до чужої гідності» [1, 354].

В цілому мирне співжиття з людьми можливе, на переконання Юркевича, за наявності, як необхідної умови, миру з самим собою, тобто миру в душі, що досягається торжеством над власними пристрастями та дослуханням до голосу совісті, а також при визнанні виключно ненасильницьких методів у вирішенні посталих проблем та утвердженні понять істини та добра. Хто переконаний, стверджує Юркевич, що істина не є ні його власністю, ні його привілеєм, той не стане захищати цю істину ворожістю та ненавистю, оскільки така зброя придатна лише для захисту того, що виключає нас із союзу людей, а не того, що робить нас істинними членами людства.

Отже, ціннісними підвалинами людського співжиття, які могли б стати запорукою узгодженого співіснування у світі розмаїтості потреб та прагнень, на думку П.Д. Юркевича, є *мирне співіснування* (як у зовнішньому, так і у внутрішньому вимірах, що забезпечується передусім самовладдям та повагою до гідності іншого), реалізація якого можлива при орієнтації на *справедливість та любов* як головні чинники морального розвитку особи, що у свою чергу, стає свідченням *людяності* людини, дає їй право бути гідною свого унікального призначення.

1. Юркевич П.Д. Мир с ближними как условие христианского общежития // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 351–357.

А.Р. Никифоренко*

СУЧАСНА ЛЮДИНА В ЛЕЩАТАХ КРИЗОВОЇ СВІДОМОСТІ: СПОКУСА СОЦІАЛЬНОЮ ІНЖЕНЕРІЄЮ

«Сучасну людину» як соціологічну категорію серед іншого вирізняють секулярність (світськість), розрив з традицією, відкритість впливам ЗМІ та «освіченість». Остання передбачає скоріше не вміння адекватно діяти в будь-яких життєвих обставинах і розвиток здібностей, а формально визнане володіння певною сукупністю знань, отриманих під час тривалого навчання у відповідних закладах.

Невід'ємна складова освітнього процесу – вивчення суспільних дисциплін. Саме воно значною мірою формує уявлення «сучасної людини» про світ у цілому та її місце в цьому світі, про людське минуле й майбутнє, про сенс життя, засоби пізнання дійсності, про суспільство, суспільні відносини, взаємозв'язки та інститути, механізми та норми людської взаємодії, а також сприяє закріпленню у свідомості відповідних настанов і ціннісних орієнтацій, поведінкових моделей.

Ненавмисним наслідком зазначеного вивчення стає уразливість у сприйнятті дійсності «сучасною людиною». Це відбувається через наявне уподібнення соціальних дисциплін точним наукам (у плані однозначності понятійно-категоріального апарату, спрямованості на виявлення певних універсальних зв'язків, залежностей, законо-

* старший викладач кафедри соціальних дисциплін Донецького інституту соціальної освіти

мірностей), засилля матеріалізму, об'єктивізму, колективізму та історизму в методології пізнання суспільних явищ; через трансформацію переконаності в силі фактів і доказів, істинності певних постулатів («доведених наукою»), а пізнавального процесу в цілому – з творчого (складовими якого є пошук, сумніви, особистісний характер отриманого знання) на переважно репродуктивний (отож – формальний, механістичний) за змістом.

Індивідуальна свідомість (витлумачена як «віддзеркалення суспільного буття окремою людиною через призму конкретних умов її життя та її психологічних особливостей») втрачає повноцінність щодо колективної («суспільної свідомості» та зовнішніх умов) і самодостатність. З'являється дискомфорт від «розімкнутості» індивідуального «Я» (яке мислиться як «часткове») і колективного «Ми» (як «цілого»), індивідуальної свідомості та «умов життя», реальної дійсності та запропонованих суспільствознавством інструментів її освоєння. Подолання цієї «розімкнутості» на користь «Я», індивідуальної свідомості, дійсності можливе. Але воно потребує особистих зусиль («бути собою», діяти за власною ініціативою, постійно налаштовуватися на власні цілі – важко), передбачає ризик («право на помилку» як складову особистого досвіду), викликає осуд у моралістів (оскільки є проявом «егоїзму»), орієнтує на справи (а не слова), отож не кидається в очі, змушує безперервно пристосовувати структуру власної активності до змінних обставин, умов та оточення, шукати нові можливості, створювати та використовувати їх.

«Сучасна людина» схильна йти іншим шляхом. Не заглиблюючись у реальний зміст поточних явищ і процесів, не розуміючи логіки їх протікання, не усвідомлюючи сенсу, вона – за підказкою суспільствознавців, розтиражованою ЗМІ – майже в усьому довкола себе схильна вбачати «кризу», звинувачувати у ній політиків і очікувати саме від них рішучих дій щодо її розв'язання, ігноруючи при цьому первісне значення цього поняття («ситуація рішення», «перехідний стан») і ті можливості, на які це значення безпосередньо вказує, адже «шанси даються нам переважно під маскою неприємностей» (Курт Теппервайн). Суспільствознавство долати кризові явища пропонує шляхом «науково обґрунтованого» масштабного втручання у відповідні процеси «ззовні», узгодженими і планомірними діями переборюючи їх «стихийність», штучно вибудовуючи чи змінюючи певні соціальні реальності, організовуючи майбутні обставини відповідно до «суспільних потреб».

Ідеться вже не тільки про необхідність термінового розв'язання окремих «соціальних недуг», «порятунок» навколишнього середовища, суспільства, економіки, культури, а й про «плановану історію» (О.О. Зінов'єв), про перехід «від саморегульованої до керованої еволюції планетарної спільноти та її природного середовища» (С.Е. Крапівенський), про контроль людства над власним розвитком.

Чому ж «сучасна людина» так легко піддається спокусі соціальною інженерією (обстоює її доцільність, пропагує, сподівається на ухвалення відповідних політичних рішень, лобіює певні проекти)? За вірою у «чудодійність» владних важелів, у можливість за їх допомогою кардинально вирішувати будь-які завдання стоять хибна самовпевненість, добромисність та особиста безвідповідальність.

Перша проявляє себе в нерозумінні (чи ігноруванні) природи людини та реалій суспільної взаємодії (а також – економічних та біологічних законів). Властиві індивіду якості – передусім воля та «дар обирати й діяти» (Л. Мізес) – переносяться на таку умоглядну сукупність, як суспільство. Передбачається вибудовувати (чи перевлаштовувати) структури, про які ми маємо найзагальніше уявлення, відповідно до цілей, надто абстрактно окреслених, за відсутності контролю над зусиллями, спрямованими на досягнення зазначених цілей, за невизначеності ресурсної бази й відносної важливості тих чи інших потреб, за змінних властивостей «будівельного матеріалу» й загальної «невписаності» планів «будівництва», про яке йдеться, в більш широкий комплекс діяльності суспільства.

Добромисність проявляється в намаганні з етичних міркувань вийти за межі соціальної реальності, у невиправданому оптимізмі щодо можливості її гармонізації «згори» за допомогою «простих» і «дієвих» рішень, у покладанні на емоції, а не розум. Особиста безвідповідальність – у прагненні перекласти вантаж проблем (які є невід'ємною рисою життя і за якими стоїть ситуація вибору) на «суспільство», «державу», у бажанні отримати «щось» (корисне, приємне чи заспокійливе) чужим коштом, не «вплутуючись» і не ризикуючи особисто, не враховуючи всю структуру наслідків відповідного «втручання» й не відповідаючи за них безпосередньо.

Зміст спокуси використовувати інженерні методи для розв'язання суспільних проблем зводиться до бажання розв'язувати останні, опираючись природному плину речей та руйнуючи структуру відносин (чи ігноруючи їх). При цьому колективно щось «поборюють», «підвищують» чи «скасовують», «розбудовують», «формують».

Бажання привести життя у відповідність до певних (найчастіше – звичних) уявлень про нього («внутрішніх необхідностей») загострюється в «сучасної людини» в періоди зміни певної кон'юнктури, під час виникнення якоїсь іншої конфігурації порядку, коли вона відмовляється пристосовуватися до нових обставин, і замість «так», каже «ні» моменту дійсності, перестаючи від того жити у злагоді з собою.

Наслідком спокуси соціальною інженерією стає дезорієнтація (з властивою їй втратою цілей), соціальна дезадаптація (з властивими їй депривацією, фрустрацією, підвищеною тривожністю, почуттям безнадії) й дезорганізація (проявами якого є страх перед майбутнім, його песимістична оцінка, деструкція) «сучасної людини».

Д.І. Кірюхін*

ТЕОРІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ АРИСТОТЕЛЯ: ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ IUSTITIA COMMUTATIVA

За умов ціннісно-нормативної кризи, яка властива нашому суспільству, теоретичної та практичної значимості набувають проблеми справедливості. Наш інтерес до справедливості Арістотеля, зокрема, до його концепції комутативної справедливості (*iustitia commutativa*), обумовлений декількома обставинами. Передусім, за-гальним впливом, який справляє вчення Стагірита на сучасну політичну теорію та етику, що знаходить свій вираз у розвитку неоарістотелізму (А. Макінтайр, М. Нассбаум), а також у пошуку засад для побудови інтегративної теорії справедливості (Д. Шмітц, до певної міри Д. Готієр). По-друге, дискусією, яка сьогодні триває між кон-текстуалізмом та універсалізмом щодо природи справедливості, адже розвиток контекстуалістської парадигми відбувається багато в чому саме через рецепцію вчення Арістотеля. Нарешті, нинішня увага до практичної філософії Арістотеля пояснюється й актуальністю спроб «реанімації» етичного виміру економічних відносин, воз-з'єднання етики та економіки.

Арістотелеве вчення про справедливість формувалось під впливом розуміння цього феномену піфагорейцями та софістами навіть більшою мірою, ніж під впливом Сократа та Платона. На відміну від останніх, Арістотель демонструє, що справедливість є не просто

* к.філос.н., докторант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

однією з чеснот, але й належить до царини практики (praxis), є справедливістю щодо іншої людини. Відтак зрозуміло, чому поряд із загальною справедливістю (яка у Арістотеля збігається із чесною взагалі й полягає у слідуванні закону) він виокремлює справедливість партикулярну. Остання розділяється на види відповідно до окремих соціальних практик. Окрім дистрибутивної (iustitia distributiva), що відповідає розподілу шани та грошей у суспільстві відповідно до заслуг громадянина, однією з її видів є справедливість комутативна. Щодо назви останньої, слід зазначити, що Арістотель справедливість, пов'язану із взаємним обміном, купівлею, продажем, тобто таку, що належить до сфери економічних (більш широко – громадянських) відносин, називає «діортотичною» (diorthotikon – направна справедливість). Латинська ж назва «комутативна справедливість» (iustitia commutativa – справедливість обміну). Латинська ж назва «комутативна справедливість» (iustitia commutative – справедливість обміну) виникла як наслідок помилкового перекладу схоластами «diorthotic» як «commutativa». І хоча сенс арістотелівського терміна при перекладі його творів латиною був дещо спотворений, в даному випадку ми вважаємо за можливе, зважаючи на усталеність застосування, використовувати латинський переклад – комутативна справедливість, під якою розуміється пропорційність (рівність) обміну.

Виокремлення Арістотелем партикулярної справедливості стало можливим завдяки тій десакралізації концепту справедливості, яку здійснили софісти. Певне уявлення про справедливість є в будь-якому суспільстві, адже саме вони забезпечують суспільну взаємодію. Для архаїчних суспільств було властиве уявлення про справедливість як про божественний атрибут. Софісти ж стверджували: слід розрізняти норми, що були визначені людьми, та закони природи. Окрім того, вони продемонстрували, що полісні закони (в тому числі й закони справедливості) мінливі, мають тимчасовий характер і відрізняються у різних народів. На відміну від піфагорійців, що так само вийшли за межі релігійно-міфологічних уявлень, але водночас «онтологізували» справедливість, представивши її як конституюючий принцип світового порядку (космос), софісти продемонстрували історичну та соціальну зумовленість пануючих у конкретному суспільстві уявлень про справедливість (в цьому плані можна погодитися із Й. Шумпетером, згідно з думкою якого софісти є праотцями наших власних методів мислення). А отже, підхід софістів дав можливість побачити справедливість не лише як інди-

відуальну чесноту (як це ми бачимо у Сократа та Платона), але й як таку, що визначає інтерсуб'єктивну взаємодію, сферу суспільних відносин.

Арістотель уникає релятивізму софістів, коли знаходить (і саме тут виявляється вплив на нього вчення піфагорійців) певні позанормативні основи справедливості у рівності як пропорції [«Справедливе полягає в пропорційності» (EN, V, 1131b14)]. Партикулярна справедливість, згідно з Арістотелем, є рівність, математичним виразом якої є пропорція: для дистрибутивної справедливості – це геометрична пропорція ($a : b = b : c$), для комутативної – арифметична ($b - a = a - c$), адже у різних сферах соціальних відносин справедливість (рівність) досягається у різний спосіб. Арифметична пропорція означає рівновагу, рівність між різним, що ми її маємо знайти, коли, як у прикладі Арістотеля, продукцію чоботаря потрібно обміняти на продукцію архітектора. Дотримання цієї пропорції (пізніше, у католицькій теології саме внаслідок розробки концепту комутативної справедливості виникло вчення про справедливую ціну) і забезпечує справедливість в економічних відносинах. Разом з тим таке уявлення про справедливість робить несправедливим будь-яке порушення цієї рівності, а отже й, якщо ми ведемо мову про економічну сферу, лихварство, отримання зиску (тобто хрематистика, як позначає Арістотель цей вид економічної діяльності). Логічно, що визнання Стагіритом несправедливим лихварства було піддано критиці вже Т. Гоббсом, адже з Нового часу економіка почала розвиватися саме як хрематистична. Показово, що ця критика розвивається і сучасною ліберальною традицією (мається на увазі, насамперед, Ф. Хайек).

Арістотель, задаючи жорсткі нормативні рамки економічній діяльності, засуджує отримання зиску через те, що він можливий лише за умов порушення пропорційності, призводить, зрештою, до нерівності, а отже, порушує систему взаємин, суспільне життя загалом [«Суспільне життя тримається справедливістю, і справедливе – це теж саме, що пропорційне» MM, A, 1194a15]. А відтак, *iustitia commutativa*, згідно з ученням Арістотеля, забезпечує соціальну інтеграцію на основі рівності, що об'єднує громадян.

О.П. Коберник*

ВПЛИВ БІБЛІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

*«Бо Я знаю ті думки, які думаю про вас, –
говорить Господь, – думки спокою, а не на
зло, щоб дати вам будучність та надію».*

Книга пророка Єремії, 29:11

У Біблії описано історію походження людства і окреслено мету його існування, а також вказано кроки для здобуття щастя і майбуття. Більш благородного походження людині годі й бажати, а кращого шляху для зросту та самовдосконалення важко відшукати. У порівнянні з цим тьмяніють причини усіх конфліктів та воєн, бажання надуманої винятковості і зверхності одних за рахунок інших тощо. Були люди, що усвідомили це і наважилися пройти окресленим Біблією шляхом від початку до кінця, незважаючи ні на що.

Ось що про це сказав апостол Павло філософам-епікуреям та стоїкам в Афіньському ареопазі: «Бог, що створив світ і все, що в ньому, будши Господом неба й землі, проживає не в храмах, рукою збудованих, і Він не вимагає служіння рук людських, ніби в чомусь Він мав би потребу, бо Сам дає всім, і життя, і дихання, і все. І увесь людський рід Він з одного створив, щоб замешкати всю поверхню землі, і призначив окреслені доби й границі замешкання їх, щоб бога шукали вони, чи Його не відчують і не знайдуть, хоч Він недалеко від кожного з нас. Бо ми в Нім живемо, і рухаємось, і існуємо, як і деякі з ваших поетів казали: «Навіть рід ми Його!» Отож, будши Божим тим родом, не повинні ми думати, що Божество подібне до золота, або срібла, чи каменю, твору мистецтва чи людської вигадки. Не зважаючи ж Бог на часи невідомості, ось тепер усім людям наказує, щоб каюлися, бо Він призначив день, коли хоче судити по правді увесь світ через Мужа, що Його наперед Він поставив, і Він подав докази всім, із мертвих Його воскресивши» (Дії 17:24-31) [1, 1236–1237].

Отже, пошуки Бога, прагнення духовності, покаяння, бажання діяти до інших людей і народів по Божому – ця давня біблійна мета

* священнослужитель Західного об'єднання Церкви адвентистів сьомого дня, директор відділу освіти, магістрант Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди

життя і засоби духовного зросту залишаються актуальними як для України, так і для кожного окремого українця і тепер, коли, будемо відвертими, суспільство стоїть перед надто складними і поки що нерозв'язаними проблемами сьогодення.

Бог близький до людини як у час спокою, так і в час кризи. Проте їй необхідно правильно зрозуміти, що Господь обов'язково прийде розв'язувати людські проблеми, але зовсім не так, як вона це собі уявила чи спланувала. Божественне розв'язання кризових економічних, соціальних, політичних чи інших проблем вимагає переоцінки усього життя, щирого каяття, глибоких внутрішніх змін. А це передбачає насамперед смирення й упокорення з боку людини і повне прийняття нею волі Господньої... Повне прийняття біблійного світогляду за основу життя – єдиний метод, щоб привести як людину, так і суспільство до повноти щастя і до омріяного світлого майбутнього. Іншого більш ідеального шляху просто не існує.

Звичайно, пропоновані Біблією антикризові кроки не виключають наполегливості та працелюбства з боку людини. І з цими якостями вона часто здобуває добробут і славу. Але за словами мудреця Еклезіяста «все це марнота та ловлення вітру!» (Екл. 2:17; Екл. 2:26), тому що «все полишає на долю людині, яка не трудилася в тому» (Екл. 2:21) [1, 710], і результати праці усього життя зводяться нанівець, якщо порушено головний принцип пошуку щастя: «Коли дому Господь не буде, даремно працюють його будівничі при ньому!» (Пс. 127:1) [1, 697]. Ну, а Він буде лише тоді, коли людина втілює в своєму житті світогляд, висвітлений у Декалозі [1, 92] та в Заповідях Блаженства Нагірної проповіді [1, 1070–1075]. А це вимагає і смирення, і покори.

Те ж саме стосується і розвитку націй, і розбудови держав. Народ повинен виявляти достатньо мудрості, щоб зі смиренням і послухом прийняти волю Божу такою, яка вона є у Писанні, навіть якщо це може іти у розріз із національною філософією, світоглядом, або коли це може перекреслити навіть політичну стратегію уряду тощо. Але це єдиний правильний шлях. Бог керує цим процесом, і чи не тому часто в історії народів усе повертається на круги своя. Якою б славетною не була історія того чи іншого народу, з часом може зникнути й пам'ять про нього, а археологічні дослідження дають змогу лише здогадуватись про його рівень розвитку. Колись невідома земля, сьогодні може бути могутньою державою, але не завдяки винятковості її сучасних мешканців. Просто вони пожинають матеріальні плоди духовних надбань своїх попередників... Якщо

держава не живе сьогодні за тими принципами, які пропонує Бог усім народам без винятку, то завтра вона ризикує втратити майбутнє. Історія містить достатньо прикладів того, як народи, втрачаючи духовність, втрачали й державність, або відроджуючи хоч і в незначній мірі духовні ідеали, відбудовували й свою державність. Найбільш яскравим прикладом цього є Ізраїль часів Старого Завіту і періоду першого століття н. е.

Китай хоч і не був християнською державою, проте також мав досвід духовних пошуків, подібних до тих, що навчає Біблія. Ні спроба побудувати Велику китайську стіну, ані потужна армія не змогли зупинити орди великих моголів. Проте коли народ чомусь вирішив піти шляхом смирення і відмови від агресії, то саме такий дивний крок став смертельним для завойовників. І хоча давно немає вже великих моголів, але Китай існує.

Наша держава часу Київської Русі також пережила гіркі досвіди унаслідок безбожності, розбрату, набігів кочівників [4, 7–473]. Але, наприклад, найголовнішу причину звільнення від монголо-татарського гніту слід шукати не у військовій силі русичів, а саме у відродженні духовності, яка стала поштовхом до зміцнення економіки, поліпшенню зовнішньої політики тощо [2, 14–17].

А що наша держава, попри усі економічні, соціальні, етнічні, політичні негаразди упродовж років незалежності, не зірвалася до стану внутрішньої чи зовнішньої війни, так це завдяки відродженню духовності українського суспільства. Отже й надалі слід виховувати нашу націю на біблійних засадах, щоб насіння маленьких перемог з часом принесло великі плоди у добробуті нашої держави.

Бог керує розвитком народів, націй, держав. Він благословляє навіть наймізерніший рух у бік Його небесних принципів, і навіть це може нести великі благословення нащадкам. Біблія навчає людину (націю) вивчати свою історію, але робити мудрі висновки з її уроків, тому що тілесне походження у протилежному випадку не буде мати жодної переваги. Про це колись сказав відомий проповідник 1 століття н.е. Іван Хреститель перед своїми одноплемінниками [3, 47]. Цей принцип залишається в силі й дотепер: «Отож, – учиніть гідний плід покаяння! І не думайте говорити в собі: «Ми маємо отця Авраама». Кажу бо я вам, що Бог може піднести дітей Авраамові з цього каміння!» У цьому секрет успіху і великих благословень не тільки для життя на Небесах, але й секрет довголіття і процвітання нації й тут на цій Землі.

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Перекл. проф. І. Огієнко. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2005. – 1376 с.

2. Жиганков О.А. Еретики, или люди, опередившие время. – Зоакский: Источник жизни, 1996. – С. 14–17.

3. Мень О. Син Людський / Пер. з рос. Л. Хмельковський. – Львів: Свічадо, 2005. – С. 47.

4. Повесть врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 7–473.

С.І. Присухін*

ІВАН ПАВЛО ІІ ПРО ДІАЛОГ НАУКИ І РЕЛІГІЇ

Наука на початку третього тисячоліття не безпідставно виборолала центральне місце в системі духовних цінностей сучасної цивілізації. Цей факт є безперечним, хоча ставлення до науки і оцінка її ролі в історії сучасної цивілізації неоднозначна, почасти навіть гостро суперечлива – від її надмірного перетворення в культ до звинувачення в усіх бідах сучасності (сцієнтизм і антисцієнтизм).

Відомо, що сучасний неотомізм не залишився осторонь від надання певних оцінок сучасній науці і на цій основі сформував безпосередні принципи взаємодії науки і релігії. Без перебільшення можна зазначити, що визначальна модель такої взаємодії була репрезентована концепцією Івана Павла ІІ, яку умовно можна назвати «діалог науки і релігії».

Серед найголовніших виступів Івана Павла ІІ, що віддзеркалюють актуальні проблеми діалогу між наукою та релігією, можна назвати промову на засіданні Папської Академії наук з нагоди сторічного ювілею від дня народження А. Ейнштейна (1979 р.). Важливими також є виступ Папи з нагоди з 50-річного ювілею створення Папської Академії наук, промова з нагоди 300-ї річниці праці Ісаака Ньютона «Математичні начала натуральної філософії», виступ з нагоди завершення роботи спеціальної комісії, що переглядала справу Г. Галілея (1992 р.). Прикладом практичного підходу Івана Павла ІІ в організації діалогу між наукою і релігією стало створення двох нових Папських академій: Академії соціальних наук та Академії захисту життя (1994 р.) [2, 387].

* к.філос.н., доцент, заступник завідувача кафедри філософії Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

Програмними енцикліками, які визначали вектор діалогу науки і релігії, стали «*Centesimus annus*» (1991 р.) – енцикліка з нагоди соттої річниці енцикліки «*Rerum novarum*», та «*Fides et ratio*» (1998 р.) – енцикліка про співвідношення віри й розуму. В енцикліці «*Fides et ratio*» було ще раз озвучено основоположну ідею неотомізму в ставленні віри до розуму: «ВІРА і РОЗУМ – ніби два крила, на яких людський дух підноситься до споглядання істини. Сам Бог прищепив людському серцю прагнення до пізнання істини, остаточною метою якого є пізнання Його самого, щоб людина, пізнаючи і люблячи Його, могла осягнути повноту істини про себе» [1, 5]. Зазначена засада стає підставою для вирішення давньої дилеми двох суперечливих позицій – «вірити, щоб розуміти» та «розуміти, щоб вірити», надає право всім людям як віруючим, так і невіруючим на пошук істини в межах відносно автономного земного життя.

Свого часу, утверджуючи вищезазначену ідею, II Ватиканський Собор запропонував більш активно пізнавати земний світ, вважаючи, що ця «справа цілком слухна. Вона ... згідна також з волею Творця. Адже у власній сотвореній природі всі речі наділено притаманною їм сутністю, правдою, добротою, законами, і ладом, які людина повинна шанувати, визнаючи за всіма науками і мистецтвом властиві їм методи» [3, 43].

Вищезазначене дозволяє сформулювати основні проблеми (завдання), через вирішення яких реалізується діалог науки і релігії:

По-перше, організація конструктивної взаємодії богословських пошуків вирішення найбільш болючих проблем сучасної людини (в межах соціальної доктрини церкви) з усіма галузями світського наукового знання, які своїм предметом визначають сутнісні характеристики людини та вивчення умов її істинного буття. Іван Павло II зазначав: «Щоб повніше втілити у життя одну-єдину істину про людину в мінливих соціальних, економічних і політичних умовах, воно (соціальне вчення Церкви, авт.) вступає в діалог з різними дисциплінами, які досліджують людину, і засвоює все, що в них є цінного» [4, 97]. Цей діалог надає соціальній доктрині Церкви характеристик достовірності, конкретності, актуальності. З іншого боку, світські науки завдяки цьому діалогу конкретизують сенс своїх досліджень у світлі більш широких перспектив, що відкриває християнське віровчення для сучасного світу. На думку Івана Павла II, завдяки діалогу Церква повинна «розширити свій кругозір, щоб краще прислужитися кожній людині, пізнаючи її і люблячи в усій повноті її покликання» [4, 97].

По-друге, утвердження поваги до раціональних (наукових) знань. Церква залишає за собою право їх критичної переоцінки в межах функціонального значення та окреслення нових бажаних соціально-гуманітарних перспектив, які витікають із сутнісних потреб та інтересів людини як особистості. Нові технічні і наукові знання слід поставити на службу істинним потребам людини, поступово збільшуючи їх загальний позитивний потенціал для всіх людей без винятку, що унеможливить вузько прагматичну монополію на знання, яка поглиблює існуючі форми соціальної несправедливості. Іван Павло II зазначав: «Треба зламати перепони і монополії, через які дуже багато країн залишаються поза головним напрямком розвитку, і забезпечити всім людям і націям ті головні умови, що дадуть змогу їм розвиватися» [4, 64].

По-третє, окрему увагу Церква приділяє взаємодії її соціальної доктрини з соціально-економічними науками, які віддзеркалюють характер і форми суперечливих соціальних відносин на рівні глобалізованого суспільства. В такому контексті Іван Павло II стверджує, що соціальні конфлікти набувають невідомих раніше небезпечних рис, наприклад, вплив на них науково-технічного прогресу, який, окрім позитивного змісту, як відомо, має й негативний – збільшує можливості неконтрольованої експлуатації робітників у тих чи тих сферах економіки [3, 180]. Один із можливих чинників, який сприяє ліквідації особливо гострих соціальних конфліктів, на думку Церкви, полягає в активізації впливу на економіку духовних (насамперед морально-етичних) цінностей, які отримали свій значний розвиток у світських формах філософії, соціології тощо. На II Ватиканському Соборі було зазначено, що метою економіки є не сама економіка, а її людське і суспільне призначення [3, 209]. Тому в економічних науках слід враховувати етичні аргументи і навпаки.

По-четверте, Церква загалом має сприяти соціальному прогресу. Оцінка науки і техніки з боку Церкви переважно позитивна. Сучасна наука і техніка безперечно є одним із ключових чинників соціального прогресу, а оскільки Католицька Церква не опирається на прогресу, а навпаки прагне його підтримати, то, як зазначав Іван Павло II, Церква вважає «науку і техніку чудовим плодом людської творчої діяльності, здатністю до якої людину наділив Бог» [3, 282]. Тому як віруючі, так і невіруючі люди сприяють технічному та економічному прогресові, який здійснюється за допомогою людського розуму [3, 282]. Основною вимогою до сучасної науки і техніки є за-

стосування їх результатів з урахуванням сутнісних інтересів людей та інших живих створінь.

По-п'яте, повноцінний діалог науки та релігії неможливий без їх спільної і адекватної оцінки глобальних проблем сучасної цивілізації і насамперед тих, які виникли у відносинах між людиною і довкіллям. Іван Павло II констатує, що бажання прагматичного використання природних ресурсів має попередню і тривалу історію, «ставленням до довкілля лише як «ресурсу» ми ризикуємо знищити довкілля як свою «оселю» [3, 285]. Церква орієнтує на безумовну відповідальність людини як перед Богом, так і іншими людьми за збереження цілісного і здорового середовища для всіх. Підсумковим імперативом стає ідея поєднання науково-технічних можливостей та вищих цінностей, які гарантуватимуть їх реалізацію в інтересах усіх людей. «Технологія, що забруднює, може також очищати, виробництво, що нагромаджує, може також справедливо розподіляти, якщо запанує етика поваги до життя і людської гідності, до прав теперішніх і майбутніх поколінь» [3, 287].

Підсумовуючи, зауважимо, що тема діалогу релігії та науки в творчості Івана Павла II не вичерпується вищезазначеними проблемами. Таких проблем існує набагато більше, але обмежений обсяг виступу дозволяє лише їх перерахувати: проблема нових біотехнологій і відповідальність науковців; наука і постачання продовольства; діяльність мирян у світі науки; католицькі асоціації і медична наука; культура і наукові дослідження; миряни, розпізнання і суспільні науки; сенс життя і науковий прогрес тощо.

В останніх рядках Енцикліки «*Fides et ratio*» Іван Павло II звертається до науковців: «Слова захоплення й заохочення я звертаю до тих сміливих піонерів науки, яким людство великою мірою завдячує свій нинішній розвиток, але водночас я маю обов'язок закликати їх подовжувати свої зусилля, не випускаючи з поля зору горизонту мудрості, яка поряд із науковими й технічними здобутками розглядає також філософські та етичні цінності, що вони є характерними та невід'ємними виявами ідентичності людини». «Істина є завжди чимось більшим, ніж об'єкт (предмет) дослідження, повна істина відкриває доступ до Тайни». **«Я прошу всіх старатися побачити внутрішній світ людини, що її Христос спас тайною Своєї любові, а також глибину її невтомного пошуку істини і сенсу»** [1, 148].

1. Енцикліка Fides et Ratio Святішого Отця Івана Павла II до єпископів Католицької Церкви про співвідношення віри й розуму. – К.: Видавничий відділ «Кайрос» Київського Коледжу Католицької Теології св. Томи Аквінського, 2000. – 150 с.

2. Католическая энциклопедия: В 3 т. – М.: Издательство Францисканцев, 2005. – Т. 2. – 1818 с.

3. Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К.: Кайрос, 2008. – 549 с.

4. Сотий рік (Centesimus annus) Енцикліка Вселенського Архієрея Івана Павла II з нагоди сотої річниці енцикліки Rerum Novarum – Українське видання, Видавничий відділ «Кайрос» Київського Коледжу Католицької Теології св. Томи Аквінського, 2001. – 101 с.

І.В. Нікітіна*

РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ КРИЗИ

Студентський вік для більшості молодих людей співпадає з віком повноліття (18–23 рр.) – сензитивним для самоідентичності людини.

Самоідентичність за визначенням відомого психолога Е. Еріксона базується на відчутті тотожності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що ця тотожність і неперервність визнає оточення [6].

Вона пов'язана з усвідомленням власної автономності й неповторності у різних якостях і різних сферах, що відповідають різним соціальним ролям молоді людини у суспільстві. Гендерна самоідентичність є важливою складовою ідентичності особистості у цілому і має соціальну та особистісну природу. Соціальна складова пов'язана з переживанням своєї відповідності сукупності соціальних очікувань щодо виконання гендерних ролей, норм і стандартів. Особистісна складова – це уявлення людини про те, ким вона є (чоловіком чи жінкою) та безумовне прийняття свого образу «Я». Розвиток гендерної самоідентичності – це історія становлення психологічних основ тих суперечностей, конфліктів і деформацій, які пронизують розвиток суспільства, особливо в умовах кризи [5].

Система гендерних відносин у кожному суспільстві невпинно змінюється. В умовах суспільної кризи, яка охопила сьогодні Україну та інші країни світу, вони стають особливо дисгармонійними, що може деформувати особистість молоді людини й негативно вплинути на її гендерну самоідентичність. У процесі самовизначення

* к.психол.н., доцент, доцент Київського національного університету харчових технологій

одні сторони особистості (що відповідають гендерним стереотипам) заохочуються й підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) – навпаки, забороняються та затримуються у розвитку.

Соціологи і психологи констатують, що у періоди суспільних криз соціальні стереотипи руйнуються й межі гендерних ролей розмиваються. Сьогодні чоловік не завжди є основним годувальником сім'ї, у той же час, діловій жінці іноді легше вдається знайти роботу. Чоловіки сьогодні згодні піти у декрет, якщо дружина має більш пристойну роботу і можливості кар'єрного росту. Домашню роботу виконує той з подружжя, хто має більше вільного часу. Фактично усі соціальні групи та відносини, в яких перебуває людина, дають особистісний досвід, що визначає гендерну ідентичність людини. Джерелом її активізації є вирішення суперечливостей, які виникають між процесами гендерної самореалізації і гендерної соціалізації [4].

Тут важливу роль повинна відігравати вища школа. Врахування гендерних особливостей розвитку пізнавальних здібностей, професійної мотивації, формування позитивної «Я-концепції» студентів та інших якостей, під час професійної підготовки активізує процес гендерної самореалізації. Це підсилить їхній діловий потенціал в умовах жорсткої конкуренції у часи кризи.

Розглянемо деякі гендерні відмінності мотиваційної сфери. За дослідженнями вчених Д.В. Колесова і Н.Б. Сальверова **мотивація студенток** більш зовнішньо організована; вона легше формується під тиском ззовні. Дівчині часто достатньо усвідомлення того, що вона діє відповідно до вимог викладача. При цьому важливо, щоб педагог довів значення і сенс діяльності для отримання бажаного результату у навчанні. У дівчат домінує мотив – уникнення невдач. У них вища потреба у досягненні результату навчання (отримати високий рейтинг, оцінку, диплом) За даними Є.С. Чугунової студентки частіше за хлопців/чоловіків студентів обирають фах за порадою рідних та знайомих, отже обрана професійна діяльність виглядає для них менш привабливо ніж для студентів чоловічої статі. **Мотивація хлопців/чоловіків** у студентському віці більш внутрішньо організована, вона витікає із розуміння особистісної значущості того, що потрібно зробити (Навіщо це мені?). Якщо студент відповіді для себе не знаходить, то як би викладач його не переконував, активності не виявляє [3].

Домінуючий мотив для студента чоловічої статі – мотив успіху у професійній діяльності. У чоловіків вище потреба вдосконалення і змагання ніж у дівчат/жінок [6]. Як ці особливості впливають на

успішність студентів? Наприклад, якщо викладач не достатньо акцентує увагу студента хлопця/чоловіка на практичному значенні курсу дисципліни у цілому, або конкретного завдання зокрема у майбутній діяльності, або у вирішенні сьогоденних проблем, то виникає у навчальній діяльності студента бар'єр надто високої «ціни» активності або діє звичка йти «шляхом найменшого опору», що знижує успішність студента. Особливо цей факт спостерігається при викладанні непрофільних дисциплін в університеті.

Студентки більш успішні, коли педагог виставляє чіткі, об'єктивні, доступні вимоги, критерії позитивного результату на початку вивчення курсу, і систематично, послідовно їх дотримуються. Вчасно перевіряє виконання завдань, складні, незрозумілі – пояснює, сам і дає схвальну моральну оцінку разом із дидактичним оцінюванням, яке обґрунтовується і систематично виставляється. У протилежному випадку виникають бар'єри «невизнання результату» і «навченої безпорадності», які блокують активність студенток і знижують їхню успішність [2].

Дослідження фахівців виявили, що чоловіки-студенти більш тягнуться до діяльності, пов'язаної з пошуком нового, нестандартного з елементами ризику, яка має високу «ціну» для успіху. Студентки прагнуть професійної діяльності з гарантованим позитивним результатом, без ризику і штурму. Отже, наприклад, при розробці модуля і визначенні елементів рейтингової оцінки викладач може побудувати розширену структуру рейтингової оцінки, яка окрім базових завдань для засвоєння курсу (сума оцінок, за які дорівнює необхідному рейтингу для отримання результату, заліку або екзаменаційної оцінки) містила б додаткові завдання з «*», більш творчого нестандартного характеру, підвищеної складності, а також професійно-зорієнтовані. Зрозуміло, що вони повинні оцінюватись вищим рейтингом. Це спонукає студентів-чоловіків до активного навчання, розвитку творчих здібностей [4]. Наприклад, при вивченні дисципліни «Основи психології та педагогіки», нібито більш «дівачої» за думкою деяких студентів-чоловіків, при проведенні ділової гри «Працевлаштування» чи побудові «Життєвої перспективи», складанні власного потенціалу конкурентноздатності чи побудові власного гербу більш зацікавленими та активними традиційно є студенти чоловіки.

Більшість студенток систематично набирають бали за традиційні завдання, наполегливо прямуючи до запланованого результату, уникаючи нестандартних ризикових форм роботи. Розглянемо визначені гендерні відмінності самооцінки молоді.

Самооцінка студенток більш залежна від ставлення та оцінки оточуючих ніж самооцінка студентів-чоловіків. Жінки взагалі найбільш чутливі до міжособистісних взаємин. Позитивна або негативна оцінка – основні регулятори діяльності жінок. Позитивне безумовне ставлення викладача до особистості студентки, незалежно від її успішності, сильний фактор активізації навчальної діяльності. Чоловіки взагалі орієнтовані на ділові відносини, успіх у практичній діяльності. Вони більш задоволені своєю зовнішністю, ніж студентки. Чоловіки люблять коли їх схвалюють за роботу, якщо вони самі впевнені, що виконали її якісно. Однак вони будуть також задоволені, якщо вірять, що отримали хороші результати, хоча інші не визнали їхню роботу. Вимогливість, принциповість і об'єктивність спонукає студентів-чоловіків краще до навчання, ніж поблажливість, загравання і непослідовність у вимогах і оцінюванні. Важливо при цьому уникати «дидактичного центрizmu», коли за оцінками та успішністю студента викладач не бачить особистість, можливі індивідуальні проблеми. Критичні зауваження треба висловлювати стосовно вчинків, їх результатів, але не зачіпати особистість студента, не принижувати почуття його власної гідності [4].

Отже, вища школа повинна стати джерелом трансформації гендерних ролей молоді з метою інтенсифікації гендерної самореалізації, що спонукає до розвитку адаптивно-розвивальних якостей фахівця в умовах суспільної кризи [1].

Для подолання діючих стереотипів гендерно-рольової поведінки необхідно розвивати гендерну свідомість як студентів так і викладачів ВНЗ, які є координаторами педагогічної взаємодії. Організація самого освітнього закладу, гендерні відносини на роботі, гендерна стратифікація викладацької діяльності, а також стиль викладання, гендерна культура педагогів – це важливі виміри розвитку гендерної ідентичності студента.

1. Бернс Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 434 с.

2. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.

3. Нікітіна І.В. Розвиток особистості. Текст лекцій. – К.: НУХТ, 2005. – 36 с.

4. Нікітіна І.В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: Монографія. – К.: КНТ, 2008. – 192 с.

5. Основи теорії гендеру: Навч. посібник. – К.: К.І.С., 2004. – 536 с.

6. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Навч. посібник. – К.: Філд-студія, 2006. – 320 с.

Соціально-політичні процеси: реалії, тенденції, перспективи

Т.А. Бевз*

ПОЛІТИЧНА КРИЗА ЯК НАСЛІДОК ПРОТИРІЧ ТА КОНФРОНТАЦІЙ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Політична криза є стимулюючим і детермінуючим чинником у сучасному кризовому становищі. Проблеми, пов'язані з політичною кризою, суттєво залежать від проблем виборчого законодавства. Перехід до пропорційної виборчої системи за закритими партійними списками створив таку систему, при якій зв'язок «виборець – народний депутат» немає жодного сенсу. Партійне керівництво в таких умовах узурпує владу, а партійні списки є носіями непрофесійних кадрів.

Сьогодні в Україні спостерігається гіпермультипартійність, тобто така кількість політичних партій, яка не відповідає потребам соціально-економічного та політичного розвитку країни, структурі українського суспільства та спектру поглядів різних верств нашого населення. Так, якщо до проголошення незалежності в Україні було зареєстровано 4 партії, в грудні 1993 р. – 27, в 1998 р. – 52, 2003 р. – 127, то в 2005 р. – 150, в січні 2009 р. – 162.

За різними підрахунками, членами всіх українських політичних партій є близько 1,5–2,0 млн. осіб (4–5% дорослого населення країни). Такі підрахунки підтверджуються і даними соціологічних досліджень. Так, за результатами проведеного опитування, членами політичних партій визнали себе 4,9% опитаних.

З наведених даних випливає, що за винятком шести найчисельніших партій, інші 156 охоплюють максимум 800 000 осіб, або – в середньому – кожна з цих партій налічує близько 5000 членів. За всієї умовності таких підрахунків, вони свідчать про те, що переважна більшість політичних партій та організацій є нечисленними структурами.

* д.і.н., головний науковий співробітник відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

Українці не вірять в ефективність діяльності політичних партій і блоків. 51,8% респондентів хотіли б повернення мажоритарної виборчої системи на виборах до Верховної Ради і 55,2% підтримують цю систему як спосіб обрання депутатів місцевих рад. 18,3% респондентів підтримують змішану систему. Підтримка нині діючої пропорційної системи є вкрай низькою.

На сьогодні, більш-менш політично обізнані громадяни ідентифікують партії не за програмами, а за їхнім місцем у соціальній структурі суспільства та впливом на власність. Проблема не в тому, кого куди відносити, а в тому, що самі партійні структури не користуються принципом ідеології як наріжним каменем розбудови політичної системи. Натомість, основну роль відіграють корпоративні стосунки між людьми, які утворюють партію. Партії орієнтуються більшою мірою на обличчя, на ситуацію, на власність, на фінансові ресурси, що реально впливають і дають можливість не просто прийти їм до влади, а створити щось на зразок закритого акціонерного товариства, де ключові політичні гравці домовлятимуться між собою.

Партійна система не відповідає потребам сучасного українського соціуму. Схеми, які на сьогодні існують у нас, є сліпим запозиченням із західних суспільств без врахування наших соціокультурних відмінностей. Фундаментальні етичні системи, на яких базується наше суспільство, походять від православ'я, тоді як західні – від католицизму, а згодом від протестантизму. Відповідно, і політичні надбудови у наших суспільствах мали б відрізнятись.

У нашому суспільстві поки що немає глибоко вкорінених ідеологій, політичних сил, за яких голосують, виходячи з традиції. Це природно, адже ми маємо лише 18 років незалежності країни. У той же час у європейських державах існують родини, які від покоління до покоління є прихильниками певних політичних партій, і тому там вже немає значення, хто цю партію очолює, адже існує ідея, з якою отожднюється партія.

Головною проблемою як нашої політики, так і всього суспільства є майже всезагальна аморальність не лише політиків, а й громадян. Ми не пройшли так би мовити моральної обробки, тому люди, які лають політиків за відсутність моральних принципів самі радо застосували б владу суто у своїх інтересах, якби тільки змогли її отримати. У нас навіть прислів'я є про чиновників, що зловживають своїми повноваженнями в особистих інтересах: «Як же це так – бути біля води і не напиться?» Отже, народ розуміє і погоджується з такими умовами.

У нових демократіях політичні партії є або слабкими, персоналізованими та підконтрольними урядові, або надто корумпованими та незацікавленими у залученні підтримки суспільства.

Політичні кризи продовжуватимуться, це неминучий процес. В Україні відбувається становлення молодого демократії, парламентської форми правління. Розвиток молодого демократії – це довгий шлях і ми повинні пройти через нього. Цей шлях для України буде важким, бо українське суспільство надмірно ієрархізоване. Демократія коштує дорого. Політична нестабільність в Україні не переростає в агресивну конфронтацію або автократичну стабілізацію. При цьому економіка України зростає незалежно від політичної ситуації в країні. Цього не можна було спостерігати за всієї політичної стабільності середини 90-х ХХ ст. в Україні. За останні чотири роки істотно зросло соціальне самопочуття громадян України, виростили реальні прибутки населення. Політична нестабільність коштує 1–2% ВВП на душу населення в рік, але, це прийнятна ціна за демократію. Проте, світова та політична криза в Україні знову загострила ситуацію.

Партії, насамперед, є політичним інститутом. Їх головне завдання – сприяти вираженню політичної волі громадян за допомогою виборів. Проте широке коло питань діяльності партій вимагає вирішення правовими засобами, адекватними ролі партій у демократичному суспільстві.

Конституційна відповідальність партій повинна стати ефективним механізмом переведення гострих політичних конфліктів у правову площину, що дасть змогу уникнути проявів політичного екстремізму та насильства. У такому випадку цей інститут виступатиме гарантією демократичного розвитку політичної системи України.

Н.Ю. Ротар*

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ДІАЛОГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Перспективи трансформації політичної участі громадян у циклічних політичних процесах, їх наближення до демократичних стан-

* д.політ.н., професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

дартів та процедур лежать у площині міжвиборчого політичного дискурсу, який актуалізує потребу використання дискурсивної моделі політичної участі, що володіє усіма потрібними ресурсами та джерелами, здатними стимулювати зацікавленість громадян до участі в процесах політичного управління. Одним з найбільш бажаних для засвоєння громадянами України елементів цієї моделі є діалогова форма політичної участі, що визначається нами як процес обміну думками, судженнями, пропозиціями між усіма зацікавленими суб'єктами політичного процесу з метою аргументованого переконання у правильності вироблених політичних рішень або зміни переконань шляхом сприйняття аргументів іншої сторони діалогу [5, 359]. Основою формування та використання діалогових форм політичної участі є принцип відкритого партнерства влади та громадян, досвід використання якого формується шляхом участі в діяльності громадських організацій. Саме громадські організації є найбільш ефективним механізмом трансляції інформації про діяльність влади, про можливості співпрацювати з нею та принципово здатні забезпечити ефект реального залучення громадян до процесів ухвалення політичних рішень.

Незважаючи на значну кількість зареєстрованих громадських організацій, існує дисбаланс між кількісними показниками інститутів громадянського суспільства та їх якісними показниками, ефективно-дієвим наповненням. Представники громадських організацій більш перспективним полем своєї діяльності вбачають місцевий рівень політики, ніж загальнонаціональний, адже на місцевому рівні співпраця з владою є доволі конструктивною і плідною, проте впливати на процес ухвалення політичних рішень на загальнонаціональному рівні політики їм заважає відсутність правових механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади, брак інформації щодо основних рішень, які ухвалюються, небажання влади співпрацювати з громадськими організаціями у форматі діалогу. Однією з причин відсутності конструктивної співпраці з центральними органами влади слід визнати прагнення громадських організацій обмежити сферу своєї діяльності тими проблемами, розв'язання яких не призводить до конфліктів із владою, відповідно, вони концентрують власну активність на співпраці з місцевими органами влади. Іноді участь громадських організацій у цих процесах підмінюється роботою влади з громадськістю, яка спрямована на забезпечення підтримки влади та проведення профілактичної роботи в середовищі потенційних ініціаторів діалогу.

Громадські організації, через членство в яких у громадян формується орієнтація на використання діалогових форм політичної участі, є сьогодні ідеологічним стрижнем громадянського суспільства в Україні, тому коло їх функцій у цій частині доволі широке. Зокрема, вони можуть ініціювати громадські обговорення тієї чи іншої проблеми суспільно-політичного розвитку; в процесі їх підготовки зібрати та поширити серед громадян відповідну інформацію; акумулювати позиції окремих громадян щодо розв'язання проблеми, яка стане предметом громадських слухань; здійснювати підготовку цільових аудиторій, перетворювати їх на компетентних суб'єктів діалогу з чіткими пропозиціями, сформованими в процесі ознайомлення з суттю проблеми. Водночас, громадяни України недостатньо зорієнтовані на використання громадських організацій як структур входу у політичну систему. Досвід трансформаційного процесу в нашій країні доводить, що кількісні показники членства у громадських організаціях є незначними і коливаються в межах 0,7–0,9% (0,9% – найвищий показник зафіксовано у 1994 р., найнижчий – 0,4% – у 1995 р., у 2005 р. він становив 0,7%) [3, 26]. Серед усього загалу громадян України 53% не мали потреби у залученні до громадської діяльності. Показовим є і те, що тільки 35,9% висловили наміри і бажання брати участь у роботі громадських організацій в майбутньому, а 60,3% залишилися байдужими до перспектив ведення діалогу з владою, які відкривають перед ними участь у громадських організаціях [4].

На нашу думку, специфіка мобілізації громадянськими організаціями громадян України на використання діалогових форм політичної участі визначається і тим, що вони з часів відновлення незалежності асоціюються в масовій свідомості з осередками загальної антиурядової орієнтації. Цим пояснюється доволі цікава регіональна особливість ситуації, коли громадські організації досить легко мобілізують громадян на протестні виступи і стикаються з проявами байдужості, коли йдеться про конструктивну ініціативу та альтернативу, що виходить за межі відкритого конфлікту з владою і вкладається в межі дискурсивної, а не протестної моделі політичної участі. Зокрема, в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях, які традиційно є електоральними і активними, зафіксовано достатньо високий показник байдужого ставлення до проблеми пошуків ефективних механізмів проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю (на рівні 11%), тоді як у АРК – 6,9%, Вінницькій, Київській, Хмельницькій, Черкаській областях – 5,8%, Дніпро-

петровській, Запорізькій, Харківській – 6,7%, Полтавській, Сумській, Чернігівській – 7,9% [2].

Представники громадських організацій вважають, що громадяни не використовують їх як структури входу до політичної системи, оскільки не володіють інформацією про ту роль, яку виконують ці організації в процесі управління (67%); другою причиною відмови від діяльності громадських організацій є зайнятість громадян повсякденними проблемами виживання (66%) [1, 35]. Не слід нехтувати і такими чинниками, як не завжди високий рівень професійної підготовки представників громадських організацій щодо розуміння специфіки роботи влади та її потреб, уміння грамотно сформулювати власні пропозиції та презентувати проекти, володіння достатнім рівнем компетентності в цілому.

Проте не слід вважати, що більшість громадян України зорієнтовані на засвоєння та використання діалогових форм політичної участі та прагнуть підвищувати рівень політичної компетентності задля презентації власної суб'єктності в процесі ухвалення політичних рішень. Вихідним у розумінні причин цього явища є те, що значна кількість громадян не очікує від влади позитивної реакції на власну міжвиборчу конвенційну активність. Це стереотипне сприйняття власного місця у системі політичного управління сприяє поширенню установки, що залучення громадськості до вироблення та схвалення державних рішень не повинно бути найважливішим напрямом діяльності уряду. Отже, більшість громадян України зорієнтовані на розв'язання проблем суспільного розвитку сильною центральною владою, тоді як місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування априорі вважаються менш дієздатними, а інститути громадянського суспільства майже не беруться до уваги як механізм впливу на владу будь-якого рівня.

1. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт за результатами загальнонаціонального опитування недержавних організацій України. Підготовлено Фондом Демократичні ініціативи та СОЦІС на замовлення Світового банку / Я. Бачинський, І. Кучерів, І. Бекешкіна, О. Стегній, В. Полуйко. – К., 2003. – 54 с.

2. Масове опитування «Деякі актуальні питання забезпечення участі громадян у формуванні і реалізації державної політики» (Інститут соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук, листопад 2004 р.) http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=15352015&catid=5054520.

3. *Паніна Н.В.* Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг. – К.: Видавництво Софія, 2005. – 160 с.

4. Результати масового опитування «Деякі актуальні питання забезпечення участі громадськості у формуванні і реалізації державної політики» http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art-id=15352015&cat_id=15054520.

5. *Ротар Н.* Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.

П.О. Молочко*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Політичний процес сучасної України характеризується суперечливими тенденціями, що насамперед пов'язано з продовженням процесу становлення демократичної політичної системи. При розгляді якісного розвитку демократії варто зазначити, що у сучасній Україні існує багато чинників, які стимулюють та стримують демократичну модернізацію, серед яких партійна система займає провідне місце. Через партії до активної державної діяльності долучаються широкі верстви населення, які роблять суттєвий внесок у становлення основ демократії. Однак формування партійної системи відбувається в умовах кризи суспільних ідеалів, яка призводить до різкого підвищення соціальної напруженості, девальвації в очах значної частини населення демократичних цінностей, байдужості більшості населення до політики та політиків.

Відповідно до норм сучасної демократії, кожна політична партія повинна представляти інтереси певних великих соціальних груп, агрегувати ці інтереси у пропозиціях та розв'язаннях конкретних суспільних і державних проблем, а потім лобювати їх у законодавчих та інших органах влади. В таких умовах партійна система була б інструментом просування пріоритетів, інтересів та цінностей великих соціальних груп у системі прийняття рішень органами влади різних рівнів. Однак важливою характеристикою партійної системи сучасної України є те, що її архітектура визначається сучасною політичною системою зі специфічним характером організації державної влади. Вона характеризується передусім великою кількістю партій, поділом партій на підставі особистісних, регіонально-етнічних, фінансово-економічних та інших факторів. Свідченням цього є те, що станом на початок травня 2009 р. у Міністерстві юстиції України зареєстровано 168 політичних партій [1].

* асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Аналіз новітнього історичного періоду як часу зміни політичного режиму у країні показує, що, окрім очевидних в українському суспільстві громадянських, соціальних потреб, можна говорити і про збільшення впливу політичних інститутів у державній системі. По-перше, поступово відбулося формування партійної системи, яка стала на шлях створення сприятливих для себе умов. По-друге, інституціоналізація самого парламенту, тобто становлення Верховної Ради як автономного органу, яка проявилася у закріпленні за декількома партіями парламентського статусу (адже найбільш відомими для виборців партіями є насамперед парламентські).

Перехід України до пропорційної виборчої системи у поєднанні зі зменшенням виборчого бар'єру до 3% повинен був сприяти проходженню до парламенту дрібних партій, однак результати останніх парламентських виборів засвідчили зовсім протилежну тенденцію – скорочення кількості парламентських партій. На нашу думку, такий ефект можна пояснити тим, що найбільш популярні політичні партії, а разом з ними і парламентські вибори в Україні є надто персоніфікованими. Віддаючи голоси за ту чи іншу політичну силу, більшість виборців України голосує не власне за партію чи її програму, а за лідера, який її очолює. Свідченням цього є наявність у парламенті двох іменних блоків – «Блок Юлії Тимошенко» та «Блок Литвина». Що стосується решти партій, то і Партія Регіонів і блок «Наша Україна – Народна самооборона» основну ставку під час виборчої кампанії робили на своїх лідерів – В. Януковича та В. Ющенка.

Така персоніфікація партій призводить до того, що вибори у сучасній Україні не стають періодом обговорення стратегічних проблем країни, її регіонів та місцевих громад, навпаки, на виборах обговорюються переваги та недоліки тих чи інших кандидатів, учасників тих чи інших партійних списків. Політичні партії, обговорюючи свої програми, імітують дискусії щодо вирішення стратегічних проблем, але при цьому зовсім не пропонують реальних варіантів розв'язання останніх. У кінцевому результаті все це призводить до відтермінування вирішення стратегічних проблем та уповільнення розвитку країни.

Одним із найважливіших ресурсів громадян та їх об'єднань у публічній політиці є проведення широких обговорень найважливіших проблем при підготовці до виборів та в період передвиборних кампаній. Тоді кандидати та лідери політичних партій вимушені ставити на перший план саме ті проблеми, які є важливими для громадян, а громадяни отримують можливість голосувати не лише за

особистості кандидатів, ідеології або іміджі політичних партій, але й за пропонувані варіанти вирішення своїх найважливіших проблем, які їм пропонують кандидати та політичні партії. Оскільки сучасні політичні партії в кращому разі намагаються вести обговорення найважливіших проблем так, щоб представити лише власні інтереси, а в гіршому – не обговорюють взагалі, то можна зробити висновок, що у такий спосіб чиняться перешкоди для участі громадян у публічній політиці. Насправді ж неучасть у ній для більшості громадян у сучасних умовах є раціональною. У політичних партіях перебуває незначна кількість громадян, а усі інші доволі рідко долучаються до масових партійних акцій і практично ніколи не беруть участі у дискусіях щодо напрямів розвитку держави і можливостей вирішення стратегічних проблем країни. Зрештою партійні дискусії на ці теми зводяться до обговорення переваг та недоліків тих чи інших кандидатів на посади в органах державної влади, а також ресурсів просування інтересів лідерів партій в органах влади.

Ще однією з характерних рис партійної системи на сучасному етапі є те, що боротьба між політичними силами стає все більш формальною, оскільки суперечності між різними групами еліти вирішуються поза публічною політикою, на основі неформальних домовленостей про перерозподіл влади та матеріальних ресурсів між цими групами. В результаті цього різні групи політичної еліти останнім часом досить рідко використовують політичні партії у публічній політиці, частіше за все політична конкуренція ними імітується з метою приховування реальних домовленостей між різними групами політичної еліти.

Незважаючи на складнощі та недоліки у функціонуванні політичних партій, реформування політичної системи в цілому, насамперед перехід до парламентсько-президентської форми правління, робить партизацію влади затребуваною інституційно. Якщо формально поміркована багатопартійність вже закладена результатами парламентських виборів 2007 р., то становлення такої моделі в першу чергу залежатиме від ефективності парламентської більшості, а також від здатності її учасників приймати нові інституційні умови, відмовившись від накопичення власних політичних бонусів, спрямованих на дестабілізацію взаємодії Президента, Прем'єр-Міністра та Верховної Ради України.

1. Реєстр політичних партій (5.05.2009) <http://minjust.gov.ua/0/499>.

П.В. Кузьмин*

К ВОПРОСУ ОБ ИНКОРПОРАЦИИ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Неспособность большинства нынешней элиты к осуществлению прогрессивных преобразований украинского общества, адекватно отвечать на все новые и новые вызовы времени выдвигает на повестку дня вопрос о радикальном обновлении политической элиты. Проблема воспроизводства политической элиты в Украине осложняется тем, что здесь отсутствуют демократические механизмы восхождения на вершину политической власти подлинно ответственных, профессиональных и патриотичных личностей.

В связи с этим необходимо сформулировать некоторые предложения по разрешению противоречия между потребностью в качественно новых элитах и отсутствием пока в украинском обществе демократических механизмов циркуляции политических элит.

Вопросы происхождения и становления элиты в Украине являются предметом исследования многих ученых, среди которых можно выделить Д. Выдрина, А. Дергачева, В. Журавского, А. Зоткина, Б. Кухту, В. Литвина, Н. Михальченко, Л. Мандий, В. Полохало, М. Пирен, А. Пахарева, В. Ребкало, Н. Шульгу и др.

Проведенное автором исследование [1] позволяет констатировать:

а) в современной Украине остро стоит вопрос пополнения элиты новыми людьми;

б) процесс входа в элиту (инкорпорация), как показывает практика, является достаточно сложным и противоречивым; в) преобладание стихийности в нем может чрезмерно растянуть процесс инкорпорации во времени, а это в условиях Украины крайне нежелательно.

Перспективы обновления элиты в украинском политическом поле связаны с модернизацией политической системы Украины.

Необходимо закрепление в Конституции Украины или в отдельном законе положения об ответственности политиков. Ответственность и угроза потери политического влияния дисциплинирует

* к.філос.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Кримського інженерно-педагогічного університету

власть, принуждает ее к эффективной работе на общество, сдерживает проникновение на политические должности случайных людей. В системе ответственности элиты должен быть заложен фактор риска, фактор потери должности субъектом политической деятельности, если он этого заслуживает.

Актуальной задачей выступает институционализация политического влияния. Речь идет о легализации и институционализации, прежде всего методов политического влияния (методы избирательных процедур, деятельности президента, правительства, парламента, партий, институтов гражданского общества, процедуры сдержек и противовесов основных политических институтов и фигур). Идеальной формой институционализации новой элиты является создание такой политической системы, которая будет позволять иметь большинство в парламенте, формировать правительство, влиять на назначения первых лиц в регионах, контролировать деятельность президента, силовых и фискальных структур.

Целесообразно законодательное закрепление предельных сроков пребывания у власти избираемых и назначаемых лиц, а также их периодическую отчетность.

Выборы должны стать механизмом отбора лучших среди равных, а не зоной острой, нередко грязной, конкурентной борьбы между группировками самой элиты.

Требуется внесение изменений в процесс формирования избирательных партийных списков. Общественное мнение не приемлет закрытые партийные списки. Несмотря на нежелание большинства народных депутатов Украины отказаться от них и перейти к открытым спискам, нужно вести поиск путей решения этой проблемы в интересах народа, а не олигархических образований. Например, одной из технологий может быть осуществление гражданской лютстрации. Ее суть состоит в том, чтобы путем использования современных средств коммуникации как можно активнее и шире распространить идею не голосовать за закрытые партийные списки, а также не голосовать за списки тех партий, в которые входят лица, которые ранее заседали в Верховной Раде Украины, были членами правительства, главами администраций, но не проявили себя как политики.

Одним из путей упорядочивания формирования элиты может быть тестирование кандидатов на государственные посты. Известно, что сегодня при приеме на работу в государственные учреждения США, Японии, ряда европейских стран используются современные методы тестирования административно-политической

елити, наприклад, определение «коэффициента интеллекта», причастность (непричастность) к коррупционным скандалам. Пропуском в элиту должны стать успешность кандидата на предыдущей политической должности, управленческие способности, стратегическое мышление, профессионализм, общественное признание.

Замещение элитных должностей, по крайней мере какой-то их части, должно осуществляться на конкурсной основе. При этом могут быть использованы разные типы и формы конкурсов: общеукраинские и региональные, закрытые и открытые.

Вклад в процесс обновления элиты могут внести СМИ. Необходимо своевременная, правдивая и в достаточном объеме информация о деятельности общенациональных и региональных элит. Целесообразно не только критиковать, но и освещать позитивные стороны их деятельности.

Таким образом, перспективы эффективной политической деятельности в Украине в решающей степени зависят от того, когда в элите появятся политики нового поколения, способные генерировать идеи и идеалы, выработать стратегию общественного развития, согласовывать интересы всего спектра социально-политических сил.

Воспроизводство политической элиты, наряду с отдельными элементами стихийности, является управляемым процессом. Для его осуществления необходимы целенаправленные усилия интеллектуальной элиты, патриотично настроенных и эффективно работающих политиков, а также субъектов гражданского общества.

1. Кузьмин П.В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: Монография. – Симферополь: Оригинал – М, 2007. – 456 с.

Т.О. Бойко*

ІСТИННА ЕЛІТА: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

*Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Україні,
і кожен, у кого ще не спідлене серце, озветься до нас,
а в кого спідлене, до того ми самі озвемось!*

М. Міхновський

Ось дороговказ істинної еліти, твореної віками на страждених Українських землях. Творилася вона в доісторичні часи, часи княжості

* курсант Львівського державного університету внутрішніх справ

добу та козацтва, мінливої автономності та повстання, твориться і сьогодні. Сама історія визначила для українського народу його провідників – ту ідеальну елітарну страту, яка своїми чеснотами возвишлася над усіма в стремлінні довершити справи своїх предків.

Сьогодні, у час кризи не тільки економічної, але й духовної, політичної, соціальної, «елітарна частина суспільства має виконувати функції суб'єкта в духовно-інтелектуальній царині і водночас бути не лише учасником, а й провідником соціально-політичних перетворень і безпосередньої боротьби» [1, 397]. Проте можемо спостерігати, що ця верства у своїй більшості несформована, вироджена і нездатна до життя. Не беручи до уваги історичність, до якої ми ще повернемося, уся суть справи в механізмі відбору, коли різноманітні ділки, які пробираються до подіуму по головах ближніх заважають «шляху нагору» найдостойнішим, талановитим людям, відштовхують їх ліктями [4, 474–478]. Але так було не завжди. Це після століть рабства сучасні можновладці дозволяють собі топтатися по традиціях та душі українського народу, відкидаючи і зневажаючи усі догми, які колись українці ставили як вимогу до своїх провідників, які були сповнені життєдайною енергією, що була підсилена духом народу. Цією творчою енергією в житті державних організмів, що утримує цей організм у формі, надихує його силою, хоронить від хвороб і дає йому безнастанно відроджуватися, – є прикмети духу правлячої касты. Коли оте невидиме, цей дух, творча енергія відлітає від нації, тоді розкладається все видиме, всі установи, всі суспільні енергії, хоч назверх суспільність може і зберігає ще деякий час зовнішні форми живого організму [2, 306].

Ще зі стародавніх часів народ сформував три основні чесноти, якими має бути наділена еліта, і ці чесноти втілювалися протягом усієї історії, починаючи від прародичів-аріїв, далі русичів, козаків та повстанців, – це благородність, мужність і розум, які, характеризуючи словами митрополита Іларіона про лиця Святої Тройці, «не сливаю розділення і не розділяю єдинства, соединяються без змішення і розділяються нероздільно». Щоб сформувати чіткіше уявлення про сьогоднішню псевдоеліту, розглянемо кожну з ознак, певним чином деталізуючи її.

Костянтин Острозький: «Достойними достойная соизидатися й чесними честная совершиться обиче, й через годних людей годние річи бивают справовані». Шляхетність, благородство – це перша прикмета члена провідної верстви. Така людина не ставить перед собою мети задовольнити передусім особисті вигоди, а важливим

лише є його засади честі, його ідеали, які коріняться в його природі, в його крові і яким у жертву приносить не тільки свої особисті справи, але і все близьке і рідне. Це той склад людей, для яких загальне благо є вищим за власне, які готові віддати навіть своє життя за ідею. У щоденнику Довженка записано його розмову зі слухачем Московських вищих партійних курсів, який хизувався своїми «подвигами» у Західній Україні: «Одного націоналіста я повісив униз головою й палив на повільному вогні, вирізав з нього шматки м'яса... а він, гадюка, так і вмер, вигукуючи: «Слава Україні!» От гадюка! Скільки я їх перемордував» [5, 535]. Також виділяє благородність і Левко Лук'яненко, позначивши під нею етичну ознаку елітарності. Дійсно, переглядаючи телепередачі та слідкуючи за поведінкою сьогоднішньої політичної еліти, досліджуючи виборчі процеси, можна переконатися, що рівень культури, вихованості, чесності та жертовності у політиків не те що низький, а, здається, взагалі відсутній.

Коли запорожці, на яких ще тоді поляки дивилися як на голоту, виступили оборонцями прав церкви православної та її ієрархії, князь Домінік Заславський у листі до сейму писав: «Зависока це воістину для хлопів теологія. Плебс видумати такого не міг, бо всяка юрба, як море, сама в собі нерухома. Причина і початок – все лежить в ініціаторах» [2, 349–350]. Це друга ознака національної еліти – мудрість, розум. Сьогодні маємо таку систему освіти та науки, якій може позаздрити не одна країна, але, на жаль, лише в статистичних даних, а не в дійсності. Кількість закладів I–II рівнів акредитації – 528, III і IV – 353, а кількість студентів, яка навчається у ВНЗ, складає 2,750 тис. Чисельність докторів і кандидатів наук в економіці України становить відповідно 13423 і 77763 [7]. І постійно спостерігається тенденція до збільшення цього числа. А що маємо взамін – майже кожен пересічний громадянин з вищою освітою, а дехто має два і три дипломи, в інститути та університети поступають усі, хто бажає, а дипломованих вчених і академіків у нас понад сто тисяч, в той час коли рівень вітчизняних праць та публікацій знаходиться на неприпустимо низькому рівні. Та одного рівня знань ще недостатньо, аби відноситися до еліти нації. Розум має супроводжуватися мудрістю творця-патріота своєї Батьківщини. Мудрець-формотворець не тільки відгадує майбутнє, але й його творить силою своєї креативної мислі. З невидимої нікому своєї думки, творчого задуму виворожує він у світі реальним конкретну річ, реалізує свою ідею. Мудра думка – це та сила, що формує речі і тримає їх у формі, в тому числі й людській спільноті [2, 352–353]. Мудрість і розум форму-

ють в еліті, та й не тільки у неї, світоглядні основи, погляд на життя, на добро і зло. Саме тому ці чесноти часто характеризують як світоглядні, що «означає знання національного духу з постійним прагненням до поглиблення знань його літературних та інших матеріялізованих виявів» [6, 182], які потім стають основою для виховання «Лицарів Духу».

Якщо пшеничне зерно, впадши на землю, не помре, то залишиться само, а як помре, то принесе багато плоду (Іоанна, XII, 24). Мужність як третя іпостась національної еліти, яка також полягає у жертвності та вічній боротьбі з непримиренними ворогами заради майбутнього нації та держави, поборюванні ворожих сил, окупантських традицій і звичок, що стоять поперек на шляху зміцнення української державності, творить завершений образ українського Провідника, який має повести народ. Усі ці чесноти провідної верстви, як стверджував Д. Донцов, випливають з одного коріння: з її психічної вдачі, що виявляється в силі і життєспроможності, яка базується на реалізації архетипу Білого Вепра [3] – майбутньому національної еліти та українського народу.

1. *Гринів О.* Збуджена Україна: самоствердження нації після контузії населення. Непретензійні нотатки. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – 436 с.

2. *Донцов Д.* Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. – К.: МАУП, 2005. – 568 с.

3. *Каганець І.В.* Нація золотих комірців. Психоінформаційна концепція України. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 208 с.

4. *Канигін Ю.М.* Шлях аріїв: Україна в духовій історії людства: Роман-есе. – 5-те вид., допов. – К.: А.С.К., 2006. – 528 с.

5. *Лановик Б.Д., Лазарович М.В.* Історія України. – К.: Знання-Прес, 2001. – 698 с.

6. *Лук'яненко Л.Г.* Національна ідея і національна воля. – К.: МАУП, 2003. – 296 с.

7. Статистична інформація // Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua.

Л.В. Купріяненко*

АНТИКРИЗОВА ФУНКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ КАМПАНІЙ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Криза є неочікуваною та згубною подією. Як вказує Кеті Пейн, «організація не має іншого вибору, ніж вступити в справжній діалог

* аспірантка кафедри інформаційної політики Національної академії державного управління при Президенті України

з громадськістю та практикувати соціально відповідальну поведінку, коли виникає криза» [6].

Комунікативна кампанія – запланована спроба вплинути на громадськість з використанням засобів масової інформації, обміну повідомленнями, організованого набору комунікативних заходів з метою отримання конкретних результатів у великої кількості людей у певний період часу.

Комунікативна кампанія може бути складовою або ідентифікуватися як програма, національний план дій, ініціатива, проект.

Існує два основних типи кампаній: 1) кампанії, що змінюють поведінку індивідуумів; 2) кампанії громадської волі, які мобілізують громадськість з метою зміни політики.

В умовах України під час глобальної економічної та національної державної кризи визнається (переважно самою громадськістю), що населення має засвоїти так звану «антикризову стратегію поведінки». Це – подолання психологічної невпевненості у завтрашньому дні, заохочення до здійснення покупок [2] (у тому числі за принципом «купуй українське!»), створення заощаджень, підвищення активності молоді в реалізації антикризових ідей тощо [3].

Необхідність у зміні ставлення населення до кризи виникла і в США. На початку травня цього року американська асоціація зовнішньої реклами (ОААА) запустила кампанію під назвою «Криза 101». Слогани кампанії носять підбадьорливий характер (наприклад, «Кризи мають властивість закінчуватися...», «Біл Гейтс заснував Microsoft під час кризи...» тощо), а також містять твердження, що країна обов'язково знайде гідний вихід з ситуації і стане тільки сильнішою.

Наявність антикризових планів збільшує ефективність державного управління. У США працівники Білого Дому за часів Президента Буша розробили низку резервних планів (кризових брифінгів) на випадок виникнення міжнародної кризи в перші дні правління нового Президента – Барака Обами. «Для Президента, якщо говорити про кризовий менеджмент, головне – не прийняття рішень, а зв'язки з громадськістю», – говориться в статті «New York Times» [4].

У грудні 2008 року в Російській Федерації Кремль розпочав розробку спеціальної антикризової кампанії, визнаючи, що населення є обділеним увагою з боку влади, яка на перший план висунула заходи з підтримки бізнесу та реального сектору економіки.

На сьогоднішній день органами влади України надається перевага проведенню певних інформаційних заходів у засобах масової

інформації з метою повідомлення про стан боротьби з кризою в країні. Н. Грицяк та А. Баровська аналізуючи інформаційні кампанії, доводять, що «єдиним вірним рішенням» з точки зору ефективності є пряме інформування владою (без посередництва ЗМІ) громадськості стосовно ключових аспектів державної політики [1, 43].

Найкраща світова практика вказує на зростання ролі в умовах кризи таких каналів комунікації як веб-сайт, Інтранет та систем масового сповіщення [5]. В Україні не створено органами влади жодного окремого сайту або окремої частини вже існуючого сайту для вирішення проблем, пов'язаних з кризою.

Обмін повідомленнями влади з громадськістю в цьому контексті практично не відбувається.

Втім, проведення антикризової піар-кампанії в Україні визнається одним з інструментів виходу з кризи [3]. Ґрунтуючись на позиції прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко стосовно термінів виходу з кризи, тривалість такої кампанії може бути 5–6 місяців, або до кінця 2009 року.

Ефективна кампанія може зменшити збитки від кризи і дозволити швидшому виходу з неї, відновити довіру до влади. Проте повне відновлення репутації влади можливе лише після кризової фази.

1. *Грицяк Н.В., Баровська А.В.* Інформаційні кампанії як механізм підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері євроінтеграції // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2(3) – С. 37–44.

2. *Торський І.* Першочерговим завданням для подолання кризи є змінити психологію населення: Ітерв'ю з генеральним директором холдингу ТКС Іваном Торським / Розмовляла Вероніка Савченко // Об'єктивно про політику, економіку та життя міста (07.02.2009) <http://obk.lviv.ua/interview/4.htm>.

3. Тези виступів учасників Громадянської Асамблеї України 28 березня 2009 року: Дія громадянського суспільства в умовах державної кризи / Когут А. // Громадянське суспільство. – 2009. – №2(9) http://gau.org.ua/sites/default/files/tezy_gau-09.pdf.

4. *Baker P.* Bush Prepares Crisis Briefings to Aid Obama // New York Times. – 17.12.2008 http://www.nytimes.com/2008/12/17/us/politics/17transition.html?_r=1&ref=us.

5. *Coombs T.W.* Crisis Management and Communications // Gainesville: Institute for Public Relations. – 2007 http://www.instituteforpr.org/essential_knowledge/detail/crisis_management_and_communications.

6. *Paine K.D.* How to measure your results in a crisis // Gainesville: Institute for Public Relations. – 2002 http://www.instituteforpr.org/files/uploads/Crisis_2002.pdf.

І.В. Клименко*

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДІАЛОГУ МІЖ ВЛАДОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Сьогодення України пов'язане з розбудовою інформаційного суспільства та запровадженням механізму електронного врядування в систему державного управління. На основі інформаційно-комунікаційних технологій прискорюється процес прийняття рішень та їх втілення; з'являється механізм ефективного консультування громадськості щодо проведення державної політики, окреслюються нові канали надання громадянам інформації та послуг, цей процес виявляється у зміні підходів до механізмів управління, його переорієнтації та поступовій трансформації базових принципів з акцентом на забезпечення широкої участі громадян в обговоренні та прийнятті державних рішень. На основі таких підходів громадяни стають більш відповідальними за свої взаємовідносини з державою, відновлюється їх довіра до влади.

Вирішення будь-яких кризових ситуацій залежить від поведінки як об'єкта, так і суб'єкта управління, від ефективності управлінського впливу на суспільство органів державної влади, від зрозумілості та підтримки дій владних структур суспільством. Недостатня поінформованість громадськості є одним із головних чинників, що зумовлюють неадекватну реакцію суспільства на кризові ситуації, втрату довіри до органів державної влади, протидію непопулярним державно-управлінським рішенням, нереалістичність очікувань і сподівань громадян від дій владних структур. Тому пріоритетним завданням державної політики в умовах кризи є вироблення і застосування оптимальної взаємодії між суспільством та органами державної влади, що повинна базуватися на партнерстві, взаємозацікавленості у досягненні цілей, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

Основною інформаційно-технологічною платформою взаємодії між суспільством та органами державної влади є портали органів

* к.ф-м.н., доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президенті України

державної влади, в рамках яких відбувається об'єднання ресурсів органів державного управління, що дозволяє повно й об'єктивно інформувати громадян про обсяг надання державних послуг і соціального забезпечення; ініціювати активність громадян й організацій з обговорення, критики та підтримки курсу, ініціатив і програм Уряду; забезпечує прозору, постійну і оперативну взаємодію державного органа із господарюючими суб'єктами з істотною економією, часу і засобів, учасників взаємодії, а також їх бюджетів; запроваджує у практику державного управління концепцію «єдиного вікна» для рішення широкого кола питань регулювання соціально-економічної діяльності (реєстрація, ліцензування, податки, субсидії тощо); забезпечує оптимізацію внутрішньої взаємодії державних структур при розв'язанні стратегічних і оперативних питань.

Для перетворення порталів органів державної влади і місцевого самоврядування на ефективний інструмент попередження кризових явищ і подолання їх наслідків необхідно на них представити:

- чітко структуровану, компетентну, офіційну інформацію щодо кризової ситуації в країні;
- оперативну та точну інформацію щодо поширення та наслідків кризової ситуації по регіонам;
- інформацію щодо оперативного плану дій органів державної влади з подолання кризової ситуації та її наслідків;
- роз'яснення необхідності прийняття непопулярних управлінських рішень та обґрунтування їх ефективності в умовах кризи;
- інформацію щодо результатів запровадження управлінських рішень з подолання кризової ситуації та її наслідків.

Також потрібно забезпечити он-лайн консультації громадян щодо кризової ситуації; оперативні відповіді на звернення громадян, організувати форуми для дослідження підтримки громадянами державно-управлінських рішень, врахування їх пропозицій та вимог; форум для індикації громадського контролю за виконанням дій органів державної влади з подолання кризової ситуації та їх ефективності на практиці.

1. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / О.А. Баранов, І.Б. Жилияєв, М.С. Демкова, І.Г. Малюкова; За ред. І.Г. Малюкової. – К.: Поліграф-Плюс, 2007. – 254 с.

2. Зоткін А. Ставлення населення України і Польщі до інститутів влади та владної еліти // Політик. менеджмент. – 2004. – №3(6). – С. 123–133.

3. Ібрагімова І. Компакт, або суспільний договір між владою і громадою // Громадянське суспільство. – 2009. – №1(8) <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=60327672>.

4. Клименко І.В., Линьок К.О. Технології електронного врядування. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 192 с.

5. Павлютенкова М.Ю. Электронная демократия и электронное правительство – предпосылка эффективного государства XXI века <http://conf.infocorus.ru/2005/thes/64.pdf>.

6. Усаченко Л.М. Співпраця органів державної влади з інститутами громадянського суспільства <http://www.academy.gov.ua/ej6/txts/07ylmigs.htm>.

7. Участь громадян у прийнятті державних рішень. Партнерська взаємодія влади і громадських інститутів в Україні: загальна методологія запровадження, міжнародний досвід / За заг. ред. І. Попова. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – 32 с.

А.В. Луценко*

ПРОБЛЕМИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сьогодні проблеми розробки та імплементації ефективної стратегії національної безпеки, визначення геополітичних та гео економічних пріоритетів, національних інтересів сучасної держави в умовах глобалізації перетворюються в особливо важливі питання національно-політичної еволюції. Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження проблем національної безпеки в умовах глобалізації.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій з геополітики та глобалістики можна дійти висновку, що:

1. Засоби координації, контролю, управління, які століттями створювалися на національному рівні, явно втрачають ефективність у глобалізованому світі.

2. Революція у сфері телекомунікацій ввела людство в таку фазу комунікативної єдності, яка характеризується своєрідною «дематеріалізацією» простору, насамперед природною ерозією територіально-просторової організації політичної влади національної держави як базової одиниці новоевропейської історії.

3. В умовах суцільної глобалізації стрімко набирає силу процес економізації політики. Гео економічний простір виходить на панівні позиції, а геополітика і геостратегія підпорядковуються йому.

4. Більшість дослідників, вказуючи на обмеженість геополітичних пояснень міжнародних реалій, констатують поступовий вихід пред-

* ад'юнкт Національної академії оборони України

мету геополітичних досліджень за традиційні межі просторових параметрів, розширене тлумачення географічного детермінізму та зміцнення геополітики як самостійної політологічної дисципліни, що здатна істотно посилити об'єктивність осягнення логіки розвитку сучасного світового співтовариства.

5. Головним завданням геополітики в сучасних умовах є фіксація і прогноз просторових кордонів силових полів різного характеру переважно на глобальному рівні. Генераторами цих полів є держава, міждержавні угруповання і низка недержавних суб'єктів, зокрема транснаціонального значення, а механізмом взаємодії силових полів вважають геополітичні інтереси.

6. Глобалізація надає процесу розвитку соціальної структури сучасних суспільств наднаціональний вимір. Охоплені глобалізаційними процесами індивіди, зберігаючи ідентифікацію з традиційними великими і малими спільнотами (національно-державними, соціально-професійними, етнічними, релігійними, територіальними), формують нові ідентичності, які виходять за колишні рамки. Вони одночасно живуть і в старій (національно-територіальній), і в новій глобальній реальності. В цю перехідну епоху у свідомості однієї людини поєднуються минуле, теперішнє і майбутнє в контексті конфліктної парадигми взаємодії. При такому аспекті розгляду актуальною є геополітична ідентичність. Остання є одним з основних генеруючих механізмів, що пов'язані з внутрішніми настановами, схемами та оцінками, які проходять переструктурування і тісно пов'язані з об'єктивними соціальними та геополітичними зв'язками та схемами.

Водночас геополітична ідентифікація виявляється необхідною для нації в онтогенезі не лише об'єктивно, але й суб'єктивно, з точки зору внутрішніх механізмів розвитку, збереження «внутрішньої свободи».

Вітчизняний дослідник М.М. Шевченко пропонує виокремлювати чотири фази (рівні) геополітичної самоідентифікації України.

Перша фаза – це дифузія геополітичної ідентичності, яка характеризується тим, що колективне «Я» нації розщеплене і розмите. Тобто соціум не може дати відповідь: «Хто ми?» Наявність полімотивацій, які суперечать одна одній, робить будь-які дії соціуму потенційно конфліктними і сприяє формуванню «безпомічного Я». Мінливість, невизначеність всього є чимось особливим для даного соціуму. Ця ситуація буттєвої та соціально-психологічної нестійкості або принципова геополітична невизначеність та внутрішній хаос є си-

туацією розмитої ідентичності, за якої соціум перебуває на рівні півіснування.

Друга фаза – це дзеркальна геополітична ідентичність, яка конструюється в процесі орієнтації на інші значимі геополітичні спільноти. Відповідь на питання: «Хто ми?» є начебто дзеркальним відображенням, копією значимих інших геополітичних спільнот (аналогові моделі). Тобто нація з такою ідентичністю не може самостійно здійснювати вибір та розв'язувати кризи, а є світоглядно-концептуально залежною, що дозволяє здійснювати маніпуляції з боку як глобальних гравців на міжнародній арені, так і країнам-сусідам.

Третя фаза – це відстрочена геополітична ідентичність, різновид декларованого, але ніколи не здійснюваного рішення з подолання кризи, що виникають не лише у фазі дозрівання, але й у критичні періоди розвитку нації. Для цього періоду характерна певна точка, вузловий пункт – або досягнення в розвитку, або невдач. Нація може бачити багато можливостей досягнення зрілої ідентичності, проте не може зробити вибір, самореалізуватися в цій ситуації. Вона розраховує, калькулює, перебирає всі багатообіцяючі, ефективні та вигідні геополітичні можливості.

Четверта фаза – це зріла геополітична ідентичність, що характеризується такою зміною самих себе, коли нація стає іншою, приходячи до цього завдяки безперервному продовженню самих себе, наявністю здатності співвідносити себе з кимсь іншим, дозволяє подіяти через себе «іншому», зберігаючи при цьому стійке почуття неповторної індивідуальності, усвідомлюючи себе суб'єктом саморозвитку.

Отже, геополітичні орієнтири необхідні українському суспільству як теоретико-методологічний фон вирішення проблеми визначення державою стратегічної перспективи розвитку суспільства.

М.Г. Гордієнко*

РЕЛІГІЙНІ КООРДИНАТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК СТАБІЛЬНОСТІ НАЦІЇ

Розбудова громадянського суспільства в умовах духовно-культурної деградації є принципово важливим чинником консолідації

* к.політ.н., доцент кафедри філософії та політології Національного університету державної податкової служби України

політичної нації. Самоорганізація буття колективної спільноти незалежно від держави була об'єктом наукового дискурсу і соціальних потуг впродовж тривалого періоду існування людства. Розглядаючи громадянське суспільство як особливу людську спільноту, що виникає на етапі цивілізаційної зрілості нації, ми акцентуємо увагу на духовно-релігійних засадах його формування і розвитку. Це дозволяє конкретизувати й поглибити розуміння сутності громадянського суспільства, з'ясувати його політичне призначення стосовно стабільного функціонування національного організму. Метою нашого дослідження є аналіз впливу релігії на становлення громадянського суспільства як особливої форми людської спільноти, що створює умови для самореалізації індивіда.

Вірування і обрядово-культува практика мають давню історію: вони з'явилися в процесі становлення homo sapiens і супроводжують людство впродовж його суспільно-політичної еволюції. Історично першим типом засвоєння людством навколишнього світу і соціальних процесів в ньому був первісно-синкретичний тип, а духовну його складову утворювала міфологія, яка об'єднувала знання, вміння, норми, вірування, ритуали тощо. У ході диференціації міфологічної свідомості поступово виокремлюються різні сфери духовної культури: мистецтво, мораль, філософія, релігія, політика, наука. За всієї складності й неоднозначності взаємовідносин релігії, мистецтва, моралі, філософії, політики вони взаємно впливали одне на одного, утворювали єдність і цілісність – універсум духовного життя.

За своєю сутністю релігія є однією із сфер духовного життя суспільства, групи, окремої людини, що уособлює спосіб сакрального розуміння світу. Патріарх американського консерватизму Р. Керк вважає: «Основний недолік нашого суспільства – розпад релігійних вірувань. Щоб культура вижила, її не можна відривати від релігійного бачення, з якого вона виросла. Відтак, найважливіше завдання освічених людей полягає у відновленні релігійного вчення» [2, 447]. Трансцендентний компонент є необхідною складовою свідомості людини. Існування релігії пов'язується з відносинами несвободи, залежності, з тією сферою людського буття, яка недоступна управлінню, розпорядженню, регулюванню. Але, маючи у своїй основі ці відношення, **релігія може перетворювати їх всередині себе в переживання стійкості, захищеності, свободи, могутності, впевненості у майбутньому.**

Для усвідомлення того, яким чином релігія може стати одним із елементів побудови громадянського суспільства, необхідно звер-

нутися до провідних ідей теологічної філософії. Християнська церква і її авторитет формувалися в період Римської імперії. Біблійна настанова «Воздайте кесарю кесарево, а Богу богове» в перспективі означало поділ сфери суспільства і держави. В політичній філософії Фоми Аквінського був здійснений синтез аристотелівського вчення про державу з християнським поглядом на життя і призначення людини. Для Фоми держава не продукт гріха, а результат суспільної природи людини. Тому цілком природним є паралельне існування держави і церкви. Підтримка церковних вимог не зводить роль держави до негативної влади. **Фома Аквінський створює концепцію держави як органу позитивного благополуччя, місія якої полягає у служінні суспільству.** Він захищає розумні межі державного втручання, виступає проти встановлення контролю над духовним і приватним життям людей. Ця концепція суперечила традиційним середньовічним постулатом, згідно з яким важливо обмежити діяльність людей, не даючи їм права самим вирішувати свою долю, оскільки їм властива схильність до гріховного світу зла.

В епоху Ренесансу і Реформації відбувається рішучий поворот від теократичних тенденцій у бік формування єдиних національних держав. **Національні держави прагнуть анексувати сферу релігії,** освіти і культури. Під прапором меркантилізму вони створюють єдиний економічний простір, відтісняючи на периферію всі елементи традиційного середньовічного суспільства. За цих умов у Західній Європі зміцнюється принцип «держави-церкви», незалежної від Риму, але підпорядкованої монарху, який об'єднував у своїх руках світську і релігійну владу. В ідеології англіканської і лютеранської Реформації і церква, і держава розглядалися як світські спільноти. Утверджуються римські принципи автократії і абсолютизму в межах поняття «король-держава», а разом з ними і нова трактовка принципу суверенітету, що спирається тільки на силу. В політичній теорії ці принципи чітко сформульовані Макіавеллі і Боденом. **Соціальна інтеграція на засадах національної республіки була якісно новою інтегруючою силою, що артикулює інтереси громадянського суспільства.**

Радикальною реакцією на панування монархічного принципу була Французька революція XVIII ст. Вона спрямувала траєкторію історичного маятника в іншому напрямі. Але, відкинувши монархічні принципи організації влади, вона зберегла принцип «всезагальності» для характеристики республіки, головним атрибутом якої став чинник національного суверенітету. Національний суверенітет оз-

начає абсолютну владу нації, що діє через своїх представників і навіть через єдиного племісцитарного імператора. Держава має право робити те, що їй заманеться: регулювати церкву, приборкувати повстання народу, ліквідувати робітничі асоціації, університети тощо. У цьому відношенні революція зберегла в усій чистоті принцип освіченого деспотизму.

Новий час уособлює торжество раціонального мислення. На думку Д. Локка, закон природи, оскільки він універсальний у часі і просторі, інтерпретується як вияв Божої волі, що здатна узгоджуватися з людським розумом. В його інтерпретації розум – це «не інтелектуальна здатність, що формує наші судження, а певні визначені практичні принципи, з яких випливає все добродійство, що необхідне для формування справжньої моральності» [3, 4]. **Розум детермінує необхідні умови для солідаризації людей на засадах «спільнотворення»**, що має узгоджуватися зі здоровим глуздом і визначати поведінку людей за правилом життя у згоді з природою.

Не заперечуючи цінність свободи людини, провідний мислитель Нової доби **Е. Берк вважає, що не свобода, а релігія є основою громадянського суспільства**. Свої аргументи теоретик консерватизму наводить у праці «Релігія і громадянське суспільство», де стверджує, що «людина у своїй основі є релігійною твариною, що безвір'я супротивне не тільки нашому розумові, а й нашим інстинктам; що воно не може тривати довго». Вчений переконаний: «Освячення держави через державне релігійне усталення необхідне також для того, щоб вселити здоровий трепет шанобливості її вільним громадянам, адже їм, для забезпечення своєї власної свободи, треба мати над собою певну визначену частку влади. Ось чому релігія, поєднана із державою та з обов'язком громадян стосовно неї, стає навіть необхіднішою для цих вільних громадян, аніж у тих суспільствах, де народ обмежено самим його уярмленим становищем і замкнено в особистих почуттях і влаштуванні родинних справ. Усі особи, наділені хоч якоюсь частиною влади... за свою поведінку мають складати звіт перед єдиним великим Володарем, Творцем, і Засновником суспільства» [1, 409]. **Консервативна інтерпретація громадянського суспільства Е. Берком базується на пошануванні народних традицій і звичаїв**. Соціальним простором здійснення громадянського суспільства є не абстрактна політична реальність, а наповнена звичаєвістю національної спільноти, організованої в державу. За логікою англійського мислителя дбайливе ставлення до набутої традиції творення громадянського суспільст-

ва є умовою здійснення індивідуальної свободи і справедливого врядування.

Короткий екскурс в історію політичної думки засвідчує, що громадянське суспільство спроможні сформувати політично свідомі й вільні індивіди, в яких домінує не агресивна поведінка, а толерантність і духовність. Саме релігія і церква покликані нести людям добро, милосердя, любов. Зміст і особливості релігії як сфери духовного життя задається трансцендентною свідомістю, для якої притаманні такі риси як чуттєвість, символічність, поєднання адекватного дійсності змісту з ілюзіями, емоційна насиченість. Але головною інтегруючою властивістю релігії є віра. **Завдяки релігійній вірі, різноманітні дії, слова, соціальні процеси наділяються сакральними значеннями і смислами**, а їх носії утворюють символічне середовище формування і функціонування відповідного політичного поля, яке прийнято називати громадянським суспільством. **Віра в Бога** не тільки оживляє релігійний контингент людей, вона **визначає координати існування громадянського суспільства**, надаючи політичним відносинам терпимості й гармонійності.

Отже, історичний досвід засвідчує, що процвітання нації відбувається через духовне відродження, і навпаки, деградація народу супроводжувалась нищенням духовності. Ці процеси залежали від ролі, яку відігравала релігія у формуванні політичного простору в цілому і громадського суспільства зокрема. Релігія як система переконань прагне привнести у суспільні відносини принципи терпимості та миролюбства, сприяє гуманізації суспільно-політичних відносин. Головною передумовою становлення громадянського суспільства є формування людини нового типу, визначальними характеристиками якої є такі духовно-ціннісні орієнтації, як чесність, свідомість, толерантність, людяність, здатність до духовно-патріотичних переживань тощо. Вони забезпечать вільний розвиток асоціативного життя, децентралізацію державної влади, безконфліктне розв'язання суспільно-політичних проблем. **Подолати системну кризу новітньої державності України спроможний такий політичний проєкт, який, спираючись на сакральний потенціал релігії, удосконалює особу шляхом наближення її до основ духовного життя й буде системою виховання громадян на християнських чеснотах, національних пріоритетах і загальнолюдських цінностях.**

1. Берк Е. Релігія і громадянське суспільство // Консерватизм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Простір, Смолоскип, 2008. – С. 408–412.

2. Керк Р. Цивілізація без релігії? // Консерватизм: Антологія. – 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Простір, Смолоскип, 2008. – С. 441–448.

3. Локк Дж. Опыт о законе природы // Локк Дж. Сочинения: В трех томах. – Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – С. 3–54.

В.В. Карлова*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

Глобалізаційні процеси є реаліями нашого сьогодення. Це насамперед економізація, інформатизація, культурна стандартизація, ціннісна універсалізація тощо. Поширення їх у світі має об'єктивний, універсальний характер і змушує всі національні держави долучатися до них. Слід зазначити, що глобалізація позначена як позитивними, так і негативними явищами. З одного боку, вона відкриває перед людством величезні можливості щодо розширення обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом. Водночас для значної частини суспільств вона несе «істотні загрози, зумовлюючи розшарування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію у соціально-економічному розвитку» [3, 20].

За допомогою сучасних інформаційних технологій глобалізація руйнує бар'єри між різними суспільствами, залучаючи їх у вир всесвітньої конкуренції. Наслідки глобалізації становлять велику загрозу для всіх національних культур, а особливо неусталених, малозахисених. Серед них: культурна уніфікація, почуття меншовартості, конформізм. Глобальний уніфікований культурний стан неодмінно передбачає поширення і нав'язування чужих культурних стандартів, фальшивих вартостей. При цьому національні цінності піддаються ревізії та підмінам, універсалізації. Протистояти таким глобалізаційним викликам можуть лише ті держави, які здатні адаптуватися до стрімко мінливого світу та сприймати новітні досягнення світової цивілізації, зберігаючи при цьому власну національну самобутність, свій суверенітет. За цих умов, суспільства повинні окреслити і раціоналізувати свою національну ідентичність, що творить спільноту

* к.держ.упр., докторант Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентіві України

та є основою розв'язання проблем її життєдіяльності, відторгнути «чужі» стандарти. Адже саме національна ідентичність є тим ядром, що зберігає накопичені тисячоліттями, найбільш стійкі уявлення етнонаціональних спільнот про себе самих є надійною перешкодою на шляху розмивання їх ціннісної основи.

Слід зазначити, що формування ідентичності української спільноти відбувається в суперечливих процесах взаємодії, взаємовпливу та конфлікту регіональних ідентичностей, які сформувалися історично. Розділеність на Захід та Схід з відмінними ідентичностями – саме так сприймає Українську державу переважна більшість власних громадян і міжнародна спільнота. У праці «Зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтон писав про Україну як розколоту країну з двома різними культурами: «Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо її центром ось вже декілька століть» [5]. Таким самим є самосприйняття української спільноти: 47,4% українських громадян, за даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова в квітні 2005 р., визнавали наявність розколу за регіональною ознакою [1]. Проте регіональна диференціація в Україні набагато складніша, ніж стереотипований поділ на Західну та Східну Україну. Адже неможливо не брати до уваги існування ще двох великих регіонів – Центру та Півдня, які характеризуються і спільними, і відмінними рисами із Заходом та Сходом, а Центр має величезний потенціал консолідації й синтезу регіонального розмаїття України. До того ж і Схід, і Захід також регіонально диференціюються, наприклад, на Заході вирізняють ще чотири субрегіони – Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Все ж регіональні ідентичності Західної та Східної України найбільш акцентовані, знакові в масовій свідомості, ЗМІ, політичному дискурсі, науковій літературі й найбільше впливали та впливають на суспільно-політичні процеси у сучасній Україні.

Найважливішим, базовим чинником у формуванні регіональних ідентичностей України, на нашу думку, є історичний досвід, набутий мешканцями цих регіонів в процесі історичного розвитку, який характеризувався значними періодами бездержавності й перебуванням у складі різних держав та імперій. Впродовж майже тисячолітньої історії, за винятком епохи Київської Русі, короткочасного існування держави Богдана Хмельницького та УНР, українська спільнота, її сегменти територіально в різні періоди перебували у складі Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської імперій, Румунії, Чехословаччини і, врешті, Радянського Союзу (який де-факто був нас-

тупною моделлю Російської імперії). Інтерпретація історичного минулого, його усвідомлення сьогодні та розуміння майбутнього відбувається крізь призму цього історичного досвіду, відображеного в історичній пам'яті, яку багато вчених вважають базовим елементом національної самототожності. Крім того, географічне і геополітичне становище українських земель зумовили формування української спільноти на межі цивілізацій, перетині православно-візантійської та католицької традицій – на культурному пограниччі. Різний історичний досвід, почуття й переживання, закріплені в історичній пам'яті, архетипах і міфах, зумовили інші параметри розмежування – ментальність, цінності, політичну культуру. Отже, історична доля української спільноти заклала базові критерії розмежування Сходу та Заходу України – ментальні, ціннісні, релігійні та мовні, які сформувалися до виникнення сучасної політичної системи України. Існування різних цінностей, норм і форм поведінки і є, – за твердженням М. Кітінга, – основою регіональної специфіки в межах однієї держави [2, 92]. За даними опитування 2006 р., проведеного Центром О. Разумкова, в Україні значна частина жителів Центру, Півдня і Сходу України вважають себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до західних українців; західні українці – до поляків, аніж до жителів Донбасу; жителі Донбасу і Криму – до росіян і білорусів більшою мірою, ніж до жителів Центральної та Західної України [3]. Все це відкриває шляхи для зовнішніх втручань і впливів, містить загрозу єдності та цілісності країни.

Одним із чинників, що заважає формуванню ідентичності громадян України, є відсутність єдності еліт, їхня нездатність вийти за межі корпоративних інтересів, досягти консенсусу зі стратегічних питань суспільного розвитку. Як зазначають Х. Лінц та А. Степан, політичне керівництво і, відповідно, політичні еліти транзитних суспільств «можуть не лише створювати сприятливий ґрунт для зростання множинних та взаємодоповнювальних ідентичностей, але й здатні стимулювати зростання полярних і конфліктних ідентичностей» [3]. Українські еліти поки що сприяють конструюванню ідентичностей Схід-Захід як протилежних, конфліктних. До цього слід також додати неефективність українських урядів, їхню нездатність, запропонувати стратегії розвитку, які б не акцентували регіональні відмінності, а взаємодоповнювали й синтезували їх.

Сьогодні потрібна цілеспрямована державна політика, реалізація якої сприятиме формуванню спільної національної ідентичності громадян України. Слід зазначити, серед двох основних моделей

націєтворення, що вирізняють в науковій літературі – етнічної (культурної) та громадянської (політичної), в Україні немає достатніх передумов для реалізації будь-якої. Можливо, вихід – у пошуку власної моделі, яка враховувала б та синтезувала елементи першої і другої моделі, але для цього потрібні воля і компроміс передусім еліт, широкий громадянський консенсус. На нашу думку, в основу державної політики в галузях освіти, культури, міжнаціональних відносин доцільно покласти визначення української нації як усіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують свої дітей. Майбутня політична (громадянська) нація формуватиметься шляхом поступового зближення культурних традицій різних національних спільнот України з культурою українського етносу, заохочення їх до використання української мови та вироблення на цій основі модерної української культури. Такий підхід можна вважати найбільш компромісним з усіх можливих сценаріїв розвитку українського суспільства. На цих підставах більшість демократичних держав з багатоетнічними, багатоконфесійними і багатокультурними суспільствами змогли реалізувати гасло «єдність у багатоманітності», перетворивши відмінності ідентичностей своїх громадян з потенційного джерела суперечностей на джерело розвитку.

Отже, для стабільності демократичної держави і суспільства, заснованих на засадах консенсусної демократії, достатнім є формування спільної громадянської ідентичності, яка передбачає лояльність до держави, її символів та атрибутів (включаючи державну мову), громадянський патріотизм, спільність позицій громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку держави – суспільства, взаємну толерантність і соціальну солідарність між різними (за будь-якими ознаками) суспільними групами.

1. Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова (20 квітня – 12 травня 2006 р.) // URL: www.uceps.org/img/st_img/table/812/social_id.pdf.

2. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе // Логос.– 2003.– №6(40). – С. 92.

3. Линц Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократизация // Полис.– 1997.– №5.

4. Регіональні відмінності в Україні: позиції експертів // Національна безпека і оборона.– 2006.– №1. – С. 28.

5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций.– М.: АСТ, 2003. – С. 255.

Е.М. Макаренко*

ПОЛІЕТНІЧНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО НАПРУГИ В СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Існує досить багато поліетнічних суспільств, етноструктура яких є не завжди зрозумілою. При більш пильному розгляді структури багатоетнічних суспільств ми все ж виявляємо, що в них наявні елементи ранжування або всередині окремих соціальних та етнічних груп, або навіть у міжгрупових відносинах.

Існують індикатори, які дозволяють відповісти на питання про те, чи є дане суспільство етнічно субординованим або ж, навпаки, належить до іншого типу.

Першим таким індикатором вважається логічна неможливість існування визнаного вищого класу в підпорядкованій групі.

Вищезазначений індикатор пояснює нам даний «парадокс»: в імперіях пригнічені народи завжди є «боржниками» та змушені годувати своїх «старших братів», надавати їм гостинність, оскільки вони є представниками домінуючого етносу. Це норма, яка вважається зрозумілою.

Хоча всі члени домінуючого етносу «відчувають» себе господарями щодо підкореного етносу, тим не менш у своєму середовищі не всі вони є членами вищих страт, еліти суспільства. Не всі члени домінуючої групи за економічним статусом стоять вище членів пригніченої групи. Навіть стратифіковане суспільство відчуває деякий дисонанс між економічними та етнічними статусами груп.

Другим індикатором етнічної субординації суспільства є механізм вибору лідера. Це як операціональний тест, який свідчить про існування рангової системи. Лідер або група лідерів підкореної групи повинен бути прийнятним для домінуючої групи, інакше вона відхилить цих людей та висуне інших. Недостатньо бути відомим та шановним в своїй (підлеглий, гноблений) групі. Відсутність автономії у виборі своїх лідерів – явна ознака етнічної субординації.

Етноцентризм (або расоцентризм) означає перевагу власної етнічної групи. Це одна з необхідних, але недостатніх умов для виникнення расово-етнічної стратифікації. В усьому світі, зазначає Д. Но-

* к.філос.н., доцент кафедри управління суспільним розвитком Національної академії державного управління при Президентові України

ель, багато груп мирно співіснують поряд, хоча і є етноцентричними.

Суперництво за ресурси між расовими та етнічними групами є необхідними умовами для стратифікації. Суперництво за володіння територією, робочими місцями та іншими соціальними цінностями заохочує нерівність та ієрархічну організацію суспільства.

Диференціальна влада – найголовніше у виникненні стратифікації. Вона означає володіння більш потужними арміями, засобами ведення війни (гарматами, кораблями тощо), найкращою воєнною організацією і т. і. Саме ці переваги були на боці європейців при зіткненні з аборигенами Африки та Америки, і вони отримували перемоги, встановивши своє панування, підкоривши собі інші етнічні групи. Так виникла субординація етносів.

До речі, ту форму міжетнічної адаптації, яка виникла в США, деякі американські автори називають внутрішнім імперіалізмом. Серцевину цієї моделі складає нерівність у володінні владою та ресурсами. Виникнення такої системи неможливо пояснити тільки процесами асиміляції. Застосування насилля, систематичне придушення й інші засоби здійснення влади постійно служать створенню та збереженню етнічної стратифікації. Переконливим прикладом внутрішнього імперіалізму є національна політика Туреччини, особливо починаючи з другої половини XIX століття, коли вона стала набувати все більш зловісних форм та завершилася геноцидом вірмен, греків та інших народів, справжніх господарів тих земель, на яких вони жили. На початку XX століття курди співпрацювали з турками у справі знищення інших народів, а тепер самі стали об'єктом геноциду та асиміляції.

Якщо є внутрішній імперіалізм, є і зовнішній. Це, наприклад, влада європейців в Африці та Азії, починаючи з XV ст. Зовнішній імперіалізм переходить у внутрішній, коли в нових незалежних державах влада переходить в руки певних етнічних та расових груп, що яскраво простежується на прикладі деяких країн сучасної Африки.

В стратифікованих суспільствах існують не тільки «вищі» та «нижчі», але й середні верстви. Ці верстви – це національні меншини (етнічні спільноти) як спільноти, в расовому відношенні найбільш неприйнятні для домінуючої групи (на думку спеціалістів США, це – євреї, японці, які займаються дрібною торгівлею, посередництвом, мають малі підприємства тощо).

Розвиток міжетнічних відносин, етапи та результати цього процесу залежать від того, яким чином вперше зустрілися два або біль-

ша кількість етносів. Виходячи з цього, виокремлюють декілька типів міжетнічних відносин і, відповідно, етапи їх розвитку. Розглядаючи ці типи та етапи, будемо мати на увазі, що немає єдиної думки про них, оскільки міжетнічні відносини дуже складні, різноманітні та виникають у дуже різноманітних історичних та географічних умовах.

1. *Noel D.A.* Theory of Origin of Ethnic Stratification Social Problems, 16 (Fall 1968). – P. 157–172.

2. *Feagin J.R.* Racial and Ethnic Relations, 2-nd ed., 1988. – P. 36.

М.М. Шевченко*, В.В. Єфімова**

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Чинниками, що посилюють напруженість між етнічними групами і спричиняють конфлікт, можуть бути: невідповідність політико-адміністративного поділу дійсній картині розселення етнічних груп; неадекватне представництво у законодавчих і виконавчих органах; політика пригноблення або прямого геноциду щодо етнічної спільноти; невирішене питання про статус мов малих народів і деяких меншин в умовах панування законодавчого закріплення державної мови; спроба нав'язати етносоціальній групі чужі звичаї, спосіб життя, культуру, мову; демографічна проблема, що викликає бажання подолати труднощі шляхом силового захвату земель; релігійні звадки; неконтрольовані міграційні процеси, що здатні дестабілізувати економічну та соціальну обстановку в окремих регіонах; ідеологічне гіпертрофоване сприйняття історичного минулого та ролі свого народу в історичному процесі; стійкі негативні психологічні установки, що склалися стосовно представників іншої групи.

В сучасному світі ідеологічним підґрунтям нового спалаху національно-релігійної ворожнечі можна вважати юридичний казус міжнародного права (принцип «територіальної цілісності та суверенітету» і «права на самовизначення»). Яскравим прикладом цього може слугувати ситуація на Балканах, яка характеризувалася такими зонами конфлікту: цивілізаційна зона – зіткнення трьох цивілізацій – православної, католицької та ісламської; конфесійна зона – відкри-

* к.філос.н., доцент, начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

** науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

те та запекле протистояння релігій, де на перше місце виходили переважно не місії духовні, а державні місіонери; історико-політична зона – усі народи Балкан постійно були знаряддям у руках імперій та наддержав, які боролися за геополітичні впливи на Балканах; ментальна зона – вищеописані фактори зумовили особливу психологію балканських народів (підозрілість, нетолерантність щодо Закону, емоційність, керованість стереотипами, злопам'ятність).

В усіх міжнаціональних та етнорелігійних конфліктах, неможливо, напевно, з'ясувати справедливість та обґрунтованість позицій сторін. Показовим щодо цього є: реалізація в досить високій мірі потенціалу релігії як могутнього чинника політичної та етнічної мобілізації, що надало конфесійного забарвлення воєнному конфлікту у Югославії, який по суті не був релігійним; утручання в конфлікт військ НАТО. Прецедентний характер установаження міжнародних відносин вимагає пильного дослідження перебігу подій цього втручання та використання етнічного та релігійного чинників геополітики в провокуванні міжнаціональної ворожнечі. Варто звернути особливу увагу на існування в Україні, в умовах лімітрофу, подібних проблемних регіонів: Закарпаття, Чернівецька область, південні області України, Крим, Донбас.

Конвент-аналіз, проведений авторами, дозволяє констатувати, що загрозами етнополітичній безпеці України можуть бути: в Криму – державна автономізація, сепаратизм, спроба розіграти «татарську карту»; в Закарпатті – розвиток ситуації від адміністративної автономії до «спеціальної самоврядної адміністративної території»; на Донеччині – проросійські настрої, реанімація ідеї відродження Донецько-Криворізької республіки (з середини 1990-х років); на Миколаївщині – впровадження ідеї економічної самостійності (заяви міської обласної Ради) і скасування кордонів із СНД; на Харківщині – реалізація етнополітичного ідеалу щодо повернення до колишнього радянського простору, офіційне введення двомовності; на Одещині – проведення економіко-правового експерименту із розширення економічної самостійності регіону та створення вільної економічної зони; на Буковині – активізація румунофільства, намагання створити окремий адміністративний район.

Відповідно, практичні висновки з аналізу етноконфесійних процесів в сучасній Україні мають стосуватися як зовнішньої, так і внутрішньої політики нашої держави, що обумовлено: 1. Відсутністю духовної цілісності суспільства сучасної України. 2. Відсутністю ефективних шляхів забезпечення єдності українського суспільства, за-

пропонованих різними політичними силами, що сприяють лише загостренню ситуації розколу українського суспільства за ціннісно-ментальним й регіонально-мовним принципом. 3. Відсутністю підстав розраховувати і на забезпечення духовної й політичної єдності українського суспільства на основі релігійних цінностей, що, у свою чергу, визначається: низьким рівнем довіри більшої частини населення в південних, східних і центральних областях до православного кліру; нездатністю самої церковної ієрархії стати на рівень сучасних завдань, які постали перед суспільством на початку XXI століття; відсутністю в Україні конфесійної єдності на рівні навіть основної маси віруючого населення – у православному середовищі. 4. Можливістю використання за певних умов етнотериторіального люфту в геополітичній структурі Східноєвропейського регіону як основного чинника дестабілізації політичної ситуації в Україні, тобто створення умов для зміни курсу нашої держави. Зазначені умови створюватимуться шляхом проведення інформаційних операцій, в результаті чого буде здійснюватися штучне підвищення рівня ентропії в проблемних регіонах держави з метою створення умов так званої «керівної нестабільності».

Отже, використання етнічного та релігійного чинників у геополітиці будь-якою зовнішньою силою є досить небезпечним і потребує ретельного вивчення з метою ефективного забезпечення національної безпеки.

На шляху успішних суспільних перетворень щодо подолання дестабілізуючого впливу етнічного та релігійного чинників геополітики та негативних наслідків гетерогенності України є дві головні проблеми, що органічно взаємопов'язані: становлення відповідальної, творчої (у найширшому розумінні) особистості, яка має істинне розуміння свободи й створення умов, які забезпечують розкриття її потенціалу. Друга проблема яка охоплює і питання зміцнення державності) в ціннісному відношенні підпорядкована першій.

На цьому шляху основним духовно-культурним питанням гуманітарного розвитку сучасної України, на наш погляд, є розвиток всебічної (а не моноспрямованої – національно, соціально або конфесійно акцентуваної) самосвідомості особистості, насамперед як вільного у своєму життєвому самовизначенні суб'єкта, відповідального за свої дії перед своєю совістю, конкретними людьми, суспільством, а також перед нащадками.

Л.Б. Маєвська*

ІСЛАМ ТА МІЖЕТНІЧНІ СТОСУНКИ. СТАВЛЕННЯ ІСЛАМУ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

Однією з найактуальніших проблем у сучасному ісламознавстві та житті всесвітньої ісламської громади є проблема міжетнічних стосунків і національних традиції народів, що сповідують Іслам.

Для того, щоб відповісти на перше питання: «Як ставиться Іслам до міжетнічних стосунків?» варто навести цитату із Священної для всіх мусульман Книги – Корану. У 13 аяті 49 Сури зазначається, що люди створені різними народами та племенами для того, щоб вони знали один одного. Цей аят найбільш ясно показує як Іслам ставиться до міжетнічних стосунків. Далі, у цьому ж аяті сказано, що кращий із людей той, хто більше Богобоязнений.

Немає добрих і поганих народів, а є люди, які відрізняються рівнем Богобоязненості. Тому в Ісламі засуджується надання переваги якомусь етносу, а також расі. Ці рядки показують шлях розв'язання одного із найбільш болючих питань в історії людства. Існування різних народів з культурою, мовою визначено нашим Творцем і люди повинні не ворогувати між собою, а знайомитися один з одним, взаємно поважаючи національну самобутність. Якщо людство сприйме ці настанови і різні етноси навчатимуться ставитись один до одного шанобливо, то світ позбавиться багатьох конфліктів, у яких гинуть невинні люди, не буде чисток за етнічною ознакою, втрачатимуть сенс різні шовіністичні теорії.

Відомо, щоб серед сподвижників Пророка Мухаммада були представники різних племен та національностей, найбільш відомі серед них це Сальман аль-Фарісі, який був персом, Біляль Аль-Хабаші родом з Ефіопії та Абдуллах ібн Салям, який був євреєм. Не дивлячись на різне походження, вони займали почесне місце – перший був одним із радників Пророка, а другий муедзином.

Зараз у багатьох країнах йде ворожнеча між людьми за національною або расовою ознакою. Ці проблеми не обминули й країни Ісламського світу. В інших країнах мусульмани створюють релігійні громади за національною ознакою. Подібні процеси спостерігають-

* кандидат історичних наук

ся і в Україні. Це призводить до додаткової напруги у суспільно-політичному житті нашої країни. Наприклад, як вузькоетнічну релігійну організацію можна охарактеризувати Духовне управління мусульман Криму. Однією з помилок у діяльності цієї організації є занадто велика увага питанням відродження національної культури та мови кримських татар. Натомість релігійні традиції і потреби мусульман інших національностей ігноруються. Тобто духовне управління взяло на себе роль національно-культурного товариства. Проповіді у мечетях, релігійні уроки, видавнича діяльність здійснювалась виключно кримсько-татарською мовою. Це призвело до того, що мусульмани інших національностей, і навіть кримські-татари, які володіють рідною мовою лише на побутовому рівні не змогли на належному рівні задовольняти свої релігійні потреби. У результаті прибічниками радикально-екстремістських рухів, такими як вахабіти, «Хізб-ут-Тахрір», так звані «Брати-мусульмани» було створено низку громадських організацій та релігійних громад, які стали розповсюджувати різні екстремістські ідеології. Вони врахували помилковий курс Духовного управління мусульман Криму і стали спілкуватися з народом зрозумілою для нього мовою.

Тому сучасним мусульманам для того, щоб уникнути напруги у міжетнічних стосунках треба враховувати потреби віруючих, не зважаючи на національну приналежність, брати приклад з Пророка і оцінювати людину за рівнем її знань та Богобоязненності, а не за походженням, національністю чи громадянством. І подібно до Пророка при призначенні людини на відповідальні місця в ісламських громадах насамперед треба керуватися її досвідом та обізнаністю у питаннях Ісламу, не надаючи переваги за етнічною ознакою або родинними зв'язками.

У сучасному світі існує велике розмаїття народів, що сповідують Іслам. Ми легко відрізнимо мусульманина з Пакистану від мусульманина з Аравії або Європи, чи Центральної Азії. У кожному регіоні світу склався свій неповторний симбіоз ісламських релігійних традицій і національних звичаїв. Ісламські традиції переплелися з національними звичаями, не відкидаючи і не протиставляючи себе їм. Виняток становлять національні звичаї, які не відповідають ісламським законам, наприклад, вживання свинини, алкоголю, крові тощо. Мусульмани з різних куточків планети дотримуються свого етнічного стилю одягу, але у деяких випадках вони трохи трансформували його для того, щоб він відповідав вимогам Ісламу. Іслам не вимагає, щоб усі мусульмани обов'язково носили традиційний арабський одяг і навіть

арабський одяг у різних країнах відрізняється. При чотирьох провідних Халіфах, коли влада розповсюджувалась на регіони з іноетнічним населенням, правителями враховувалась специфіка регіонів. Розповсюдження Ісламу впливало на розвиток національних культур. Наприклад, лише з розповсюдженням Ісламу сформувались самобутні: узбецька, берберська, османська, азербайджанська літератури. Багато поетів та письменників стали класиками світової літератури, заклали підвалини розвитку етнічних мов. При створенні адміністративно-територіальних одиниць Халіфату також враховувалась етнічна ознака населення регіону. Тому народами, які жили у Халіфаті, він сприймався як загальний дім для мусульман усіх національностей, а не лише арабів. Також слід зазначити, що в усіх сферах життя цих регіонів використовувались місцеві мови та діалекти.

Іслам з повагою ставиться до мов різних народів і не вимагає, щоб усі обов'язково розмовляли саме арабською. Сказано лише про те, що ця мова особлива тому, що нею спілкувався Пророк Мухаммад та нею було написано Священний Коран, тому вивчення та знання арабської мови є бажаним. Також арабською написано багато класичної релігійної літератури, тому мусульмани завжди намагаються освоїти арабську мову, щоб вивчати свою релігію з першоджерел. І саме тому арабська з часом стала мовою міжнаціонального спілкування між мусульманами, особливо серед духовних осіб. Цей процес відбувався природним шляхом і не був нав'язаний владою. Арабська мова ніколи не пригнічувала мови народів халіфату і багатьом з них дала писемність.

Ісламу притаманна єдність у розмаїтті. Будучи представниками різних народів, мусульмани ставляться один до одного, як брати та сестри, незважаючи на національну та расову приналежність.

Духовне управління мусульман України (ДУМУ) – це перша в історії незалежної України ісламська релігійна організація загальнодержавного рівня, яка змогла об'єднати мусульман різних рас та національностей. Головна задача духовного управління – це відродження релігійних традицій мусульман України незалежно від їх національного походження. У своїй діяльності ДУМУ не відкидає національні звичаї мусульман, якщо вони не суперечать Шаріату. Тому було налагоджено випуск релігійної літератури різними мовами (арабською, російською, українською, кримсько-татарською, татарською, узбецькою, турецькою, таджицькою, чеченською та іншими). Такий підхід допомагає задовольнити духовні потреби мусульман усіх національностей. Також духовне управління намагає-

тється проводити підготовку фахівців, які б могли викладати релігійні знання мовами різних народів. Все це сприяє міжетнічній стабільності як всередині ісламської громади, так і в цілому в Україні.

Г.В. Загоруй*

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Серед багатьох проблем сучасності, які різко актуалізуються в епоху глобалізації, не останнє місце займає проблема побудови політичної нації. Ця проблема актуальною є не тільки для України з її поліетнічним складом населення, а також для всіх багатонаселених країн. Розвиток відносин у суспільстві показує, що національним меншинам та корінним народам потрібно не тільки захист їхньої культури. Щоб відчувати себе повноцінними громадянами країни їм необхідна і участь у політичних процесах країни, тому національні меншини та корінні народи потрібно розглядати не тільки як об'єкт, а й як важливий суб'єкт політики.

Сучасні міжнародні правові документи містять ряд важливих положень, спрямованих на забезпечення участі національних меншин у політичному житті країни. При розробці національного законодавства в сфері національних меншин, потрібно спиратися на міжнародні документи, а також приймати до уваги історичне, культурне минуле та сьогодення, становище національних меншин та корінних народів. Адже мирне співжиття на єдиній території різних етносів дає змогу успішно і стабільно розвиватися в економічному, соціальному, політичному планах.

Такі міжнародні нормативно-правові документи як Рамкова конвенція про захист національних меншин, Варшавські рекомендації, які сприяють участі національних меншин у виборчих процесах, Лундські рекомендації щодо ефективної участі національних меншин у суспільно-політичному житті, Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих правах і свободах у країнах-учасницях СНД та інших актах створюються умови для широкого представництва національних меншин у парламентах країн.

* аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Як у національному так і в міжнародному законодавстві проголошення принципу рівноправності, політичних прав та заборона дискримінації за будь-яких ознак, створює правову основу для участі національних меншин у політичному житті, відкриває сприятливі перспективи для їх правової участі на рівних основах з основним етносом.

Можна виділити декілька способів правового забезпечення участі меншин у політичному житті: встановлення пропорційного представництва різних етнічних груп у парламенті, голосування в парламенті з урахуванням думки етнічних груп, підтримка національних діаспор, розробка законодавства направлено на захист прав національних меншин, створення інститутів уповноважених з прав національних меншин, надання привілеїв автономіям, система надання привілеїв при участі у виборах, квотування місць у парламенті.

Наприклад, політичні партії національних меншин підвищують свої шанси представництва співробітництвом із загальнонаціональними партіями (Австрія), законодавчі квоти для представників національних меншин у парламенті передбачені законодавством 52 країн (Бельгія, Данія, Італія, Китай, Хорватія, Румунія, Словенія), на Кіпрі – головою Палати представників є грек, який обирається депутатами від грецької общини, а замісником голови – турок, який обирається депутатами від турецької общини [1].

За останні роки політична інтеграції національних меншин в Україні динамічно зростає. Усвідомлюючи вплив національних меншин на суспільно-політичні процеси в країні, різні політичні сили цим користуються у своїх політичних цілях. Адже майже 20% громадян України є представниками національних меншин, а це є реально потужний відсоток електорату.

Процес консолідації суспільства повинен спиратися на ідею єднання, яка б стабілізувала суспільство. Ідея повинна мати далеку перспективу і відповідати вимогам часу, а в поліетнічній державі повинна сприйматися всіма її громадянами, незалежно від їх етнічних відмінностей. Кінцевим результатом має стати утворення політичної нації. Вона формується не тільки з числа етнічних спільнот, залучення їх представників до участі у процесах прийняття рішень, які торкаються як загальнодержавних питань так і їх внутрішніх питань, а також з титульним етносом.

Формування політичної нації в Україні є метою етнополітики держави. Вона починає формуватися навколо титульної нації, яка дала

назву державі та інших етнічних груп, які проживають на її території. Етнополітична ситуація в Україні характеризується зростанням ролі національного фактору в суспільно-політичному житті, підвищенням самосвідомості, самоорганізації етнічних груп, політизацією етнічностей.

Досягнення балансу інтересів, толерантність – мета етнополітики. Політична репрезентація національних меншин обумовлена їх включенням як суб'єкта політики, як джерела політичної активності. Це створює почуття співучасті у розбудові держави, дає змогу впливати на процеси прийняття політичних рішень. Участь національних меншин у політиці повинна забезпечувати стабільність політичної системи поліетнічного суспільства.

Чим більш демократичним є політичний режим країни, тим більш розвинутим є культура, толерантність та повага до прав людини, тим менше виникає конфліктів на етнічному підґрунті, тим легше їх попередити. Забезпечуючи права меншин на політичну участь, представництво як у місцевих так і у загальнонаціональних органах влади, держава набуває нової якості, яка відповідає глобалізаційним вимогам сучасності.

1. *Исмаилов Б.И.* Развитие систем стимулирования участия представителей национальных меньшинств в избирательном процессе в международном праве и правоприменительной практике зарубежных государств // www.allpravo.ru/library/doc2264p0/instrum6450/print6451.html.

В.А. Кравченко*, І.Е. Новікова**

**УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКА СПІВПРАЦЯ В ПРОЦЕСІ
РОЗБУДОВИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ
У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО
РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ–ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У розбудові приватнопідприємницької фінансово-кредитної мережі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. активну участь брали як українці (Харитоненко, Ханенко та ін.), так і євреї (Гінцбурги,

* к.е.н., старший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бродські та ін.), що віддзеркалювало існуючу на той час національну структуру суспільства. Їх спільна діяльність, як свідчить дослідження українсько-єврейської підприємницької співпраці за архівними документами та іншими джерелами, сприяла становленню нових ринкових відносин на теренах підросійської України.

Найбільшою мірою проявила себе така співпраця у банківській сфері, де членами правлінь банків і банківських відділень були українські та єврейські підприємці. Особливо відзначився Лазар Ізраїльович Бродський, який був членом ради Товариства взаємного кредиту та членом ради Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку, що на початку ХХ ст. був незаперечним лідером у хлібному експорті. Такі випадки, коли відомі підприємці одночасно займали важливі керівні посади у фінансових та промислових організаціях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були не поодинокі і свідчили про початок та розвиток злиття промислово-торговельного та фінансового капіталів.

Єврейській активності у банківській діяльності сприяв і уряд, досягаючи таким чином дві мети: по-перше, дедалі більшої русифікації єврейського народу, а по-друге, використання природної підприємливості й наявності приватної банківської практики євреїв у формуванні відповідної до потреб нового, ринкового економічного курсу держави фінансово-кредитної системи. Особливий акцент у цьому зв'язку робився саме на теренах українських губерній, де проживало більшість євреїв. До існуючих на час формування у 1860-х рр. ринкової фінансово-кредитної системи нормативних документів з цією метою вносилися зміни та доповнення. Зокрема, у доповненні до правил про заснування міських суспільних банків від 1862 р. Імператором, за порадою тодішнього міністра внутрішніх справ, до п. 3-го додано примітку 4-ту, згідно з якою євреї в призначених для них місцях постійної осілості, могли займати керівні посади у міських суспільних банках на рівні з іншими жителями міста. Причому, євреї могли бути не тільки членами правління, а й займати посаду одного із замісників керуючого певного банку. Про дотримання таких змін Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору був надісланий відповідний імператорський наказ [3, 61].

Під впливом такої політики євреї отримали змогу посісти керуючі посади перших українських акціонерних банках. Зокрема, серед членів ради у заснованому в 1871 р. Київському приватному комерційному банку в різні періоди значаться Марголіни, Бродські й Гінц-

бурги. Так, у звіті банку за 1905 р. серед членів ради були: Л.І. Бродський, М.І. Бродський, С.Д. Марголін та В.Г. Гінцбург, а серед членів ревізійної комісії – А. Брейтман та Л. Кауфман [2].

Євреї підтримували тісні зв'язки і з багатьма іншими банками, що діяли як на теренах українських губерній, так і за їх межами. Так, Ізраїль Маркович Бродський, крім Київського приватного комерційного банку, користувався послугами Черкаського міського суспільного банку [5, 2–3], Волзько-Камського комерційного банку [5, 14], Керч-Єнісейського міського суспільного банку [5, 9] та іншими.

В цей час у соціально-економічних взаємовідносинах євреїв та українців з'являються спроби відійти від розповсюдженої моделі «лихвар-підприємець», завдяки якій суспільна думка негативно сприймала роль єврейського капіталу. Ось, як, наприклад, характеризує М. Гоголь одного із персонажів повісті «Тарас Бульба» Янкеля: «Вечная мысль о залоге, точно червь, обвивает душу жида» [1, 180].

Свідченням намагання запровадити більш цивілізовані форми співробітництва єврейського фінансового капіталу, з одного боку, і українського підприємницького – з іншого, є спроба заснувати у 1894 р. при Київському міському суспільному управлінні Ремісничо-Промисловий банк. Основний капітал банку мав становити 120000 руб, які були пожертвовані у власність міста Лазарем Ізраїльовичем Бродським «для полегшення ремісникам та промисловцям м. Києва можливості користуватися дешевим кредитом і купівлі знярядь їхнього ремесла та промислу» [4, 1]. Діяльність даного банку мала б для міста неабияке значення. Особливо для розвитку ремісничої справи, яка з появою фабрик та заводів почала занепадати. До того ж ремісникам було дуже важко отримати кредит в існуючих на той час банківських установах. Згідно з проектом статуту, Ремісничо-Промисловий банк мав здійснювати тільки операції, спрямовані на підтримку та розвиток промисловості та ремісництва, а саме: проводити облік векселів ремісників і промисловців за їхнім торговельним оборотом; видавати короткострокові позики промисловцям і ремісникам під особисті зобов'язання з поручительством і без нього та під цінні папери; приймання внесків стокових, безстрокових і на поточний рахунок; придбання на кошти банку знярядь ремесла або промислу. Крім того, з прибутків банку передбачалося створити особливий допоміжний капітал для надання київським ремісникам безповоротних допомог [4, 5]. Та, на жаль, через певні обставини дозволу на відкриття такого банку так і не було отримано.

Отже, україно-єврейські соціально-економічні відносини стали важливим чинником процесу розвитку вітчизняного господарства ринкового типу у другій половині XIX – на початку XX ст. При цьому існувало дві форми співпраці: а) між українсько-єврейськими банкірами; б) між єврейським фінансовим та українським промислово-торговельним капіталом.

Розуміння, опанування та використання досвіду співпраці між українськими та єврейськими підприємцями в галузі промисловості та фінансів є особливо цінним для України в умовах сучасних глобальних викликів та економічної кризи, оскільки це дає змогу виявити та застосовувати такий інституційний чинник соціально-економічного розвитку українського багатонаціонального суспільства, як міжнаціональна підприємницька співпраця.

1. *Гоголь Н.В.* Тарас Бульба: В 5-ти т. – М.: АН СССР, 1960. – Т. 2.

2. Отчет Киевского частного коммерческого банка за 1905 год (37-й отчетный год). – К.: Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнарьев и Ко, 1906. – 21 с.

3. Центральний державний історичний архів України. – ф. 442. – оп. 90. – спр. 440.

4. Центральний державний історичний архів України. – ф. 442. – оп. 624. – спр. 437.

5. Центральний державний історичний архів України. – ф. 890. – оп. 1. – спр. 15.

Ю. Петренко*

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЧНИЙ ТА ПРОГНОСТИЧНИЙ ВИМІРИ

Щодо трактування ролі мови у процесі державотворення і самоідентифікації нації існує два основні підходи, які спрощено можна визначити так:

- мова розглядається як могутній фактор консолідації держави і, відповідно, один з ефективних чинників державотворення;

- мова розглядається як побічний продукт політичних, економічних, культурних тощо процесів, їм підпорядкований.

Важливо визначитися зі своїм ставленням до цих підходів і відповідно до цього виробити стратегію мовної політики для використання її потенціалу у справі консолідації української держави.

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

Протягом усієї історії України мовний фактор виступає потужним чинником впливу на перебіг соціокультурних процесів усередині країни та стан її відносин з іншими державами. Це обумовлено тим, що сутність мовної проблеми не локалізується у сфері суто мовних явищ і відносин, а пов'язана із цілим рядом феноменів, які стосуються соціокультурних аспектів буття суспільства. Для визначення свого ставлення до цих проблем необхідно дати відповідь на питання: в яких аспектах і яким чином мова реалізується як фактор консолідації держави та чинник самоідентифікації нації, визначити взаємозв'язок і взаємовплив мови з іншими зрізами суспільного життя (політичним, національним, культурним, регіональним) і відповідно до цього виробити стратегію мовної політики для використання її потенціалу у справі консолідації нації.

Щодо політичного аспекту суспільного життя, необхідно зауважити консолідуючу роль, яку відіграла українська мова на перших етапах створення і становлення незалежної Української держави. Статус української мови як державної було закріплено в Конституції. Відповідно підвищився і її престиж: українська стала мовою державних кабінетів, наукових конференцій, політичних дискурсів.

Проте сподівання на те, що незалежна українська держава в процесі свого становлення виявлятиме максимальну увагу до розвитку й зміцнення позицій української мови, не справдилися. В Україні не були створені умови для формування престижності й соціальної значущості української мови і сьогодні є підстави говорити про деяке послаблення позицій української мови, досягнутих у перші роки незалежності, що стало проблемою не лише мовною, а значною мірою соціальною і навіть державною.

Розпочатий процес «українізації» суспільства, який виправдано чи ні пов'язувався з надіями на поліпшення життя, не переріс у потужну тенденцію, що свідчить про відступ із завойованих на початку 90-х рр. позицій. Надії на те, що під впливом соціально-політичних перетворень громадяни України ставатимуть щораз більш лояльними до своєї державної мови і невдовзі говорити українською стане престижним, справдилися лише незначною мірою.

Мовний фактор важко переоцінити в аспекті формування національної самосвідомості. Людина, яка за національною ознакою не належить до певної соціально-етнічної спільноти, проте перебуває в її культурній сфері, неминуче набуває психологічних і поведінкових рис, які щодалі більше зближують її зі знайденою соціально-етнічною спільністю й водночас відрізняють від родової.

Оскільки найсуттєвішою і найбільш очевидною формою репрезентації культури є мова, саме тому у справі національної ідентифікації й консолідації вона має розглядатися як могутній чинник.

Це добре розуміють в інших країнах. У Франції діє закон про захист французької мови. Це при тому, що ситуацію з французькою мовою не порівняти з Україною, де протягом трьохсот років проводилася жорстка політика русифікації. Згідно з французьким законом, порушенням вважається навіть вживання слова іншомовного походження, якщо для нього є французький відповідник. Порушник має сплатити штраф, інакше йому загрожує шість місяців ув'язнення. При цьому у демократичній Франції не говорять про порушення прав громадян.

Прикладом проведення послідовної політики в культурно-інформаційній сфері можна вважати ситуацію в Канаді. Незважаючи на інтенсивну американську інформаційну експансію, Канаді вдається підтримувати національну ідентичність, у тому числі в культурній площині. Це досягається завдяки наполегливому та послідовному запровадженню комплексу відповідних механізмів як з боку державних, так і бізнесових та громадських структур і організацій. Це стосується податкових і митних режимів, прямого бюджетного фінансування культурно-інформаційних програм, поштових та телекомунікаційних тарифів, що формуються як протекціоністські для канадського культурно-інформаційного продукту.

Найзахищенішою мовою світу є японська. Про це піклується держава, мові якої ніщо не загрожує, там немає іншої державної, ніхто не зазіхає на права останньої. Однак у Японії створено спеціальні державні установи, що дбають про чистоту мови, постійно стежать за мовною ситуацією в країні, складають реєстри нових слів, їхнього вживання. Випускають телевізійні серіали на лінгвістичні теми.

Україна є неоднорідною за національними, культурними, мовними, економічними ознаками. Враховуючи, що значні розбіжності регіонів за багатьма параметрами часто стають причиною відцентрових явищ в українській державі, мовний фактор може і має бути використаний як консолідуючий (культивація сприйняття української мови як єдиної можливої державної мови України). Інакше матимемо принаймні дві ментальності, дві ідеології. Йдеться про те, якою буде Україна, наскільки вдасться сконсолідувати народ у процесі формування української політичної нації.

Сучасний незадовільний стан функціонування української мови як консолідуючого чинника консервується відсутністю державницької концепції мовної політики в Україні.

Таким чином, згадані два підходи до трактування ролі мови у процесі державотворення і консолідації держави перебувають у діалектичній єдності: сиановище і розвиток мови в суспільстві є продуктом політичних, економічних, культурних процесів. Водночас мова є фактором консолідації держави і, відповідно, одним з ефективних чинників державотворення. Подолання негативних тенденцій у сфері мовної політики потребує адекватних кроків у цьому напрямку. Лише усвідомлення на державному рівні важливості мовного питання у формуванні консолідованого суспільства здатне забезпечити позитивні зрушення у цій сфері. Основними характеристиками ефективної парадигми мовної політики в Україні повинні бути визначеність пріоритетів, системність, послідовність та адекватність.

С.П. Плечко*

ГЕНДЕРНА МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ

Гендерний аспект зайнятості населення заслуговує на увагу з усіх точок зору. Як наукова проблема «гендер» стверджувався у дослідженнях науковців з кінця 90-х років ХХ ст. – найскладніших років у соціальних перетвореннях та сферах життя і діяльності. Відомо, що «гендер» – це різниця між статтю, що має соціальне забарвлення згідно з особливостями суспільного розвитку в тій чи іншій країні. При цьому гендерні особливості специфічно проявляються у різних соціальних сферах, особливо у сфері трудових відносин. Соціальні зміни, що відбулися у суспільстві, привели до падіння рівня життя і статусу більшості жінок, а їх трудова дискримінація набула особливих масштабів. Гендерну зайнятість можна виділити як відображення санкціонованого суспільством соціально-економічного статусу особистості у сфері праці.

Предмет гендерної зайнятості – це соціально-трудова статус чоловіків і жінок, його еволюція під впливом змін в умовах життя людей. Її об'єкт – чоловіки та жінки як соціально-демографічна спільнота у сфері праці в суспільстві. Для України у контексті, що розглядається, важлива роль належить державі, яка закладає регуляторні

* к.філос.н., доцент, вчений секретар Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

рамки гендерного розподілу праці. На жаль, держава не приділяє відповідної уваги гендерній політиці. Структура зайнятості населення відображає консерватизм гендерного укладу у соціально-трудових відносинах. Очевидно, що нерівність в економічній сфері починається з нерівності в умовах зайнятості. Чи зможуть жінки залишатися на ринку праці рівноправним партнером залежить від того, чи збережуть вони свої переваги щодо освітнього рівня. Аналіз структури зайнятості населення за цим показником показав, що більш професійно підготовлені жінки. Та прогнози щодо жіночої зайнятості в цілому несприятливі. Економічне зростання, що намічається сьогодні, потребує збільшення кількості чоловічих робочих місць у будівництві, сировинних та обробних галузях. У бюджетних галузях, де в основному зайняті жінки, сукупний попит на послуги зменшується.

Головною причиною високої зайнятості серед жінок є низькі доходи сім'ї, що нижчі за прожитковий мінімум. В умовах нестабільного соціально-економічного розвитку і падіння життєвого рівня більшості населення, трудова зайнятість жінок є основним способом виживання багатьох сімей. Щодо зайнятості чоловіків, то вона пов'язана, передусім, з бажанням зберегти свій соціальний статус (зарплату, професіоналізм, незалежність). Правда ця мотивація, як правило, заважає трудовій мобільності чоловіків. Бажання зберегти професійний статус і високий рівень зарплати при складній ситуації на ринку праці часто заганяє їх у глухий кут. Оскільки відчуття відповідальності за сім'ю у жінок превалює над іншими мотивами, вони погоджуються на будь-яку роботу, а питання статусу і умови праці відходять у них на другий план. У багатьох випадках це пов'язано ще із низькою самооцінкою своєї праці. Тому, на відміну від чоловіків, жінки не часто здатні встановлювати для себе межу в зарплаті та професійному статусі. Основна мета, яку вони реалізують, це необхідність нагодувати сім'ю, а вже потім дбати про кар'єру чи професійний статус. Така позиція жінок у сфері зайнятості посилює їх дискримінацію в оплаті праці. Жінки, старші 35 років, частіше вибирають зайнятість з повним робочим днем. Потрапляючи на ринок праці, вони в основній своїй масі дотримуються активної стратегії трудової поведінки, тоді як для молоді характерна позиція очікування, а часом і пасивна позиція.

Характер та рівень освіти сьогодні, навіть у випадку вищої освіти, не захищає жінку від дискримінації у сфері зайнятості. Залежно від обставин, жінки часто погоджуються на заниження свого професій-

ного і соціального статусу, причому за статистикою це були саме ті, хто мав вищу та середню спеціальну освіту. Жінки, як наймані працівники, більшою мірою страждають від порушення трудового законодавства. Жорстка конкуренція щодо робочих місць (навіть з низькою заробітною платою) примушує багатьох жінок іти у неформальну економіку, а то і у сферу кримінального бізнесу. Подібна «адаптація» для держави і ціна, яку мусять заплатити за неї жінки, непропорційно висока.

Другою розповсюдженою стратегією виживання для жінок в Україні стала роздрібна та гуртова торгівля, форми так званої самодіяльної економічної активності. На жаль, умови роботи в малому бізнесі далекі від нормальних. Дискримінація щодо жінок за останні роки збільшується, а заходи з боку держави відсутні. Ростуть масштаби порушення трудового законодавства і стрімко загострюються демографічні проблеми, які вводять у ранг першочергових завдання регулювання гендерної зайнятості.

За будь-яких змін трудового законодавства потрібно проводити гендерну експертизу питань на державному рівні або силами неурядових жіночих організацій. Поки що з гендерною експертизою як з процедурою погоджуються на словах, а на практиці це залишається лише побажанням, хоча кожний законопроект потребує гендерної експертизи. Навіть внесення змін у податкове законодавство здатне згармонізувати гендерну зайнятість. Невпевненість у завтрашньому дні, невизначеність щодо матеріального забезпечення, тривоги, які пов'язані зі збереженням сім'ї та потреби у добре оплачуваній зайнятості, як своїй, так і чоловіка, ось замкнуте коло проблем.

Варто зазначити, що недооцінка наслідків демографічних проблем може також бути непередбачуваною. Щоб уникнути та застерегти від подібних проблем, потрібно підтримати репродуктивну працю жінок (пов'язану з народженням, вихованням дітей та доглядом за ними), яка, на жаль, не оплачується і не враховується. Проблема залишається тільки особистою справою сімей і жінок. Вигоди і дивіденди, які отримує Україна від репродуктивної праці жінок, розглядаються як належне явище. А основний тягар лягає на плечі жінок, у кращому випадку на українську сім'ю. Мусимо усвідомити несправедливість такого соціального порядку, який, у свою чергу, занижує конкурентоспроможність жінок на ринку праці і в контексті ринкових відносин виглядає невмотивованим.

Поки що тільки деякі країни звернули на це увагу (Канада, Норвегія, Нідерланди), які підготували допоміжні «супутникові рахунки»

для включення кількісних оцінок домашньої жіночої праці в систему національних рахунків і спостереження за вивченням змін у масштабах цієї неоплачуваної роботи. Сьогодні, коли ми маємо значний міграційний потік, визнання ролі репродуктивної праці жінок повинно набути особливого значення. Тому вважається за необхідне спрямованого на те, щоб надати особливого статусу репродуктивній праці жінок.

1. *Берн Ш.* Гендерна психологія. – СПб., 2001.
2. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнського науково-практичного конференції. – К., 2003.
3. Гендерний розвиток в Україні. Реалії і перспективи / За наук. ред. Л.С. Лобанової, Т.С. Ніколаєнко. – К., 2003. – 232 с.
4. *Джейн Ф.Л.* Самоисполняющиеся пророчества: гендер с социальной-психологической точки зрения // Сексология. – СПб.: Питер, 2001. – С. 144–161.
5. Діалоги на межі століть. – К.: Дух і літера, 2003.
6. *Ильшев А.М., Лаврентьева И.В.* Стратегии включения репродуктивного труда в производство // Социс.– 2003.– №3. – С. 58–66.
7. *Киммел М.С.* Гендероване суспільство. – К.: Сфера, 2003.
8. *Клецина И.* Гендерная социализация. – СПб., 1998.
9. *Татарковская И.Н.* Гендерные аспекты стратегии безработных // Социс.– 2000.– №11. – С. 73–83.

І.М. Добржанська*

СУЧАСНЕ ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Досягнення рівності між жінками і чоловіками є однією з передумов забезпечення стабільного розвитку сучасного суспільства на засадах демократії. Україна визнала наявність гендерної дискримінації і взяла зобов'язання дотримання вимог міжнародного співтовариства щодо рівноправності громадян, у тому числі за статевою ознакою. Ці положення містяться у ключових міжнародних та державних документах з прав людини, до яких приєдналася і Україна [1]. Так наприклад, 31 травня 1996 році до участі у програмі проголошеної Конвенції Генеральної Асамблеї ООН, «Про політичні права жінок», приєдналось 108 країн учасниць у тому числі Білорусія, Литва, Молдова, Росія та Україна. У Конвенції зазначається, що договірні сторони, бажаючи здійснити принцип рівності між жінками та

* старший викладач кафедри економічної теорії Чернівецького торгово-економічного інституту

чоловіками, які вказані в статуті ООН, мусять визнати, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною, бути вільно обраним представником і мати право рівного доступу до державної влади своєї країни, а також бажаючи прирівняти, згідно з постановою Статуту ООН і Всесвітньою декларацією прав людини, положення чоловіків та жінок у сфері володіння і користування політичними правами [3].

За більш ніж десятирічний термін після підписання міжнародного договору в Україні напрацьована певна нормативно-правова база, яка заклала перший крок до розвитку гендерної стратегії українських жінок. Ця нормативно-правова база, яка складається із Законів України, Указів Президента та Постанов Кабінету Міністрів, містить інформацію про першочергове необхідне покращення становища сучасних жінок. Найбільш значущими серед них є: Закон України про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків від 08.09.05 № 2866-IV (цей закон є основою гендерно-правової бази прав і можливостей стану у сучасному суспільстві); Закон України про попередження насильства в сім'ї від 15.11.01 № 2789-III (цей закон надає права захисту всіх членів сім'ї, особливо дітей і самотніх жінок).

Також було видано і низку указів Президента України, які мали за мету покращення соціального і правового становища сучасних українських жінок. Зокрема, Указ Президента України про підвищення соціального статусу жінок в Україні від 25.04.01. № 283; Указ Президента України про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків від 26.07.05 № 1135; Указ Президента України про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування 07.02.08 № 109 [5]; Постанови Верховної Ради України: «Декларація про загальну політику України стосовно сім'ї та жінок» від 05.03.99 № 475-XIV; Про рекомендації парламентських слухань «Становище жінки в Україні реалії та перспективи» від 29.06.04 № 1904-IV; Про рекомендації парламентських слухань «Проведення гендерно-правової експертизи» від 12 квітня 2006 № 504; Про рекомендації парламентських слухань «Сучасний та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» 22.03.07 № 817-V також мають сприяти вирішенню гендерного питання у розвитку сучасної держави.

Одним з актуальних на сьогоднішній день документів є Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1834 «Про за-

твердження Державної програми з утвердженням гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» [2]. У ній вказані перспективні напрямки гендерних перетворень у таких сферах: сім'я, робота, освіта, соціально-економічна сфера тощо.

Спільною метою вищезазначених документів є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

1. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень / Канадсько-український фонд кийська школа рівних можливостей. – К., 2004. – 260 с.

2. Основи гендерної політики та паритетної демократії. Рекомендаційні матеріали. – Тернопіль, 2009. – 33 с.

3. Резолюція 649 Генеральної Ассамблеї ООН. Конвенція о политических правах женщин. – 20 декабря 1952 <http://www.memo.ru/PRAWO/wom/521220.htm3>.

4. Сандул И. Женская рота // Корреспондент. – 2007. – №31. – С. 37–40.

5. Укази президента України http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/doccatalog/list?currDir=90950&documentList_stind=1.

Економіко-правові механізми соціального захисту населення

А.В. Кендюхов*

УКРАИНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА: ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЭКОНОМИКИ И МОРАЛИ

Современный экономический кризис, поразивший Украину, закономерно рождает два вопроса – почему он произошел и что делать?

Еще ни одно государство в истории человечества не признавало собственную несостоятельность. Почти всегда причинами различных кризисов назывались какие-нибудь внешние или внутренние «злые» силы. В то же время, необходимо напомнить, что государство – это институт, призванный обеспечивать долгосрочное благополучие общества. Соответственно, обеспечение этого благополучия и должно являться смыслом существования государства, определять его главную цель.

В последней четверти прошлого века произошел важнейший цивилизационный сдвиг: в ряде стран, таких как США, Япония, Северная Корея, интеллектуальный капитал и интеллектуальный творческий труд стали основными факторами производства, вытеснив на второй план материально-вещественный капитал, алгоритмический и репродуктивным типы труда. На смену индустриальной пришла экономика постиндустриальная. Курс на завершение постиндустриализации сегодня держит Европейский Союз, объявивший в ноябре 2008 года о введении так называемых голубых карт для высококвалифицированных специалистов по информационным технологиям, биотехнологиям и созданию новых материалов. Задача – аккумулировать в Евросоюзе мощнейший интеллектуальный капитал и завершить переход к постиндустриальному

* д.е.н., завідувач кафедри економіки та маркетингу Донецького національного технічного університету

обществу. Стремительный прорыв в данном направлении осуществляет и Китай. Государство еще 15 лет назад поставило дерзкую цель – перейти за 30 лет от аграрного общества к информационному. Для достижения этой цели китайское государство разработало и последовательно реализует соответствующую стратегию, успехи которой сегодня видит весь мир.

Мировой экономический кризис, начавшийся в странах постиндустриального мира, имеет катастрофические последствия как раз для стран индустриальных и аграрных, потому что последние осуществляют обслуживающую функцию для постиндустриальных экономик. И если постиндустриальная экономика сокращает потребление – в индустриальных странах автоматически останавливается производство. Причины экономического кризису нужно искать не за рубежом, а прежде всего в том курсе, по которому развивалась экономика Украины с первых лет независимости. Как сказал великий философ Древнего Рима Луций Анней Сенека, у корабля, который не знает куда плыть – нет попутного ветра. Если сравнить нашу страну с кораблем, то государство, как капитан корабля, с первых лет украинской независимости, вместо того, чтобы заботиться о правильности выбранного курса, к сожалению, заботилось, главным образом, о том, чтобы сильнее грести. В то же время, куда плывет этот корабль, никто не знает и до сих пор. Государство на сегодняшний день не может дать обществу ответ на вопрос, какой будет экономика Украины через 25–30 лет, каково будет качество жизни украинцев?

И вчера, и сегодня у государства как единой системы институтов власти нет четкой, количественно выраженной и конкретно обозначенной во времени долгосрочной цели социально-экономического развития страны. С момента приобретения Украиной независимости мы можем наблюдать только тактические цели института Президента, Кабинета Министров, Верховной Рады, которые носят, во многом, личностный характер и в симбиозе проявляют себя как лебедь, рак и щука в известной басне Крылова.

Обеспечение долгосрочного благополучия украинского общества возможно только в одном случае – если украинская экономика достигнет высокой устойчивой конкурентоспособности в условиях глобальной межстрановой конкуренции. Есть факт, который теоретически обоснован и доказан практикой, – в ближайшее 100 лет только те экономики будут конкурентоспособны, в основе которых лежит не денежный и материально-вещественный капи-

тал, а интеллектуальный ресурс! С первых лет украинской независимости государство должно было заботиться об изменении структуры экономики, направлять инвестиции в интеллектуальный капитал, нацеливаться на постиндустриальный прорыв. Вместо этого оно поддерживало всеми силами индустриальный бизнес.

Чуть более пятидесяти лет назад разрушенная ядерными бомбардировками Япония и полностью лежащая в руинах Германия дали миру пример экономического чуда, когда в течение каких-то десяти лет из разрушенных деморализованных стран они превратились в сильнейшие экономики мира. Да, это чудо было сделано при помощи крупных зарубежных инвестиций, но возможно ли повторение такого чуда в сегодняшней Украине, которую не сотрясали ни войны, ни какие-либо другие катастрофы?

Основных причин экономического чуда в послевоенных Германии и Японии можно выделить три:

- 1) крупная зарубежная финансовая помощь;
- 2) направление этой помощи в передовые по тем меркам производства, в формирование экономики нового индустриального типа;
- 3) и главное – финансовая помощь не была разворована!

Украина с первых лет независимости тоже получила более сотни миллиардов долларов финансовой помощи из-за рубежа. Но на эти деньги никаких передовых производств так построено и не было. И денег тоже не стало. Структура экономики как была морально-устаревшей, так еще более морально-устаревшей и осталась. В то же время госчиновниками и их родственниками на их скромные доходы были построены скромные домики дворцовой архитектуры и куплены скромные дачки в садовых товариществах Монако и Мальдивских островов. В отличие от Японии и Германии, Украина на сегодняшний день готова поглотить инвестиции любых масштабов без какого-либо сдвига в структуре экономики. И всему виной именно моральный аспект – зачем что-то строить для будущих поколений виртуального украинского народа, который достаточно активно вымирает, когда есть возможность сравнительно законно перенаправить эти деньги для создания светлого будущего своих собственных детей, детей их детей и внуков их внуков?

Однако, если постиндустриальная интеллектуальная экономика в Украине не будет создана в течение ближайших 25–30 лет, то единственное реальное будущее Украины – территория для размещения вредных производств с дешевой рабочей силой. Индуст-

риально-аграрная экономика всегда будет находиться в рабской зависимости от постиндустриальных стран и не сможет существовать без периодических кредитных вливаний из-за рубежа. Украина как независимая страна будет всего лишь иллюзией.

Основными мерами должны быть:

1. Разработка и реализация государственной стратегии по форсированному формированию в Украине постиндустриальной экономики, для чего необходимо обеспечить стремительный рост интеллектуального капитала и развитие интеллектуального труда как основных факторов производства.

2. Прямое государственное инвестирование в создание новых высокотехнологичных предприятий, научных центров по разработке передовых технологий в трех направлениях: информационные технологии, биотехнологии и создание новых материалов.

3. Значительные ресурсы общества должны быть направлены на радикальное качественное изменение системы образования. Стратегическая цель – подготовка лучших в мире специалистов по наиболее перспективным интеллектуальным профессиям.

4. Массовое создание точек роста высокотехнологичных наукоемких производств, создаваемых зарубежными инвесторами за счет формирования максимально благоприятных условий для их размещения в Украине.

5. Тотальная борьба с коррупцией в органах государственной власти. Обязательное декларирование доходов и расходов всеми государственными чиновниками и членами их семей. Ликвидация теневого сектора экономики. Немедленная и полная национализация имущества предприятий, уклоняющихся от налогов или работающих в тени.

6. Дебюрократизация всей системы государственного управления за счет введения четких критериев работы государственных служб и сокращения их численности.

Но для того, чтобы эти меры были задействованы, государство должно прежде преодолеть свой собственный кризис – моральное разложение и интеллектуальную несостоятельность.

М.П. Александров*

ДО ПИТАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

На сучасному етапі в умовах макроекономічної нестабільності в Україні вкрай важливим і необхідним є симбіоз і гнучке поєднання ринкового та державного регулювання економіки. І це має стати одним із головних пріоритетів економічної політики. Причому слід зазначити, що абсолютизація та гіперболізація як ринкового, так і державного компонента в економічній системі рано чи пізно призведуть до занепаду держави. Мистецтво економічної політики і полягає саме у гнучкому та несуперечливому поєднанні ринкових та державних механізмів регулювання. Разом з тим, їх структура та питома вага не є постійними. Вони дуже динамічні і можуть змінюватися під впливом економічних, політичних, соціальних, міжнародних, екологічних, ментальних та інших факторів. На одному етапі більшою мірою можуть використовуватися державні механізми регулювання, а на іншому – ринкові. Для країн, які стали на шлях трансформаційних змін від директивної економіки до змішаної, дуже важливим є врахування саме ментальних факторів, які можуть ефективно здійснюватись тільки завдяки формуванню відповідної суспільної свідомості.

На жаль, Україна приступила до трансформаційних змін, не маючи власної концепції регулювання економіки в нових умовах, а покладалася на неоліберальну модель в її революційно-радикальному варіанті, базовими принципами якої є звуження економічних функцій держави і практичне усунення її з економіки, прискорена приватизація в інтересах кланово-олігархічних і регіональних «еліт», сліпе виконання рекомендацій МВФ, ставка на зовнішні запозичення як головний інструмент політики економічного зростання, особливо за 2006–2008 роки. Фактично це означало швидке руйнування основ національної економіки та пристосування її «до потреб західної експансії», причому зумовило «не європейську, а латиноамериканську модель ринкової економіки» за відсутності адекватних змін у масовій і насамперед політичній свідомості, достатніх демократичних перетворень та ефективного інституційного середовища.

* к.е.н., доцент кафедри гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв

Навіть у країнах зі сталими ринковими відносинами ринок неодноразово демонстрував, що він не є бездоганим механізмом регулювання економічної дійсності з огляду на ряд причин, на аналізі яких ми зупинимосся нижче. Разом з тим він має низку переваг, які дають підстави твердити, перефразувавши відоме твердження, що людство за час свого існування не спромоглося винайти нічого кращого. До таких переваг багато економістів відносять той зв'язок, який виникає між зусиллями, затраченими суб'єктами ринку для реалізації своїх цілей, та одержаним від них результатом. Такий зв'язок стимулює учасників ринкових відносин до пошуку нових засобів і способів задоволення суспільних потреб з метою одержання за це відповідної винагороди. Ще однією перевагою ринку слід вважати прямий зв'язок між зобов'язаннями, узятими суб'єктом ринку та його матеріальною відповідальністю за їх виконання. Саме наявність приватної ініціативи суб'єкта ринку, зорієнтованої на досягнення ним власної вигоди через задоволення певних суспільних потреб, перебування підприємця у стані конкуренції за визнання суспільної корисності своїх товарів і послуг, також матеріальна відповідальність цього суб'єкта за свої зобов'язання стають необхідними умовами для потенційного виникнення позитивних явищ у господарському житті суспільства. Інакше кажучи, названі переваги ринку стають рушійними силами його еволюції. На жаль, господарський механізм, побудований на адміністративних методах управління, не має цих переваг.

Набутий досвід ринкових перетворень доводить, що державна участь потрібна там і тоді, де і коли ринковий механізм неспроможний на належному рівні розв'язати проблеми суспільного відтворення, зокрема:

- ринок нездатний протистояти монополістичним тенденціям, які обмежують вільну конкуренцію;
- ринок незацікавлений у виробництві суспільних благ (товар і послуг), неконкурентних і непривабливих для приватного власника;
- ринковий механізм є непридатним для запобігання забрудненню навколишнього середовища, для контролю за виробництвом екологічно чистих товарів;
- ринок не в змозі забезпечувати соціальні гарантії, нейтралізувати надмірну диференціацію в розподілі ресурсів і доходів;
- ринковий механізм породжує неповну і недосконалу інформацію, яка підриває здатність суб'єктів ринкових відносин до прийняття оптимальних рішень.

В економіці, яка перебуває на етапі кризи, роль держави об'єктивно має бути вищою, оскільки ринковий механізм саморегулювання ще не повністю сформувався і ще не здатний належним чином підтримувати макроекономічну рівновагу. Отже, такий стан економічної системи і суперечності, закладені в ринковій системі, потребують взаємодії держави та ринку. Тому основним завданням держави є пошук шляхів і способів нейтралізації суперечностей ринку та досягнення макроекономічної стабільності. У цьому ракурсі бажано спрямовувати свої зусилля на проведення стимулювальної політики у сфері фіскальної, монетарної діяльності, політики доходів і зовнішньоекономічних зв'язків.

М.І. Арич*

АНАЛІЗ ІНФЛЯЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Інфляція є одним з найтяжчих проявів макроекономічної нестабільності. Особливо негативно вона повідбивається на всіх сторонах соціально-економічного життя в Україні, що є порушенням процесу суспільного відтворення внаслідок перенасичення сфери обігу грошовими знаками понад реальні потреби господарського комплексу та їх знецінення.

У сучасних українських джерелах різні аспекти дослідження процесів інфляції і гіперінфляції в Україні висвітлені в наукових працях А. Амосова, А.Ю. Давидова, С. Кравченка, С. Теленика, С.І. Лушина, В.І. Маневича, В.Л. Перламутрова, О.М. Мірошника, А. Овода, В. Пинзеника, Г. Римара, Ю. Сколотяного, О. Петрика та ін. [6].

Метою даної роботи є аналіз інфляційних процесів в Україні: дослідження впливу світової економічної кризи; вивчення ситуації в державі; визначення інфляційних факторів; пошук шляхів вирішення існуючих проблем [1].

Суть інфляції полягає в тому, що національна валюта знецінюється щодо товарів, послуг та іноземної валюти, які зберігають стабільність купівельної спроможності.

Нині економіка України перебуває в стані кризи і це не може не позначатися на грошово-кредитній сфері, яка є частиною економіки та опосередковує рух товарів і послуг у ній. Якщо у світовій еко-

* студент Буковинської державної фінансової академії

номіці кризові явища первісно зародилися у фінансовій сфері і лише потім знайшли відображення в діяльності реального сектору економіки, то в Україні все було з точністю до навпаки [3].

Проведення економічної політики на засадах соціального попуплізму, зволікання з проведенням необхідних структурних реформ в економіці, консервація неефективної податкової системи, нерозважлива бюджетна політика – ось основні причини формування макроекономічних дисбалансів і накопичення кризового потенціалу.

Якщо розглянути динаміку інфляційних процесів з періоду утвердження незалежної України, то результати будуть такими.

У 1991–1995 рр. спостерігалася гіперінфляція, яка призвела до значного поширення бартерних відносин та американського долара як засобу розрахунку на всіх рівнях. Якщо за цей час найвищого рівня інфляція досягла у 1993 р. (10256%), а найнижчого у 1995 р. (281,7%), то з моменту введення нової національної грошової одиниці – гривні – ситуація досить відчутно змінилася. Але, незважаючи на це, світова криза та внутрішня нестабільність сприяли зростанню індексу цін аж до 122,3% у 2008 році. Ціни на м'ясні продукти, олію, овочі, що разом становлять 26,2% споживчого кошика, за останній рік зросли в середньому на 68,7% [3].

Зростання індексу цін виробників також різко прискорилося: з 20,4% у серпні 2007 р. до 37,5% у квітні 2008 року. Серед цін виробників зростали ціни на енергоносії – на 45% для сировини і на 69% для продуктів переробки; на продукцію металургії, де ціни на руду зросли на 89%, а на готовий продукт на 53% [6].

Зростання рівня інфляції в Україні викликано не лише внутрішніми, а й зовнішніми чинниками. Насамперед це імпорт загальносвітової інфляції, темпи якої прискорились з моменту початку світової фінансової кризи. На даному етапі розвитку світової економіки розвиток інфляції спричинений двома основними причинами – знеціненням американського долара та підвищенням вартості енергоносіїв і продуктів харчування.

З метою уповільнення темпів розвитку інфляції в сучасній економіці України доцільно здійснити такі дії:

1. Перейти до активної грошово-кредитної політики.
2. Забезпечити максимальне наближення до прогнозних орієнтирів обмінного курсу, визначених Основними засадами грошово-кредитної політики на 2009 рік.

3. Нормативно обмежити споживче кредитування.

4. Впровадити з метою стимулювання заощаджень нові депозитні інструменти із відсотковими ставками, прив'язаними до фактичного індексу інфляції.

5. При внесенні змін до державного бюджету на 2009 рік:

- мінімізувати розмір бюджетного дефіциту [4];
- привести соціальні видатки у відповідність із реальними фінансовими можливостями держави і здоровим глуздом;
- скоротити бюджетні витрати, які мають непродуктивний характер;
- спрямувати додаткові бюджетні ресурси на державну підтримку тих сфер діяльності і галузей, які безпосередньо наповнюють споживчий ринок [2].

7. У рамках норм і правил СОТ вжити заходів щодо посилення захисту внутрішнього ринку з метою уникнення дефіциту окремих товарів.

8. Вжити заходів із протидії зловживання монополієм становителем [5].

Криза є найскладнішою та найсуперечливішою фазою економічного циклу. З нею, з одного боку, пов'язані руйнівні сили, з іншого – вона виконує творчу функцію.

Розглянуті у роботі фактори інфляції свідчать про всебічну її чутливість, і лише стабільність у кожній із сфер економіки (як національної, так і світової) сприятиме зупинці інфляційних процесів в Україні.

Інфляційний процес в Україні є досить нестабільним і відповідно до створених умов має порівняно великий потенціал до розвитку. Тому актуальним і до кінця невивченим залишається питання дослідження розвитку інфляції в сучасній економіці України.

1. Данилишин Б. Тенденції на споживчому ринку змінюються на краще // Урядовий кур'єр.– 2009.– №73. – С. 10.

2. Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua.

3. Литвицький В. Дивергенція трендів // Вісник Національного банку України.– 2009.– №1. – С. 3–5.

4. Міністерство економіки України // www.me.gov.ua.

5. Міністерство фінансів України // www.minfin.gov.ua.

6. Шаповалов А. Національний банк України діяв і діятиме адекватно загально-економічній ситуації // Вісник Національного банку України.– 2009.– №3. – С. 10.

Ю.М. Кулинич*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИХОДУ З ГЛОБАЛЬНОЇ СВІТОВОЇ КРИЗИ

Досягнення державою головної мети – стійкого економічного зростання та забезпечення рівня належної соціальної справедливості – можливе лише за умови формування в країні ефективної податкової політики, створення надійної фінансової бази, забезпечення стабільного, вчасного та повного надходження платежів до бюджетів усіх рівнів.

На цей час в Україні діє податкова система, яка за своїм складом та структурою подібна до податкових систем розвинутих європейських країн.

Проте на відміну від країн Європейського Співтовариства податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання.

Проблеми реформування податкової системи України у своїх працях досліджували вітчизняні фахівці П. Гега, В. Федосова, В. Федоров, В. Опарін, Ю. Козак, Т. Савченко, А. Ластовецький.

Метою даної роботи є визначення основних проблем функціонування податкової системи України та вироблення практичних рекомендацій щодо перегляду наявної податкової сфери України.

Існуюча податкова система України характеризується такими негативними рисами:

1) податковій системі України притаманна фіскальна спрямованість;

2) витрати на адміністрування окремих податків є більшими порівняно з доходами бюджету, що формується за рахунок їх справляння [2];

3) велика кількість нормативно-правових актів і колізійність законів та підзаконних актів, які регулюють податкові відносини (станом на кінець 2005 р. налічується близько 500 нормативних документів, пов'язаних з оподаткуванням);

* студент Буковинської державної фінансової академії

4) наявність законів, які належать до інших галузей права, але регулюють податкові відносини [3].

Зазначені вище недоліки призвели до таких проблем системно-го характеру у податковій системі, як:

1) податкова заборгованість платників перед бюджетом і державними цільовими фондами;

2) широкомасштабне ухилення від оподаткування;

3) бюджетна заборгованість з відшкодування податку на додану вартість;

4) нерівномірне податкове навантаження, внаслідок чого найбільше податкове навантаження покладено на законослухняних платників, позбавлених податкових пільг [2].

Щодо конкретних завдань податкової реформи, то варто насамперед звернути увагу на такі практичні рекомендації.

Удосконалення податку на додану вартість має здійснюватися за допомогою диференціації його ставок у розрізі окремих товарних груп. Слід скасувати оподаткування за нульовою ставкою. При цьому доцільно диференціювати ставки податку на додану вартість між окремими групами товарів залежно від їхньої соціальної значимості, як це робиться в інших країнах (наприклад, у Франції) [1, 22].

Також необхідно відмінити оподаткування доходів фізичних осіб від операцій з майном. Натомість слід запровадити податок на майно, що передбачатиме оподаткування нерухомості.

Для підвищення ефективності роботи фондів соціального страхування необхідно запровадити єдиний соціальний податок як консолідований страховий податок.

Крім того, потрібно ліквідувати колізії, що існують між законами та підзаконними нормативно-правовими актами, які іноді видаються всупереч змісту законів, або на ускладнення їх виконання встановлюють додаткові приписи, інструкції, роз'яснення, узгодження тощо [4, 134].

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що у результаті здійснення податкової реформи в Україні має бути створена податкова система з базовими положеннями. Податковий кодекс України буде єдиним нормативним документом, який регулюватиме відносини з приводу сплати податків. Він міститиме чіткі визначення всіх елементів податків і зборів, встановлюватиме права та обов'язки платників податків і податкових органів. Простота та зрозумілість норм (порівняно з чинним законодавством) дозволить уникнути по-

двійного тлумачення норм, протиріч та непорозумінь при застосуванні Податкового кодексу України на практиці. Це, з одного боку, полегшить становище платників податків, а з іншого – призведе до чіткого виконання податковими органами своїх контролюючих функцій.

1. *Безкрєвна А.В.* Перспективи розвитку податкової системи: зарубіжний досвід // Формування ринкових відносин в Україні.– 2008.– №1. – С. 21–27.

2. Реформування податкової системи України <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2815>.

3. Реформування податкової системи України як спосіб вирішення податкових колізій <http://www.minjust.gov.ua/0/6905>.

4. *Шур О.В.* Реформування податкової системи України: проблеми та перспективи // Економіка і регіон.– 2008.– №3. – С. 133–136.

Г.О. Дичковська*

ВЛАСНІСТЬ ЯК РЕСУРС ОСОБИСТІСНОГО ТА КОЛЕКТИВНОГО ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЇ

Тема власності – предмет диспутів і аналітичних розвідок не лише в ліберальній та соціалістичній ідеології, вона виявляється актуальною і для релігійних міркувань, і для моральної філософії, і для повсякдення. Очевидно, що така зацікавленість не випадкова – власність дуже близька до поняття «моє», що закономірно переходить в Я. Власність нерідко трактується як благо [1]. Суть цього блага – забезпечувати життя і щастя Я, саме тому воно є своєрідною «тотожністю Я».

Широковідома праця Еріха Фромма «Мати чи бути», по-суті, присвячена проблемі руйнування тотожності Я – МОЄ, необхідності та можливості формування Я-буття, яке не детермінується Я-володінням [2]. Залежність фізичного буття людини від матеріальних факторів, насамперед від їжі та житла, ставить їх у розряд першочергових потреб. Тобто тотожність Я – Моє формується через доволі жорсткі фізіологічні запити, а тому є однією із базових формотворчих першопричин смислу і спрямування людського буття. Фактично власність – інструмент життєзабезпечення індивіда, джерело його

* к.філос.н., доцент, викладач кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника

впевненості в можливість комфортно продовжувати власне буття, тому вона має таке надзвичайне значення в нашому житті.

Я можу бути (Я-Є) тоді, коли **маю** засоби для існування, насамперед простір і спожиток (землю/житло і їжу). Примітивні (хоч і базові) первісні показники не змінилися і до сьогодні, хоч конвертувалися в гроші, дорожчості, право власності, засоби виробництва тощо.

Прагнення до власності, до збагачення – **прагматична складова інстинкту самозбереження**. Всі моральні міркування супроти власності – різновид обмеження егоїстичного зростання, намагання звужити і локалізувати славнозвісну (за Шопенгауером) спрагу до життя, волю до поглинання матерії – це зусилля локалізації безмірного самолюбства, що переростає в деспотію, та водночас намагання надати змогу всьому соціуму здобути такий необхідний ресурс власного життєзабезпечення.

Звідси випливає закономірний висновок, що проблема власності – одна з ключових в організації суспільних відносин. Лібералізм і соціалізм, по-різному вирішуючи проблему власності, насправді намагаються розсудити одне й те ж запитання: як забезпечити людині можливість постійного ресурсозабезпечення, постійного джерела життя.

Паскаль твердить, що «природа тиранії – в бажанні влади над усім світом і поза межами своєї власної сфери» [3]. Це підказує нам, що **безмірне бажання накопичення власності** – всього лиш **інструмент** такої ж **безмірної влади над усім світом**. Тобто власність має своєрідну амбівалентність, позитивно-негативну бінарність. З одного боку, вона є джерелом ресурсозабезпечення і буття Я (саме в такому аспекті її розглядає, як правило, лібералізм), з іншого – вона джерело тиранії, визиску, експлуатації, деградації суспільства та особистості (на цьому наголошує соціалізм).

Обидві структури містять суттєву частину **істотного**, і помилка їхня виявляється там, де вони **інструмент** (власність) намагаються зробити детермінантою суспільних відносин.

Звичайно, моральність людської істоти видається надто ефемерною (духовною, ідеальною, нереальною) супроти жорстких вимог фізичного буття. Водночас інструмент є більш осяжний, предметний, вимірюваний і саме тому виглядає детермінантним. Між тим суть моральних вимог можна звести до ідеї надання можливості буття іншому: фізичного буття, економічного буття (власність) та буття блага (вічності) і відповідальності (творення власної реальності).

Ідея соціальної справедливості, простіше кажучи, справедливо-го розподілу багатства і власності завжди буде актуальною, тому що вона зачіпає саму можливість фізичного буття в цьому матеріальному світі. Той, хто не полінується взяти до рук томик Марксового «Капіталу» та хоча б поверхово його переглянути, побачить, що суттєву частину тексту складає співчуття до скривджених і знедолених та протест супроти соціальної несправедливості і «нелюдів-визискувачів». У «Капіталі» неодноразово зустрічаються описи жадливих умов життя та праці робітників, в тому числі дітей, які від 6-річного віку вимушені важко працювати, щоб заробити собі на їжу. Це та струна, яка звучить в соціалізмі і досі та формує ту його привабливість, що орієнтована на ідеї соціальної справедливості. Що цікаво, жадливі умови рабської роботи дітей на англійських фабриках були скасовані британським парламентом на вимогу підприємців-віруючих протестантів, які з трудової етики вичленували не споживацьку, а моральну, самообмежувальну складову!

Феномен ідеї соціальної справедливості вперше з'явився аж ніяк не в марксизмі. Як відомо, один із смертних гріхів, записаних ще в Старому заповіті – невплата заробітної плати. Перші соціалістичні утопісти були монахами або релігійними діячами. Найважливіші парадигми, використані пізніше в комуністичних концепціях, склалися ще в дохристиянський період. Ще в античній Греції та Римі існувала легенда про «золотий вік», при якому не було нерівності, експлуатації та власності. Загальновідомою є концепція утопічної держави Платона, побудована на критиці приватної власності, повної керуваності суспільства і «розподільчій справедливості».

У цивілізаційному процесі творення «суспільства справедливості» стосовно феномену власності сформувалося кілька взаємосуперечних тенденцій, які, функціонуючи паралельно, створюють певну ситуацію безглуздя.

Заперечення власності і її повне усупільнення призводить до залежності людини від суспільства, а частіше – від інституту розподілу. Негативи цього процесу ми мали змогу спостерігати в господарстві СРСР. Глорифікація та ідолізація власності робить можливим монополізацію ресурсу і знову узалежнення людей від джерела життєзабезпечення, що характерно для діяльності транснаціональних монополій, які задля прибутку часто ігнорують будь-які моральні норми. Намагаючись позбутися експлуатації, не слід звинувачувати власність, а варто усвідомити, що визиск є нічим іншим як

морально-етичною категорією обману і використанням людини у сфері економічного життя. І саме тут корінь проблеми.

1. Имущество // Википедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/Имущество>.
2. Фромм Э. Иметь или быть. Величие и ограниченность теории Фрейда / Пер. с англ. Н. Войсунской, И. Каменкович, Е. Комаровой, Е. Рудневой, В. Сидоровой, Е. Феединой, М. Хорькова. – М.: Издательство АСТ, 2000. – 448 с.
3. Paskal B. The Pensees / Trans. J.M. Cohen. Harmondworth, England, 1961. – P. 96 (244). // Цит. За Волцер Майкл. Складна рівність // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 90б.

В.С. Білоус*

АНТИКРИЗОВА СИНЕРГІЯ В УКРАЇНІ

Вивчення і аналіз кризової ситуації в Україні переконливо показує, що в нашій країні в усіх галузях життєдіяльності практично не використовується синергетична теорія і методологія запобігання, управління та розв'язання кризових явищ і процесів.

У той же час в інших країнах, наприклад, у Швеції, синергетична методологія антикризових заходів активно, грамотно й ефективно використовувалася в 80–90-х роках ХХ століття. Особливо ефективно вона використовується в умовах сучасної глобальної кризи. Провідний експерт у справах роботодавців проекту «Діалог на ринку праці в Україні» Йоран Труген в статті «Антикризова синергія», або «Про шведську індустріальну угоду», що надрукована в українському журналі «Роботодавець» від 01.09.2008, зазначає: «З середини 80-х років минулого століття ринок праці Швеції потерпав від надто швидких темпів зростання номінальної зарплати. Завдяки цьому компанії втрачали конкурентоспроможність, а працівники – з огляду на інфляцію – не могли розраховувати на підвищення реальної зарплати. Разом з іншими чинниками ці події спричинили кризу в економіці, яка мала ті ж ознаки, що й криза нинішня. В результаті було ліквідовано понад 300 тис. робочих місць – істотна частина робочої сили у промисловості Швеції».

Все це було обумовлено необхідністю активного використання синергетичної, самоорганізаційної методології в управлінні і розв'язанні кризи того часу та упередження кризи в сучасних умовах. То-

* к.і.н., професор кафедри соціології і політології Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

ді, за домовленістю між роботодавцями і робітниками було на певний час скорочено або обмежено зарплату, що скоротило інфляцію.

Соціальні партнери (перш за все роботодавці) України вивчали досвід Швеції і витратили багато зусиль і часу, щоб із дворічною затримкою підписати «Генеральну угоду на 2008–2009 рр.» Але не минуло і 9 місяців з моменту її підписання, як стало зрозумілим: значна частина положень Генугоди не виконується (передусім урядовою стороною і частково за рахунок «отаманських» амбіцій окремих лідерів сторони роботодавців). Отже, цей документ потрібно укладати на дещо інших засадах [3, 5].

Такими (іншими) засадами мусять бути закони і принципи енергетики, насамперед основний закон енергетики. Цей закон вимагає, по-перше, об'єктивного ви-значення потреб та інтересів, здібностей і можливостей кожним суб'єктом будь-якої соціально-економічної угоди і повної відповідальності своїх власних потреб та інтересів своїм здібностям і можливостям; по-друге, правильного розуміння потреб та інтересів, здібностей і можливостей усіх партнерів; по-третє, повного взаєморозуміння та ефективної взаємодії і взаємодопомоги в реалізації потреб та інтересів, по-четверте, персональної і колективної відповідальності партнерів.

На жаль, керівництво самоорганізованих структур (кооперативів, кластерів, корпорацій, фірм тощо) і організованих структур (державних заходів) вкрай недостатньо знає синергетику як новітню постнеокласичну парадигму розвитку і пізнання природи та суспільства, через що майже не використовують її закони і принципи.

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки :

- по-перше, керівники самоорганізованих і організованих структур українського суспільства мусять глибоко і всебічно вивчити синергетичну методологію і навчитися ефективно її використовувати в будь-якій ситуації, а також поступово піднімати синергетичну освіту всіх робітників;

- по-друге, безперервно вдосконалювати громадянське суспільство, реально створити ефективно діючу кооперативно-кластерну систему самоорганізації та самоуправління в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства;

- по-третє, наполегливо розвивати та удосконалювати дійсно правову, соціальну державу у нерозривному зв'язку з розвитком громадянського суспільства;

- по-четверте, безперервно вивчати, аналізувати і застосовувати досвід використання енергетичної методології самоорганізації та самоуправління в передових країнах світу, насамперед Швеції, Японії та інших країн.

Таким чином, антикризова синергія мусить стати провідною, ефективно діючою методологією управління і самоуправління кризовими ситуаціями, упередження та розв'язання будь-яких кризових явищ і процесів.

1. Білоус В.С. Синергетика і самоорганізація в економічній діяльності. – К.: КНЕУ, 2007.

2. Воронов А. Кластери – нова форма самоорганізації в умовах конкуренції // Маркетинг.– 2002.– №5. – С. 37–43.

3. Турген Йоран. Антикризова синергія // Роботодавець.– 1.09.2008. – С. 5–7.

А.В. Миронюк*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

В умовах сучасної світової економічної кризи одним із важливих аспектів регіональної політики України та її інтеграційних процесів є розвиток транскордонного співробітництва, яке необхідне для реалізації національного інтересу. Воно надає можливості залучати інвестиції та сучасні технології, створювати нові робочі місця і полегшувати культурний обмін. Відносини нашої держави із закордонними партнерами сприяють формуванню низки ініціатив, які вирішують економічні, гуманітарні, соціальні проблеми.

Участь України у світовій системі господарювання вимагає серйозних досліджень інтеграційних процесів, вибору відповідних шляхів і форм співпраці, у тому числі й на регіональному рівні. Транскордонна співпраця як особлива сфера зовнішньоекономічної діяльності прикордонних територій відіграє важливу роль у міжнародних економічних відносинах. Саме в умовах сучасної системної кризи вона може стати рушійною силою у подолання її наслідків. Дослідженням даного питання займаються такі вітчизняні науковці: В. Цеханович, Ю. Рубен, В. Будкін, Т. Терещенко, І. Нагорна, Н. Мікула.

* студентка Буковинської державної фінансової академії

Метою даної роботи є відстеження основних проблем транскордонного співробітництва України в умовах сучасної економічної кризи та вироблення основної стратегії його ефективного розвитку.

Сьогодні під транскордонною співпрацею розуміється співпраця в різних сферах діяльності (економіка, освіта, культура, екологія тощо) у межах двох або більше держав, які мають спільний кордон. Це будь-які узгоджені дії, спрямовані на посилення й заохочення відносин між сусідніми територіальними співтовариствами і властями, що знаходяться під юрисдикцією двох або більше договірних сторін. Транскордонне співробітництво сприяє соціально-економічному, культурному розвитку прикордонних регіонів, зміцненню їх політичної стабільності, поглибленню добросусідських відносин між державами [1, 57].

В основі формування державної регіональної політики у сфері транскордонного співробітництва має бути підхід, спрямований на посилення ролі регіонів в активізації інтеграційних процесів України, підвищення їх конкурентоспроможності, що, в кінцевому підсумку, зміцнює економічний потенціал держави.

Україна має значні можливості для розвитку транскордонного співробітництва як одного з напрямків реалізації євроінтеграційних прагнень, що пояснюється унікальним геополітичним розташуванням країни. Україна має ряд стратегічних характеристик, серед яких розвинений транзитний потенціал. Її територією проходить велика кількість транспортних комунікацій, що надає можливість брати участь у міжнародних проектах з транспортування різних видів сировини та іншої продукції [2].

Однак активний розвиток транскордонного співробітництва України з сусідніми державами в умовах сучасної кризи гальмується внаслідок дії таких чинників:

1. Відсутня єдина науково обґрунтована концепція транскордонної співпраці, яка б пропонувала методологічні підходи до розвитку процесів з урахуванням не лише окремого прикордонного регіону, а й загальнонаціональних інтересів.

2. Недостатня активність суб'єктів. У 2008 р. від регіонів отримано 22 проекти, замовниками яких є лише 4 облдержадміністрації, хоча потенційними учасниками транскордонного співробітництва є 16 прикордонних регіонів [3, 94].

3. Низький рівень залучення організацій громадянського суспільства до діяльності та реалізації цілей єврорегіонів як особливої форми транскордонної співпраці між територіальними громадами

або місцевими органами влади прикордонних районів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямованої на координацію зусиль і здійснення ними узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права [4, 227].

4. Незначна частка економічних проектів серед реалізованих транскордонних, які переважно мають політичну або культурну спрямованість.

5. Неадекватність повноважень місцевих органів влади завданням активізації транскордонного співробітництва.

6. Недосконалість системи моніторингу й оцінки вже реалізованих транскордонних проектів, що ускладнює їх відбір на отримання фінансування.

7. Відсутність достатніх фінансових ресурсів для їх розробки і подальшого вироблення конкретних проектних пропозицій.

8. Неузгодженість механізмів одночасного співфінансування транскордонних проектів за рахунок коштів програм ЄС, національних і регіональних бюджетних асигнувань та позабюджетних джерел [2; 3, 94].

Все вищезазначене підтверджує необхідність розробки науково обґрунтованої концепції розвитку прикордонних територій – транскордонного регіону, яка б базувалась на відповідних регіональних стратегіях розвитку, враховувала загальноєвропейські та національні пріоритети. Це основний напрямок ефективного розвитку транскордонної співпраці в Україні.

Отже, транскордонне співробітництво є частиною загальної взаємодії прикордонних територій в усіх сферах суспільного життя і фундаментальним компонентом такої взаємодії. У недалекому майбутньому воно відіграватиме провідну роль як чинник виходу з економічної кризи та подальшого процесу євроінтеграції України. Його використання сприятиме створенню умов для інвестиційної привабливості нашої держави та формуванню сприятливого іміджу її регіонів на міжнародній арені.

1. Будкін В. Сутнісні характеристики та форми транскордонного економічного співробітництва // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 52–63.

2. Нагорна І. Транскордонне співробітництво як напрямок євроінтеграційних процесів в Україні <http://www.library.oridu.odessa.ua/library.exe?e=>.

3. Транскордонне економічне співробітництво // Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю.Г. Рубена. – К.: НІСД, 2008. – С. 94–96.

4. Цехановіч В. Євро регіони як форма транскордонної співпраці // Держава та регіони. – 2008. – №6. – С. 226–229.

Т.О. Ковальська*

ПРИВАТНА ЧИ ДЕРЖАВНА ВЛАСНІСТЬ ПАСАЖИРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ КРИЗИ

Стабільна робота усіх видів транспорту є невід'ємною умовою нормального функціонування економіки України. Тим часом в останні роки становище в транспортно-дорожньому комплексі країни значно погіршилося. Незадовільно вирішуються питання технічних інновацій і технологічної модернізації, не забезпечуються мінімальні соціальні умови працівників галузі, не повною мірою використовуються потенціальні можливості транспортно-дорожнього комплексу з розвитку експорту транспортних послуг.

Специфіка столиці України полягає в тому, що у складі комунальної власності Києва є те, чого не мають інші столиці, навіть розвинених країн. Наприклад, у Празі немає тролейбусів, таксобусів, перевезення забезпечують метрополітен і трамвай, Москва не має в комунальній власності аеропорту. У Києві співіснують всі можливі види транспорту – від літаків (аеропорт «Жуляни») до окремих швидкісних крилатих теплоходів типу «ракета».

Зараз транспортному господарству Києва пропонують автобуси Чехія, Польща, Німеччина, Туреччина, Білорусь, Росія, навіть Південноафриканська республіка, яка спільно зі шведським концерном «Вольво» почала випускати прекрасні машини.

Щоб не допустити занепаду міського транспорту, треба вжити таких заходів:

- уточнити повноваження виконавчої влади різних рівнів щодо міського електротранспорту, виходячи з принципу збалансованості прав і відповідальності (насамперед визначити роль держави, запровадити ліцензування транспортних послуг);

- створити повноцінний орган управління міським транспортом, який би відповідав статусу підприємств і був спроможний вирішувати питання їх функціонування на загальнодержавному рівні, а саме: здійснювати нормативне і законодавче забезпечення;

* аспірант кафедри державного управління та місцевого самоврядування Академії муніципального управління

- проводити єдину технічну політику (уніфікація технічних характеристик транспортних засобів, чітке визначення умов роботи і вимог безпеки);
- здійснювати державний контроль за технічним станом міського електротранспорту;
- скасувати пільги на проїзд усім громадянам, за винятком тих, хто безпосередньо потребує соціального захисту (діти, інваліди, пенсіонери, старші 70 років);
- створити підприємствам міського електротранспорту рівні умови з іншими перевізниками щодо встановлення тарифів, відносин з пасажирями, які користуються пільгами на проїзд;
- вилучити підприємства міського електротранспорту з переліку підприємств, які не підлягають приватизації;
- створити умови, за яких підприємства міського транспорту були б зацікавлені у підвищенні ефективності своєї роботи, знаходженні резервів за рахунок оптимізації транспортної роботи (використання рухомого складу різної місткості, підвищення швидкості тощо), вдосконаленні структури та скороченні чисельності працівників управління (про відсутність такої зацікавленості свідчить той факт, що, незважаючи на значний спад обсягів транспортної роботи, чисельність працівників практично не зменшилася), підвищенні якості обслуговування, покращенні кадрової і соціальної політики [1].

Насамперед необхідно змінити «правила гри», привівши їх у відповідність з існуючими реаліями суспільства, тобто офіційно визначеним курсом на ринкове трансформування економіки. При цьому необхідно виходити з того, що розвиток суспільства здійснюється за об'єктивними законами, які існують незалежно від того, чи всі їх знають і виконують. Отже, необхідно знати ті закони (правила гри), за якими живуть і працюють країни з ринковою економікою.

Досвід показує, що ідеальної форми взаємовідносин між транспортними компаніями і владою не існує. Насамперед це залежить від розуміння урядом ролі органів влади, ринків і транспортних компаній, а також від повноти «передання органами влади контролю за якістю транспортного обслуговування, встановленням плати за проїзд і фінансових ризиків».

Характер відносин між транспортними компаніями і владою в країнах Західної Європи залежить від багатьох факторів. Найбільш важливий з них – міра комерційної свободи, яка надається транс-

портним компаніям. Вирішальними факторами у досягненні органами влади основних цілей своєї політики є маршрути, розклад руху і плата за проїзд. Саме вони визначають рівень транспортного обслуговування населення і значно впливають на комерційну діяльність компаній. Якщо вони визначаються органами влади, то компанії майже не мають можливостей впливати на прибуток, а впливають лише на витрати, зменшення яких можливе за рахунок зниження заробітної плати працівників і підвищення інтенсивності використання рухомого складу. Проте останнє рішення часто обмежується умовами дорожнього руху і негативно впливає на якість транспортного обслуговування. Крім того, така політика нерідко призводить до суперечностей між транспортними і соціальними цілями, які ставлять перед собою органи влади, і комерційною діяльністю транспортних компаній.

Розвиток транспортних систем у Франції, Великобританії, Швеції, Німеччині і Данії свідчить, що в цих країнах, крім традиційних джерел фінансування транспортних систем – субсидій та плати за проїзд, використовуються такі джерела фінансування: безпосередня державна допомога, приватне фінансування, гранти місцевої адміністрації, спеціальні форми оподаткування, державні гарантовані позички, Європейський фонд допомоги розвитку, європейські інвестиційні банківські позики. При цьому основним джерелом фінансування все-таки є пряма державна допомога. Проте вона надається лише за умови залучення коштів з місцевих податків або грантів. Обсяги приватного фінансування, не гарантованого державою або місцевою адміністрацією, досить обмежені [2].

1. Костецький В.В. Особливості організації фінансового забезпечення функціонування і розвитку підприємств міського електротранспорту // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – №2(57). – С. 39–42.

2. Сич Є.М., Максиміхіна С.М., Полєнкова М.В. Економічні аспекти розвитку сучасного міського транспорту // Вісник ЧТІ: Збірник. – №8. – Чернівці: ЧТІ, 1999. – С. 84–86.

Ю.В. Кривобок*

МОНЕТИЗАЦІЯ ТРАНСПОРТНИХ ПІЛЬГ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Під час економічної кризи одним із найважливіших завдань діючої влади є максимальне збереження досягнутих раніше соціальних стандартів, зокрема гарантування пільг для найменш захищених верств суспільства. Важливим елементом системи соціального захисту є надання пільгових послуг. На сьогодні право на пільги мають близько 43% населення в Україні. Однак надміру розгалужена система пільг в Україні абсолютно не характеризує належний ступінь соціальної захищеності населення. Пільги надаються незалежно від рівня доходу, отже відбувається значне розсіювання коштів, і це за умов, коли задекларовані пільги не підкріплені фінансовими можливостями держави. Упорядкування системи надання пільг є одним із пріоритетних напрямів діяльності Міністерства праці та соціальної політики України [1]. Необхідність збереження пільг чи заміна їх відповідним підвищенням заробітної плати та адресною допомогою є найбільш дискусійним питанням сучасної соціальної політики України.

На сьогодні в Україні близько 25 категорій людей – від пенсіонерів до депутатів – мають преференції на проїзд у транспорті, тому вирішення питання транспортних пільг має пріоритетне значення. Особливо гостро проблема пільгового проїзду стоїть у міжміському автобусному сполученні у регіонах (у маршрутках, які курсують між райцентрами та найближчими селами). З фондів державних і місцевих адміністрацій гроші не надходять, а самостійно платити за пільговика перевізники не бажають. Тому і пропонують включити до переліку антикризових заходів уряду зміну схеми компенсації за пільговий проїзд пасажирів.

Відповідно до бюджету на 2008 р., субвенції на компенсацію пільгового проїзду в Україні були найбільшими серед інших пільгових послуг (1,135 млрд. грн. на транспорт порівняно з 0,322 млрд. грн. на забезпечення інших пільгових послуг). Незважаючи на це,

* в.о. завідувача відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

загальна заборгованість держави щодо транспортних пільг на початок 2009 р. становила 93 млн. грн. Згідно з даними «Укрзалізниці» [2], усі напрями пасажирських перевезень (крім потягів міжнародного сполучення) залишаються збитковими. Україна продовжує субсидіювати пасажирські перевезення за рахунок вантажоперевезень. А компенсувати збитки доводиться за рахунок підвищення цін на квитки. Адже на сьогодні, за даними прес-служби «Укрзалізниці», держава у змозі компенсувати залізниці лише третину вартості, яку вона заборгувала за перевезення пільговиків.

Для вирішення проблеми пільг на транспортні послуги доречно звернутися до міжнародного досвіду. Так, у Польщі існує система адресної соціальної підтримки, що надається ветеранам війни та репресованим, а також їхнім удовам і вдівцям. Якщо комунальні пільги та пільги на послуги зв'язку нещодавно були замінені грошовою компенсацією, то у ветеранів залишилася й частина попередніх пільг, зокрема знижки на міський транспорт, а також на проїзд залізничним й автобусним міжміським транспортом, що надаються незалежно від компенсаційної доплати.

У деяких країнах Європи існує часткова адресна допомога. Так, у Фінляндії діє система натуральних пільг, але існує і ряд обмежень. Наприклад, ветерани війни мають право на безкоштовний проїзд у міському транспорті, але для цього вони мають надати відповідні документи та отримати безкоштовну багаторазову електронну картку. За відсутності такої картки ветерана арештують, як і будь-якого громадянина. Крім того, картки за пільгову вартість отримують пенсіонери, деякі категорії інвалідів та учні.

Розглядаючи ситуацію соціального забезпечення у Німеччині, слід зазначити, що у цій країні поняття «пільги» у принципі не існує. Усі привілеї певних груп населення закладені у податковому законодавстві, тобто громадяни мають можливість знизити оподаткування своїх доходів. Щодо безкоштовного проїзду у транспорті, то це є неможливим, тому що більшість компаній, які пропонують такі послуги, є приватними. Якщо ж і надаються будь-які знижки на послуги для певних прошарків населення, то це відбувається за ініціативою самої компанії та сплачується нею ж. Держава не відшкодує жодних пільг.

Найбільш корисним для України може стати досвід Росії щодо монетизації транспортних пільг. З 1 січня 2005 р. на залізниці у РФ було розпочато безпрецедентний для пострадянського простору проект: переведення пільг на проїзд у електричках і потягах на

грошову адресну допомогу. За рік прибуток від пасажирських перевезень виріс на 25%. Крім того, монетизація пільг та реформа приміських перевезень змогла фінансово оздоровити сектор пасажирських перевезень і підштовхнула його технічний розвиток. Разом із тим, з монетизацією пільг у РФ пов'язаний і ряд негативних моментів. Як і будь-яка влада в будь-якій країні, у Росії вирішили заощадити за рахунок народу і встановили обсяг компенсацій на рівні, значно нижчому, ніж обсяг реальних витрат населення на пільгові послуги: приміром, повний «соціальний пакет», запропонований російською владою, становив лише 450 рублів (близько 90 грн.). Не менш важливий і той факт, що заміна пільг грошовими компенсаціями відбулася одночасно з підвищенням цін на ці послуги. Ціни на регульовані державою послуги зростали й раніше, але пільговиків вони ніяк не зачіпали. Тепер же відміна пільг на послуги та підвищення на них цін спровокували у Росії нескінченні акції протесту і пікети.

В Україні уряд лише готується до проведення монетизації транспортних пільг. Влада поки що пропонує часткові заходи – замінити існуючу систему пільг у транспортній сфері видачею проїзних документів. Самим же транспортним підприємствам планується виділяти грошову компенсацію з бюджету. Надалі процес заміни пільг грошовими виплатами здійснюватиметься у два етапи. Першочерговим завданням реформи є створення єдиної бази людей, які претендують на компенсаційні виплати за пільгами. Зараз громадяни, які мають право на пільги, перебувають на обліку в безлічі організацій. Це ускладнює персоніфікацію людей, оскільки існує небезпека перехресного обліку. Природно, що ця база має бути «живою», для чого потрібне відповідне електронне забезпечення. Персоніфікація пільг дозволить врахувати матеріальний стан тих осіб, які реально потребують допомоги, забезпечуючи державі прозоре цільове використання бюджетних ресурсів. Перехід на систему персоніфікації пільг передбачає їх отримання за субсидійованою картою, з якої вираховуються гроші на проїзд. І якщо нинішня система пільг несправедлива до тих людей, хто пільгами не користується, то при персоніфікації пільг дисбаланс у виплатах неможливий. Другий етап – власне монетизація транспортних пільг, тобто можливість замість безкоштовного проїзду отримати «живі» гроші без контролю над їх витрачанням. Прихильників цієї системи приваблює можливість використання коштів на проїзд на інші цілі. Ця перевага є особливо значущою, якщо взяти до уваги той факт, що вели-

ка кількість пільговиків (особливо похилого віку) мало подорожують і, відповідно, не мають нагоди скористатися своїми пільгами, проте відчували б їх наявність, якби отримували додаткові кошти до пенсії. І навпаки, для людей, що часто подорожують, звикли до активного способу життя та особливо для тих, хто ще не досяг пенсійного віку, більш прийнятною є чинна система надання пільг. Для монетизації транспортної сфери потрібно ввести або єдиний проїзний документ на всій території України, або систему попереджувального фінансування у місцевих бюджетах. На сьогодні субсидування компаній відбувається за середньорозрахунковим нормативом. Виходить, що деякі регіони недоотримують, а деякі отримують більше, ніж треба. При персоніфікації пільг дисбаланс у виплатах неможливий.

Проте у монетизації транспортних пільг є і підводні камені. Якщо уряд вводитиме проїзні документи, то виникає питання: це буде проїзний на всі види транспорту чи тільки на окремі? Ці проїзні документи діятимуть по всій території України чи тільки в окремо взятих регіонах? Якщо все-таки квиток буде загальним, то яким чином компенсуватиметься проїзд транспортним компаніям за перевезення тих людей, які переїжджають із регіону в регіон? Крім того, хоча у бюджеті щороку передбачаються кошти на дотації, фізично цих грошей немає. Причина проста – державний бюджет розраховується, виходячи з місцевих бюджетів. Але оскільки місцеві бюджети бідні і в них не вистачає навіть на елементарні виплати, то про дотації транспортникам мова не йде, адже видавати проїзні, якщо вони не підкріплені грошима, немає сенсу. Транспортники у будь-якому разі не отримують грошей. На відсутність грошей у бюджеті вказують і в Комітеті у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів [3]. В Україні 17 млн. пенсіонерів. За найскромнішим прогнозом, відразу передбачається вливання 2,6 млрд. грн. Ці гроші мають піти на транспорт, комунальні послуги і таке інше. Але насправді сума буде набагато більшою, оскільки реальна кількість пільговиків більша.

Проте для запобігання соціальним протестам будь-які зміни системи соціальної підтримки в Україні повинні враховувати громадську думку і супроводжуватися активною роз'яснювальною компанією. Зокрема, результати дослідження ставлення пільгових категорій громадян до системи монетизації транспортних пільг, проведеного консорціумом «Менеджмент Консалтинг Груп» [4], свідчать, що рівень поінформованості населення не тільки про альтернативні системи забезпечення пільг, але і про чинну систему є дуже низьким, а

соціальна відповідальність у питаннях отримання пільг – мінімальна. Саме тому на сьогодні 65% пільговиків влаштовує чинна система і лише 7,4% опитаних відчувають незручності при отриманні пільг. Що стосується власне монетизації транспортних пільг, то за результатами того ж дослідження, населення підтримує зміну системи надання пільг за умови забезпечення державою зручності їх оформлення та гарантування отримання в майбутньому.

З усього вищезазначеного можна зробити такі висновки: монетизація пільг потребує ретельної підготовки і поетапного впровадження. Пропоновані зараз урядом часткові заходи не можуть бути здійснені через слабку підготовку до реформи. Негайне переведення пільговиків на грошові виплати в умовах світової фінансової кризи також є неможливим. Тому успішна монетизація транспортних пільг має базуватися на таких складових: а) розробка програми поетапного реформування пільгової сфери; б) підготовка нормативно-правової бази, що необхідна для проведення реформ; в) розробка відповідного програмно-технічного забезпечення; г) проведення активної роз'яснювальної роботи з населенням.

1. Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2009 рік: Постанова Кабінету Міністрів України № 160 від 05.03.2008 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Віртуальний прес-центр Укрзалізниці <http://uzinfo.net/ua>.

3. Верховна Рада України <http://portal.rada.gov.ua>.

4. Management Consulting Group <http://www.mcg.com.ua>.

О.М. Кудласевич*

**ВІТЧИЗНЯНА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ТРАДИЦІЯ:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І
ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

В умовах глобалізації майбутнє України залежить від спроможності визначити свій новий, український шлях поступу, побудувати власну ринкову модель розвитку. Сьогодні економіка України з дещо інерційною промисловістю, з низькою технологічністю, поде-

* к.е.н., старший науковий співробітник відділу економічної історії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

куди відсталою організацією виробництва і низькою продуктивністю праці, не витримає навантажень глобальної конкуренції з її високими критеріями ефективності.

Як показує досвід передових країн з ринковою економікою, саме підприємництво в змозі розв'язати низку вищезазначених важливих проблем. У західній економічній думці перші дослідження суті підприємництва розпочалися ще у XVII столітті. Значний внесок у вивчення підприємництва протягом XVII–XIX ст. зробили знані західні вчені-економісти Р. Кантільйон, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл, на початку XX ст. їх справу продовжили М. Вебер, В. Зомбарт, Й. Шумпетер, П.Ф. Друкер, Ф. Хайек, Я. Корнаї, А. Хоскінг та інші дослідники світового рівня.

В українській економічній думці наукова зацікавленість проблемою підприємництва виникає в другій половині XIX ст. Характерною рисою вітчизняних досліджень було те, що феномен підприємництва розглядався в широкому загальноісторичному сенсі й тісно пов'язувався з практикою становлення ринкових відносин. Значну увагу українські вчені-економісти (А. Антонович, В. Вольф, К. Воблий, В. Железнов, М. Туган-Барановський, І. Тарасов, М. Цитович) приділяли питанням організації підприємницької діяльності, ролі та значенню підприємця у виробництві, стосункам з державними та громадськими інститутами, проблемам можливості реалізації управлінських здібностей підприємця тощо.

Формування ринкових економічних засад в Україні кінця XX ст. повернуло до життя підприємство, відродження якого значною мірою було інтуїтивним. Наразі ґрунтовні знання економічного розвитку минулого періоду, форм господарювання і методів його ведення можуть прислужитися як основа для успішного функціонування підприємницької діяльності. На сьогодні залишається багато недосліджених аспектів проблеми підприємництва, які заслуговують на увагу. Зокрема це стосується дослідження практичного вітчизняного досвіду підприємництва другої половини XIX – початку XX століття. Показовим прикладом є розвиток національного підприємництва у галузі цукроваріння у пореформений період в Україні. Так, визначними підприємцями-цукрозаводчиками були українські родини Терещенків, Харитоненків, Яхненків, Симиренків, які водночас володіли й землею, й цукровими заводами, й торговельними підприємствами, що забезпечувало завершеність виробничо-реалізаційного циклу та високі прибутки.

Зокрема «Торговим домом Брати Яхненки та Симиренки» побудовано декілька великих цукрових заводів на Київщині та два заводи під Городищем, поблизу Платанового Хутора: Городищенський цукрово-рафінадний і машинобудівний заводи. Брати Яхненки та Симиренки славилися як талановиті організатори цукрової промисловості, торгівлі та першопрохідці вітчизняного машинобудування, вони стали монополістами у виробництві цукру-піску, рафінаду та пастили не лише на ринку Російської імперії, а й у Європі. На машинобудівному заводі, оснащеному новітнім обладнанням, виробляли парові двигуни та устаткування для цукрової промисловості, а також перші в імперії цільнометалеві кораблі. Було споруджено два пароплави для транспортування продукції, завдяки чому покладено початок пароплавству на Дніпрі.

Започаткувавши свою справу без будь-якої фінансової підтримки з боку уряду, завдяки лише власній енергії та підприємницькому хисту, вийшовши з пригнічених станів суспільства (обидві гілки сім'ї походили з кріпаків), родина Яхненків і Симиренків досягла найбільших вершин у підприємництві та стала родиною визначних цукрових магнатів Півдня Російської імперії. Підприємницький інтерес цукрозаводчиків поєднувався з культурною, духовною і національною діяльністю. Одними з перших вони почали займатися благодійністю. Керівники фірми надавали вагомую допомогу українській національній культурі, виступали за навчання дітей рідною мовою, фінансували видання літератури та підручників українською мовою.

Отже, якщо у більшості країн світу становлення підприємництва відбувалося один раз, то українське суспільство повторює його вдруге, тому за сучасних умов системної трансформації вітчизняної економіки важливе місце має історичний досвід господарювання; при розробці власної моделі ринкової економіки потрібні ґрунтовні знання економічного розвитку попереднього періоду, форм господарювання та методів його ведення тощо. Сучасним підприємцям слід було б опанувати національну підприємницьку традицію, що враховує вітчизняну специфіку, національні особливості та закономірності. Сучасним підприємцям є з кого брати приклад не лише у веденні господарської діяльності, а й у меценатстві, благодійності, культурно-просвітницькій роботі.

О.В. Малишев*

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ ЯК МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Рівень конкуренції серед працівників зростає з кожним днем, що актуалізує питання отримання та розширення кола компетенцій. Роботодавці також прагнуть спрогнозувати і виміряти ефективність роботи персоналу, бо втрати від наймання фахівця, що не відповідає вимогам, значно перевищують витрати на оцінку його навичок і вмій.

Проблемам дослідження компетенцій працівників присвячено праці багатьох провідних вчених: Ю. Шакуна, Т. Чернікової, В. Малишевої тощо, у яких розглянуто дефініцію «компетенції», їх види, карти компетенцій. Але ці дослідження обмежено торкаються питань системи формування компетенцій.

Метою статті є розгляд існуючої в Україні системи формування компетенцій працівників в умовах кризи.

Населення України перші компетенції отримує вже у дошкільному та шкільному віці, до складу яких можна віднести комунікативні компетенції, збереження здоров'я тощо. Компетенції продовжують формуватися протягом подальшої освіти: доповнюються, поліпшуються, переходять на якісно новий рівень. Окремі види компетенцій, серед яких ділові, компетенції інформаційних технологій та інші можуть формуватися та поліпшуватися мимоволі (навіть якщо людина не продовжує навчання).

Деякі спеціальні компетенції, зокрема відданість компанії, можуть бути розвинуті лише за умов роботи у компанії. Також сюди можна віднести: особистісні компетенції, оскільки досягти відносно стійких характеристик особистості, що пов'язані з ефективною працею, можна лише дізнавшись, як фахівець виконує свою роботу; функціональні компетенції, тому що вони передбачають володіння навичками (ноу-хау). Людина, яка працює в певній професійній сфері, повинна бути спроможною зробити, продемонструвати. Існують також компетенції, які можуть бути отримані лише при досягненні особою певного віку, наприклад етична.

* студент Донецького національного університету

Для України характерна часткова неконтрольованість процесу отримання компетенцій. Якщо повна середня освіта в нашій державі є обов'язковою, то подальше навчання – прерогатива кожного окремого громадянина, а це створює умови для зменшення конкурентоспроможності українських фахівців, що в кінцевому результаті призведе до диспропорцій на ринку праці: роботодавці для підтримання конкурентоспроможності своєї продукції потребуватимуть працівників, які мають інноваційні компетенції. Це особливо важливо, зважаючи на вступ України до ВТО, оскільки безробітне населення не відповідатиме таким вимогам.

На сучасному етапі існує значний резерв поліпшення системи формування компетенцій. Через відсутність безперервної високо-ефективної системи формування компетенцій працівників не можна говорити про існування в Україні і системи розвитку інноваційних компетенцій, що є негативним моментом. Необхідним є удосконалення існуючої системи формування компетенцій фахівців. Модель такої системи представлена на рис. 1.

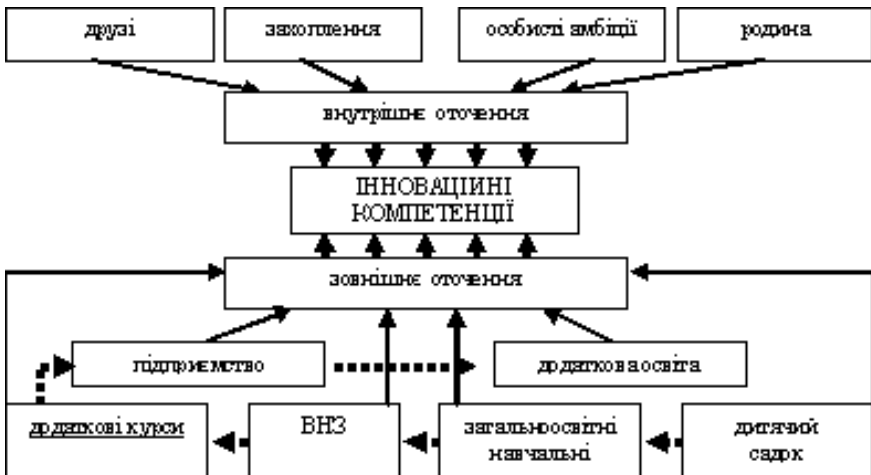

Рис. 1. Система формування інноваційних компетенцій працівників в умовах кризових явищ

Необхідність внутрішнього середовища у формуванні інноваційно-зорієнтованих компетенцій працівників пояснюється тим, що родина, друзі, захоплення, особисті амбіції не можуть не впливати на особистість, її цінності, знання, формування компетенцій. Усі елементи зовнішнього середовища (ВНЗ, курси тощо) є необхідними

для отримання комплексних знань, навичок, що у майбутньому перетворять людину на фахівця, який володіє інноваційними компетенціями. Також дуже важливим є дотримання зазначеної послідовності. Якщо у розвитку інноваційних компетенцій випустити якийсь етап, компетенції такого фахівця на певному етапі не будуть інноваційними, бо він не матиме необхідних знань.

У разі неакцентування уваги на додаткових курсах під час навчання у ВНЗ або після його закінчення, компетенції працівника швидко втратять свою актуальність. Як результат, втрата можливості реалізувати власний творчий потенціал. Важливою у системі формування інноваційних компетенцій є постійна взаємодія навчальних закладів із підприємствами.

В нашій державі спостерігається повна відсутність нормативно-правової бази щодо координації механізму формування інноваційно зорієнтованих компетенцій, їх відповідності вимогам роботодавців. Це суттєво стримує процес формування компетенцій. В Україні навіть не існує єдиного визначення поняття «компетенція», через що деякі вітчизняні дослідники ототожнюють його з компетентністю.

Зростаюча конкуренція на всіх сегментах сьогоdnішнього ринку довела формулу успіху: «20% комерційного успіху залежить від виробництва, 80% залежить від людей». Тож найважливішим є привертання уваги до проблем, що розглядаються, тобто до формування принципово нових компетенцій, їх орієнтації на потреби роботодавців. Також необхідно якомога швидше сформувати законодавчу базу: виявити кількість інноваційних компетенцій, механізми їх формування. Окрім цього, важливим заходом є стимулювання постійного вдосконалення компетенцій працівників для попередження негативного впливу кризи.

Т.Ю. Іващенко*

ПОДОЛАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У зв'язку з бурхливим розвитком НТП в останні роки значно погіршилися умови та перспективи життя і подальшого розвитку сус-

* аспірантка кафедри управління персоналом Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

пільства. Це пов'язано з тотальним виснаженням земель, деградацією природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища та втратою біологічного різноманіття, що скорочує здатність екологічних систем до самовідновлення. З метою подолання кризових явищ у розвитку екосистем було створено і визнано домінантною ідеологією розвитку людської цивілізації у XXI ст. концепцію сталого розвитку. Сталий розвиток – процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасних і минулих поколінь.

Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних та культурних систем. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Бажаним також є збереження культурного капіталу і багатоманіття в глобальних масштабах. Важливим є досягнення не лише внутрішньо-, але й міжпоколінної справедливості.

Саме тому на сучасному етапі розвитку світової спільноти, враховуючи особливості вияву кризових явищ на території України, перед нами постає двояка проблема. З одного боку, слід подолати демографічну кризу задля збереження, підтримання та розвитку національного культурного генофонду. З іншого – перенасичення землі людьми і пов'язані з ним екологічні проблеми вимагають скорочення приросту населення в загальносвітових масштабах, тоді як необхідність поліпшення якісного рівня розвитку суспільства залишається вкрай актуальною.

Концептуальний підхід до людського розвитку, розроблений на базі новаторських розробок Амартьї Сена, групою експертів ПРООН, це людський розвиток як власне мету і критерій суспільного прогресу. Людський розвиток, згідно з концепцією А. Сена, являє собою розширення можливостей людини [1]. Таким чином, розвиток людини відбуватиметься тоді, коли до базових можливостей людини (нормальне харчування, доступ до якісних джерел питної води, нормальні умови життя, можливість народження дітей без значного погіршення умов життя) долучатимуться нові можливості щодо реалізації потреб більш високого рівня.

На практиці, на жаль, часто замість розширення потенційних можливостей людини бачимо часткове заміщення базових потреб. Іншими словами, задля досягнення більш високого якісного рівня життя, освіти, люди змушені від чогось відмовлятися (переважно люди відмовляються від народження дитини або змушені його від-

класти на певний термін). Особливо актуальною дана проблема стає на сьогоднішній момент для України.

Так, за результатами дослідження дітородних орієнтацій серед населення України, проведеного в останні роки членом-кореспондентом НАН України Е.М. Лібановою, переважна більшість людей визначають сім'ю (80–90% опитаних) та дітей (67–83% респондентів) як одні з найважливіших цінностей у житті. Разом з тим спостерігається тенденція до перевищення ідеальної та бажаної, на думку респондентів, кількості дітей над середньою запланованою. Тобто люди з різних причин змушені відмовлятися від народження дитини, яку б хотіли мати за інших умов. Серед основних перепон для народження бажаної кількості дітей респонденти відзначають: недостатність матеріального забезпечення сім'ї (53 %) та відсутність належних житлових умов (38,6%). 18,2% опитаних зазначили, що мати бажану кількість дітей їм заважає бажання кар'єрного успіху, 13% – через зайнятість і професійне навантаження не мають достатньо часу для догляду за дітьми, 11% – бажають зосередитись на власних інтересах та мати більше вільного часу [3].

Проведене дослідження підтвердило масове поширення одностітності. У 55% домогосподарств респондентів проживають діти віком до 18 років; у більшості з них – лише одна дитина. 68,5% домогосподарств респондентів, які мають дітей, є одностітними; лише у 4,3% домогосподарств проживає троє і більше дітей [3].

Результатом є усім відома демографічна криза в Україні. Значна частка її негативних наслідків пов'язана з тотальним старінням нації, що призводить до скорочення національного та культурного генофонду. Однак подібна криза має й дещо інші, на перший погляд непомітні сторони, що не дозволяє вирішити її звичайними заходами: стимулюванням соцвиплат при народженні дитини; матеріальною підтримкою батьків державою у перші роки життя малюка.

Справа в тому, що основна проблема полягає не стільки у скороченні народжуваності загалом, скільки у:

- 1) нерівномірності культурного розвитку серед населення різних регіонів і верств в Україні;
- 2) обмеження доступу до якісної освіти вищих рівнів і культурного розвитку для соціально незахищених верств і частки бідного населення;
- 3) зниженні рівня народжуваності серед населення з нормальним рівнем життя (найвищий рівень запланованої кількості дітей

спостерігається серед безробітних, непрацюючих, некваліфікованих та низько кваліфікованих працівників) [3].

Як свідчать результати багатьох досліджень, значна частина країн з високим і середнім рівнем розвитку людського потенціалу зіткнулася з проблемою зниження рівня народжуваності та звуженого відтворення населення. Серед країн, які входять у 30 кращих за ІРЛП, в шести (Німеччина, Італія, Австрія, Словенія, Греція, Японія) смертність або перевищила, або зрівнялася з народжуваністю [4]. За останніми даними Україна віднесена до країн з середнім рівнем розвитку людського потенціалу (ІРЛП = 0,788 у 2005 р.) [2]. При цьому з 1995 р. кількість дітей, що може народити кожна жінка упродовж усього репродуктивного періоду свого життя, становила 1,6 дитини на одну жінку.

Для забезпечення простого відтворення населення в країні (постійна кількість мешканців, що практично не змінюється з року в рік, оскільки народжується людей стільки ж, скільки і помирає) за нормальних умов (стабільне, незмінне відтворення поколінь) відбуватиметься в тому випадку, коли на кожну сім'ю приходиться в середньому по дві дитини і за умови, що всі дорослі громадяни країни створюватимуть власні сім'ї. Зрозуміло, що за таких умов зниження кількості шлюбів, зростання кількості розлучень (що підриває стійкість сім'ї), поширення бездітних сімей негативно впливає як на демографічну ситуацію в країні, так і на стійкий розвиток населення, оскільки елементарно порушується баланс майбутніх поколінь.

Зростання кількості неповних сімей, народження дітей переважно у сім'ях з низьким рівнем життя призводить до диспропорцій культурного розвитку, що також негативно впливає на сталість людського розвитку. Зростає кількість бідних громадян, у той час як відтворення населення середнього класу призупиняється (переважна більшість сімей такого типу має лише одну дитину). В той же час доступ до освіти і культурного розвитку для людей з більш низьким рівнем доходів залишається обмеженим, що й призводить до подальших диспропорцій розвитку.

Проблема також полягає у необхідності відмовлятися від створення сім'ї або народження дитини задля досягнення вищого рівня добробуту. Відзначаючи, що народження дитини для простого відтворення населення відбувається в інтересах держави, маємо визнати, що таке зростання доходів громадян суперечить глобальним цілям розвитку і пов'язане з нераціональним розподілом доходів серед громадян.

Особливо дана проблема актуальна для жінок, що змушує підняти ще одне ключове питання концепції людського розвитку – проблему гендерної нерівності. Так, із підвищенням рівня зайнятості, економічної, політичної та соціальної активності у жінок залишилося менше часу для ведення домашнього господарства і виховання дітей. Оскільки все ще не відбулося адекватних соціальних перетворень, що дозволили б раціонально суміщати економічне життя та виховання дитини, це призвело до масової одностатевості та часткової відмови від створення сімей.

Таким чином, для стимулювання стійкого розвитку всіх верств населення нашої країни необхідно розробити низку заходів, спрямованих на: зміцнення та підвищення цінності української сім'ї, розширення доступу до базових можливостей усім верствам населення, підвищення культурного рівня нації, освіти, забезпечуючи при цьому можливість для реалізації базових можливостей (серед яких народження дитини), стабілізацію пропорційності розподілу доходу між населенням для того, щоб звести до мінімуму взаємозалежність між наявністю дітей і доходом батьків.

1. *Амартья Сен. Свобода как развитие / Пер. с англ. под ред. и с послеслов. Р.М. Нуреева. – М.: Новое издательство, 2004. – 432 с.*

2. Звіт із розвитку людського потенціалу 2007/2008 опублікованого 27 листопада 2007 року за програмою ООН до справ розвитку.

3. *Лібанова Е.М. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації населення в Україні: Монографія / За ред. Лібанової Е.М., Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.*

4. *Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса: Учеб. пособие / Под общ. ред. проф. В.П. Колесова (экономический факультет МГУ). – 2-е изд., допол. и перераб. – М.: Права человека, 2008. – 636 с.*

Д.А. Ротар*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВИХ ПРОБЛЕМ ДОСТУПНОГО ЖИТЛА В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Житло завжди було і залишається одним із найважливіших інструментів на шляху досягнення соціальних цілей у суспільстві. Забезпечення громадян житлом – показник успішності державної по-

* студент Буковинської державної фінансової академії

літики, причому більш точний, ніж показник економічного зростання держави. Проте ця проблема є надзвичайно болючою для України, яка одержала у спадок від СРСР величезні черги на його одержання, а впровадження ринкових відносин ще більше загострило її.

На сьогоднішній день український ринок нерухомості ще й не залишився осторонь світової фінансової кризи. І це при тому, що на початку року переважали настрої стосовно подальшого підвищення ціни, бо, мовляв, Україна – не США, і в нас ще «не набудовано стільки, щоб не продалося». Однак, як показало життя, економічні закони все ж однакові для всіх. Криза прийшла і в Україну. Попит на житло відчутно скоротився. Звісно, це не означає, що українці не прагнуть поліпшити свої житлові умови, проте багатьох із них інфляція змусила відкласти це питання на далеке майбутнє. Фінансове вирішення проблеми житла в Україні досліджується в працях К. Кириченко, О. Коляди, В. Тараненка, В. Львова, В. Ніколова та О. Білозір [2].

Метою роботи є відстеження фінансових аспектів житлової проблеми в умовах сучасної економічної кризи в Україні та аналіз програми «Доступне житло» як одного із шляхів вирішення цього питання.

Право на житло є одним із найбільш цитованих прав української Конституції. Але, як і більшість інших, воно залишається правом декларованим, а не реалізованим. І це не вина, а біда молодій Української держави [2].

На сьогоднішній день практика залучення будівельними компаніями коштів під будівництво житла від охочих придбати його інвесторів зробило таку схему дуже зручною, передусім для самих забудовників. Адже останні, через брак власних обігових коштів і недоступності банківських кредитів, отримували потрібний фінансовий ресурс, а інвестори отримували зручні квартири за ціною, значно нижчою від ціни вторинного ринку [3].

Проте існують певні причини того, що громадяни залишаються як без грошей, так і без квартир: від типового шахрайства до економічних прорахунків забудовника. Однак сьогодні гостро постає питання про доцільність збереження схеми будівництва житла із попереднім залученням коштів інвесторів. Коли ж розглядати таку схему як звичайну інвестицію, а не реалізацію громадянами конституційного права на житло, то їх слід інформувати про ризикованість операції, яка може й не завершитися новосіллям.

Наведемо приклад. Компанія залучає кошти інвесторів на будівництво 250-квартирного будинку, яке стає рентабельним за умови продажу 200 квартир. Згодом 150 майбутніх квартир реалізовано,

однак на решту 100 покупців не знайшлося. Як наслідок, забудовник не має коштів для завершення будівництва, а 150 громадян замість квартир отримують проблему [2].

Тож, мабуть, вже пора Україні перейти на усталену світову практику, коли громадяни купують уже побудоване і введене в дію житло.

Кількість людей, які потребують поліпшення житла, всупереч прогнозам не зменшується, а, навпаки, збільшується, і відповідно до попиту ціни на ринку житла зросли до фантастичних розмірів. Для багатьох вони просто недоступні. Ідучи їм назустріч, держава вводить в дію програму «Доступне житло», необхідність якої обґрунтована відповідним Указом Президента України від 8 листопада 2007 року. Вона спрямована, передусім, на вирішення житлового питання для двох третин громадян України з середніми доходами, які незадіяні в системах комерційного чи соціального житла і не мають за сьогоднішнім законодавством практично жодної перспективи вирішити свої житлові проблеми власним та державним коштом [4].

Концепція програми передбачає, що держава надасть одноразову грошову допомогу громадянину (розмір може складати близько 30% вартості житла) для першочергового внеску, а дві третини всієї суми має оплачувати безпосередньо замовник (з власних та кредитних ресурсів) [1].

Проте існують певні «але» в даній програмі. По-перше, у нас немає відповідного закону, який би пояснив значення терміна «доступне житло», і хто має право на участь у його будівництві або придбанні. Як наслідок, банки будуть «крутити гроші», приносячи прибутки тим, хто стоїть біля їх керма. По-друге, залучення коштів через кредитування громадян банками передбачає відсоткову ставку 12–15%, що є занадто обтяжливим для них. По-третє, дозволити собі взяти участь у цій програмі зможуть тільки ті сім'ї, в яких щомісячний дохід сягає 2,5–3 тис. грн. Але чи багато знайдеться бажаючих придбати житло таким шляхом при постійному зростанні безробіття в умовах системної фінансової кризи? Мабуть, ні. І чи не вийде так, що програма «Доступне житло» буде такою ж доступною для переважної більшості громадян України, як і молодіжний кредит?

Таким чином, завдання держави має полягати в тому, щоб ефективно використати доступні бюджетні ресурси, прагнучи при цьому побудувати максимальну кількість житла і підтримати будівельну галузь, стагнація якої може боляче вдарити по всій економіці. Залучивши через тендерні процедури компанії до будівництва соціального

житла, держава забезпечить їх серйозним замовленням, що допоможе вивести будівельну галузь із кризи.

Тож сьогодні, коли, з одного боку, ми маємо інтереси суспільства, зацікавленого у зниженні ціни на житло, а з іншого – інтереси забудовників, які зацікавлені саме у протилежному, чи не краще, поступившись частиною власного інтересу, віднайти спільний? Лише тоді ми маємо шанс вийти з кризи і рухатися далі.

1. Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян житлом: Указ Президента України від 8.11.2007 № 1077/2007 <http://www.president.gov.ua/documents/6956.html>.

2. Білозір О. Недоступне «Доступне житло» <http://h.ua/story/137237>.

3. Кириченко К. Реалізація програми «Доступне житло» як шлях формування національної єдності <http://kontrakty.ua/content/view/6848/143>.

4. Ніколов В. «Доступне житло»: програму – в дію <http://www-ki.rada.crimea.ua/kd/2008/17/zhitlo.html>.

Ю.М. Кисіль*

СОЦІАЛЬНА СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ

Світова криза, яка вибухнула на початку XXI сторіччя, була цілком вито передбачуваною. Вона могла б початися значно раніше – в кінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого сторіччя, але була відстрочена розпадом соціалістичної системи господарства і руйнуванням багатьох галузей національних економік, що створило додатковий ринок, забезпечивши новий імпульс для розвитку країн капіталістичного світу.

До головних причин, які викликали кризу світової системи господарства, слід віднести процес глобалізації, що пришвидшився після розпаду СРСР і утворення нових самостійних держав. Це створило передумови для розширення масштабів і прискорення темпів переміщення капіталів, збільшення обсягів міжнародної торгівлі, взаємозалежності економік різних країн, а також для виникнення цілодобово працюючих світових фінансових ринків на базі проникнення в усі країни інфокомунікаційних мереж і систем. Разом з тим збільшені масштаби фінансових операцій зумовили потенційну можли-

* аспірантка Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

вість фінансової кризи через складність підтримки збалансованості між збільшеним попитом на кредитні ресурси і джерелами їх забезпечення.

Іншою найважливішою причиною виникнення руйнівної фінансової кризи є гіпертрофія доларової зони обслуговування міжнародних фінансових зв'язків, «долароцентричність» світової фінансової системи, головним суб'єктом якої залишаються США, які забезпечують безконтрольне друкування грошей і мають через це можливість одноосібного впливу на розвиток світової економіки. Виникнення фінансової кризи в Україні є результатом низки обставин: ослаблення бар'єрів між внутрішнім і міжнародними фінансовими ринками, незавершеність формування національної фінансової системи, масової появи за кордоном філіалів фінансово-кредитних інститутів, пов'язаних з обслуговуванням багатотоетапного процесу відмивання грошей і безконтрольним залученням до обороту незабезпеченої грошової маси; неадекватне накопичення, виведення державних фінансів на депозити зарубіжних банків у зарубіжні корпоративні цінні папери, замість формування національного кредитного фонду інвестиційних фінансів; психологічна невідповідність населення до переходу на форми безготівкового грошового обігу за допомогою пластикових карт, що дозволяють скорочувати кількість грошей в обігу; великомасштабний вивіз приватними особами капіталу, нагробованого в ході приватизації за межі України.

Глобальна фінансова криза, трансформувалась у кризу економічну, неминуче торкнулася економіки України. Це стало логічним наслідком включення нашої країни в ринкову систему світогосподарських зв'язків, через що світова криза не могла не позначитися на темпах економічного зростання, стані ринку праці, зайнятості і доходах населення України. Кризові явища в різних галузях ринкової економіки розвинених країн світу по ланцюжку передають імпульси впливу на економіку решти країн внаслідок міцності зв'язків з ними у фінансовій сфері, торгівлі, питаннях інвестування. Ця дія відбувається через механізм стрімкого розбалансування попиту і пропозиції на товарно-сировинних ринках, зниження експорту і імпорту продукції в результаті різкої зміни співвідношення курсу національних валют, що чинять вплив на ціни, конкурентоспроможність підприємств і цілих галузей національних господарств, на купівельну спроможність населення.

Включення України в транснаціональний розподіл праці призвело до змін у структурі української економіки, виник новий, серйоз-

ний чинник загрози національній безпеці з боку циклічного характеру розвитку світової ринкової системи господарства, усвідомлення чого відбулося з відставанням у часі через те, що економічні зв'язки України з розвиненими країнами в багатьох галузях ще не склалися.

Уряд розраховував: кризові явища будуть не такі глибокі, як на Заході. Проте поступово прийшло розуміння, що криза буде достатньо довгою і торкнеться практично всіх сфер економіки, що вона ще не досягла свого піку і що необхідно орієнтуватися на достатньо складний сценарій її розвитку. Фахівці не виключають вибухового зростання безробіття у разі зниження темпів зростання економіки до 0%. Серйозність проблеми обумовила розробку комплексу антикризових заходів і посилення втручання держави в питання соціального захисту населення у зв'язку із зростанням масштабів звільнень і зниженням рівня оплати праці, виникненням небезпеки зниження якості людського потенціалу і загрози наростання страйкового руху в результаті різкої зміни ситуації на ринку праці. Зараз важливо розставити правильні акценти при уточненні стратегії уряду з подолання кризи – у визначенні ролі держави і міри можливостей використання ринкового механізму в справі оздоровлення суспільства та економіки.

Ефективність витрачання засобів для боротьби із кризою безпосередньо залежить від оперативності інформації відомств про процеси, що набирають силу в державному і приватному секторах економіки та соціальній сфері, від точності короткострокових прогнозних оцінок очікуваних змін ситуації в економіці і регіонах, які необхідні для обґрунтованого попередження виникаючих ризиків. Як показує практика, чиновники управлінських структур погано справляються з цим завданням, дають неточні прогнозні оцінки, які спричиняють необхідність періодичного коректування урядом розмірів коштів, що виділяються. Змінюється співвідношення між показниками реєстрованого і прихованого безробіття на користь першого. Неухильно росте число підприємств державного і приватного секторів економіки, що подають в служби зайнятості інформацію про масові звільнення, чисельність звільнених, розміри заборгованості із заробітної платні. Ситуація, що склалась, – результат відсутності в країні адекватної статистики ринку праці, через що антикризові заходи для його нормалізації вибираються навмання. Це відноситься, зокрема, до діяльності регіональних служб зайнятості і регіональних програм зайнятості, що складаються здебільшого без реальних розрахунків і визначення, в яких галузях потрібні робочі

місця, які професії і працівники, якої кваліфікації, будуть потрібні для їх обслуговування. Без таких розрахунків організація перепідготовки працівників, які вивільняються, службами зайнятості не може відповідати критерію ефективного витрачання засобів, що виділяються урядом для цієї мети. Поглиблення економічної кризи ставить якісно нові вимоги перед персоналом Міністерства праці та соціальної політики України та регіональними службами зайнятості, оскільки уряд потребує детальнішої і оперативної (щотижневої) інформації про розвиток подій на ринку праці, за якою зараз спостерігають чиновники управлінських структур. На жаль, міністерство через безперервні реорганізації запізнилось зі створенням національної системи прогнозування ринку праці, а також зі створенням єдиного банку вакансій й доповненням оперативної статистики цілим набором індикаторів (зокрема, про створення нових робочих місць і кількості вакансій). Більш того, за роки реформ фінансові можливості розвитку системи працевлаштування та інформування населення, створеної в радянські роки, різко звузилися, що не дозволило регіональним службам зайнятості використовувати повною мірою переваги сучасних систем інформаційно-комунікаційних зв'язків для якісного поліпшення організації роботи.

В стратегії держави щодо зайнятості в даний час на перший план виходить завдання підвищення ефективності бюджетних витрат. Все очевиднішим стає те, що заходи із соціальної підтримки безробітних не можуть замінити рішення ключової проблеми в боротьбі з безробіттям – відновлення національної економіки і створення робочих місць. Реальними векторами вирішення цієї задачі є стимулювання розвитку малого бізнесу і відбір таких пріоритетів фінансування, які б відкривали можливість функціонування виробничих ланцюжків, що працювали б на багатократне розширення числа робочих місць і фронту зайнятості. У число таких пріоритетів слід було б включити сільське господарство та будівництво мережі доріг і під'їзних шляхів в сільській місцевості, фінансування яких могло б забезпечити створення великого числа нових робочих місць по всьому ланцюжку виробництва, пов'язаних з підйомом сільського господарства на якісно новий рівень, включаючи будівництво агроферм сучасного типу, доріг і під'їзних шляхів у сільській місцевості. Таке будівництво доцільно організувати на принципах широкого залучення до дорожніх робіт безробітних з відповідною оплатою праці і перспективою для них отримання надалі (у разі зацікавленості в переході на роботу і проживанні в сільській місцевості) можливості

придбання на пільгових умовах ділянки землі і гарантій фінансової підтримки для облаштування особистого господарства.

1. *Магда Е.В.* Великий крах или начало новой жизни! – К.: АДЕФ-Украина, 2009. – С. 4–10.
2. *Маркосян Е.* Кризис как начало революции сознания <http://narodna pravda.com.ua/rus/politics/4a013ed599c4c>.
3. Современные глобальные проблемы мировой политики / Под ред. М.М. Лебедевой. – М.: Аспект пресс, 2009. – С. 195–198.

Ю. Лисенко*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Сучасний стан політичного, економічного, соціального життя українського суспільства характеризується як кризовий. Цілком зрозуміло, що саме ці сфери життєдіяльності суспільства тісно пов'язані, а тому криза світової фінансової системи диктує тенденції змін в економіці, політиці сучасного суспільства. Гострим залишається питання соціального захисту в умовах економічної кризи. Цілком закономірною є тенденція посилення соціальних функцій держави як головного суб'єкта соціальної політики.

Соціальний захист громадян – одна з важливих функцій держави, її соціальної політики. Нормативні вимоги щодо забезпечення соціального захисту громадян визначаються правовими міжнародними і державними документами (соціальні кодекси). Зміст соціального захисту, його масштаби і межі визначаються на підставі досвіду соціального розвитку, який набуває теоретичного осмислення, ідеологічного і політичного оформлення. Проблематика соціального захисту посідає чільне місце в концепції соціальної держави, актуалізується в міру загострення соціальних суперечностей [2].

Ситуація, яка склалася в соціальній сфері України у зв'язку з економічною кризою, формує ряд проблем, що потребують першочергового розв'язання. Особливої актуальності набувають проекти законів «Про заходи із соціального захисту населення від наслідків сві-

* асистент кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана, здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та НАН України

тової фінансової кризи», «Про внесення змін до Закону України «Про зайнятість населення» тощо. Актуальними проблемами в соціальній політиці щодо соціального захисту громадян залишаються, зокрема, такі: нормативно-правове забезпечення для працюючих і безробітних громадян, необхідність визначення категорій працюючих громадян, їхніх гарантій, прав і обов'язків, що допоможе уникнути важкої кризи у сфері зайнятості населення. Варто зазначити, що 5 березня 2009 р. прийнято постанову Верховної Ради України «Про доопрацювання Закону України «Про заходи з подолання наслідків фінансово-економічної кризи у сфері соціального захисту, оплати праці та зайнятості населення». Удосконалення нормативно-правової бази у сфері соціального захисту, зайнятості зокрема, дозволить гармонізувати українське законодавство з міжнародними нормами. Головним наслідком розробки й прийняття законопроектів такого змісту можна вважати приведення нормативно-правової бази у відповідність до сучасних реалій соціально-економічного стану країни.

Соціальний захист – система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального рівня існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та його перспектив [2].

Методологічною основою соціального захисту громадян на випадок безробіття, як зазначає М. Бондаренко, є рекомендації Міжнародної організації праці та ЄС. У статті про порядок і умови визнання громадян, які шукають роботу, безробітними у нормативному документі «Про внесення змін до Закону України «Про зайнятість населення» враховані міжнародні критерії визначення громадян безробітними, понятійний апарат приведений у відповідність з міжнародними нормами [1]. Власне гарантувати і практично здійснювати соціальний захист повинна соціальна інфраструктура суспільства, яка складається із соціально-політичних інституційних систем не тільки державного, а й приватного та індивідуального рівня: працевзабезпечення, професійна підготовка, освіта, охорона здоров'я, соціальна адаптація молоді, соціальне забезпечення, правопорядок, національна безпека [2]. Сутність соціального захисту в умовах економічної кризи зводиться насамперед до забезпечення задоволення базових потреб людини на суспільно визначеному рівні незалежно від працездатності індивіда (життєвий рівень, межа матеріального забезпеченості, соціальний мінімум).

Система заходів соціального захисту покликана забезпечити рівність соціальних шансів громадян подолати найгостріші види со-

ціальної несправедливості, сприяти поліпшенню соціального самопочуття населення країни. Можливості соціальної захисної мережі, як відомо, визначаються рівнем економічного розвитку суспільства. Соціальні угоди працюють лише за умов надійного зв'язку між соціальними цілями, що декларуються, і наявними ресурсами держави. Ефективність заходів соціального захисту визначається не тільки досконалістю нормативно-правової бази і правових гарантій. Захищеність громадян значною мірою залежить від чинників і наслідків реформування всієї політичної системи. Соціальна політика має враховувати і відповідно реагувати на зміни в суспільному житті, пов'язані з кризовою ситуацією в економіці. Провідним принципом діяльності соціальних структур має залишатися орієнтування на соціальні потреби громадян. Його реалізація сприятиме посиленню державного регулювання у сфері соціального захисту населення.

1. *Бондаренко М.* Зайнятість населення в умовах фінансової кризи // Правовий тиждень. – №4. – 4. 10.2008 // www.legalweekly.com.ua/article/?uid=746.

2. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид. – К., 2004. – С. 625.

Н.О. Нікітіна*

ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ І СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Глобальна економіка зіштовхнулася з дуже серйозними проблемами. Тривалість та глибина цієї кризи залежить від того, наскільки своєчасними і точними будуть дії урядів. Світу ще доведеться домогтися узгодженості макроекономічної політики, яка буде необхідна, щоб відновити економічне зростання після Великого краху 2008 року.

Нині споживачі у багатьох країнах світу обмежують свої витрати, реагуючи на зниження доходів і побоюючись безробіття. Непереборна сила, що спричинила поточну втрату робочих місць, спад продуктивності і зупинку торговельних потоків, навіює страх, який перевершує навіть фінансову паніку. Ця системна криза співпала з безпрецедентним зростанням цін на продукти харчування і товари

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

першої необхідності. Одного разу історія вже показала, що криза такого масштабу веде до соціальної та політичної нестабільності з непередбаченими і часто трагічними наслідками.

Найбільше ризикують працюючі сім'ї. У даний момент, після більш ніж двох десятиліть відносної стабільності, соціальна єдність у більшості країн виявилася під загрозою через зростаючу нерівність. Світовий банк зазначив, що в 46 країнах, які розвиваються (з 59 розглянутих), нерівність за останні десять років зросла. Те, що українському суспільству загрожує значне падіння життєвого рівня і моральні втрати через нездійснені надії на краще майбутнє, відчули всі громадяни України, особливо ті, хто залишився без роботи. Наслідки кризи будуть особливо катастрофічними для соціально незахищених людей пенсійного віку. Культ справедливої держави, яка вирішує усі проблеми, закінчується.

Ні для кого не секрет, що основні права в одній з «кращих конституцій» останніми роками вперто перетворювалися на порожній звук. Адже ми знаємо, що зміцнення здоров'я й благополуччя населення є однією з найважливіших функцій і завдань сучасної соціальної держави. Повною мірою це стосується і України. Однак питанню правового регулювання цих відносин у соціальній сфері до цього часу не приділялось достатньої уваги.

Влада обрала зручний і комфортний для неї спосіб недотримання прав громадян, вона їх просто ігнорує. У так званому «антикризовому пакеті» урядових заходів, які пропонувалися парламенту, одним з перших був новий Трудовий кодекс, єдине завдання якого, як зазначають експерти, – полегшити життя роботодавцю, надати йому можливість легше звільняти людей, легше набирати і менше їм платити. Усі положення, які захищали права людей найманої праці, із законопроекту нинішня влада прагне прибрати, причому у цих питаннях ми побачили «зворушливу» єдність усіх правлячих еліт. Звісно, адже ідеальний варіант – «роботодавець може робити, що завгодно, і ніхто не має права йому заважати». Усі країни, виходячи з кризи, намагаються врятувати людський капітал, бо знають його ціну, у нас же відбувається повна деконструкція соціальних прав. Байдужість до долі народу – це сьогодні найстрашніше, бо процеси руйнування соціальної тканини незворотні. Горизонтальні зв'язки українського соціуму були слабкими й раніше, а за відсутності ще й вертикальних – суспільство перетвориться на аморфну некеровану масу.

Для прискорення економічного зростання важливо посилити соціальну відповідальність людей, зробити самовідтворюваними мотиви до праці. Проте постійне зростання мотивації праці за рахунок економічного або позаекономічного примусу збудує суспільне незадоволення, потребує ефективної системи соціального захисту населення. Головною ланкою цієї системи є делегування певної частини особистої відповідальності за власну долю і стан справ у суспільстві державним і громадським інституціям: органам влади, соціального страхування та пенсійного забезпечення, профспілкам, іншим організаціям, що здійснюють соціальний захист населення.

Соціальний захист населення має багаторівневу структуру, що перебуває під впливом ринкової системи господарювання, державної політики у соціальній сфері. Зокрема, для самостійних господарюючих суб'єктів, що зайняті підприємницькою діяльністю, головною формою економічного примусу є конкуренція. Намагання використувати конкуренцію як рушійну силу розвитку ринкових відносин зумовлює нагромадження капіталу, інноваційну й інвестиційну активність підприємців, створення страхових компаній, диверсифікацію виробництва тощо. Така спрямованість може зрештою призвести до виникнення монополії. Тому потрібне дієве антимонопольне законодавство, противаги у вигляді сприяння різноманітним формам господарювання.

Економічна криза в Україні може призвести до таких тяжких наслідків, тому нас насамперед цікавить таке питання: чи існує такий план заходів виходу з кризи, який би убезпечив від негативних наслідків народ і державу в цілому?

Мартін Рейзер (директор Світового банку в Україні, Білорусі та Молдові) вважає, що для виходу з кризи потрібно втілити в життя «Антикризовий план», який повинен містити в собі такі чотири основні елементи:

а) адекватне та послідовне впровадження макроекономічної політики відповідно до програми, яку підтримує МВФ;

б) переорієнтація бюджетних видатків у бік збільшення обсягу інвестицій у державну інфраструктуру, які сприяють зростанню і дадуть змогу підтримати реальний сектор і зайнятість, у поєднанні із зусиллями, спрямованими на мобілізацію ресурсів для захисту бідних і вразливих верств населення;

в) чітка стратегія захисту вкладників банків і реабілітації банківського сектору;

г) реформи, які сприятимуть полегшенню входження на ринок та залученню приватних інвестицій.

Усі ці елементи пов'язані між собою і підсилюють один одного. Для ефективного їх впровадження необхідна тісна співпраця уряду, президента та Національного банку України, а також підтримка у Верховній Раді. Хоча втіленням цього антикризового плану повинна займатись компетентна у цих справах особа, яка добре розуміється у цій нелегкій справі. Тому будемо з надією чекати на те, що наша держава залучить до виконання цього антикризового плану професіоналів.

В.В. Болюбах*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ГРОМАДЯН

Стан матеріального забезпечення домогосподарств України є одним з індикаторів їх благополуччя. Він визначає необхідні комплексні заходи з підвищення їх добробуту шляхом посилення соціальної підтримки, з одного боку, та мотивації до підвищення власного добробуту – з іншого. Саме тому сьогодні стає актуальним аналіз загальної кількості домогосподарств України, їх чисельного складу та контингенту, місця проживання, середньомісячних і середньодушових доходів, виділення групи домогосподарств, доходи яких зафіксовані на рівні, що є нижчим за прожитковий мінімум, та виявлення факторів, з якими вони пов'язані.

Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчого за прожитковий мінімум шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям. Відповідно до чинного Закону, до управлінь соціального захисту населення щомісяця надходять звернення сімей щодо призначення допомоги, серед яких і визначаються фактичні отримувачі допомоги малозабезпеченим сім'ям, чисельність яких представлено в табл. 1.

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та НАН України

Таблиця 1. Загальна кількість отримувачів державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям в Україні у 2007 р. [1]

Категорія сімей	Загальна кількість сімей	в тому числі:	
		міські поселення	сільська місцевість
Сім'ї, які звернулись за допомогою у звітному році, од	643817	240042	403775
Сім'ї, яким призначено допомогу протягом звітного року, од	590497	219574	370923
у тому числі:			
сім'ї, які складаються лише з працездатних осіб	31879	14013	17866
сім'ї, до складу яких входять непрацездатні особи	510146	189514	320632
сім'ї, до складу яких входять інваліди	46472	16047	32425

Протягом 2007 р. надійшло 643817 звернень, 590497 сімей отримували допомогу протягом року. У структурі отримувачів допомоги спостерігається група сімей, які складаються лише з працездатних осіб. Саме вони є першою цільовою групою для дослідження причин низьких доходів та пошуку альтернативних шляхів вирішення проблеми малозабезпеченості, мотивації та залучення їх до пошуку роботи, яка дозволила б отримувати достойну заробітну плату.

Переважна кількість отримувачів державної соціальної допомоги – це сім'ї, в складі яких є як працездатні особи, так і непрацездатні. У 2007 р. в Україні їх налічувалось 510146. Тому виникає необхідність аналізу причин низьких доходів даної категорії отримувачів, адже вони потребують більш ретельних і виважених заходів щодо підвищення власного добробуту.

Проведений аналіз загальної оцінки грошових доходів домогосподарств України дає змогу зробити висновок, що рівень матеріальної забезпеченості домогосподарств у міських поселеннях значно вищий, ніж у сільській місцевості. Особливої уваги потребує аналіз домогосподарств із середньодушовими доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум, результати якого представлені в табл. 2.

Отже, малозабезпеченими в Україні є 23,7% домогосподарств (тобто 4102,12 тис.), які отримують середньодушові середньомісячні доходи, що є нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Причиною низьких доходів цих домогосподарств може бути як низька заробітна плата працюючих членів домогосподарства, так і велика кількість утриманців (діти, непрацюючі члени

домогосподарства, непрацездатні інваліди, пенсіонери). Визначена група населення є цільовою для подальшого дослідження з метою виявлення причин низьких рівнів доходів і формування пропозицій щодо покращення їхнього матеріального стану шляхом мотивації до праці, пошуку альтернативних джерел покращення власного добробуту. Це запобігатиме переходу громадян до малозабезпечених верств та виникненню в них потреби у зверненні за державною соціальною допомогою.

Таблиця 2. Розподіл домогосподарств України із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум за місцем проживання у 2007 р., % [1]

	Частка домогосподарств із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум	
	у кількості домогосподарств відносно відної групи	у загальній кількості домогосподарств із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум
Всі домогосподарства	23,6	100% (4102,12 тис.)
у тому числі які проживають:		
у міських поселеннях	21,7	63,3% (2596,7 тис.)
у сільській місцевості	23,0	36,7% (1505,5 тис.)

Зазначимо також, що даного виду допомоги найбільшою мірою потребують мешканці сільської місцевості, що свідчить про відсутність у них рівного доступу до високооплачуваної роботи, високий рівень безробіття, більш низький рівень матеріальної забезпеченості селян та наявність в їхніх сім'ях більшої кількості осіб.

Аналіз ефективності фінансування державної соціальної допомоги окремим категоріям малозабезпечених сімей представлений у табл. 3.

Загальний обсяг профінансованої державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2007 р. становив 822 824,0 тис. грн. Частка виплати допомоги сім'ям, які проживають у сільській місцевості, як і в попередніх випадках, значно перевищує виплату допомоги сім'ям у містах.

Як свідчить офіційна статистика, станом на 1 квітня 2008 р. в Україні на обліку державної служби зайнятості перебувало 659,6 тис. незайнятих громадян, які шукали роботу, із них більше половини склали жінки або мешканці сільської місцевості, понад третину – молодь у віці до 35 років.

Таблиця 3. Обсяги фінансування державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям в Україні у 2007 р., тис. грн. [1]

Категорія отримувачів	Загальної обсяг фінансування	у тому числі	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Сім'ї, яким призначено допомогу у звітному році, у тому числі:	150670,1	45992,7	104677,4
- сім'ї, які складаються лише з працездатних осіб	3995,7	1554,8	2440,9
- сім'ї, до складу яких входять непрацездатні особи	133980,9	40971,0	93009,9
- сім'ї, до складу яких входять інваліди	12893,5	3466,9	9 226,6
Загальної розмір профінансованої допомоги протягом звітного року	822824,0	251569,7	571 254,3

Групи, що перебувають за межею незабезпечених і малозабезпечених, потребують загальної уваги не лише з міркувань гуманності, милосердя і соціальної справедливості, але й тому, що саме в їхньому середовищі виникають умови, сприятливі для протизаконних і аморальних дій, екстремістських рухів тощо. Тобто «турбота про те, щоб у суспільстві було якомога менше незабезпечених, безробітних громадян – це турбота про оздоровлення суспільства загалом» [2].

Підсумовуючи, зазначимо, що проведений аналіз кількості, чисельного складу та стану матеріальної забезпеченості домогосподарств України дав змогу виокремити дві групи домогосподарств, середньодушові доходи яких є нижчими за прожитковий мінімум: домогосподарства, які складаються лише з працездатних осіб (причини малозабезпеченості – низькооплачувана зайнятість), та домогосподарства, у складі яких є як працездатні, так і непрацездатні особи (причини малозабезпеченості – наявність непрацездатних осіб в складі домогосподарства (передусім дітей), що знижує дохід домогосподарства у розрахунку на одного члена. Для зазначених груп домогосподарств досліджуються шляхи посилення мотивації до зайнятості та пропонуються нові нестандартні форми залучення до праці (в тому числі і громадські роботи), що дозволить підвищити матеріальний стан домогосподарства та зменшити потребу у наданні державних соціальних допомог.

1. Звіт №1-ДСД Міністерства праці та соціальної політики України, 2007 р.

2. Основи демократії: Навч. посібник / За заг. ред. А. Колодій; Укр-канад. проєкт «Демократична освіта». – К.: Ай-Бі, 2002.

Т.В. Новікова*

БЕЗДОМНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Кризовий стан економіки, неефективне функціонування соціально-економічного комплексу країни в перехідний період, недосконалість житлового законодавства призвели до появи та стрімкого наростання в Україні такого соціального явища, як бездомність. Трансформаційні процеси у соціально-економічному та суспільно-політичному житті суспільства створили таку ситуацію, коли деякі наші співвітчизники виявилися неспроможними самостійно подолати фінансову скруту, спричинену безробіттям та бідністю, недосконалістю чинного житлового законодавства, фінансово-кредитної системи, підвищенням комунальних тарифів. Наслідком цього стала несплата боргів із квартплати. Зростання в Україні чисельності бездомних громадян розпочалося на початку 90-х років ХХ століття. За роки незалежності України ставлення суспільства до проблеми бездомності пройшло серйозну трансформацію: від подиву, осуду, нерозуміння до нагальної потреби допомагати громадянам, які пе-реживають соціальну ізоляцію.

На державному рівні проблема бездомності була визнана лише у 2003 р. на парламентських слуханнях, за результатом яких у 2005 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей».

Комплекс заходів, здійснених за останні роки, сприяв розвитку сфери надання соціальних послуг бездомним громадянам. Було затверджено низку нормативних документів, які дозволили розпочати утворення мережі відповідних закладів – центрів обліку, будинків нічного перебування, центрів реінтеграції, соціальних готелів тощо.

Впродовж 2007 р. центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади здійснювалися заходи щодо соціального захисту бездомних громадян, що затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України. У 2008 р. Кабінетом Міністрів України прийнято Концепцію соціального захисту бездомних громадян.

Не дивлячись на прийняття закону, що регулює основи соціального захисту бездомних, ряду нормативних документів, затвердже-

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

них заходів існуюча державна система профілактики бездомності і соціального захисту бездомних громадян не відповідає масштабам проблеми.

Складності у вирішенні питання формування єдиної державної системи соціального захисту бездомних громадян в Україні спричиняє насамперед нормативно-правова база, яка потребує вдосконалення, та відсутність фінансових можливостей.

Багато в чому ефективність роботи з бездомними залежить від ставлення органів соціального захисту обласних держадміністрацій до проблеми бездомності, визнання її як такої, що існує. Якщо проблема вже визнана, вирішувати її можна і шляхом залучення неурядових організацій (НУО). Неурядові організації заповнюють нішу, яка не може бути заповнена ані державою та її чиновниками, ані бізнесом. Вони створюються людьми для людей, пропонують послуги фахівців і борються за права виживання різних соціальних груп. Досвід роботи неурядових організацій і волонтерського руху в країнах Європейського Союзу дає змогу зробити висновок про те, що масштаби діяльності неурядових організацій в цих країнах дуже великі і ефективність їх роботи з уразливими групами населення не підлягає сумніву. Принцип взаємного доповнення став основним принципом, який визначає відносини між державним сектором та різними формами незалежних, неприбуткових організацій. З одного боку, державний сектор є компетентнішим у розробці законодавчих актів, у підтримці безперервності та стабільності пропонованих допомог і послуг, з іншого – НУО можуть надавати допомогу окремим людям ефективніше і дешевше та вирішувати завдання поширення досвіду інших організацій тощо.

В Україні вже існує досвід роботи неурядових організацій з бездомними в містах Чернівці, Одеса, Львів, Київ, який також необхідно взяти до уваги.

Варто зауважити, що робота з бездомними на місцях буде ефективною, якщо вона базуватиметься на розроблених програмах, які умовно можна розділити на декілька груп:

1. Програми надання допомоги людям, які вже знаходяться на соціальному дні, з метою підтримки їх життєдіяльності (їжа, одяг, дах над головою).

2. Програми, спрямовані на ресоціалізацію бездомних (правове консультування, сприяння отриманню документів, психологічна допомога, організація зайнятості бездомного).

3. Програми, що застерігають представників «груп ризику» від падіння на соціальне дно, а також ті, що допомагають їм виходити з груп ризику (запобігання випадкам відчуження житла, у тому числі житлової площі, що належить дітям-сиротам).

4. Програми, що підтримують передачу інформації про існуючі програми як між організаціями, так і від організації до цільової аудиторії.

Реалії сьогодення вимагають зміни ставлення влади до бездомних, як до рівноправних громадян, які опинились у біді, що є першочерговою умовою формування системи їх соціальної реабілітації. Робота з бездомними повинна проводитись на основі комплексних програм підтримки бездомних. Найкращого результату у створенні системи соціальної реабілітації на місцевому рівні дасть взаємодія громадських і некомерційних організацій та державних структур. З метою профілактики бездомності на державному рівні повинна проводитись системна робота з подолання причин бездомності та зниження ризику втрати житла.

1. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 №2623-IV // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5.11.2008 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Про схвалення Концепції соціального захисту бездомних громадян: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.04.08 №639-р // zakon1.rada.gov.ua.

А.В. Сивак*

БЕЗДОМНІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ТА ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

В умовах світової фінансово-економічної кризи в Україні загострилися проблеми щодо невиплати зарплат, зниження наявних доходів населення, підвищення соціальних стандартів, в результаті чого скорочується прошарок середнього класу, посилюється диференціація за рівнем доходів, підвищується рівень бідності працюючих тощо. Крім того, виникає сприятливе середовище для зростання таких негативних явищ, як бездомність, безпритульність тощо.

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

Одним з аспектів аналізу ситуації з організації соціальної роботи з бездомними громадянами є вивчення міри стигматизації у суспільстві. Опитування населення про ставлення до соціального дна і його представників важливе як для формування образу маргіналізованих груп, так і для того, щоб донести до широких мас причини спадної мобільності. Адже суспільне співпереживання й підтримка в даному випадку згодом можуть виявитися в цілком конкретних учинках: допомога на вулиці людині, що замерзає, повідомлення про неправомірні дії щодо бездомного тощо. Завдяки цьому не тільки поліпшуються механізми висхідної мобільності (за рахунок зростання взаємопідтримки в суспільстві навіть на рівні превентивних мір), але й активізуються вимоги до відповідних інститутів з боку населення.

Аналіз даних соціологічних опитувань свідчить, що ставлення суспільства до бездомних громадян доволі різне: від негативного та байдужого до співчуття [3; 4]. Причини байдужості мешканців громади до бездомних такі: небажання заглиблюватись у суть проблеми бездомних громадян; відсутність необхідної інформації щодо причин бездомності, нерозуміння самої «природи» такого явища; відсутність розуміння щодо можливості допомоги таким людям.

Регулярна соціальна мобілізація – формування в суспільстві толерантного ставлення до бездомних і громадян, які відносяться до груп ризику, шляхом ефективної просвітницької діяльності – дасть змогу змінити ставлення суспільства до явища бездомності. Застосування соціальних технологій формування громадської думки дозволить створити в громаді умови для виваженого сприйняття проблем бездомності, поступово змінювати поширені стереотипи.

Соціальні технології формування громадської думки та толерантного ставлення суспільства до проблем бездомних громадян – система заходів реагування суспільства щодо поширення бездомності, до складу якої входять: засоби масової інформації, соціальна реклама, громадські та парламентські слухання, організація роботи різних координаційних рад тощо.

Засоби масової інформації (ЗМІ) виконують важливу роль у формуванні суспільної злагоди та громадської думки щодо бездомних громадян і підвищенні уваги до цієї проблеми. Для здійснення ефективної інформаційної роботи потрібно побудувати партнерські стосунки зі ЗМІ. Саме завдяки такій співпраці і виникає більшість матеріалів на тему бездомності, причин і наслідків цього явища, со-

ціальних технологій проведення превентивних заходів, світового та національного досвіду реінтеграції бездомних громадян у суспільство. У процесі проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи варто враховувати закономірності комунікації з масовою свідомістю, а саме:

1. Ефективніше працювати не з усім населенням, а з «лідерами думок» конкретної громади чи регіону (це авторитетні члени громади, керівники громадських організацій, які представляють інтереси певної цільової групи, депутати рад різних рівнів тощо). Такий підхід дозволяє сконцентрувати людські та фінансові ресурси на обмеженій ділянці впливу.

2. Доведено, що немає сенсу вкладати кошти в руйнування негативного стереотипу. Доцільніше сформувати новий, що демонструватиме переваги нових методів і форм соціальної роботи.

3. Аудиторію легше переконувати, якщо дискусію проводити в стилі «Так..., але». Тому необхідно скласти перелік сильних і слабких сторін запропонованих змін.

4. Самі ж повідомлення (письмові та усні) формувати з точки зору інтересів людей (клієнтів). Аудиторія здатна реагувати тільки на те, що вірогідно впливає (чи не впливатиме) на поліпшення (погіршення) якості життя конкретної людини.

Серед інструментів інформаційної роботи зі ЗМІ можна виділити:

- прес-конференції, брифінги, прес-брифінги (менш тривалі);
- конференції, дискусії, «круглі столи» з актуальних проблем бездомних громадян;
- виставки творчості та конкурси клієнтів і фахівців, дні «відкритих дверей»;
- письмова комунікація (прес-релізи, брошури, буклети, листівки);
- усна комунікація (семінари, особисті зустрічі);
- електронна (відео, Інтернет, телефон);
- комунікація через ЗМІ (теле- та радіопрограми, інформаційні та рекламні ролики);
- соціологічні дослідження, моніторинги, результати яких широко розповсюджують;
- навчальні тренінги для журналістів із певної тематики;
- «прес-кава» (зустрічі з журналістами у неформальній обстановці).

Перспективним шляхом передання ключових повідомлень є Інтернет. Важливість цього виду ЗМІ з року в рік невпинно зростає.

Окрім того, що самі он-лайніві довідники з проблем бездомності є корисними, вони допомагають журналістам інших засобів масової інформації готувати матеріали з питань профілактики поширення бездомності, підвищення уваги до цієї проблеми.

Отже, для підсилення профілактичного та інформаційного компонентів ЗМІ щодо досліджуваної тематики, регіональні служби, які опікуються проблемами бездомності, мають більше використовувати технології зв'язків із громадськістю: шукати й використовувати цікаві для ЗМІ інформаційні приводи, бути постійним компетентним джерелом інформації з цих питань та запроваджувати справжнє партнерство з мас-медіа. Співпраця зі ЗМІ передбачає також реагування на неправдиву чи спотворену інформацію мас-медіа з проблем, що стосуються бездомних громадян. Некоректні матеріали у ЗМІ з цієї тематики можуть завдати значної шкоди у формуванні громадської свідомості, толерантного ставлення суспільства до проблем бездомності.

Соціальна реклама є одним із методів соціального маркетингу, в межах якого вона розглядається як ефективний комунікаційний засіб, що абсолютно відрізняється від пропаганди. Загальною метою соціальної реклами є зміна ставлення людей до повсякденної реальності в бік формування нових або зміни й трансформації існуючих уявлень стосовно соціальних цінностей і стереотипів. Тож не дивно, що роль соціальної реклами як компонента соціальної політики й активного суб'єкта у питанні формування механізмів соціального захисту та збагачення соціального капіталу останнім часом істотно зростає. Крім того, соціальна реклама є потужним механізмом профілактики негативних явищ, здатним змінити ставлення населення до соціальних проблем [5].

Серед найактуальніших питань, на які має спрямовуватися соціальна реклама, чільне місце відводять саме питанням здорового способу життя, вирішенню проблем, що стосуються вразливих верств населення (безробітні, наркозалежні, бездомні, безпритульні, хворі на алкоголізм та інші небезпечні хвороби тощо) [1]. Готуючи та поширюючи соціальну рекламу, важливо зважати на вимоги міжнародного кодексу реклами та деякі базові принципи рекламної діяльності:

- не будувати рекламу на критиці конкурентів і завідомо недостовірних даних;
- лаконічність – чим менше слів, тим краще вони запам'ятовуються;

- вдале гасло (слоган) позитивного змісту, що закликатиме до дії;
- поважати авторське право (не використовувати без дозволу чужі ідеї);
- не використовувати у відеореklamі 25-й кадр (вплив на підсвідомість).

Державні органи виконавчої влади здебільшого приділяють увагу створенню та поширенню соціальної реклами в системі центрів соціальних служб усіх рівнів підпорядкування (центральні, регіональні, обласні, міські тощо).

Отже, на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому тощо), готуючи рекламні соціальні матеріали щодо проблем бездомних громадян, профілактики бездомності та безпритульності, сучасних систем реінтеграції даних громадян у суспільство, треба усвідомлювати, що основною метою соціальної реклами є зміна ставлення суспільства до певної проблеми, а в довготривалій перспективі – формування нових моделей поведінки (залучення громадян до соціального життя, гуманізація суспільства) та моральних цінностей.

Громадські та парламентські слухання належать до соціальних технологій, які почали використовуватися в українському суспільстві останнім часом. На сьогодні в країні відбулися лише одні цільові громадські слухання (29 березня 2005 р.) із даної тематики щодо прийняття Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей». У них взяли участь представники багатьох громадських і благодійних організацій, державних установ [7]. Під час громадських слухань були висловлені різні точки зору на поліпшення ситуації щодо бездомних громадян і безпритульних дітей, визначено ряд проблем, пов'язаних з питаннями їх соціального захисту та реінтеграції у суспільство.

Зважаючи на поширення бездомності, за ініціативою недержавних організацій 22 грудня 2003 р. було проведено парламентські слухання на тему: «Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей: шляхи її подолання». Учасники слухань відзначили, що зазначена проблема деформує соціальне середовище, руйнує фізичне, психічне та духовне здоров'я людей, знижує їх життєву, громадську та творчу активність, погіршує моральний стан, створює соціальну напругу в суспільстві. За результатами слухань Верховна Рада України прийняла Постанову від 3 лютого 2004 року №1428-IV, в якій затверджено рекомендації Кабінету Міністрів Ук-

раїни місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування вжити відповідних заходів щодо ефективного вирішення основних проблем бездомних громадян [2; 6]. Отже, недержавні організації, представники громади за підтримки державних установ усіх гілок влади можуть виступити з пропозицією стосовно проведення наступних парламентських слухань щодо проблем бездомності в регіонах, серйозних наслідків поширення явища бездомності як для економіки окремих регіонів, так і для економіки країни в цілому.

Регіональні координаційні ради з проблем бездомності. В Україні на даний час створюється єдина державна система, яка забезпечуватиме надання соціальних послуг бездомним громадянам та вживатиме заходів щодо їхньої реінтеграції та соціальної адаптації. Відповідно до Указу Президента України від 12.01.05 №26/2005 Міністерство праці та соціальної політики України визначено центральним органом виконавчої влади, який організовує та координує роботу з питань соціального захисту бездомних громадян та осіб, звільнених із місць позбавлення волі, сприяє розвитку системи соціальної адаптації цих категорій населення, їх працевлаштуванню, створенню і розвитку спеціалізованих установ тощо.

Беручи до уваги світову фінансову кризу, її наслідки в Україні, можна передбачити, що актуальність проблем щодо бездомності не зменшиться. Для ефективної реалізації єдиної політики соціального захисту бездомних громадян, координації діяльності міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських і благодійних організацій постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційної ради з питань соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 26 листопада 2008 року №1035 утворено Координаційну раду з питань соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей.

Для оперативного розв'язання питань соціального захисту бездомних громадян згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення соціального захисту бездомних громадян на 2007 рік» від 14 лютого 2007 року №54-р рекомендовано утворити на рівні обласних державних адміністрацій та міських рад обласного значення координаційні ради з організації роботи з бездомними громадянами, включивши до їх складу представників громадських організацій. Створені координаційні ради з проблем бездомності розроблятимуть нор-

мативні акти, програми, проекти тощо з питань профілактики та боротьби з цим явищем у межах регіону, а також координуватимуть діяльність різних суб'єктів профілактичної роботи з уразливими групами населення (державних установ, інституцій, благодійних і громадських організацій).

Взаємодія державних установ із громадськими організаціями дозволяє об'єднати їхні ресурси щодо спільної дії у вирішенні проблемних питань бездомних громадян, поширити інформацію про діяльність у межах даного регіону, що, у свою чергу, буде впливати на формування громадської думки, толерантного ставлення до громадян, які за певних обставин опинилися у складній життєвій ситуації.

Отже, для створення позитивної складової громадської думки, толерантного ставлення суспільства до бездомних громадян необхідно формувати громадське ставлення до бездомних громадян, проблем їх соціального захисту, медичного лікування, реінтеграції бездомних у суспільство, особливо звертаючи увагу на необхідність подолання соціальних страхів і побоювань, байдужості місцевих мешканців до бездомних. Для ефективного вирішення поставлених задач необхідно розширювати застосування різних соціальних технологій – засобів масової інформації, соціальної реклами, громадських і парламентських слухань, координаційних рад тощо.

1. Про рекламу: Закон України від 3.07.1996 №270/96-ВР // zakon1.rada.gov.ua.

2. Рекомендації парламентських слухань «Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання»: Постанова Верховної Ради України від 3.02.2004 №1428-IV // zakon1.rada.gov.ua.

3. Бездомность в России: проблематика и методология изучения / Е.А. Коваленко, А.В. Федорец. – М.: Фонд «Институт экономики города», 2006. – 112 с.

4. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій / Авт. кол.: Л.В. Бондарчук, Л.П. Дума, Н.В. Кабаченко та ін.: За ред. Н.М. Шкуратової. – К.: ЛДЛ, 2007. – Т. 3. – 320 с.

5. *Привалов Ю.О.* Експертні оцінки стану соціальної реклами в Україні (результати дослідження) // Соціальна реклама в Україні: Сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали конференції. – К.: Фоліант, 2004. – С. 87.

6. Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання: Парламентські слухання. – К., 2004. – 376 с.

7. Стенограма громадських слухань від 29 березня 2005 року щодо прийняття Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей».

М.П. Шрамко*

ЗАХИСТ ПРАВ МОЛОДІ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ. ПРАВО НА ЯКІСНУ ЮРИДИЧНУ ОСВІТУ В УКРАЇНІ

Основою розвитку суспільства, нації та держави, успішною запорукою майбутнього є освіта. Саме освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на світовій арені.

Відомо, що ряд європейських країн виступили з ініціативою щодо взаємно узгодженої й толерантної загальноосвітньої підготовки людини до життя у «новій Європі» під назвою Болонський процес. Сьогодні в Болонському процесі беруть участь 45 країн-учасниць, тисячі вищих навчальних закладів.

Участь системи вищої освіти України в Болонських перетвореннях має спрямовуватися лише на її розвиток та підвищення якісних ознак, а не на втрату кращих тенденцій і зниження національних стандартів якості.

Так чи інакше кожна людина не один раз в житті стикається з проблемами, розв'язання яких під силу лише висококваліфікованому юристу.

Вища юридична освіта займає особливе місце в освітній системі нашої країни. Практикуючий юрист у своїй діяльності приймає рішення, що визначають авторитет і повагу до держави і є дуже важливими для долі людини. Проте, коли ці рішення йдуть врозріз із законом, не захищають, чи ще більше, порушують права громадян та інтереси держави, то це вже беззаконня, яке суперечить самій ідеї правової держави.

У нас кількість студентів вища, ніж у будь-якій європейській країні – 100 на тисячу населення. Більша, ніж у Фінляндії, де вища освіта є обов'язковою.

Сьогодні у Великій Британії близько 100 університетів, у Франції – близько 80, в Італії – близько 60, в Польщі – 11, а в Україні 904 (!), з них 288 навчають майбутніх юристів.

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

Основною проблемою є забезпечення якості підготовки фахівців. Впровадження спрощеної моделі попиту на юридичну професію, з великою часткою вірогідності, призведе до перепрагматизації. У зв'язку з цим вважають, що базова підготовка юриста всіх кваліфікаційних рівнів має спиратися на підготовку юриста широкого профілю, що дасть можливість забезпечити академічну та професійну мобільність фахівця.

Підвищення якості юридичної освіти пов'язано з її орієнтацією на попит з боку найдинамічніших галузей господарського комплексу, соціальної і культурної сфер життєдіяльності суспільства, формування інноваційних форм і рівнів юридичної освіти, підготовкою фахівців-юристів на основі корекції змісту і характеру юридичної освіти, орієнтацією на потреби соціального розвитку.

Однією з головних проблем є те, що навчальні програми побудовані так, що багато потрібних дисциплін або зовсім не вивчаються, або вивчаються в малому обсязі. Так, у Таращанському агротехнічному коледжі протягом трьох років студенти відділення «Правознавство» вивчають такі споріднені дисципліни: українська мова за професійним спрямуванням, справочинство, організація роботи з документами, архівознавство, які буквально дублюють одна одну. Лише суто правові предмети мають бути на першому плані, вивчатися у великих обсягах, закріплюватися на практиці.

Проблеми вищої юридичної освіти в Україні – кричущі. Юрист чи не єдиний професіонал, від якого залежить забезпечення в суспільстві громадянських прав і свобод, розвиток державотворчих процесів.

Процесом навчання потрібно управляти і розвивати систему юридичних навчальних закладів. У США на одну тисячу громадян 34 юристи, в Німеччині – 17, в Японії – 14, в Україні – лише 3. І це просто абсурд, адже навчальних закладів з підготовкою юристів в Україні чи не найбільше, а необхідність кваліфікованих юристів величезна.

Ще однією проблемою є проблема нестачі такої необхідної складової навчання, як підручники. Звісно, головними джерелами інформації для юриста є Конституція України, закони, кодекси та інші законодавчі акти. Проте суть викладеного в них є зрозумілою і доступною для тих, хто вже оволодів професією юриста. Студент, який лише почав вивчати правову дисципліну не може повністю зрозуміти, розтлумачити закони. Для цього необхідно використовувати підручники, видані науковцями, юристами-практиками.

Одним із чинників якості та академічної мобільності сучасної вищої освіти в рамках Болонського процесу є належний рівень знань з іно-

земної мови. На жаль, випускники шкіл переважно мають катастрофічно низькі знання з іноземної мови, що значно знижує якість освіти студентів вищих навчальних закладів, обмежує обмін студентами та навчання наших співвітчизників у кращих зарубіжних університетах.

І останнє, на що хотілося б звернути увагу, – це вивчення іноземної мови в навчальних закладах, що готують юристів. У такій високорозвинутій країні, як Німеччина, головною метою студентів юридичних вузів є оволодіння іноземною мовою. В Україні, незважаючи на те, що іноземна мова входить до навчальних програм, на її вивчення відводиться незначна кількість годин. Адже завдання юриста не зводиться лише до надання правової допомоги, вирішення судових справ. До того ж, аби бути обізнаним із новими міжнародними правовими актами з першоджерел, не обійтися без знання іноземної мови. Її знання необхідне в сучасних умовах, адже нерідко українські студенти-правники їдуть до провідних європейських держав за обміном для навчання, беруть участь в міжнародних конференціях, конкурсах.

Юридична освіта потребує кардинальних якісних змін. Адже неналежно підготовлені юристи – це небезпека і для держави, і для суспільства.

Входження національної вищої школи в європейський освітній та науковий простір є складним і багатоаспектним завданням, яке вимагає вирішення багатьох питань як на державному рівні, так і в кожному окремому вищому навчальному закладі. Інтеграційні процеси, які відбуваються в освіті європейських країн, насамперед країн-учасниць Болонської декларації, базуються на спільних вимогах цієї декларації, критеріях і стандартах національних систем вищої освіти. Вони спрямовані на суттєве підвищення конкурентоспроможності національних систем освіти та науки, забезпечення мобільності студентів, викладачів і науковців.

А.В. Закревський*

ПРАВА МОЛОДІ У СВІТЛІ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Наукова робота піднімає проблему правового забезпечення молодих юнаків і дівчат у суспільстві при виконанні ними суспільної ролі та здобутті статусу «рівних» у правах і можливостях.

* студент Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

Тема наукової роботи є досить актуальною, бо саме від того, які стереотипи ми закладемо молоді, те й матимемо в майбутньому. А звідси і шлях розвитку українського суспільства, і реалізованість можливостей молодих громадян.

Істинним давно вже став вираз: «Молодь – то є майбутнє держави». І справді, це стало постулатом, який має спонукати до роздумів про місію молоді в суспільстві, її подальший шлях розвитку.

Молодь, молоді громадяни (за Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року N 2998-XII) – це громадяни віком від 14 до 35 років; (в науковій літературі – від 15–16 років до 28–30 років), що є соціально-демографічною групою, яка переживає період становлення і соціальної зрілості, входження у світ дорослих та адаптацію до нього.

Значна частина молоді не має власного соціального статусу, перебуває на стадії «статусного мораторію», характеризується або попереднім соціальним статусом, тобто соціальним положенням батьків, або своїм майбутнім статусом, пов'язаним із професійною підготовкою. Молодь входить у життя в умовах уже чинних соціальних інститутів, які не завжди відповідають її потребам, що призводить до виникнення криз і конфліктів.

Досить важливим фактором, який деформує свідомість молоді, є відсутність довіри до неї з боку суспільства. Молодь є частиною суспільства, але дуже рідко залучається до вирішення та реалізації програм розвитку суспільства. Це викликає суперечності між молоддю і суспільством.

Робота з молоддю потребує цілеспрямованої координації дій і зусиль, адже саме молоді продовжувати реформування, удосконалення та підвищення ефективності господарювання системи і посилення її соціальної місії у багатогалузевій економіці країни.

Соціальне самопочуття молоді і формування її свідомості є одним з головних показників розвитку суспільства. Саме стереотип «нерівності», який формується у свідомості молоді, і є головною причиною нереалізованості прав і можливостей молоді.

Стереотип «нерівності» – стійке бачення, яке сформувалося у нас за довго до розуміння гендерних стосунків у суспільстві. Цьому баченню передувала вся довжелазна історія людства, яка формувала в жінках почуття неповноцінності, «нижчої», порівняно з чоловіком, істоти, нездатної до складної управлінської діяльності, тобто до «чоловічої» роботи. Ось і маємо молодь, яка не розуміє цього, а живе за вставленими канонами.

Україна прагне до європейського співтовариства. Шлях до поставленої мети складний і передбачає входження в процеси глобалізації (НАТО, ЄС, Рада Європи ГУАМ та ін.), інтеграції, трансформації задля досягнення демократичного громадянського суспільства. Для цього одним із головних критеріїв є дотримання гендерної політики як процесу якісних змін суспільства.

Процес виходу на світовий рівень змушує нас переглянути установлені стереотипи рівності.

Гендерна рівність (від англ. gender – рід) – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Рівність прав (рівність – de jure), рівність можливостей (рівність – de facto), рівність результатів – зміст, який складає поняття гендерної рівності як якісного нового принципу демократичного суспільства.

Складовою поняття «гендерна рівність» є право на відмінність. Рівність не є однаковістю, оскільки гендерні ролі різні за соціальним змістом. Чоловік і жінка є рівними, але різними.

Гендерний компонент (біологічний, психологічний та культурний) повинен бути осмислений для вироблення власної оцінки поняття гендеру.

Розуміння молоддю гендерної рівності таке: на пізнавальному рівні – нестача відповідної інформації про значення соціального конструкту; на емоційному рівні – існуюча гендерна нерівність у деякого зумовлює обурену чуттєву настанову; на біхевіоральному рівні – неготовність до певних змін, оскільки часто не вистачає попередніх компонентів.

Дискутуючи про гендерну рівність, часто зачіпають і ледь не отожднюють з нею поняття фемінізму та прав жінок, між якими не можна ставити знак рівності. Гендерну рівність, до якої прагнуть усі цивілізовані країни світу, варто розуміти лише як рівність представлення жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

16 рік Україна живе за Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Змін у ставленні до гендерних питань у громадян майже не відбувається. І це зовсім не дивно, бо державною справою в повній мірі гендерна просвіта ще не стала.

Варто розпочати гендерну експертизу чинного законодавства, впровадити гендерний компонент в науку, освіту та інформаційно-просвітницьку діяльність, здійснити розробку і формування меха-

нізму управління гендерними процесами в системі законодавчої та виконавчої влади, національне законодавство у сфері гендерної рівності більше гармонізувати з міжнародними правовими стандартами, внести в правову ідеологію як її складову молодіжний гендерний компонент, спрямувати гендерні права на забезпечення соціально-економічних реформ, переходу до ринкових відносин і подолання негативних тенденцій, що перешкоджають цьому процесу, створити правові гарантії для забезпечення рівних прав і можливостей, свобод і відповідальності для жінок і чоловіків.

Зважаючи на це, ми станемо свідками того, як необтяжена стереотипами минулого молодь стане основою консолідації суспільства на принципах міжнаціональної толерантності, культурної множинності та духовних цінностей.

Н.С. Абаїмова*

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПСИХІКУ НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА

Втрата багатоманітності природних умов і вражень, радощів і стимулів, монотонність міського побуту, стандартизація навчання, інформації, розваг, серійність духовної продукції, продукуваної і поширеної за допомогою мас-медіа, – все це призводить не тільки до емоційного збіднення життя, а й до зниження моральної цінності. Масова культура, пропагована й нав'язувана за посередництвом ЗМІ, частіше через телевізійний екран, активно сприяє зростанню споживання, формування моделей агресивної, асоціальної поведінки. Фактор впливу ЗМІ є однією з причин девіантної поведінки неповнолітніх.

ЗМІ є одним із соціальних інститутів, що виконують замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо певного впливу на населення в цілому, в тому числі й на окремі вікові та соціальні категорії. Людина, сприймаючи інформацію через безліч каналів, на основі її обробки формує свою поведінку. За допомогою ЗМІ молода людина виробляє певний світогляд щодо способу життя, типів пове-

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

дінки тощо, хоча інформація ЗМІ має здебільшого несистематизований, а часом і суперечливий характер. Телевізор став ідолом сучасної цивілізації, відчужує один від одного навіть членів сім'ї, підмінюючи живе, особистісне спілкування ілюзорними мріями та фантазіями. До того ж ця відчуженість значною мірою культивується ЗМІ. Популярні телевізійні шоу на зразок «Останнього героя» чи «Слабка ланка», які можна розглядати як непрямі експерименти над людьми, створюють на екрані та у свідомості людей модель сучасного суспільного життя, яке постає як жорстока гра на виживання. Крім того, телебачення за допомогою оптичних ефектів, кліпів та інших прийомів трансформує реальну картину життя в іншу – віртуальну (хибну, оманливу) реальність, вводячи людину в особливий, змінений стан свідомості та відгороджуючи її від реального життя.

ЗМІ несуть інформацію, яка має негативний, жорстокий характер, не відповідає етичним засадам суспільства та формує у підлітка неправильне уявлення про оточуючий його світ і його оцінку. Девіантна поведінка проявляється у підлітків частіше, аніж в інших вікових категоріях. Причиною такої поведінки є соціальна незрілість, групова залежність, недостатня здатність прогнозувати наслідки своїх дій, навіюваність, демонстративна незалежність від старших, недостатній соціальний контроль власної поведінки, наслідування кумирам, яких їм люб'язно пропонують ЗМІ. Людям властиво відтворювати побачене або почуте. У своїй поведінці вони мимоволі й неусвідомлено відтворюють як позитивні, так і негативні моделі. Можна згадати популярність фільму «Бригада» і, спричинені захопленням героями цього фільму, форми агресії.

Будь-яка публічна демонстрація агресивних дій значно збільшує агресивність у суспільстві, зокрема й випадки аутоагресії – суїцидальні і аутоагресивні дії (вживання наркотиків, алкоголю, тютюну, різних стимуляторів). В одному з експериментів американський психолог А. Бандура, який вивчав механізми агресії дітей, пропонував дітям погратися новими іграшками. В кімнаті для ігор вже грався з лялькою спеціально навчений актор. Він знущався з ляльки, бив її і знищував. Діти без будь-яких інструкцій повторювали те саме. В іншій групі експериментів актор демонтував позитивну модель гри з лялькою. Діти все точно відтворювали. В іншій серії експериментів дітям показували відеозапис гри актора з лялькою. Ефект виявився сильним. Діти до дрібниць відтворювали побачену в телевізорі агресивну модель. Агресивна або асоціальна поведінка копіюється так само успішно, як і здорова, альтруїстична. Тобто діти копіюють

ті моделі поведінки, які їм подобаються, незважаючи на характер цих вчинків.

Вплив ЗМІ проявляється і на фізичному стані та самопочутті підлітка. Довге сидіння перед екраном телевізора (як і комп'ютера) призводить до астено-невротичних порушень. Помічено, що у дітей, які багато сидять за комп'ютером чи перед телевізором слабшає пам'ять; вони гірше працюють, на уроках в школі не можуть зосередитись; у них порушується сон; вони стають збудженими, роздратованими. Погіршуються відносини з батьками, особливо тоді, коли ті просять відірватись від телевізора.

Наявність такої ситуації вимагає:

- прийняття невідкладних законодавчих змін, які б дійсно забезпечували захист духовного морального й інтелектуального здоров'я нації від руйнівної дії багатьох ЗМІ, прийняття поправок до Закону України «Про засоби масової інформації», які б підсилювали відповідальність за завдання шкоди духовному й розумовому розвитку і здоров'я молоді;

- створення дієвої структури, що формує інформаційну політику в нашій країні, оскільки структура Державного комітету телебачення і радіомовлення, який має відповідати за проведення цієї політики, нестабільна, що гальмує його діяльність. Слід створити в структурі цього органу потужний науково-аналітичний центр для моніторингу ЗМІ;

- створення громадського телерадіомовлення – суб'єкта інформаційної діяльності зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної і неприбуткової системи масової комунікації, що дозволить покращити загальну якість інформаційного забезпечення суспільства;

- переорієнтація ЗМІ з акцентування на продукцію, що містить елементи агресії та насильства, на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку.

Найсуттєвішим є те, що сьогоднішні проблеми важковихованості неповнолітніх старших підлітків є специфічним відображенням кризи, в якій перебуває наше суспільство, коли і процес соціалізації, і процес індивідуалізації стали однаково важкими, тому що втрачені орієнтири соціального життя, що донедавна вважалися істинними, а нові ще не утвердилися. Цінність індивідуальності, яка донині ігнорувалась, і сьогодні залишається декларацією, а поворот до людини – гаслом, який існує лише на словах.

О.В. Білобородько*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ НА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ. ПРИЙОМНА СІМ'Я

Ця тема на даний час є досить актуальна і серйозна, оскільки зараз число дітей-сиріт досягає 100 тисяч, і це не враховуючи дітей, які живуть на вулиці і жебраків. Вирішення цього питання є важливим для подальшої розбудови нашої держави.

Кожна дитина має право жити здоровою, в умовах миру, поваги, гідності та в сімейному середовищі.

Загальновизнаною стала теза про те, що стабільна сім'я – найкраще середовище для дитини з точки зору формування повноцінної особистості.

Сьогодні в Україні визначено головні напрямки розвитку та реформування системи охорони дитинства. Прослідковуються позитивні зрушення в політиці щодо забезпечення прав дітей в Україні: 1) реформування системи опіки та піклування; 2) розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт; 3) покращилось фінансове забезпечення; 4) зламанний стереотип непорушності інтернатної системи; 5) створений позитивний імідж дитини-сироти; 6) працівники інтернатних установ починають усвідомлювати необхідність змін.

Ці напрямки базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН з прав дитини, серед яких і право дитини на сім'ю. Саме тому останні законодавчі ініціативи в Україні визнають перевагу сімейних форм виховань дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці тенденції, спрямовані на розвиток сімейних форм опіки та піклування, чітко відстежують в Україні протягом останніх років: 1) перегляд та оцінка існуючих законів та актів; 2) визначення обов'язків; 3) впровадження соціальної роботи; 4) запровадження стандартів підготовки та навчання спеціалістів; 5) стратегічне планування впровадження змін.

В умовах загострення в державі питання реалізації права кожної дитини на проживання в сім'ї поміж форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, альтернативною й

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

актуальною є форма виховання дітей в прийомних сім'ях, яка ще знаходиться в стадії розвитку.

Прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомними батьками можуть бути повнолітні та працездатні особи, які успішно пройшли відповідне навчання в центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Вони мають бути фізично здоровими, емоційно врівноваженими, мати здатність до виховання дітей.

До такої сім'ї влаштовуються діти, які перебувають між собою в родинних стосунках і мають статус дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Влаштування дітей проводять служби у справах дітей.

Соціальне супроводження прийомної сім'ї здійснює центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді. Для цього за кожною сім'єю закріплюється соціальний працівник.

Прийомні діти виховуються в прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації – до закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

Прийомні батьки несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей. Вони є законними представниками і захисниками їхніх прав та інтересів у всіх органах, установах та організаціях без спеціальних на те повноважень.

На кожную прийомну дитину щомісячно з державного бюджету одному з прийомних батьків надається соціальна допомога в розмірі двох прожиткових мінімумів відповідно до віку дитини у порядку, встановленому КМУ. За дітьми зберігаються раніше призначені аліменти, пенсія та інші види державної допомоги.

Запровадження інституту прийомної сім'ї є досить складною справою, яка потребує багато професійних умінь від команд спеціалістів зі створення та супроводу прийомних сімей, а також – підтримки з боку держави щодо соціальної ролі, яку вона надає інституту сім'ї.

Держава надає матеріальне забезпечення проживанню дитини в прийомній сім'ї, а прийомні батьки опікуються дитиною та готують її до самостійного життя за методичної та консультаційної підтримки з боку держави.

Вирішенню зазначених проблем також сприяли: 1) значні, рішучі і дієві кроки Президента й уряду України, спрямовані на якісну зміну державної системи опіки над дітьми і насамперед забезпечення права на виховання у сімейному оточенні; 2) прискорені темпи розгортання мережі прийомних сімей, зростання уваги суспільства до проблем захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 3) системна робота з біологічними родинами дітей, які виховуються в інтернатних закладах.

Проте недостатньо врегульованими залишаються питання захисту житлових і майнових прав дітей, визначення правового статусу батьків-вихователів, прийомних батьків, механізмів фінансової підтримки сімейних форм виховання. В Україні все ще існує таємниця усиновлення, що суперечить Конвенції ООН про права дитини тощо.

Уряду України при формуванні та реалізації державної політики щодо захисту дітей необхідно: 1) здійснити ретельний аналіз законодавчих та нормативних актів з питань захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою виявлення та усунення неузгодженостей щодо основних положень Конвенції про права дитини, європейських правових стандартів; 2) ліквідувати прогалини в існуючій нормативній базі, що забезпечить підвищення статусу прийомних батьків, батьків-вихователів; 3) сприяти створенню спеціалізованих служб допомоги дітям і сім'ям з дітьми.

Комплексний підхід до проблеми, який полягає у поєднанні соціального супроводу дітей, які опинилися у складних сімейних обставинах, з метою відновлення основних функцій сім'ї, запобігання ранньому сирітству, реінтеграції дітей із будинків дитини в сімейне оточення, соціальної роботи з прийомною сім'єю та дитячим будинком сімейного типу дасть можливість змінити сумну статистику та зменшити загрозу соціального сирітства, що є характерним нині для України.

А.А. Кабашня*

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЕМБРІОНА

Тема наукової роботи є дискусійною і малодослідженою. Визначення правового статусу ембріона є проблемним питанням у сфері сучасної біоетики, філософії, права. У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст.50) встановлено, що операцію штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведено за бажанням жінки в акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів. В окремих випадках, передбачених законодавством, аборт може бути зроблено від 12 до 28 тижнів за соціальними і медичними показаннями. Таким чином, правовий статус людського ембріона фактично зводиться до поняття «внутрішньоутробний продукт зачаття». Як індивід ембріон не розглядається. Нині в Україні здійснюється більше 800 тис. абортів на рік. На кожну новонароджену дитину припадає двоє дітей, що не з'явилися на світ в результаті абортів, і цей показник росте рік від року. Крім того, значна частина досліджень у сфері біології та медицини пов'язана з людським ембріоном. Це різноманітні репродуктивні технології, терапевтичне клонування, дослідження стовбурових клітин тощо. На думку провідних науковців світу, життя починається в момент зачаття і ембріон людини є особистістю.

Мета роботи: довести на основі вивчених матеріалів те, що ембріон – це повноцінний індивід на ранньому етапі свого розвитку; обґрунтувати його невід'ємне фундаментальне право на життя із перспективою подальшого закріплення цього права на законодавчому рівні.

Правова регламентація поставленої проблеми пов'язана, по-перше, з масовим і глибоким втручанням генетики та медицини в природну сутність людини, яке зачіпає її природні права; по-друге, з необхідністю виробити уніфіковані міжнародні стандарти в галузі експериментальної діяльності; по-третє, з неврегульованістю низки правових питань, основою для регламентації яких може стати їхнє вирішення з погляду етики.

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

Як відомо, запліднена сперматозоїдом яйцеклітина при багаторазовому поділі стає зиготою (бластоцистою), з якої, у свою чергу, розвивається ембріон. З третього місяця вагітності ембріон дістає назву «плід».

Наукове дослідження біологічної природи людського ембріону яскраво свідчить про те, що від самого моменту свого зачаття, тобто з моменту злиття чоловічих та жіночих статевих клітин, ембріон людини має всі ознаки людської особи:

- існує у вигляді цілісного організму, тобто біологічної та функціональної єдності, яка має чітко скоординовану структуру росту та розмноження;

- є автономною, тобто не потребує втручання жодної сторонньої сили для підтримання власної структури;

- є самоконтролюючою та самовизначальною в реалізації всього проекту.

Дослідження багатьох учених-медиків довели, що ембріон є окремою людською істотою зі своїми особливими особистісними характеристиками. Французький генетик, професор Жером Лежен, першовідкривач хромосомної природи синдрому Дауна зазначав: «В життя дуже довга історія, але в кожного з нас є вкрай точний початок життя – це момент зачаття. Життя починається в момент, коли вся необхідна і достатня інформація з'єднана, щоб визначити новий організм. Вона, таким чином, починається саме в той момент, коли вся інформація, яку несе сперматозоїд, з'єднується з інформацією яйцеклітини. Як тільки сперматозоїд проникає всередину, новий організм починає своє існування».

Позиція християнської церкви непохитна: припинення вже розпочатого процесу розвитку дитини в організмі матері, передусім прямий аборт – навіть якщо його здійснюють для лікувальних цілей – є недопустимим способом обмеження кількості дітей, і його слід абсолютно відкинути.

З точки зору філософії, людина є особою вже тому, що є людиною, що належить до виду *homo sapiens*, бо не існує індивідумів цього виду, які не були б особами. Людські індивідуми можуть не виявляти специфічних здатностей та актів. Однак через те вони не перестали бути особами, бо ці здатності та акти хоча і є свідченням «зактуалізованості» особи, але не є необхідними критеріями особовості. Інакше ми прийдемо до абсурдних висновків, що людина, яка спить, перебуває в комі чи непритомна, перестала бути особою і втратила свою гідність та недоторканні права. «Незактуалізовані»

людські індивідууми є особами на підставі вже того факту, що вони люди. Поняття «розвиток» означає «розкриття» вже наяв-них у зачатковій формі властивостей. Ніщо не може «розвинути» у якусь істоту, якщо воно нею перед тим не було, якщо воно не мало задатків, тобто специфічних властивостей даної істоти у зачатковій стадії.

На основі вивчених матеріалів можна зробити такий висновок: ембріон – це не що інше, як повноцінна людина на ранньому етапі розвитку. Аборт як грубе порушення права на життя має бути заборонений (за винятком випадків, коли ця процедура зумовлена медичними показаннями чи вагітністю як результатом зґвалтування). Накласти вето слід і на різноманітні маніпуляції з ембріоном та ембріональними клітинами, що є порушенням його права на гідність.

Ось чому правовий статус ембріона повинен бути затверджений на законодавчому рівні.

Механізм захисту прав ембріона має включати: сукупність норм, які визначають зміст і порядок реалізації зазначених прав; інституційні структури, що забезпечують їхнє застосування; сукупність гарантій щодо охорони цих прав. Проблема визначення статусу ембріона має бути вирішеною у правовому плані.

Відомий італійський юрист Рафаель Беллестріні писав: «Найвірнішим доказом того, що народ дійшов до крайньої точки свого падіння, будуть ті часи, коли аборт стане вважатися справою звичною і абсолютно прийнятною». Будуючи шлях до демократичного суспільства, ми заплющуємо очі на найганебніше та найжорстокіше порушення права людини на життя.

Ми, свідомі, прогресивні, гуманістично налаштовані громадяни, повинні стати на захист життя і гідності ще ненароджених, беззахисних людей. Ми просто зобов'язані зупинити найбільший і найганебніший в історії геноцид народу України та на законодавчому рівні заборонити вбивство людей на стадії їхнього внутрішньоутробного розвитку, яке легалізоване під евфемізмом «добровільне штучне переривання вагітності».

С.А. Долгий*

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Хто не пам'ятає свого минулого,
той не має майбутнього.
(Народне прислів'я)*

Благодійна діяльність має вікову історію, але на сьогодні все ще залишається недостатньо вивченою не тільки сама проблема благодійництва, а й необхідність її здійснення в межах благодійних організацій. Тому важливим є дослідження її еволюції як у площині реального життя, так і в науковому й законодавчому обігу. Історії благодійництва та благодійної діяльності в Україні не написано, не створено цілісної наукової картини її розвитку. Це пояснюється тим, що в результаті революційних подій, війн багато документів того часу, на жаль, було безповоротно втрачено.

Історичний розвиток благодійності досліджували: Ю.І. Губенко, Н.А. Колосова, А.В. Нарадьмо, О.В. Хустова, В.О. Чепурнов, О.Ю. Літвіна.

Так, В.С. Нерсесянц та В.О. Чепурнов вважають, що в язичницькі часи благодійництво та благодійну діяльність жерці не розглядали як добродійність.

В.О. Чепурнов зазначає, що в стародавньому дохристиянському світі до знедолених благодійник ставився зі зверхністю та неповагою. «Бідняк, – стверджує Г. Ульгорн, – вважався нічим, і те, що йому давалося, вважалось викинутим».

Історичні дані свідчать про те, що основні ознаки благодійної діяльності зародилися в період першохристиянства (I–III ст.). На нашу думку, Біблію слід вважати основним ідейним джерелом благодійництва та благодійної діяльності, святе письмо наповнює священним змістом усю діяльність добродійника.

Після розпаду Римської імперії і поширення християнства активну роль у наданні благодійної допомоги починають відігравати церкви, монастирі, першохристиянські громади, які пізніше стануть найактивнішими засновниками благодійних організацій.

У середині IV – на початку VI ст. благодійні установи поширюються у східній частині Римської імперії, а потім і в Західній Європі.

* студент Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна"

Історія діяльності благодійних організацій України бере свій початок із часів християнізації Київської Русі. На думку С.І. Поляруш, Ф.Я. Ступак, Ю.І. Гузенко, О.І. Доніка, Г.В. Степаненко, у часи Київської Русі з'являється термін «благотворительство», що означає в перекладі зі старослов'янської мови, «творити благо» чи «благо деянь».

Л.Ю. Хота вважає, що за часів Київської Русі найбільшого поширення набула особиста благодійність шляхом роздавання милостині, яка поєднувала в собі практичну допомогу нужденним і духовно-моральне вдосконалення.

Особливе значення для благодійності мав Статут князя Володимира (996 р.). Цей статут став підставою для створення благодійних установ аж до XVIII ст. Статут князя Володимира спирався на правила і закони Православної грецької церкви, «Правила помісного Собору» (1347 р.). У цьому ж документі визначалася десятина, яка йшла на утримання монастирів і церков, лікарень. Вищезгаданий статут поклав опіку за хворими, інвалідами, жебраками та іншими соціально незахищеними категоріями населення на духівництво.

Н.С. Вознесенський, О.Ю. Літвіна та В.О. Чепурнов зазначають, що лише в християнський період світової історії благодійництво було піднесено в ранг морального обов'язку християнина надавати допомогу нужденним.

У XVI–XVIII ст., потіснивши родову князівсько-боярську знать, формується нова верства українського суспільства – козаки і розпочинається міщансько-братський період. Силами міських братств створюються благодійні лікарні, притулки, школи.

У цей період поряд із системою благодійних організацій, створюваних державою, такі організації могли виникати також з ініціативи приватних осіб чи організованих груп громадськості, чому сприяв Царський указ про утворення приватних і громадських благодійних організацій, прийнятий у 1775 році.

У другій половині XIX ст. в Києві благодійні організації набувають активного розвитку. Створюються такі благодійні товариства: товариство допомоги бідним, товариства поширення в народі писемності, товариство для допомоги нужденним студентам.

Перша світова війна ще більше прискорила розвиток благодійництва і викликала до життя створення благодійних організацій у масовому порядку. Ці організації мали переважно патріотичний характер, і їх діяльність була спрямована на надання допомоги всім постраждалим у цій війні. Центральне місце серед таких організацій займав Всеросійський союз допомоги хворим і пораненим воїнам.

Після перемоги більшовизму благодійна діяльність була затаврована з позицій марксизму-ленінізму як атрибут експлуаторських суспільств. Як справедливо зазначили українські історики М. Дмитрієнко і О. Ясь, «благодійність була визнана соціальним явищем класового, насамперед буржуазного суспільства, і в системі радянського тоталітаризму благодійності не знайшлося місця ні в енциклопедіях, ні в суспільному житті» [3, 8].

У 1991 р. після проголошення України незалежною державою відбувається новий виток у становленні й розвитку законодавства про благодійництво. Поступово формується законодавча база. Так, правові засади діяльності благодійних організацій визначає Конституція України [1]. Одним із перших нормативно-правових актів, що заклав підвалини правового регулювання благодійних організацій, став Закон України «Про об'єднання громадян», прийнятий Верховною Радою 16 червня 1992 року. 26 жовтня 1992 р. Президія Верховної Ради України прийняла постанову «Про благодійні фонди». 16 вересня 1997 р. в Україні було прийнято Закон України «Про благодійництво і благодійні організації», який заклав організаційно-правові засади діяльності благодійних організацій [2].

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №30. – С. 141.

2. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1997. – №46. – С. 292.

3. *Колосова О.Ю.* Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис... к.ю.н. – К., 2006. – 20 с.

І.С. Печенюк*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА

У концепції соціальної стратифікації українського суспільства військовослужбовці як страта займають далеко не останнє місце, утворюючи соціальний інститут держави. Українське військо проходить важкий шлях становлення і сьогодні переживає складні часи. Сучасні реалії висувують до національної безпеки України конкретні

* к.і.н., старший науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

вимоги. Наші громадяни хочуть мати таку армію, яка гарантує їм волю, державну незалежність і повагу сусідів – те, чим понад усе до- рожить кожен народ.

Армія як державний інститут має фінансуватися належним чи- ном, а не за залишковим принципом, бо армія – одна з найважливі- ших опор держави. В умовах сучасної глобальної кризи військово- службовець залишається сам на сам з розв'язанням певних соці- альних проблем:

- соціальні і побутові труднощі військовослужбовців, що негатив- но впливають на імідж військової служби і збройних сил в цілому;
- висока плінність військових кадрів, домінуючою причиною якої є недосконала система забезпечення соціальної безпеки військо- вослужбовців;
- недосконалість системи формування мотиваційної сфери мо- лоді до військової служби в умовах зміни ціннісних орієнтацій су- спільства;
- значне відставання рівня розвитку вітчизняної системи соціаль- ного захисту від загальноприйнятих у світі;
- обмеження бюджетних асигнувань на потреби збройних сил;
- негативна практика скасування пільг, передбачених законо- давством України для військовослужбовців та членів їхніх сімей, що фактично є соціальними гарантіями, і відсутність системи відпові- дальності держави за їх порушення;
- диспропорція соціальних гарантій між військовослужбовцями збройних сил та інших силових структур.

Зазначені проблеми, що значно знижують кредит довіри до дер- жави як гаранта соціальної безпеки військовослужбовця, а також «зараження» свідомості військовослужбовців синдромом постій- ного скорочення спричиняє стан аномії, якому притаманні низький рівень соціального самопочуття та схильність до аномічної демора- лізації.

Проблема уникнення зниження доходів та підвищення реальної зарплатні військовослужбовців на сьогодні стоїть досить гостро. В умовах нинішнього інфляційного зниження рівня життя військово- службовців, коли збільшується розрив між номінальними доходами і цінами, втрачаються стимули до військової служби.

Досвід вирішення соціально-економічних проблем військово- службовців у країнах-членах НАТО є важливою складовою соціаль- ної політики держави. На її вирішення виділяються значні кошти.

Фактично в усіх зарубіжних країнах існують законодавча база та механізми, що гарантують військовослужбовцям отримання компенсацій і пільг. Значна роль належить правовому регулюванню питань соціальної адаптації, розробленню конкретних програм, пов'язаних з її забезпеченням. У системі організації військової служби у збройних силах розвинутих країн світу нагромаджено значний досвід комплексного стимулювання на основі системи «соціального захисту військовослужбовця», що передбачає використання різноманітних засобів і форм заохочення та стимулів до професійного виконання обов'язку.

З прийняттям Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр. держава розпочала роботу зі створення сучасних, боєздатних, професійно підготовлених збройних сил, які б за своєю структурою, чисельністю і забезпеченістю відповідали б покладеним на них завданням і стандартам країн НАТО. У Програмі зазначається, що одним із пріоритетних напрямів розвитку гуманітарної та соціальної сфери є забезпечення правового захисту та соціальних гарантій (одержання житла, матеріальне (грошове, продовольче та речове), медичне та пенсійне забезпечення; обов'язкове державне страхування; забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються зі служби; пільги щодо проїзду та перевезення багажу, пільги з оподаткування тощо) військовослужбовцям і членам їх сімей.

Вирішенню проблем соціального захисту військовослужбовців сприятиме ефективно організована військово-соціальна політика держави (Державна програма), основними структурними елементами якої є:

- діяльність у сфері грошового забезпечення військовослужбовців, пенсійного забезпечення громадян звільнених з військової служби, сімей військовослужбовців, які втратили годувальника;
- діяльність у сфері продовольчого, речового, квартирно-експлуатаційного та інших видів матеріального забезпечення;
- забезпечення охорони здоров'я військовослужбовців, громадян, звільнених із військової служби та членів їх сімей;
- надання соціальних пільг найбільш вразливим групам військовослужбовців, громадянам, звільненим з військової служби та членам їх сімей;
- надання соціальних гарантій військовослужбовцям, які мають особливі заслуги перед державою;

- державна допомога у сфері соціальної адаптації, перепідготовки та працевлаштування військовослужбовців, що звільняються з військової служби.

Кінцевою метою військово-соціальної політики держави є забезпечення соціальної безпеки всіх категорій військовослужбовців.

Отже, стратегічним завданням державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців є формування даної соціальної страти як середнього класу суспільства з відповідним рівнем матеріального становища та соціально-побутових умов.

Система соціального захисту військовослужбовців має базуватися на взаємодії всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Це передбачає розробку механізмів врегулювання розбіжностей між законодавчою та виконавчою гілками влади, які б нейтралізували деструктивний вплив на систему соціального захисту інституту військовослужбовців у період економічної кризи. Кінцевий результат залежатиме як від якісного виконання поставлених завдань, так і рівня фінансового та матеріального забезпечення збройних сил.

Етикет і комунікація на тлі кризових явищ

Т.Г. Аболіна*

ДІАЛОГ ФІЛОСОФІВ І БОГОСЛОВІВ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ В ПРОБЛЕМАТИЧНОМУ ПОЛІ ЕТИКИ

У суспільствах, які проголошують орієнтацію на плюралізм, впливовою є думка про моральну кризу. Так, А. Макінтайр, висловлює стурбованість з приводу того, що в сучасних творах про мораль найбільша частина присвячена неспівпадінню у поглядах на саму ж цю мораль, що цілісна субстанція моралі в значній мірі фрагментована і навіть частково зруйнована: «Схоже, що в нашій культурі не існує раціональної гарантії моральної згоди» [2, 11]. У пошуках відповіді на це питання М. Велькер звертає увагу на феномен прилаштування моралі до вимог ринку, який, на його думку, є як провідником, так і каталізатором розкладу моральної комунікації. Поліцентризм багатогранної спільнотності створює не один-єдиний дискурс, а різні дискурси, що підкорені різним інтересам і можуть бути незрозумілими один для одного. Неймовірні інтелектуальні зусилля філософії, релігії і здорового глузду з приводу визначення граничних засад, граничного джерела, всеоб'єднуючого начала губляться в суспільних підсистемах, у яких переважають різні моралі. Це не стосується екстремальних ситуацій, які на певний час створюють враження «суспільної єдності», яка так же швидко втрачається (Помаранчева революція в Україні). Прогнозування цих процесів майже неможливе, бо багатоманітність форм і короткий час існування деяких ціннісних пріоритетів в умовах постмодерну, створює враження, що «ринки моралі» (М. Велькер) в цих умовах стають ще більш стрімкими: «Надійність «включення» в певний ринок моралі не є постійною величиною, здатною виробляти імунітет проти зрушень у

* д.філос.н., професор кафедри етики, естетики і культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

так званому «дусі часу», змін в економіці, тенденцій в науці, моді, стрибків у кар'єрі, вікових особливостей тощо» [1, 190–191].

Зрозуміло, що в такій ситуації не зникають розмови про «загрози ціннісного, смислового і нормативного вакууму», що богослови і філософи орієнтовані на пошуки «універсального базисного етосу», на пошук засад універсальної етики.

Недівість заклинань стосовно «фундаментальних цінностей» актуалізувала проблему співвідношення моралі і етосу. Людське суспільство не може відмовитись від неперервного вдосконалення своїх нормативних засад. З одного боку, іде процес стабілізації нормативних основ, з іншого – постійно оновлювана моральна комунікація проблематизує їх, сприяє появі змін. Масова моральна оцінка, буденна моральна комунікація зазвичай змінюють етос при незмінній етичній парадигмі, яка є більш консервативною. При цьому в реальному полі соціальних уявлень можуть співіснувати повага до гуманістичної і життєстверджуючої поведінки і прийняття проблематичних антигуманних настроїв. М. Велькер зазначає: «Прикладами співіснування неякісного зіпсованого етосу з розпущеною мораллю є не лише так звана «розбійницька мораль», але й рабовласницькї суспільства, фашизм, апартеїд чи вандалізм щодо оточуючого середовища» [1, 193].

Безпосередня, стихійна моральна комунікація досить часто не тільки не стабілізує етос та інші нормативні основи, а й здатна ліквідувати нормативний зміст і форми. Ця ліквідація нормативних основ може проходити як приховано, так і в відкритій, цілеспрямованій, публічній і навіть драматичній формах. Як зазначав Карл Барт, справа може дійти до моральної війни всіх проти всіх. Етос як сукупність панівних уявлень з суттєвих питань складається через різноманітні комунікативні зразки. У цьому процесі значну роль відіграють ментальність сім'ї, форми освіти, релігійності і передачі традицій і, що природно в наш час, комунікація за допомогою засобів масової інформації. До відносно стабільних форм етосу відносяться релігійні форми і такі, що історично обумовлені загальноприйнятими уявленнями (прості норми моральності). Релігійні переконання, впливовість релігійної символіки формуються протягом досить довгого часу. Саме цією своєю стороною релігії можуть справляти нормативний вплив і підтримувати морально конструктивний етос. Цим аспектом нехтують ті, що зводять релігію до одного-єдиного принципу, основного уявлення чи основної фігури. В християнській

традиції представлені три види основних приписів: 1) закону; 2) милосердя; 3) спілкування з Богом. Важливо віддавати належне зв'язку права і милосердя з культом як впорядкованою системою із саморозумінням людської спільноти не через повсякденні турботи, а в перспективі всезагального – через Бога. За допомогою культу виникають і зберігаються історичні та нормативні форми самоідентичності. Таким чином закладаються уявлення і спогади про спільну долю, без яких не може розвиватись жодна нормативна свідомість і добродійний етос. Така динамічна нормативність увійшла в сучасну культуру завдяки християнській традиції і залишається ключовою в західних індустріальних державах. Водночас, ця динамічна нормативність завжди знаходиться під загрозою, оскільки допускається диференційоване і багатогранне богопізнання. Цей внутрішній потенційний плюралізм християнства створює умови для постійного нормативного оновлення. Духовно-інтелектуальній перевірці постійно піддаються правові, моральні і релігійні відносини, завдяки чому є можливим процес як зовнішнього, так і внутрішнього розширення впливовості християнства. При цьому різні церкви роблять різні наголоси. Православна Церква більше концентрується на богослужінні і культурі, протестантські церкви поряд з іншими аспектами сильніше підкреслюють організоване служіння ближньому, а також питання соціальної моралі. Так, М. Велькер наголошує на тому, що діалог богословів і філософів не завжди був плідним саме через те, що класична філософська критика релігії недооцінювала багатогранні нормативні сили, які існують в єдності традицій і глибинних структур релігійно обумовленого етосу. Філософія буде здатна сприймати сучасні виклики, якщо при осмисленні етосу і шляхів моральної комунікації збереже прагнення до поглибленого розуміння релігії, її внутрішньої динаміки, різних функцій у культурі.

Оптимістичний підхід до перспектив морального життя в межах світської філософії розробляла А. Хеллер. При розгляді «двох стовпів сучасної етики» вона акцентує увагу на двох класичних, відносно самостійних, системоутворюючих логіках моральної свідомості – «етиці особистості» та «етиці соціальної справедливості». Свого часу Аристотель називав ці дві складові: хороша людина і справедлива конституція. У наш час зростає відповідальність людини за її моральний характер. В умовах, коли всі цінності, конкретні норми і конкретні етичні судження можна обґрунтувати як істинні, або відкинути як хибні, будувати «нову етику» можна лише з безумовного

особистісного прийняття традиційних цінностей, найчастіше на рівні логіки серця. У подальшому особистість стає самостійним суб'єктом, вибудовує свою етику, стає її носієм і охоронцем. Регулятивна моральна ідея етики особистості ґрунтується на екзистенційному виборі себе як морального суб'єкта (гарної, чесної особистості). Такий вибір є моральною правдою і теоретично, і практично. Вільний, самостійний, екзистенційний вибір себе як порядної людини є моральною правдою на рівні глибинної почуттєвості, хоча суто логічно не менш переконливо можна довести і протилежне. Формування соціальної етики породжується також із твердження, яке не є емпіричним і яке не можна абсолютно переконливо ні довести, ні заперечити. Самоочевидні істини про рівність людей від природи і їх права на свободу є самоочевидними для тих, хто вірить в них, погоджується з ними. Природне право і моральність, на яких ґрунтуються конституції демократичних країн, закладають етику антропологічного мінімуму як ціннісну передумову для соціального устрою.

Відмінність між цими стовпами сучасної етики А. Хеллер вбачає в тому, що етика особистості не дає нам етосу, а етика соціальної справедливості створює дуже слабкий, але все ж реальний етос громадянина.

Громадянський етос стає більш міцним, якщо ці дві етики – особистісна і колективістська – збігаються. І хоча порядна людина і хороший громадянин не одне і теж саме, вони мають і дещо спільне: вони беруть на себе відповідальність. Нігілістичній позиції А. Хеллер протиставляє таку думку: «Визнаючи, що свобода є основою сучасного світу, і що це такий фундамент, на якому нічого не засновується, я наполягаю на тому, що сучасні люди можуть самі вільно конституювати собі власні основи, щонайменше ті два стовпи, на яких твердо стоїть будівля сучасності. Поки ці стовпи стоять, все ще можна відрізнити добро від зла» [3, 36].

Для України вивчення різних механізмів нормативного регулювання є актуальним з декількох причин. По-перше, йде активний і далеко ще не завершений процес нормотворчості, пов'язаний з переходом від тоталітарної до правової держави, відбувається формування етичних засад з урахуванням світового досвіду передових країн. Разом з тим, процес духовного відродження після багатьох десятиліть примусового атеїзму пов'язаний з відновленням традицій, підвищенням впливовості релігійних норм, тому на часі є активізація діалогу філософів і богословів.

1. *Велькер М.* Християнство и плюрализм / Пер. с нем. – М.: Республика, 2001. – 207 с.
2. *Макинтайр А.* После добродетели: исследования теории морали / Пер с англ. В.В. Целищева – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 384 с.
3. *Хеллер А.* Два столпа современной этики // Вопросы философии.– Вып. 3. – М.: РАН, 2004. – С. 28–37.

М.М. Бровко*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

Культурологічний аналіз художнього образу відкриває можливості дослідження процесу взаємодії мистецтва і дійсності, прослідкувати механізм активного включення мистецтва в культурно-історичний процес.

Водночас, аналіз мистецтва крізь призму художнього образу знаменує собою перехід на інший, сутнісно значимий рівень дослідження мистецтва. У вітчизняній літературі є усталеною і загальноприйнятною теза про те, що мистецтво переважно у своїй образній формі стає активною силою, що безпосередньо діє на духовно-емоційний світ людини. Проте активність мистецтва, його дієвість може виявлятися і поза безпосередньо образним втіленням художньої ідеї. У даному випадку мається на увазі те, що твір мистецтва у своєму змісті здатний відбити науково-теоретичні, моральні, правові, суспільні ідеї, які можуть впливати на людей саме в такій їх іпостасі.

Слід зазначити, що менш ефективними, але це знову ж таки лише в певних вимірах, виявляються ті рівні активності мистецтва, які є, з одного боку, чимось таким, що відрізняє їх від засобів науки, моралі, права, релігії, а з іншого – виводять за межі художнього образу як цілого, що втілюється в конкретному творі мистецтва.

Мова йде у даному випадку про рівні образності мистецтва, його активного буття в структурі соціокультурної реальності. Важливо зауважити, що така диференціація здійснюється все ж у межах самого мистецтва, яке в усіх виявах є насамперед художньо-образ-

* д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Київського національного лінгвістичного університету

ною духовною структурою. Якщо спробувати навіть суто теоретично розірвати цілісність художнього образу, то це досить непроста справа як з позицій загальнометодологічного підходу, так і конкретно-естетичного аналізу. Тому тут потрібно з боку методології бути досить виваженим, оскільки можливі негативні наслідки в кінцевих результатах дослідження. Однак, незважаючи на всі застереження щодо виявлення форм і рівнів активності мистецтва, які виходять за межі цілісного образу, необхідно мати на увазі, що такі вияви активності мистецтва можливі і їх потрібно вивчати.

Будемо справедливими, коли зазначимо, що науково-теоретична обґрунтованість специфіки природи мистецтва іще не так давно безпосередньо пов'язувалась із цілісним художнім образом, і зумовлювалась значною мірою постулатом, суть якого зводиться до того, що у своїх об'єктивних тенденціях мистецтво дійсне лише на шляхах розвитку в реалістичному руслі. Усе інше, особливо західне мистецтво ХХ століття, яке у своїй динаміці було далеким від принципів реалізму, вважалось сурогатом культури, відхиленням від магістрального шляху розвитку справжнього мистецтва, вершиною якого повинно було бути мистецтво соціалістичного реалізму.

У художніх пошуках митці, поза рамками реалізму, намагались найти такі засоби, які б дозволили по-новому підійти до проблем духовного буття людини, осмислення духовно-перетворюючого, трансформаційного потенціалу мистецтва, що так чи інакше спрямоване на зовнішню предметність, підпорядкування її людським соціокультурним смислам і значенням.

Окреслений шлях пов'язаний з виходом на авансцену сучасної культури поп-арту. І навіть у рамках самого реалізму стали спочатку несміливо, а потім усе впевненіше пробиватись тенденції до більшого урізноманітнення художньо-виражальних засобів, що виводило його на інший, вищий рівень художньої образності і, відповідно, соціокультурної активності.

Досить специфічного тлумачення активно-перетворювальної, трансформаційної природи мистецтва і його образної природи, набуває естетика авангарду.

Значною мірою спираючись на сучасну, і не лише сучасну, мистецьку практику, а також враховуючи теоретичні напрацювання, ми можемо впевнено говорити про рівні образності і рівні активності мистецтва. Про рівні образності і, відповідно, активності слід говорити тому, що це не одне й те ж, коли під образом розуміють увесь

твір мистецтва і окремі образні засоби – метафори, алегорії, порівняння тощо, що однаково притаманні мистецтву, науці, релігії та іншим формам духовності людини. Питання релігії, права, моралі та інших форм духовності малодосліджені, проте існують теоретичні дослідження, присвячені порівнянню мистецтва і науки.

Склалась певна традиція в естетичній науці, коли художній образ переважно досліджується як специфічна форма відображення дійсності. На цьому шляху естетика має значні досягнення.

Вивчаються форми відображення, художньо-естетичні способи ідеального відтворення об'єктивної реальності досліджуються через порівняння образності в мистецтві і понятійності в науці.

Раніше до художнього образу застосовували передусім методологію, сформовану в межах філософської теорії відображення, й інтерпретували його переважно в суто споглядално-відображувальному і фактично в пасивному плані. З розробкою культурологічної методології відкрилась небачена раніше можливість дослідити активні форми буття образу в системі культури. На образ подивились не лише як на пасивну форму віддзеркалення всього того, що потрапляє в «поле зору» мистецтва, а як на специфічну форму конденсації соціально-історичного досвіду культури, а отже стало можливим побачити зворотний, активно-трансформаційний вплив мистецтва на всі сфери людського життя.

Виявлялося, що художній образ має свої специфічні параметри активно-трансформаційного функціонування в структурі соціокультурної реальності, що він постійно виходить у своїй дії за межі мистецтва, де його самодостатність виявилася значною мірою умовною.

Із розгортанням у сучасній вітчизняній науці дискурсу постмодернізму потужно заявила про себе концепція Ж. Бодріяра, у якій ключовим поняттям стає поняття «симулякр». Порівняно з поняттям «відображення», поняття «симулякр» кардинально змінює уявлення про природу мистецтва. У зв'язку з проблемою активно-трансформаційної природи мистецтва в естетичній науці виникає інша ситуація, яка потребує окремого дослідження.

На нашу думку, художній образ завдяки своєму змісту постійно входить у реальну дієвість, у структури соціальної практики, змінюючи їх при цьому. Ця істина ставала фактом людської свідомості з найдавнішим часів, і хоч не в такому формулюванні, а в дещо іншому, але в реальному процесі розвитку мистецтва вона відігравала важливу роль. Образність мислення людини, що поступово розви-

валась, удосконалювалась, набувала необхідних їй властивостей, сприяла розширенню можливостей активно-діяльного ставлення людини до світу, спроможності побачити його цілісність спочатку в уяві, художній системі, а потім діяти в об'єктивній реальності, змінюючи її аналогічно тому, як можна було маніпулювати, діяти, змінювати в мистецьких творах – наскельному малюнку, пісні тощо.

Можна стверджувати, що дослідження художнього образу внаслідок об'єктивних причин, що зосереджені в природі цього стрижневого компонента мистецтва, виводить аналіз проблеми на якісно інший рівень. При цьому потрібно зазначити те, що художній образ може бути предметом наукового інтересу в різних аспектах.

В.О. Кучеренко*

СУЧАСНА МАСОВА ПІСНЯ ЯК НАСТУП НА ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

*В собі гасімо німоту розтлінну,
облишмо невибагливі пісні, –
аби не проспівати Україну,
розіп'яту, мов Галя на сосні
(Анатолій Бортняк)*

Усі ми з дитинства чули такі слова: пісня – це душа народу. Піснею оповито усе те найкраще, що є в житті людини: перше спілкування немовляти з ненькою, юнацькі слова кохання, найвищі хвилини товариського єднання. Справжня творчість національних поетів та композиторів підіймає наш дух, виховує найтонші естетичні почуття, дає можливість відчувати гордість за свою націю, культуру.

Мета нашої розвідки – простежити вплив пісень, які найчастіше лунають сьогодні в теле- та радіоефірі України, на духовне життя українців у власній державі.

Великий українець Павло Глазовий застерігав нас від бездіяльності в царині рідної культури: «Є в мистецтві непорушні / І тверді закони: / Коли нема Паторжинських, / Співають Гордони» [1, 82]. Наслідком такої пасивності національних митців та уряду буде несмак, аморальність і цинізм як норма поведінки в Україні, економічний програш тих, хто не зможе «з голим пупом гарцювать перед

* студент Луганського державного інституту культури і мистецтва

людьми» або ж «за долари лящати голими на глині». Тому й співають виконавиці «хітових» пісень: «Раз, два, три – посмотри: твой любимый размер ...» («XS»), «Тело движется, тело извивается, то и дело просит тело ...» («SMS»), «Жаркие мысли, обнаженные ноги» («Nikita»), «Анатомия – изучи её до конца» («ВиаГра»), «Красиво улыбайся, особо не старайся» (Н. Могилевська). Пози, якими виконавці супроводжують свої пісні, надзвичайно відверті й безсоромні. Нацрада з питань телебачення та радіомовлення чомусь «не помічає» брудних фізіологічних провокацій, які вже стали звичними в «популярних» піснях: «Для меня ты был кумиром, у тебя совсем как у Де Ниро ... глаза» (С. Лобода), «Ти мені не даєш, ну ти не даєш, ти мені не даєш ... спокою» (Н. Могилевська та К. Скрябін), «Пошли его на ... небо за звёздочкой» (Л. Мілявська).

Наші «зірки» вже не приховують своїх справжніх спонукань – розбещувати слухачів. Тому й не гребують вони жаргоном: «повестись на такую заразу» («неАнгелы»), «попала на любовь», «не надо париться» (Верка Сердючка), «сняли нашу малолеточку» (Алла Пугачова), «жениха хотіла – вот и залетела» (Верка Сердючка і Глюкоза); «американізмами»: «сладкий пупсик» (Тіна Кароль), «бой, я буду с тобой» («неАнгелы»), «зажигай ситилайф» («Nikita»), «відправила месидж» (Н. Могилевська); лайкою: «выграла в любви джек-пот, оказалось – идиот» (Верка Сердючка), «только мне всё до одного места – я звезда» («XS»).

Обивательські мовні штампи у поєднанні з алогізмами («Чмоки-чмоки-чмоки, выжми мне все соки» («Шпильки»), «Шуры-муры мы крутили с тобою, может, летом, может, ранней весной» («неАнгелы») в загальному контексті сучасних «попсових» пісень є безглуздими та стилістично неправильними (бо ж *выжми из меня все соки*, а не *выжми мне*; а *літо* швидше можна переплутати з *пізньою*, а не *ранньою весною*). Хтось зауважить, що художник слова має право на власну мовотворчість, що навіть великі поети припускалися мовних огрехів. Але ж те, що може стати родзинкою в творчості таланта чи генія, у брудних, огидних текстах бездарностей лише підсилює ефект їхнього внутрішнього хаосу, бездуховності й агресії.

Неозброєним оком бачимо відчуженість авторів текстів сучасних «хітових» пісень від теми, яку вони «оспівують». Така ж відчуженість і в «героїв» їхніх пісень. Метафори в таких піснях недолугі, стилістично убогі. Наприклад: «Ты мой фрегат в озерах любви» («Nikita»). Але ж важко уявити українцеві військовий трищогловий корабель у тра-

диційних українських озерцях, про які так поетично писав Остап Вишня. Така «метафора» для українця чужа, це слон у посудній лавці, поняттєва потвора. «Поезія» ж на зразок «Из красивых губ вытекают мысли, Пристегни ремни – мы поедем быстро» («Nikita») коментарів не потребує взагалі. Очевидно, публічна аморальність однієї зі «співачок» названого гурту є свідченням не лише знецінення її тілесних принад, а й духовного та розумового зубожіння.

Більшості «популярних пісень» бракує не просто національних, а й загальнолюдських цінностей. Відсутність у сучасних «хітових» піснях слів-образів, як-от *сад, сонце, вітер, бистра річка, чорні брови, любов, серце, усмішка* ... нинішні «поети-піснярі» компенсують іншими: *сітілайф, екстаз, гламур, гей, мущина, супер-фігура, сексі-символ, фреш, болідо, джек-пот* ... Ці слова в жодному випадку не можна розглядати як екзотизми, бо вони не розкривають справжньої краси інших культур, більше того – паплюжать свою.

Відомо, що «нерозвиненість, нейтралізація певних типів асоціацій, розрив зв'язків між ними <...> обмежують духовний потенціал людини, породжують «напівкультуру» і, зрештою, гальмують поступальний розвиток етносу» [2, 43]. Усе це змушує замислитися над тим, а чи можна взагалі вважати виконавців таких пісень українськими співаками, чи можна надавати їм звання заслужених чи народних артистів України.

Найбільша проблема української спільноти в тому, що вона сама бездумно підтримує створення цього непотребу. Саме «пересічний українець» купує альбоми цих виконавців, стоїть на майданах, слухаючи їхні пісні, не вимикає телевізора, дивлячись, як під супровід таких кліпів зростають його діти. Наслідки нашої непротидії можуть бути жахливі: осмислити тексти справжніх пісень ми вже не зможемо, бо для цього необхідний певний багаж знань та вміння думати й оцінювати, більше того – поціновувати вікові культурні цінності українства, щоб надалі володіти ними й бути дійсно незалежними громадянами своєї країни. Не розгубити духовні цінності української нації допоможе лише активна позиція національної еліти. Іншого шляху не існує.

Ті ж, хто продукують такі «пісні», – духовні злочинці й аж ніяк не діячі мистецтва. Вони вчать молоде покоління сприймати тексти, насичені агресивним жаргоном, обивательським суржилом, замаскованою обсценною лексикою, банальними та й просто неграмотними фразами, бо так краще – *думати не треба!* – а це вже шлях до духовного та економічного рабства.

У переважній більшості пісень, які подає український теле- та радіопростір у найвигідніший ефірний час, відсутній якісний текстовий матеріал, музичний супровід бідний, до цього додаються провокаційні сексуально-збочені картинки. Усе це не лише не виховує людину (насамперед молоду людину), а навпаки – руйнує її психіку, адекватне світосприйняття, «вибиває» людину з культурно-національного контексту. Молода людина, яка бере таку творчість за приклад, ніколи не зможе побудувати щирих, гуманних соціальних відносин, стати патріотом своєї країни. Національна рада з питань телебачення та радіомовлення України, на нашу думку, має ввести заборону на публічне виконання пісень, в текстах яких є жаргон, брутальна й провокаційна лексика, надлишок чужомовних слів та невірною слововживання, наруга над національними символами («Ще не вмерла Україна, еслі ми гуляем так»). Наголошуємо, що все це не має нічого спільного зі свободою слова.

1. Глазовий П.П. Архетипи: Гумор. Сатира. – К.: МАУП, 2003. – 234 с.

2. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О.Ф. Пінчук, П.І. Червяк. – К.: Просвіта, 2005. – 152 с.

П.С. Малійов*

ВПЛИВ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК ІНДИВІДА

«Масова культура» сформувалась одночасно з суспільством масового виробництва та споживання. Радіо, телебачення, сучасні засоби зв'язку, а також відео- й комп'ютерна техніка сприяли її розповсюдженню. У західній соціології «масову культуру» розглядають як комерційну, оскільки витвори мистецтва, науки, релігії виступають у ній як предмети споживання, здатні від продажу давати прибуток, якщо вони враховують смаки й попит масового глядача, читача, слухача. «Масову культуру» називають по-різному: розважальним мистецтвом, мистецтвом «антивтоми», кітчем (з німецької буквально «сміття»), напівкультурою. У словникову зазначається, що кітч «претендує на належність до справжнього мистецтва і комерційний успіх» [2, 525].

У 80-х роках ХХ ст. термін «масова культура» почали вживати рідше, оскільки він скомпрометований тим, що мав винятково негатив-

* студент Луганського державного інституту культури і мистецтв

ний зміст. У наш час його замінено поняттям «популярна культура», або «поп-культура». Їй протиставляють «елітарну культуру», складну за змістом та важку для непідготовленого споживача. До неї відносять фільми Ф. Фелліні, А. Тарковського, книги Ф. Кафки, А. Базена, К. Воннегута, картини Пікасо, музику Дюваля. Ці твори розраховані на вузьке коло споживача, який цікавиться мистецтвом, і водночас вони стають предметом суперечок серед мистецтвознавців та критиків. Але масовий глядач, слухач може не звернути на них жодної уваги чи не зрозуміти. Комерційна вигода не є основною метою для творців «елітарного» мистецтва, в основу якого покладено новаторство, повне самовираження та художнє втілення своїх ідей. При цьому можуть виникнути унікальні витвори мистецтва, які інколи дають їхнім творцям не лише визнання, але й чималий прибуток. Масова ж культура, орієнтуючись переважно на технічні засоби виробництва, на технологічні та інформаційні аспекти життя людей, відчужує суспільство від природи, значною мірою ігнорує (або навіть руйнує) культурні традиції. Використовуючи засоби масової комунікації, масова культура знижує планку будь-якої ідеї, проблеми, будь-якого явища до рівня масового споживача, позбавляючи людину та дійсність справжнього рівня та значення.

Кризова ситуація, яка склалася в Україні, з особливою напругою виявляється в духовному житті суспільства. Становище в царині культури нашої Батьківщини оцінюють як важке й таке, що має катастрофічні тенденції. За невичерпного культурного потенціалу, накопиченого попередніми поколіннями та нашими сучасниками, почалось духовне збідніння нашого народу. Масове безкультур'я – причина багатьох бід. Занепад моралі, жорстокість, зростання злочинності і насилля з'являються на ґрунті бездуховності – все це безпосередній вплив «масової культури». Рідна мова засмічується чужомовними словами, «блатними» слівцями, а то й нецензурною лайкою. Сьогодні під загрозою руйнації те, що століттями створювало інтелект, дух, талант нації: руйнуються старовинні міста, споруди, гинуть витвори мистецтва, втрачаються народні традиції. Сучасне українське суспільство заповнили зразки масової культури, які є далекими від національних ідеалів. Така низькопробна культура не лише не сприяє утвердженню духовності та моральності населення, особливо молоді, а навпаки – руйнує їх.

Коли йдеться про сучасну масову культуру, ми часто ототожнюємо її з медіакультурою, і ні в кого не виникає сумнівів: масмедіа великим чином формує поведінку та вигляд сучасної людини, культу-

ру повсякденного життя, моду та життєві стилі, шляхи. Вплив ЗМІ на стиль життя й образ мислення своєї аудиторії є безумовним. Це передусім виявляється в пропагованих нормах і правилах поведінки, які індивідуально формують телепрограми, періодичні видання деяких газет, журналів. Цим таки нормам і намагаються відповідати споживачі. Читач, глядач просто переймає наявні в фільмах, текстах, рекламі, фотографіях зразки поведінки й бере за приклад пропонувані стиль життя, не завжди якісний і не такий, що відповідає моральним нормам. Глянцеві журнали, як правило, створюють для аудиторії привабливий світ здійснених надій, від захоплення якими невідповідної людині важко втриматися. Так, на обкладинку одного з журналів винесені імена світових знаменитостей під заголовком «Правила життя», де далі, в окремих статтях показано основи світосприйняття «особистостей». Читач відбирає цитати, які йому подобаються (а в більшості випадків уподобання читача не відповідають високим ідеалам), копіює героя, створює собі настанову: «Хочу бути таким, як він / вона» тощо. Тут вже йдеться про «свідоме нав'язування разом з мовними одиницями <...> хібних, фальшивих, заперечених суспільною практикою ідей та концепцій» [1, 15–16].

Уседозволеність у ЗМІ, «попсовий» пісні, реклами, аморальна сексуальність завдають нищівних ударів розвитку індивіда та особистості. Кліпова культура – поєднання реклами та примітивного мистецтва. Миготіння перед очима чогось, схожого на картинки, одноманітні музичні звуки й примітивний ритм, обов'язкові сексуально-еротичні елементи – основний набір засобів, які представляють кліпову культуру. Уся ця аморальність сприяє пробудженню тваринних інстинктів людини. Маскультові духовні наркотики відкривають шлях до справжньої наркоманії: після духовного спустошення виникає потреба фізіологічного й психологічного отруєння. Крім того, маскульт (попса) сприяє розвитку в суспільстві різного виду збочень та гомосексуалізму. Значній частині людей, які сьогодні носять ім'я людина-маса, нехарактерне критичне мислення, аналітичне сприйняття матеріалу, який пропагують. Сучасна людина скептично ставиться до необхідності свідомо мислити, частіше за все вона задоволена тими стосунками, що склалися між нею й навколишнім світом, світом культури масового споживання. Людина задовольняється своєю опосередкованістю, висміює незрозуміле, ставиться до нього зверхньо; зрозумілим визнає лише те, що сприймається на винятково психофізіологічному рівні. Наприклад, сучасну попсо-

ву музичну композицію можна охарактеризувати як сукупність однорідних звуків і наявність простеньких текстів, які не мають нічого спільного з поезією. Ці тексти підкреслено несерйозні (можна зауважити, що для людини-маси бути серйозним на сьогоднішній день не модно), а спроби зробити пісню інтимною й задушевною перетворюються на відверту вульгарність. Споживача такого «мистецтва» можна охарактеризувати як музично глухого, емоційно, духовно бідного та інтелектуально обмеженого.

Експансія споживчої масової культури шкідлива для людства. Проте варто вірити, що необхідні складники людського, які поєднують у собі божественне і природне, загалом непереможні. Класичне, високе (елітарне) мистецтво, як довів час, є фундаментом, на якому створюються цінності, що наповнюють духовний арсенал всього людства.

Саме після декадантського початку ХХ століття письменники, художники, скульптори, режисери, архітектори, композитори майже всіх країн Європи, а пізніше і Японії, стали все більше й більше звертатися до сюжетів і героїв стародавніх часів. Безумовно, треба шукати шляхів подолання негативного впливу масової культури на свідомість українських громадян, передусім молодого покоління, і головну роль у цьому процесові повинна відіграти наша держава. Адже головним чином держава має захищати своїх громадян від згубного впливу низькопробної культури й утверджувати культурні цінності, здатні формувати національну свідомість і самосвідомість.

1. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О.Ф. Пінчук, П.І. Червяк. – К.: Просвіта, 2005. – 152 с.

2. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

Т.Е. Василевська*

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ФОРМУВАННІ ЕТИКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Чітка визначеність національних інтересів дозволяє вибудувати цілі державно-управлінської діяльності, що позитивно впливає на професійну етику державних службовців.

* к.філос.н., доцент кафедри філософії та методології державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Етика державного службовця ґрунтується на *місії* професії, якою є *служіння* народу, *суспільному благу*, однак нині все більше науковців вказують на розмитість, «аморфність» поняття суспільного блага. В терміни «загальне благо», «інтереси народу» може вкладатися різний зміст. Не випадково дослідники віддають перевагу вживанню більш нейтральних у ціннісному плані понять, таких як «збалансовані інтереси», «пошук компромісу» тощо.

Без чіткого окреслення сутності суспільного блага, етичні засади професії втрачають свою змістовну наповненість. Вирішення цієї проблеми передбачає чітке визначення національної ідеї, врахування національних інтересів, розробки на їх основі загальної стратегії розвитку України. Визначеність національних інтересів дозволяє деталізувати місію професії, вибудувати цілі державного управління, запрограмувати *зміст і ціннісну наповненість* діяльності чиновництва, а отже, більш конкретно означити вимоги до держслужбовців та спрямувати їх зусилля.

Формування національних інтересів базується на політиці *концепції особистості*, співвідношення суспільного та індивідуального блага. Вкладений у поняття «національні інтереси» смисл демонструє *ставлення держави до своїх громадян* як до суб'єктів, особистостей чи як до об'єктів впливу, маніпулювання. Розуміння цих інтересів як інтересів народу, розробка стратегій їх задоволення та дієвість їх реалізації є виявом поваги до громадян.

Яскравою тенденцією сучасного державного управління є перетворення державних службовців із лише виконавців політики в активних її акторів, саме тому вони починають дієво впливати не лише на втілення, але й на формування стратегій держави, формування національних інтересів. Це вимагає підвищеної чутливості до потреб громадян. Визначеність і спрямованість державно-управлінських зусиль на реалізацію національних інтересів як інтересів народу є підґрунтям створення довірливих стосунків влади із громадськістю.

Сучасна професійна етика бюрократії орієнтується на *морально зрілого працівника*, який бере участь в управлінні, здатний і має повноваження для прийняття рішень, застосування творчих підходів, взяття на себе відповідальності, а для цього на нього покладається функція визначення цілей діяльності, володіння стратегічним мисленням, бачення масштабу для оцінки подій. Без усвідомлення кардинальних *напрямків державно-управлінських зусиль*, чіткої фіксації національних інтересів цього досягти неможливо.

На сучасному етапі розвитку української держави *створення професійної, етично чутливої бюрократії* є, на наш погляд, одним із національних інтересів українського соціуму.

В.Н. Михайлов*

ЭТИКА БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ШОКОВ: СТРАТЕГИИ ВЕТХОГО И НОВОГО ЗАВЕТОВ

В последнее время вопросы этики бизнеса все больше привлекают внимание исследователей. Основной проблемой, которой уделяется внимание, является анализ поведения, рассчитанного на длительный срок взаимодействий при определенных внешних условиях [5]. Особенно интересной эта тема становится в настоящее время. Проблемы, возникшие в экономике, являются переменными, влияющими на выбор определенного стиля поведения бизнеса во взаимоотношениях с другим бизнесом.

При анализе поведения, рассчитанного на длительный срок взаимодействий, биологи и экономисты используют понятие эволюционно стабильной стратегии [2]. Такая стратегия позволяет добиться наилучшего результата при любом возможном варианте развития событий, т.е. при любых произвольных стратегиях, выбираемых другими субъектами, с которыми вы вступаете в контакт.

Стратегии условно можно разделить на следующие типы:

- порядочные и непорядочные;
- последовательные и непоследовательные;
- мстительные и прощающие.

Порядочность означает, честно или нечестно вы себя ведете первоначально по отношению к оппоненту. Непоследовательность – возможность случайным образом изменить свое поведение. Мстительность означает возможность ответа на непорядочные действия оппонента.

Если проанализировать с данных позиций этику бизнеса, предписываемую Ветхим Заветом [1], то идеальной является порядочная, последовательная, мстительная (око за око, зуб за зуб) стратегия. Логика, лежащая в основе ветхозаветной стратегии, проста – в следующем периоде времени повторить поведение своего оппо-

* аспирант Курського інституту менеджменту, економіки та бізнесу

нента и всегда начинай игру честно. Если твой оппонент ведет себя честно, то честность будет приносить вам дивиденды в течение неограниченно долгого времени. Если оппонент пытается обманывать и получить выгоду за счет вас, то наказание должно быть неотвратимым, но однократным [8].

Одним из важных показателей стабильности стратегии является то, как она играет против самой себя. Стратегия Ветхого Завета играет честно и набирает очки не за счет обмана, а за счет кооперации. Если же встречается нечестное поведение, то, в конечном счете, происходит отказ от кооперации. Это правильно, кооперация с обманщиками губительна и наказание обманщика непредусудительно.

В рамках данного рассуждения стратегия Нового Завета [1] или «Золотое правило» выглядит явно проигрышной. Стратегия имеет характеристики: порядочность, последовательность и прощение. Данная стратегия не является эволюционно стабильной стратегией, т.к. сталкиваясь с непорядочной стратегией, она всегда будет обманута, а отсутствие мести не позволяет избежать обмана в будущем. Эта стратегия будет успешной только при одном условии – порядочными должны стать все. Но чем больше вокруг порядочных людей с порядочными стратегиями, тем больший выигрыш может принести непорядочное поведение. Если все будут «голубями», то «ястребы» всегда найдутся [2].

Вместе с тем «Золотое правило», требующее к другим такого же отношения, которое бы вы хотели по отношению к себе, имеет глубокий долгосрочный смысл. Ветхозаветная стратегия ничего не может сказать нам относительно возможных ошибок в восприятии поведения оппонента. Ортега-и-Гассет писал, что «жизнь – это я и мои обстоятельства» [4]. Когда обстоятельства выше нас и непорядочность случается не по нашей вине, то ветхозаветная стратегия объявляет нам вечную войну. Ошибка в восприятии порождает месть, месть порождает месть и т.д. Следование новозаветной стратегии позволяет прекратить данную войну, прощение позволяет погасить конфликты, продолжение которых теряет какой-либо смысл. Однако прощение должно быть достаточно случайным и неизвестным для оппонента [8].

Ветхозаветная стратегия мудра и снижает вероятность чрезмерного злоупотребления добротой. Новозаветная стратегия добра, но увеличивает вероятность чрезмерного злоупотребления добротой. Очевидно, сочетание этих двух стратегий дает опти-

мальний вариант поведения. Однако возникает вопрос: в какой пропорции должны сочетаться эти стратегии, элементов какой стратегии должно быть больше в поведении рыночного агента? Представляется разумным, что ответ на этот вопрос кроется в анализе внешних условий, которые и будут задавать структуру оптимальной стратегии поведения.

К внешним условиям можно отнести оценку субъектом будущего (задается временной ставкой дисконта), вероятность ошибки в восприятии поведения оппонента, долю порядочных людей с порядочными стратегиями. Иными словами, структура оптимальной стратегии поведения есть функция от временной ставки дисконта (δ), вероятности ошибки восприятия (ρ) и доли порядочных людей с порядочными стратегиями (n) [7]:

$$f(\delta, \rho, n). \quad (1)$$

Чем безразличнее будущее для субъекта, например, вероятность потерять бизнес в будущем высокая, тем выше выгоды от нечестного, непорядочного поведения сейчас. В данной ситуации невозвратная стратегия оказывается проигрышной. Зная это, субъект может заранее избрать для себя стратегию жесткой мести в ответ на непорядочность. В свою очередь, оппонент также знает, что вероятность нечестного поведения высока. В ответ на это он тоже выбирает стратегию Ветхого Завета как оптимальную в данных условиях. Взаимный выбор ветхозаветных стратегий (более мстительных) является своего рода действиями, упреждающими нечестное поведение.

Следствием наличия вероятности ошибки восприятия является «случайность» стратегии. Вероятность того, что действия оппонента будут расценены неправильно, приводит к тому, что он случайным образом будет выбирать стратегию: порядочную или непорядочную. В этом случае стратегия поведения будет аналогична подбрасыванию монетки. Однако чем выше ρ , тем более вероятен выбор непорядочной стратегии. Предположим, ρ составляет 50%. Это значит, что непорядочная стратегия будет расценена как таковая лишь в половине случаев, а в половине – как порядочная. Выгоды от применения непорядочной стратегии в данном случае превышают выгоды от порядочной и вероятность выбора первой растёт. Предполагая, что все субъекты рынка это знают, выбор ветхозаветной стратегии становится оптимальным.

Как уже было сказано, неопределенность будущего снижает его ценность, соответственно выгоды от текущего порядочного поведения тоже снижаются. Вероятность применения непорядочной стратегии в этом случае растет, т.е. доля людей с порядочными стратегиями начинает уменьшаться. Естественно, что как только непорядочность становится правилом, а не исключением, рациональной стратегией ответа будет ветхозаветная.

Таким образом, христианская религия дает для современного бизнеса готовые правила этичного поведения. Вполне возможно, что периодически возникающие кризисы, потрясения, глобальные проблемы в деловом мире – естественная реакция на не соблюдение этих правил. Следование этическим принципам, прописанным в Новом и Старом Заветах, дает баланс мудрости и доброты, который приведет к успеху в бизнесе.

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета / Российское библейское общество. – М., 2001.
2. Докинз Р. Эгоистичный ген. Онлайн издание // www.koob.ru.
3. Новый Завет. Онлайн издание <http://www.rusbible.ru>.
4. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о Дон Кихоте. – М., 1991.
5. Свободная энциклопедия Википедия // www.wikipedia.org.
6. Старый Завет. Онлайн издание <http://www.rusbible.ru>.
7. Cabral L.M.B. Introduction to industrial organization. – Massachusetts: MIT Press, 2000.
8. Dixit A.K., Nalebuff B.J. Thinking strategically. – W.W. Norton & Company, Inc. 1991.

І.Ю. Набрusco*

РЕКЛАМА: ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ В УМОВАХ КРИЗИ

Динаміка суспільних перетворень, які переживає українське суспільство протягом останніх десятиріч, нерозривно пов'язана з динамікою адаптації населення до різноманітних змін в економічному, духовному, соціальному просторах. Змінюються, й доволі суттєво, матеріальні умови буття, формуються нові потреби, моделі споживання, нестабільними залишаються політична й ідеологічна сфери. Однією з найважливіших особливостей сьогодення є безпреце-

* к.філос.н., доцент, доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

дентне зростання і вплив масової комунікації, особливо реклами. Щоденний вплив реклами на мільйони людей дозволяє нам говорити про формування певних стандартів мислення і моделей поведінки, і в цих умовах виникає нагальна потреба осмислення моральних засад впливу реклами на формування не лише суспільної свідомості, але й способу життя. Це осмислення пов'язане з необхідністю узгодження споживацьких преференцій з економічними реаліями соціуму, особливо в умовах порушення макроекономічної рівноваги, розбалансування взаємодіючих структур суспільства.

Рекламна комунікація створює загальний контекст часу, а тому вона проникає у ті сфери індивідуального і суспільного життя, що потребують моральної рефлексії та регуляції. За образним виразом А. Моля, засоби масової комунікації «фактично контролюють всю нашу культуру, пропускаючи її через власні фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливу вагу, підвищуючи цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризуючи таким чином все поле культури. Те, що не потрапило у канали масової комунікації, в наш час майже не впливає на розвиток суспільства» [2, 120].

Мораль у сучасному тлумаченні постає як схвалювані культурою норми людського співжиття. Моральні імперативи визначають критерії оцінки людських цілей і взаємозв'язок засобів їх досягнення. Реклама, як ми побачимо далі, часто спричиняє такі соціальні ситуації, які завдають шкоди людям і породжують несправедливість, хоч сама реклама не несе за це відповідальності.

Оскільки кожний індивід практично завжди входить одночасно до різних спільнот і орієнтується на різні референтні спільноти, то, відповідно, перебуває під впливом різних систем моральних норм, які нерідко багато в чому суперечать одна одній. Згідно з теорією морального розвитку Л. Колберга, існують три основні рівні морального розвитку особистості: доконвенційний, конвенційний і постконвенційний. Якщо перекласти це на мову рекламної комунікації, то аргументи першої стадії такі: рекламується те, що задовольняє чийсь потреби. На конвенційному рівні рекламований товар має викликати схвалення інших людей і бути прийнятним в очах суспільства. І третя постконвенційна стадія – товар рекламується так, що допомагає дотримуватись соціальних зв'язків. Ці три фази рекламування віддзеркалюють трансформацію соціальної та індивідуальної моралі в умовах інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство створює передумови для появи людини нового типу, для якої головною властивістю є зростання ступеня суб'єктивної автономності, символічний характер та віртуалізація життєвого простору. Реклама як джерело соціальної комунікації продукує зміну ціннісних орієнтацій на рівні морального суб'єкта, зумовлює трансформацію стандартизованих наборів моральних преференцій, спрямовує на індивідуалізовані життєві стилі споживання. Внаслідок цього людина отримує більш високий ступінь свободи у ситуаціях вибору моральних пріоритетів і здатність до нетипового планування власного життя. Проте збільшення ступенів свободи при виборі певної ціннісно-нормативної системи має і зворотній бік. Недарма на деяких рекламних роликах з'являються титри, що закликають не наслідувати персонажів реклами, оскільки їх дії екстремальні і небезпечні як для власного життя, так і для оточення.

Американський вчений Б. Халькієр у статті «Consuming Risk: Environmentality and Consumers' Handling of Risk in Food Consumption» торкається іншої важливої проблеми – соціокультурних аспектів поведінки людей з точки зору усвідомлення ними ризиків у повсякденному споживанні. Інтерпретуючи і вирішуючи проблему такого ризику, індивіди вибудовують певні стратегії, щоб уникнути загрози, викликані «ризикованим» споживанням, наприклад, використовувати натуральні продукти, не вживаючи генномодифікованих продуктів. Саме тут реклама виступає як критично необхідний елемент.

Рекламне повідомлення постає посередником між потенційним споживачем і благом, якого він прагне, але проблема в тому, що значущість блага визначає сама реклама. Так, у комерційній та політичній рекламах споживач на перший план висуває прагматичну доцільність і результативність. І лише соціальна реклама як механізм соціального контролю передусім містить соціальні норми, що регулюють суспільні відносини та життєдіяльність соціальних суб'єктів. Вона покликана долати дисфункції суспільства та підвищувати рівень самоконтролю у його членів. Але, на жаль, питома вага цього виду реклами лишається незначною у загальному потоці рекламної комунікації України.

Ж. Бодрійєр писав, що споживацьким суспільство робить ігнорування цінностей, ставлення до них, як до порожніх знаків. Цьому особливо сприяють радіо, телебачення та різні форми реклами [1, 14–17]. Суспільство споживання, зазначав учений, культивує у людей особливу ментальність з вірою, що знаки (знаки-речі, знаки-

ставлення, знаки-символи) допомагають стати щасливим, оволодіти навколишнім світом, тоді як насправді відбувається занурення людини в ірреальний світ знаків.

Характерною особливістю сучасного суспільства постає автономність власних інтересів реклами щодо інтересів людини, при чому остання мусить на це зважати. Соціальні інституції намагаються залучитися до процесу керівництва рекламними потоками і вплинути на цю сферу життєдіяльності людей. На законодавчому рівні прописані принципи реклами, але вони не завжди збігаються з тими принципами, якими керується рекламний бізнес, де більшої уваги приділяють досягненню найбільшої ефективності реклами і, відповідно, збільшенню об'ємів продажу. Церква як один з моральних регуляторів суспільства також звертає увагу ці процеси. Ще у 1977 р. у папському посланні зазначалося, що реклама – це завжди засіб утвердити чийсь інтереси, тож рекламодавець, навіть коли його інтереси є цілком законними, повинен повсякчас мати на увазі спільне благо, пам'ятати про не менш законні інтереси інших громадян. Папа Павло VI казав: «Реклама має бути правдивою й виваженою, має поважати гідність людини і найголовніші людські цінності, має обачно вибирати обставини, за яких вона звертається до сприймача, та спосіб цього звертання» [3, 259].

Реклама в сучасному українському суспільстві, як і у всьому світі, виконує функцію декларування цінностей, означуючи явища, предмети, створюючи нову сукупність імен і назв. Це відбувається достатньо інтенсивно, як і соціальні модифікації системи цінностей та моральних норм, оскільки ЗМІ, завдяки яким відбувається віртуалізація простору, в якому функціонують нормативно-ціннісні системи, сприяють поширенню аксіологічного плюралізму. При цьому реклама виступає тут як один із способів їх пред'явлення або імперативного вираження.

Таким чином, можна стверджувати, що: по-перше, рекламні повідомлення можуть бути концептуалізовані в специфічній формі вторинної соціалізації; по-друге, реклама визначає форму задоволення потреб і бажань сучасної людини, оскільки суб'єктивними, хоча й детермінованими соціально є не потреби, а ті норми, стандарти, зразки благ, за допомогою яких людина бажає задовольнити свої потреби; по-третє, реклама пропонує гнучке ставлення до протилежних стилів життя, які є результатом сформованого в суспільстві плюралізму думок.

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Культурная революция; Республика, 2006.

2. Моль А. Социодинамика культуры. – М.: КомКнига. 2005.

3. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа / Упоряд. і наук. ред. М. Перун. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004.

Т.В. Глєбова*

ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ (ОСР) ЯК ЗАСІБ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сутнісною ознакою XXI століття є глобалізація та інтеграція людського життя. Вона невпинно пов'язує не лише ринки та технології, а й держави-нації, демонструючи свій потужний вплив на життя людини й суспільства. Безсумнівним є те, що світ стає цілісним у фінансово-економічному, інформаційному та технологічному аспектах. Інтеграційні процеси охоплюють і культурно-духовну сферу, зокрема й освіту. Справді потужним імпульсом європеїзації освіти України стала Болонська декларація (1999 р.).

Євроінтеграція спрямована на консолідацію зусиль науковців та освітян, істотне підвищення конкурентноспроможності європейської науки й вищої освіти, а відтак – їхньої ролі в розвитку та зміцненні стабільних, мирних і демократичних суспільств. Євроінтеграційні процеси актуалізують потребу в теоретичному осмисленні проблем конституювання європейського науково-освітнього простору, можливостей і перспектив входження в нього національного освітнього простору. Європростір репрезентує, з одного боку, цивілізаційний рівень освіти, її відповідність вимогам суспільства знання, а з іншого – гуманістичні принципи західної цивілізації. Європеїзація національного простору вимагає, по-перше, його інформаційно-комп'ютерної модернізації, по-друге, взаємоузгодження європейських світоглядних орієнтирів з національними духовними цінностями. Водночас євроінтеграція завдяки своєму динамізму зумовлює небачене дотепер пришвидшення життя суспільства й людини. В умовах безперервних змін потрібні оновлені світоглядні

* викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

орієнтири, щоб людина не стала заручником змін, а опанувала їх і була їхнім господарем.

Згідно з «Національною доктриною розвитку освіти» (2002 р.), розбудова національної системи освіти в Україні зорієнтована на європейські стандарти. Вони репрезентують такі риси європейської освіти, як багаторівневність і безперервність, доступність, ефективність і якість. Однак європейськість національної системи освіти не вичерпується її цивілізаційним рівнем. Національний освітній простір коеволюціонує з європейським також на культурно-духовному рівні. Він репрезентує низку загальнолюдських вартостей, які виробила західна цивілізація. Пріоритетною вартістю європейського освітнього простору є особа, її права та свободи. У західній культурі, зазначає Д. де Ружмон, витворено ідеал людської особистості, яка подвійно відповідальна перед своїм покликанням і державою, яка водночас незалежна і зобов'язана, а не лише вільна чи заангажована. Європейський ідеал близький ментальності українців. А тому в «Національній доктрині розвитку освіти» найважливішим пріоритетом освіти вважається її особистісна орієнтація. Це відповідає європейському принципу індивідуалізму, для якого найвищою цінністю є свобода особи. Реформування системи освіти на засадах особистісної орієнтації означає перехід до неklasичної парадигми. Її стрижнем є виховання особистості, яка «усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється».

Зasadничий світоглядний принцип європейської освіти – це єдність у розмаїтті. Він виявляє себе в плюралізмі національних систем освіти та їхнього узгодження з європейськими стандартами. Ця узгодженість постає як розбудова європейських рис освіти з урахуванням національної специфіки. Євроінтеграційні процеси в освіті ґрунтуються на принципі національної самототожності освітніх систем. Наукова й владна еліти, попри кризу їхньої духовності, також є національними. Звідси випливає, що необхідною умовою інтеграції освіти до європростору є розбудова національного освітнього простору. Його завдання, з одного боку, забезпечувати засвоєння цивілізаційних здобутків, а з іншого – стати бар'єром культурній гомогенізації. Він має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самотбутність. Проблема ідентичності не втрачає своєї актуальності, а освіта є тим соціальним інститутом, який спроможний формувати національну ідентичність не лише особи, а й народу.

Глобалізація витворює свою культуру, завдяки якій здійснює уніфікацію життєвого світу націй-держав, уодноманітнює його. Цивілізаційні новації витісняють національно-культурні традиції. Навіть найміцніші культури не спроможні опиратися. Їм потрібна допомога, щоб вижити, інакше вони вимиратимуть набагато швидше, ніж еволюція встигатиме їх відроджувати. Нівелювання культур спричиняє втрату ціннісних орієнтацій, які надають смисл цивілізаційним досягненням людства. Глобалізація експансивна. Її не можна уникнути. Єдина надія, на думку Т. Фрідмена, що «кожна країна спроможеться розробити численні фільтри, щоб оборонити свою культуру від зовнішнього і внутрішнього тиску глобальної капіталістичної економіки, тиску, що призводить до нівеляції всяких культурних особливостей» [7, 386].

Одним із найважливіших фільтрів є здатність культури до «глобалізації» на принципах рівності та справедливості. Завдяки національній освіті культура стає укоріненою в суспільстві, а тому, стикаючись з іншими сильними культурами, вона вбирає лише ті впливи, що природно їй підходять і могли б її збагатити, та опирається речам справді чужим [7, 388]. Глобалізація потрібна для того, щоб будь-яка країна чи культура змогла засвоїти окремі аспекти глобалізації, скористатися й збагатитися ними. У такий спосіб освіта не лише забезпечує цивілізаційний поступ суспільства, його інтеграцію до європейської спільноти на засадах соціально-економічної сталості, а й збереження власної культурної самобутності. Наприкінці ХХ ст. проблема єдності освіти й культури набула всесвітньо-історичного значення: це проблема людяності, гуманності культури та культурності освіти. Євроінтеграційні процеси означають, що вища освіта має формувати не лише національну ідентичність, а й європейську. Європейськість постає не тільки як цивілізаційний, а й як духовний вимір життя.

1. *Арендт Г.* Становище людини. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.

2. *Журавський В.С., Згуровський М.З.* Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2003. – 195 с.

3. *Кремень В.* Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

4. Національна доктрина розвитку освіти // *Кремень В.* Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – С. 178–201.

5. *Ружмон Д.* Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Львів, 1998. – 277 с.

6. *Ситниченко Л.* Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.

7. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. – Львів, 2002. – 624 с.

А.С. Дерев'янок*

ПЕДАГОГІЧНА ЕТИКА У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Професія педагога є особливою і має величезне значення як для кожної людини, так і для нації в цілому, її майбуття. Вчительська професія – одна з небагатьох, які можна назвати вічними. Вирішальна сила університетського виховання – особистість викладача, а його відповідальність – це не лише знання, навички і уміння, а й моральні цінності, норми. Педагог має бути гарним прикладом, взірцем для студентів, він повинен дотримуватись усіх морально-етичних принципів. Первинне покликання викладача – не лише передати певну інформацію, а й виховувати.

А для цього педагог власним прикладом повинен демонструвати повагу до морально-етичних норм, а також скерувати зусилля, тобто зацікавити, спонукати до саморозвитку у цьому напрямку, щоб вплинути на внутрішню культуру молодої людини. Важливо, щоб це було дійсно спонуканням, а не нав'язуванням. В особі завжди має зберігатись свобода вибору, свобода мислення та свобода совісті, адже тільки у такому випадку людина може розвинути свій внутрішній потенціал повною мірою.

Л. Кольберг вважає, що основною ланкою філософсько-педагогічних пошуків має бути саме моральне виховання, оскільки воно здатне бути фундаментом і метою всіх інших напрямів виховання, не говорячи вже про їх змістовне навантаження. Усяке виховання, за Л. Кольбергом, передбачає моральне виховання: «Філософія виховання, саме як моральна філософія, має розглядати виховання як постійний розвиток особистості» [1, 446].

Моральний розвиток тільки тоді виправдовує свою назву, коли його наслідки стають вагомими на рівні вчинку. Проекти морального оздоровлення суспільства шляхом морального виховання можуть стати шансом для людства, якщо будуть відкриті важелі для запуску в дію механізмів самовиховання людини.

* викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

Варто наголосити, що навчання є насамперед соціальною дією, воно не може бути результатом простої зустрічі двох суб'єктів. Передбачається, що індивіди діятимуть не як незалежні істоти, а як партнери, які роблять різні, проте взаємодоповнювальні речі. Спільні значення передбачають, що два емпіричні індивіди виступають як представники взаємозалежних соціальних ролей: учитель/учень.

Педагогічна етика передбачає партнерські відносини та партнерську діяльність між викладачами і студентами, в просторі якої здійснюється освоєння знань. Університет – це ціла вітгенштейнівська форма життя, де в навчання вплітаються найрізноманітніші сфери людського існування. Успішність навчання в університеті залежить від ефективності безпосередньої комунікації студентів і викладачів.

Педагогічна діяльність, так само, як і праця лікаря психотерапевта, передбачає певний кодекс етичних правил, заборон, що обмежують втручання у внутрішній світ іншої людини. Йдеться про моральні принципи ненасилля, поваги до особистості іншого, права іншого на власний унікальний шлях розвитку, визнання самоцінності іншого.

Кожна людина свідомо робить свій вибір, реалізуючи таким чином своє «Я», свої потреби та ідеали. Вибір відображає свободу волі. Через акт вибору кожна людина отримує можливість проявити свою індивідуальність.

Проблема свободи вибору має педагогічний аспект – виховання високоморальної відповідальної особистості, яка не просто свідомо здійснює свій вибір, але й водночас бере на себе відповідальність за його реалізацію, своєю практичною діяльністю здійснює свій вільний, але відповідальний вибір.

Людина відповідальна, повна переконань, які були вільно розроблені та підсилені її досвідом, відкривається невичерпній складності світу, в якому вона виконує свої задачі. Її переконання постійно відсилають її до аналізу, що відновлюється реальністю, в якій вона може їх втілити в життя, і цей аналіз, у свою чергу, відсилає людину до переконань, де її дії мають своє значення. Вона ніколи не впевнена у собі, тому що її досвід продовжується, і тому, що її ставлення до світу і до інших, її зустрічі, її коло прочитаного, уроки, які людина отримала від своїх невдач і удач, постійно відкривають перед нею нові горизонти і ставлять перед нею нові питання.

Вибираючи гідне життя, людина тим самим орієнтує себе на створення таких його умов, які б змогли з часом перетворити люд-

ське існування з режиму «виживання» в режим справжнього, творчого життя. Людина сама творить свій вибір. Вибір, у свою чергу, творить людину, визначає сутність і смисл її свободи.

Творчий підхід до праці – характерна риса самобутності особистості і її діяльності в умовах нових економічних відносин. Без ініціативи, творчого ставлення професійна робота може перетворитися на рутинне виконання завдань. Творчість є антиподом стандартизації і штампів у різних сферах виробничої діяльності. Дефіцит творчості – велика небезпека, що підстерігає професійне становлення молоді в умовах сучасності. Ринок змушує фахівця бути завжди в творчому пошуку, професійному і особистісному удосконаленні.

1. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development. Moral stages and the Idea of Justice. – San Francisco: University of California Press, 1981. – P. 521.

В.О. Заболотна*

СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСАХ ПСИХОЛОГО-ОРГАНІЗАЦІЙНОГО СПРИЯННЯ ЕТИЦІ ПРАЦІ

Сучасна етика бізнесу формулює основні цілі на базі відкритого конструктивного діалогу між різними країнами. Обмеження односторонніх інтересів, відмова від їх абсолютизації можливі на основі таких основних моральних принципів, як безконфліктність і кооперація. Для України вирішення цих глобальних завдань поєднується з необхідністю оволодіння етикою бізнесу в межах національної економіки, включаючи і рівень міжособистісного ділового спілкування. Існує специфіка вітчизняної моральної культури на різних рівнях, яка стає перешкодою для взаєморозуміння партнерів по бізнесу, суттєво знижує ефективність менеджерської діяльності. Найбільш елементарними моральними засадами, брак яких позначається на співпраці, є низький рівень етикетної (зовнішньої) вихованості. Наприклад, у православному богослов'ї немає такої дисципліни, як етикет, на відміну від неотомізму та неопротестантизму, а традиції елітарних соціальних прошарків (дворянство, наукова та художня інтелігенції) зруйновані радикальними революційними

* к.філос.н., викладач кафедри загальної та організаційної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

процесами і радянськими ідеологічними настановами. Також, для українського суспільства є характерним високий рівень неусвідомленої агресивності (дослідження В.А. Лефевра), що вимагає включення до програм з підготовки та перепідготовки керівних кадрів занять з психологічної групової корекції, підвищення рефлексивного усвідомлюваного рівня самоконтролю.

Господарська етика, основу якої складає етика праці, є складовою частиною соціальної етики. У пострадянській системі соціальних атитюдів недостатньо представлені такі важливі чесноти, як дисциплінованість, діловитість, працелюбність, відповідальність, вірність, надійність, чесність тощо. До історичних культурних передумов такого стану речей слід віднести те, що російська культура не знала повною мірою ні процесів Відродження, ні Реформації, які визначили сучасну західноєвропейську ментальність; особливий рівень свавілля і корупції російського імперського і радянського чиновництва; низький рівень особистісного розвитку за умов незабезпеченості на державному рівні захисту дотримання прав людини. У системі масових моральних оцінок відсутня та міра між зрівняльною та розподільчою справедливістю (осмислена в етичних теоріях від Аристотеля до Дж. Роулза), що створює можливість консенсусу між верхами і низами з питань соціальної справедливості. Також низьким є рівень екологічної освіти і розуміння гуманних цілей економіки. Для подолання цього негативного спадку важливим є правильне розуміння економічної раціональності в поєднанні з етичною культурою як особливою і невід'ємною складовою частиною процесу формування господарчої еліти. Етичні обмеження суперництва потрібно підкріплювати соціально-психологічними дослідженнями щодо виявлення ціннісних орієнтацій та їх ієрархії. Особливо це важливо для вищого управлінського персоналу, який у нашій країні знаходиться переважно на рівні конвенційної моралі. А переростання соціально-психологічних основ співпраці у груповий егоїзм є дуже характерним явищем для виробничих відносин пострадянського періоду.

В економіці західних країн запроваджується культура морально-го стимулювання праці, яка закладає підвалини співдружності, що зумовлює змагальність, урегульовану моральними нормами. Навіть якщо суспільство і бачить виробничу систему бізнесу як природний і законний механізм для впровадження більшості товарів та послуг, все ж існує її постійна критика. У західних країнах критика бізнесу

безмежна. Необхідність відповідати на неї і успішно діяти – важливі завдання менеджерів. Бізнес стикається з критикою державних службовців і політиків, споживацьких активістів та профспілок, коледжів та університетів, преси. Бізнес звинувачують у занадто близькому об'єднанні з державними структурами й обслуговуванні на цій основі власних інтересів. У більшості сучасних теоретичних працях з етики бізнесу ключовою думкою, з якої починається аналіз співвідношення моралі і бізнесу, є утвердження необхідності подолання міфу про аморальність бізнесу. Особливого розповсюдження ця теза набула в американській літературі з етики бізнесу (Т.М. Герет, Р.Дж. Кло-носкі, Р.Т. Де Джордж та ін.). На нашу думку, сам факт виникнення і розповсюдження цього міфу є результатом соціальної дилеми, принципової неспівмірності (особливо у XIX ст. – першій половині XX ст.) між західним моралізуванням того часу і динамічністю, самостійністю бізнесової діяльності. Закриті, ригористичні системи соціальної моралі, незважаючи на їх зовнішню привабливість, постійно протистояли праксеологічній раціональності.

Про виникнення нових критеріїв оцінки сфери бізнесу в останній третині XX ст. свідчать критичні матеріали преси, виникнення масових суспільних рухів, запровадження самим бізнесом конференцій, журналів, створення етичних кодексів і навчальних програм з етики.

Подолання примітивних форм корпоративної етики, яка значною мірою була різновидом групового егоїзму, відбулося в контексті теорії соціальної відповідальності К. Девіса. Суттєва різниця між етикою бізнесу індустріального та постіндустріального суспільства полягає в тому, що, окрім внутрішньої етики, вирішальне значення має зовнішня етика (взаємовідносини з клієнтом, постачальниками, державою, суспільними організаціями і суспільством в цілому). У 1975 р. Кітом Девісом була запропонована концепція корпоративної соціальної відповідальності. Вона містить п'ять ключових положень, які цілком зберігають свою актуальність не тільки для зарубіжних, а й для вітчизняних політиків та бізнесменів:

1. Соціальна відповідальність виникає із соціальної влади. Органи влади мають створювати умови та показувати приклади соціальної відповідальності.

2. Бізнес має діяти як двостороння відкрита система: з одного боку, враховувати вплив суспільства, ринкові сигнали, а з іншого – бути відкритим для громадськості.

3. Соціальні витрати, винагороди за діяльність, продукцію, послуги мають бути ретельно обчислені й розглянуті з огляду на правомірність їх віднесення до собівартості виготовлення того чи іншого продукту, надання послуг.

4. Соціальні витрати, що розподіляються за кожним продуктом, послугою, видом діяльності, в кінцевому підсумку оплачуються споживачем.

5. Ділові організації, як і громадяни, залучаються до відповідальності за розв'язання поточних соціальних проблем, які перебувають за межами звичайних сфер їхньої діяльності.

Світова економічна рада з питань стабільного розвитку визначила соціальну відповідальність бізнесу як постійно діючу вимогу до бізнесу діяти в рамках етичних норм і забезпечувати економічне зростання, в тому числі шляхом покращення стандартів життя працівників та їх сімей тією ж мірою, що і покращення життєвих стандартів для жителів регіону та суспільства в цілому. За ініціативи Організації Об'єднаних Націй в Україні у 2005 р. було проведено чергове дослідження з соціальної відповідальності бізнесу серед 1221 українських компаній з метою представлення результатів прикладних досліджень останніх тенденцій розвитку соціальної відповідальності бізнесу та застосування їх як основи для просування цієї концепції в українському бізнес середовищі.

Згідно з цим дослідженням, більшість українських компаній (78,1%) знають про соціальну відповідальність бізнесу. Хоча вищезазначений рівень є відносно високим, робити висновок про те, що це поняття відоме всім суб'єктам, не варто, оскільки кожне п'яте підприємство в Україні не поінформоване про таку розповсюджену у світі практику. Поінформованість не залежить від розмірів і форми власності. Необхідно зазначити, що відсутність поінформованості не означає, що компанія не проводить жодних заходів, пов'язаних із соціальною відповідальністю бізнесу.

Українські компанії під соціальною відповідальністю бізнесу розуміють впровадження соціальних програм поліпшення умов праці персоналу (65,5%), розвиток персоналу і його навчання (63,2%), благодійну допомогу громадськості (56%), етичне ставлення до покупців (49,5%), участь у розвитку регіональних програм (32,3%) тощо. Таким чином, до специфіки розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні можна віднести зміщення акцентів у бік внутрішніх соціальних програм компаній, на відміну від існуючої думки,

що соціальна відповідальність бізнесу асоціюється в суспільстві з добродійністю. Близько третини опитаних компаній відносять до соціальної відповідальності бізнесу участь у регіональних програмах розвитку та здійснення екологічних проектів.

Важливою і перспективною є регуляція взаємовідносин у бізнес-середовищі на основі духовно-етичних засад. Запровадження цієї етики відбувалось як свідомо організований цілеспрямований процес. Він пройшов різні стадії – від відмови та опору змінам через зацікавленість до сприйняття. Цей досвід є дуже важливим, бо засвідчив, що при гарній організації є можливим розширення впливовості духовно-етичних засад навіть у такій сфері, яка в минулому, не без підстав, ототожнювалась пересічними громадянами з аморальним егоїстичним прагненням до наживи у вигляді прибутку від бізнес-діяльності. Практика підвищення ролі духовно-етичної регуляції в бізнес-організаціях здійснювалась на основі принципово нових наукових досліджень з ситуаційної етики, які значною мірою базуються на польовому емпіричному вивченні реальної моральності, тому психолого-організаційне сприяння етиці праці в Україні було б першим і важливим кроком до сучасних цивілізаційних стандартів.

1. *Де Джордж Р.Т.* Деловая этика / Пер. с англ. Р.И. Столлера. – М.: Прогресс; РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 736 с.

2. *Лефевр В.А.* Алгебра совести. – М.: Когито-центр, 2003. – 418 с.

3. *Рих А.* Хозяйственная этика. – М.: Посев, 1996. – 810 с.

4. *Kohlberg L.* Stadi and Sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization // Handbook of Socialization. Theory and Research / D.A. Goslin Ed.

Т.М. Дерев'янок*

ПОНЯТТЯ «ПАТРІОТИЗМ» І ГРОМАДЯНСЬКА ЕТИКА: СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Питання про те, «чи є одним і тим самим – бути добрим громадянином і доброю людиною» (Аристотель), як і пов'язане із ним – «чи є патріотизм чеснотою» (Е. Макінтайр) зовсім не є простими, як інколи уявляється. Особливої гостроти набувають подібні запитання в так звані «бездомні епохи» (М. Бубер), зокрема, у сучасній Україні, яка на перехресті доленосних доріг відшукує свій шлях у майбутнє.

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

Навколо провокаційного запитання «Україна для українців? Це патріотизм, націоналізм, фашизм», яке було поставлене С. Шустером на ток-шоу «Свобода слова», у студії розгорнулася дискусія (вірніше «базар»), бо майже всі політики, агресивно захищаючи власні та партійні інтереси, зміщували акценти в бік націоналізму й навіть фашизму. Мудрість народу виявилася в тому, що більшість опитуваних – 70–75% (як у студії, так і по всій Україні – Сході, Заході, Центрі), на відміну від політиків, проявили громадянську зрілість, пов'язуючи вищезазначене гасло з поняттям «патріотизм». Спробую захистити цей, можливо не завжди й до кінця усвідомлений вибір, розглянувши окремі аспекти теми патріотизму як морального принципу у зв'язку з громадянською етикою, зважаючи на українські реалії, сучасні виклики та проблеми національного буття.

Патріотизм (від грецьк. вітчизна) – «любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищеназвані почуття та емоційні стани» [5, 471]. Звертаючись до теми патріотизму, не оминаючи суперечливих і дискусійних питань, Е. Макінтайр привертає увагу до того факту, що патріотизм належить до особливого класу чеснот, до яких відносяться також подружня вірність, любов до своєї сім'ї та роду, дружба тощо. «Патріотизм слід розглядати не інакше, як цілком законну відданість своїй нації, але він ніколи не повинен виходити за обмеження, встановлені з неупередженої моральної позиції» [3, 527]. Так з'являється тема громадянської етики, яка описує й обґрунтовує особливості норм поведінки людини як громадянина щодо суспільства та раціонального патріотизму як ототожнення громадянина з поняттям спільного блага.

Поняття громадянської етики потрібно розглядати у зв'язку з поняттям громадянського суспільства. Відомо, що поняття громадянського суспільства як філософсько-правовий концепт було сформульовано в соціальній філософії Т. Гоббса, де воно тлумачилося на основі природного права як детермінації соціального стану людського буття. В індустріальному суспільстві сформувався основний культурно-генетичний код сучасного конституційного лібералізму, який визначається через такі поняття, як правова держава, верховенство закону та громадянське суспільство. Громадянське суспільство виконує роль гаранта, захисника прав людини і громадянина від будь-яких утисків держави, суспільства, церкви.

Розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається в перехідний період, пов'язаний з руйнацією традиційного способу життя, усталених традиційних соціальних практик, моральних норм і цінностей. Водночас цей процес відбувається в контексті глобальних суспільних перетворень, обумовлених переходом розвинених західних країн до постмодерних форм свого існування, а це і призвело до суперечливої стадії модернізації українського суспільства – відтворення в нових структурах суперечностей як модерного, так і постмодерного способів суспільного буття в формах так званої «модернізації, яка наздоганяє».

Суперечливість природи українського суспільства як підґрунтя громадянської зрілості: духовна революція (так званий «помаранчевий майдан»), яка здивувала цілий світ, примирення з хабарництвом, патерналізм, низький рівень соціальної активності, зростання егоїстичних інтересів, збагачення олігархічних кланів і збіднення більшості громадян України, а також корумпованість владних і політичних структур.

Так звана еліта (а насправді – неонеменклатура) репрезентує лише власні інтереси, користуючись державою та її власністю як своєю приватною власністю («безбожники прийшли до влади, перефарбувалися, безбожно пограбували народ»). А це й пояснює, чому загострилась суперечність між моральністю політики та традиційними чеснотами, а слова «мораль», «шляхетність», «чесність» й, зокрема, «патріотизм» майже зникли з політичного лексикону, а натомість із вуст політиків можна почути висловлювання «скажу вам відверто». Але ж відомо, що з точки зору лінгвістичного психоаналізу ключові слова все ж таки прориваються з глибин несвідомого, незважаючи на так званий імідж і приховані перлокутиви.

Для увиразнення проблеми прихованих перлокутивів, що виявляються в таких соціальних технологіях, як «ідеологія», «реклама», «піар» тощо, важливим є звертання до апелівської типології чотирьох форм раціональності, зокрема, наукової, технологічної, герменевтичної, етичної. Згідно із зазначеною типологією, інструментальна (S-O-відношення) та стратегічна (S-S-відношення) раціональність розглядаються як різновиди технологічної раціональності, а приховані перлокутиви є чинником стратегічної раціональності.

Комунікативна раціональність поєднує герменевтичну й етичну раціональності («саморозуміння» – основа для розуміння та співчуття до іншого), бо «поворот від опису чистих процесів комунікації до їх нормативної орієнтації на умови ідеальної комунікативної ситуації

є переходом від герменевтичної до етичної раціональності» [2, 82]. Відтак, комунікативна раціональність спрямована на досягнення порозуміння, а «стратегічна раціональність, як соціальний вияв цілераціональної дії, – на досягнення цілей суб'єктом мовленнєвого акту не тільки засобами прямого впливу, а й прихованого – введенням в оману, навіюванням, шантажем та ін., чому й слугують приховані перлокутиви» [2, 82–83]. Раціонально-комунікативна дія або дискурс («комунікація в текстовій формі») мають сприяти не лише розвінчанню таких прихованих перлокутивів, але й перетворенню раціонального дискурсу на етичну категорію завдяки відкритості і рівноправності його учасників, спрямованих на аргументативне досягнення консенсусу.

Покликання патріота – «це особливий спосіб поєднання минулого, яке дало йому виразну моральну й політичну визначеність, з майбутнім проекту, тобто нації, становлення якої лежить на обов'язку патріота» [3, 537]. Вірність нації є безумовною, патріотизм вимагає «підтримки й участі в якійсь справі моєї нації, оскільки ця справа є вирішальною для розвитку, а можливо, і для самого існування нації» [3, 537]. «Патріотизм полягає в загальній ідентифікації з історичною спільнотою, заснованою на певних цінностях» [4, 567], але основоположною визнається свобода, а патріотизм є її найважливішою запорукою.

Активний патріотизм і громадянська етика є свідченням зрілості, бо «саме суспільство, його існування та добробут можливі завдяки моральній компетентності його членів, а не навпаки» [1, 45]. Патріотизм як моральний принцип є однією з форм зв'язку особистих і суспільних інтересів, ефективним засобом переведення загальнолюдських цінностей на рівень індивідуальної свідомості. Зазначений зв'язок індивіда та суспільства уможливорює розглядати патріотизм як один із критеріїв оцінки громадянина.

1. *Бауман З.* Етика постмодерну. – К.: Port-Royal, 2005. – 325 с.

2. *Єрмоленко А.* Етична раціональність у контексті трансцендентальної прагматики // Виміри людського буття: логіка, методологія, семіотика культури: за матеріалами конференції до 75-річчя академіка М.В. Поповича: Зб. наук. праць. Філософські діалоги' 2009. – К., 2009. – С. 79–86.

3. *Макінтайр Е.* Чи є патріотизм чесною? // Сучасна політична філософія: Антологія / Пер. з англ.; Упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 525–543.

4. *Тейлор Ч.* Непорозуміння: дебати // Сучасна політична філософія: Антологія / Пер. з англ.; Упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 544–575.

5. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

Е.В. Кундеревиц*

ЗНАЧЕНИЕ И СМЫСЛ ЭТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СВЕТСКИЙ И РЕЛИГИОЗНЫЙ АСПЕКТЫ

Представления о гражданском обществе сегодня приобретают ещё одну очень важную черту – моральную. Гражданское общество рассматривается уже не как «потеря морали» [1], а как её обретение при взаимодействии с государством. Мораль гражданского общества – это новый этап развития морали, новая система ценностей, главная среди которых – «права человека», что является ориентиром в развитии гражданского общества в Украине. Инновационным, в понимании гражданского общества, сегодня является возвращение к его пониманию в плоскости этики и педагогики [2].

Своеобразие этики состоит в том, что по своей природе и предназначению она призвана быть соединяющим ценностным звеном культуры, благодаря своим универсальным и общечеловеческим ориентациям. Эта особенность этики в наибольшей степени заявляет о себе в современной ситуации, которая связана с постмодернистским кризисом традиционного знания и идеологии. Возрастание интегрирующей тенденции этики связано с трансформацией её предмета и места в культуре.

Духовно-нравственный компонент среднего образования необходим для развития личности, воспитания нравственности, правосознания, ответственного поведения школьников. Из всех учебных предметов, которые предлагались после 1991 г. в государственный компонент общеобразовательной школы – гражданское образование, практическое право, экология, философия для детей и т.д. – были избраны: этика и христианская этика.

Попытки ввести в школах предмет, дающий детям представление о религии – неотъемлемой части любой национальной культуры, – предпринимались уже давно. И хотя на государственном уровне они «тормозились» на уровне руководства МОН, в ряде школ и даже целых регионах (например, в Западной Украине) по-

* к.філос.н., доцент кафедри зв'язків з громадськістю Київського національного університету культури і мистецтв

добные уроки уже проводятся несколько лет: разработаны соответствующие программы, учебники, методические пособия. Известно, что статья 35 Конституции Украины гласит: «Каждый имеет право на свободу мировоззрения и вероисповедания... Церковь и религиозные организации в Украине отделены от государства, а школа – от церкви. Никакая религия не может быть признана государством как обязательная». Поэтому, вопрос о преподавании «Христианской этики (Этики веры)» остается одной из самых обсуждаемых в обществе тем. Есть и альтернатива этому курсу.

Учебный предмет «Этика» является обязательной программной дисциплиной в средней школе в 5 и 6 классах с 2005–2006 уч. года. Цель учебного курса – содействовать распространению этического знания в средней школе. В 5 классе материал распределен по двум разделам: «Человек и его деятельность», «Мир начинается с меня». Программа 6 класса последовательно дополняет пройденные темы 5 класса. В 6 классе это уже четыре раздела: «Ценности человека в современном мире», «Человек – частичка Вселенной», «Нравственное измерение общения», «Ценности гражданского общества».

В Украине проживают представители многих национальностей, религий и мировоззренческих групп. Все они имеют равные права на реализацию своих образовательных потребностей в государственной и муниципальной системе образования. Демократичный характер украинского государства предполагает возможность удовлетворения специфических образовательных запросов и интересов представителей разных мировоззренческих групп в украинском обществе.

В европейских странах, где церковь также отделена от государства, существует несколько подходов к преподаванию знаний о религии в государственных общеобразовательных учреждениях. В большинстве стран в школах официально (конституционно, специальным законом или распоряжением органа управления образования) введен и реализуется самими школами курс обучения религии, обязательный для всех учащихся. При этом может быть предоставлена возможность замены одного курса на предмет иной конфессиональной направленности или этическую дисциплину. В качестве примеров можно привести: Германию, Финляндию, Великобританию, Бельгию, Грецию, Ирландию, Польшу, Эстонию, Турцию.

Проблема светскости (отношение светской культуры и религиозной) у нас прямо связаны с возможностью или невозможностью преподавать религию в школе.

Н.Ф. Козырев в своей монографии «Религиозное образование в светской школе» рассматривает комплекс педагогических проблем, возникающих в связи с включением религиозной составляющей в содержание школьного образования, а также показывает современные модели неконфессионального религиозного образования на основе анализа зарубежного опыта [3].

В катехизическом подходе предусмотрено, что мы рассматриваем предмет интроспективно, как люди, находящиеся внутри данной системы ценностей и не подвергающие её критическому пересмотру. Это некритический подход. Именно в этом и обвиняют авторов и преподавателей курсов «Христианской этики (Этики веры)» в украинских школах. В неконфессиональных формах образования разрабатывается критический подход к вере, который оказывается достаточно успешно работающим как для верующих, так и для неверующих. Неконфессиональное религиозное образование определяется Н.Ф. Козыревым как «образование, в котором акт вероисповедания не является составляющей частью образовательного процесса» [3, 128]. И это, наверное, правильно, если мы хотим включать религиозный компонент в образование на педагогических началах. Потому что образование, как таковое, и вероисповедание очень разные формы самовыражения и разные виды духовной активности человека.

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990. – С. 227.

2. Кисельов С.О., Кундеревич О.В. Традиційне та інноваційне в уявленнях про громадянське суспільство в Україні // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – Т. 57. – К., 2006. – С. 9.

3. Козырев Н.Ф. Религиозное образование в светской школе. – СПб., 2005. – 636 с.

І.М. Машкова*

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ І ПРИНЦИП КОРИСНОСТІ У ВИХОВАННІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

В умовах переходу сучасної системи освіти і виховання на нову парадигму значно актуалізується проблема виховання ціннісних орієнтацій, духовних, загальнолюдських і національних цінностей,

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені В.Гетьмана

ціннісний підхід до формування особистості, зокрема до виховання фахівця. Особливої уваги вимагає підвищення рівня особистісно орієнтованого виховання студентів економічних спеціальностей, щоб вони могли самостійно та активно діяти, адаптуючись до умов життя, що змінюються, досягати високих меж соціальної взаємодії і духовного самовдосконалення.

Дослідження студентської молоді та молодіжних проблем завжди є дослідженням рушійних сил суспільних процесів, явищ, що зароджуються, які згодом можуть стати домінуючими в суспільстві. Оскільки молодь є важливим об'єктом соціального, психологічного, філософського, культурологічного дослідження, що пов'язано з її роллю в забезпеченні політичної, економічної, культурної модернізації суспільства, вивчення проблем молоді дозволяє зазирнути у майбутнє та прогнозувати динаміку розвитку соціальних процесів у майбутньому.

Молодіжна культура значною мірою тяжіє до особистісно значущих ціннісних установок, які при соціальній реалізації можуть виявитися досить проблематичними. Діяльність педагога – вітальна, ціннісна, оскільки вона втілюється людьми та існує заради людей. Діалектична взаємодія викладача і студентів у цілісному педагогічному процесі є надзвичайно складним феноменом, який реалізує аксіологічні функції.

Сьогодні у національній суспільній свідомості співіснують і борються як мінімум дві системи цінностей – імпортована із Заходу, з елементами, характерними для буржуазного суспільства, і така, що поєднує традиційні цінності і цінності соціалістичні, які домінували в масовій свідомості у недалекому минулому. Колишні соціальні установки (колективізм, перевага суспільного над особистим) уже не розглядаються як основні. На перший план виходять ініціативність, незалежність, свобода самовираження. При цьому домінуючою виявляється прагматична тенденція. Цінності споживання превалюють над цінностями особистої самореалізації, а найбільш важливою якістю характеру молоді людини виявляється ступінь її життєздатності. Причому все менше сприймаються справжні культурні цінності, частіше відбувається контакт із псевдокультурними зразками, процесами, носіями.

Відповідно до загального функціонального визначення, цінністю називається спосіб упорядкування світу, що відображає характер людської зацікавленості в чому-небудь. Поняття соціальної цінності

означає, що йдеться про таке упорядкування того, що відбувається, у ході якого формулюються максими, правила або норми взаємодії одного суб'єкта з іншим. Ці формули не просто описують, а узаконюють саме цей тип поведінки, санкціонують інтереси особистості, визначають межі права претендувати на що-небудь і в остаточному підсумку стають сенсом соціальної діяльності.

Поняття «цінності» пов'язане з поняттям «принципи». Однак принципи – це не цінності. Це те, що спрямовує людську поведінку, це внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки. Вони фундаментальні та незаперечні. Досить часто ціннісні орієнтації, які знаходяться на рівні принципу, забезпечують злагоду в соціальних групах. Цінність як норма дозволяє посилити упорядкованість соціальних взаємодій, чітко окреслити виконання вироблених людством правил. На цьому рівні ціннісні орієнтації відображають позицію особистості за конкретної ситуації, орієнтовану на конкретні зразки поведінки, узагальнені принципи діяльності. Цінності-норми здатні реалізувати інструментальну функцію стосовно цінностей, які знаходяться на рівні ідеалу.

Субстанцію – основу світу людини – утворює діяльність, а її специфікація була усвідомлена та значною мірою виникла з появою капіталізму. За К. Марксом, капіталістичне виробництво «створює систему загальної корисності» (К. Маркс); бо навіть наука, так як і всі фізичні й духовні властивості людини, є носієм цієї системи загальної корисності («фізичний капітал», «соціальний капітал», «людський капітал»). Споживацьке ставлення до природи було і раніше, але відмінність сучасності від попередніх епох в тому, що тепер принцип корисності глобальний, раніше він мав локальний характер.

Оскільки комунізм, на який сподівався К. Маркс, реалізувався у вигляді «соціалістичного табору», принцип корисності став іще страшнішим – природу і людину почали знищувати не з користю, як при капіталізмі, а без неї. Тут проявив себе на повну силу принцип некорисності і недоцільності як основа людської діяльності. Цінність життя стала нульовою. Проте при капіталізмі людина також зазнала еволюції. І людське життя, і особа, завдяки боротьбі за права людини, набули високої цінності, наскільки це взагалі можливо. Людину вже не так жорстоко експлуатують, а експлуатація природи стала ще більшою. Ноосфера – це такий всезагальний стан світу, що сформувався на принципі всезагальної корисності як способу людського світовідношення, і шкідливість цього принципу засвідчує низка глобальних проблем сучасності.

Ціннісна орієнтація – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей, задає аксіологічний вектор життєдіяльності людини на ідеальному рівні.

Діяльнісний компонент ціннісної системи професійної сфери має особливе значення, оскільки лише у межах діяльності певного суб'єкта будь-які реальності – дійсні і уявні – вибудовуються в значеннєвий ряд, в ієрархію цінностей, в актуальний життєвий світ, який запам'ятовує неповторність долі цього суб'єкта.

Якою ж має бути сучасна духовна еліта та як її виховати? Серед провідних ознак духовної еліти І.Я. Зязюн визначає первинність моральних гуманістичних начал. На думку філософа, духовна еліта визначається передусім тим, що відшукує нові моральні ідеали, шляхи відтворення великого суспільства, нові, більш досконалі, достойні засоби єднання людей, більш високі цілі, це орієнтація на служіння ближнім, країні, людству в цілому, не очікуючи визнання та нагород.

Виховання на основі цінностей – це основний шлях формування особистості студента як майбутнього фахівця, особливо у сфері глобальної світової економіки. У сучасній вітчизняній освіті необхідний перехід до інноваційної моделі проведення навчально-виховного процесу у вищій школі. Виникає потреба визнання особистісно орієнтованого виховання як специфічної організації навчально-виховного процесу у соціокультурному середовищі вищого навчального закладу, яка повинна створювати умови для особистісного росту кожного студента. Створення таких умов викликане потребами формування нової генерації фахівців (і економістів, і педагогів) – носіїв і джерел соціальної та професійної діяльності, високої культури, спроможних концептуально осмислювати та проектувати власну освітньо-виховну діяльність; здатних взяти на себе відповідальність за прийняття рішень.

Т.С. Пітякова*

ЗВЕРНЕННЯ ДО ТРАДИЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРИ

Динаміка соціокультурних процесів, що їх переживає людство, актуалізує ряд проблем, які пов'язані з характером подання соціокультурного досвіду минулого в сучасному бутті. Йдеться, зокрема, про дискретність і цілісність історичного часу, про присутність минулого в сучасності та вплив минулого на сьогодення.

Минуле справляє вплив на теперішнє і через нього на майбутнє, а тому оцінка досвіду поколінь, що минули, зафіксоване в результатах їхньої діяльності, є обов'язковою передумовою будь-якої людської дії. Причому саме в ситуації кризи, соціальної напруги виникає загострене бажання й потреба – у зв'язку з пошуками виходу з кризи – переоцінки минулого, бажання повернутися до «витоків», відкинути їх чи, навпаки, ствердитися в їхній істинності. Нинішнє покоління людей відчуває настійну потребу в опорі на культурну спадщину минулого.

Ми говоримо про необхідність повернення до традиції. Знайомство із традицією, зі спадщиною традиційної культури сприяє кращій орієнтації сучасної людини в її світі, пошуках її самореалізації, часто допомагає вирішувати проблеми, які поставила перед нею цивілізація.

Людина не може жити й творити поза традицією. Вона живе в традиції, з самого початку «занурена» в неї, знаходиться «всередині» неї. Залучення до традиції надає реальну можливість не потрапити в ситуацію, яку С. Аверинцев образно назвав «хронологічним провінціалізмом» [1, 20], коли тимчасове визнається за вічне, мода – за прогрес, а упередження перетворюються на аксіоми. Використання досвіду минулого дає можливість краще зрозуміти власні можливості, оцінити себе та використати отриманий результат із найбільшою користю. Традиція є найважливішим механізмом включення нового покоління та індивіда в систему існуючих відносин суспільства в цілому. Все, що притаманне людині як соціокультур-

* викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

ній істоті, набувається за життя силою традиції, засвоєнням досвіду культури.

Специфіка традиції як форми збереження духовних цінностей та актуалізації їх у нових умовах визначається формальним алгоритмом зв'язку між старим і новим, який характеризує традицію. Вона є не просто елементом соціокультурної спадщини, що передається від покоління до покоління, а певним типом передачі цієї спадщини.

При дослідженні характеру суспільних відносин, які створюють субстанцію традиції, привертає увагу їх просторово-часова сталість.

Сталість традиції є умовою збереження минулого й донесення його до сучасників. Ця сталість проявляється в розвиткові таких елементів культури, які зберігаються в часі. Розуміння традиції також може бути витлумачене як специфічний прояв у суспільстві, соціальних відносинах універсального принципу збереження, вираження життя минулого в теперішньому та майбутньому.

Загальноживим є розуміння традиції як передачі, наслідування, спадкоємності, як вираження специфічного способу буття соціокультурних систем. Однак, крім процесу наслідування культури, «традиція охоплює й об'єкт наслідування – «культурну спадщину» або відання, «переказ». Хоча досить часто «переказ» та «традиція» використовуються як синоніми, доречно буде їх розділити, щоб позначити традицію як об'єкт – те, що передається, й традицію як процес – саме наслідування.

У Г. Гадамера ми й знаходимо таке розподілення. Він пише про традицію, сутність якої є природна передача переказу, про «континуум традиції», яким є для нас будь-який переказ.

Переказ включає в себе не лише кодифікований пласт традиції, сукупність текстів, що зберігають свою значимість, але й сам процес їх передачі. Традиція як переказ являє собою не лише спадщину, але й спадкоємність, переказ – це ще й передавання.

Переказ у концепції Г. Гадамера постає не як множина документів, зміст яких потребує засвоєння його суб'єктом, а як неперервна трансляція культурних смислів, їх передача за традицією. Вороже та зверхнє ставлення до традиції, вважає Г. Гадамер, спричинене небажанням зважати на дійсність, нерозуміння ролі традиції веде до заперечення значущості традиції для людського життя, до викривленої оцінки цього феномену.

Людина як істота культурна живе всередині особливої знакової реальності, яка задає суттєві параметри її діяльності. Таким чином,

традиція є не що інше, як та культура, в межах якої формує та реалізує себе людська істота.

Отже, Г. Гадамер розумів традицію не як збереження культурних здобутків у незмінному вигляді, а як збереження через діалог з традицією. Подібне розуміння традиції стає ознакою нашого часу.

До особливостей сучасного (так зване премордіальне) розуміння традиції слід віднести і те, що вона сприймається не лише як така, що несе в собі «дещо позитивне, але і як своєрідне втілення абсолютних або базових (primordial) істин, в яких розкривається один, але незмінний метафізичний аспект людського буття» [2, 33].

А тому свідомі зусилля людства в епоху постмодернізму повинні бути спрямовані на підтримання констант буття та збереження традиції, що означає сьогодні насамперед збереження та підтримання живого начала культури. Саме так можна розв'язати проблему збереження духовності культури.

1. *Аверинцев С.С.* Попытки объясниться. Беседы о культуре. – М.: Правда, 1988. – 48 с.

2. *Чешков М.А.* «Новая наука», постмодернизм и целостность современного мира // Вопросы философии. – 1995. – №4. – С. 24–34.

Н.І. Семчук*

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ У СВИТОГЛЯДНІЙ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Моральний вибір стверджує активність, самостійність і суб'єктність «Я». Вибір принципу дії або схвалення того чи іншого рішення є своєрідним самовизначенням суб'єкта, що змінює співвідношення попередніх і наступних етапів діяльності, визначає їх психологічний характер. Він завжди був невід'ємним актом людської діяльності, але сьогодні суспільна свідомість, як ніколи раніше, виявляє, що світ не існує без вибору. Як зазначає Е. Гідденс, людство вступає в нову фазу цивілізаційного розвитку, в якій вибір стає стрижневою характеристикою долі всього суспільства. У центрі уваги знаходиться людина, її особистий вибір. «У нас немає іншого вибору, окрім постійного вибору» [1, 19].

* к.філос.н., старший викладач кафедри філософії Київського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка

В реальному житті моральний вибір виступає в тісному зв'язку з суто практичними питаннями: що робити, як вчинити у певній конкретній ситуації і якою є міра відповідальності суб'єкта не взагалі, а у певному конкретному випадку.

Молоді люди найчастіше стикаються з труднощами морального вибору. Перехід від безтурботного дитинства до юності і молодості навіть у стабільних заможних країнах не відбувається легко і безболісно. Становлення особистості, здобуття освіти, професійного та життєвого досвіду, боротьба за своє місце у суспільстві – все це дається дуже непросто [4].

В «епоху змін» молоді доводиться постійно пристосовуватися до швидкої зміни правил і переоцінки цінностей в нових умовах соціального життя. Уявлення про ціннісні орієнтації розмиті, немає грамотного механізму формування і способу впливу на свідомість та поведінку особи. Відповідно змінилося ставлення до освіти, праці, близьких, сім'ї. У суспільстві немає розуміння того, що інтелект – найбільш сучасне та найбільш ефективне знаряддя праці. Освіта розглядається переважно як засіб перспективного конкурентоспроможного становища на ринку праці, тому молодь орієнтована на отримання будь-якої освіти з мінімальними зусиллями – заради диплому.

Дестабілізація в державі спричинила падіння престижу суспільно значущої праці, зростанню девіантної поведінки, байдужості, соціальної пасивності. Це, у свою чергу, формує у свідомості молоді людини критерії успішності, які багато в чому суперечать моральним і духовним цінностям старшого покоління [3]. Домінантою життєвих цінностей і поведінкових пріоритетів залишається матеріальне благополуччя. Простежується чітка орієнтація на швидке збагачення. Молоді люди нерідко сподіваються на щасливий випадок чи використання своїх природних даних, за прикладом відомих спортсменів та артистів, а успішність визначається наявністю благ, слави, популярності. Корисність праці для більшості молодих людей визначається досягненнями власного економічного достатку. Проте професіоналізм цінується досить високо.

Моральна дилема існує у виборі родинних цінностей. Складність ситуації полягає в тому, що обирати треба не між добром і злом, а визначити пріоритет однієї моральної цінності над іншою. Сім'я, оточення друзів і робота були й залишаються для сучасної молоді найважливішими складовими життя. Все більше молодих людей надають перевагу незалежності, кар'єрі, досягненню високого статусу-

су, сім'ю ж планують у далекій перспективі. Відстежується зміна поглядів молодого покоління щодо виховання власних дітей, батьківських обов'язків. Так, наприклад, молоді батьки надають перевагу у вихованні таким якостям, як рішучість, наполегливість, впевненість, меншою мірою орієнтуються на слухняність, покору, безкорисливість.

Оскільки відносини між поколіннями, трансмісія культури завжди містять у собі зустрічні інформаційні потоки від батьків до дітей і від дітей до батьків, в умовах інформатизації суспільства великого значення набуває молодіжна інтерпретація культурної спадщини. Ситуація ускладнюється тим, що в Україні практично кожна родина має «білі плями» щодо пам'яті про своїх предків. Тож молоде покоління не лише формується у країні з «непередбачуваною історією», але й за умови невизначеності власного місця і місця своїх рідних у суспільстві загалом. Нерідко молоді люди змушені практично з чистого аркуша писати нову історію свого роду, відкидаючи досвід батьків, які не «вписалися» в швидкоплинні зміни нинішнього українського буття.

Значне місце у системі ціннісних орієнтацій молоді посідають політичні орієнтації та електоральна поведінка. За даними опитування молоді¹, ціннісні орієнтації нового покоління зазнали значних змін: для більшості молодих українців свобода особистості є визначальним принципом існування сучасного суспільства [2].

Сучасна соціокультурна ситуація гостро ставить проблему існування людини в світі, коли вона змушена приймати рішення у складних моральних ситуаціях. Саме у процесі розв'язання моральних дилем не просто перевіряються, але й народжуються нові етичні правила, заповіді і кодекси, що стають згодом нормами та законами людського буття.

1. Гидденс Э. Современность и самоидентичность // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература: РЖ.– Серия 11: Социология.– 1994.– №2.

2. Наша столиця.– 4.04.2000.– №62(506) http://postup.brama.com/000404/pp62_3.html.

3. Огнев'юк В. Суспільство втрачених цінностей // Історія. Філософія. Релігієзнавство: Науковий журнал.– 2008.– №3. – С. 7–11.

4. Пахомова Н. Сучасна молодь: прагнення і можливості http://dialogs.org.ua/project_ua_.

¹ Опитування проведено громадськими організаціями «Альянс нового покоління», «Громадський комітет національної безпеки України» та «Фонд ефективної взаємодії» у 2003–2004 роках.

Л.А. Ситніченко*

ДО ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОГО ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В УКРАЇНІ

Важливою собливістю філософських осягнень кризових соціокультурних явищ не лише в Україні, але й у глобальному контексті стало істотне доповнення метафізичних філософських стратегій осмисленням стратегій соціальних, заснованих на розумінні неможливості плідної розбудови вільного та справедливого соціального простору без опертя на права людини та моральні обмеження дотримання лише окремих, егоїстичних інтересів.

Йдеться про потребу адекватного розуміння нового, тепер переважно кризового суспільного, політичного та культурного досвіду, причин та наслідків спротиву в означеному контексті локальних культурно-історичних «життєвих світів» процесам універсалізації, глобалізації та цілком природного прагнення людини бути не лише громадянином світу, але й громадянином своєї держави та носієм певної конкретно-історичної культури. І найголовніше, про що мусить дбати і філософія – досягнення необхідних, рівних, справедливих можливостей, адже справедливість – це той вимір людського буття, на який людина не просто сподівається, вона завжди прагне та вимагає справедливості. Саме на цій принципово важливій засаді можливе мужнє та адекватне, неспотворене солодоголосими, переважно популістськими комунікативними технологіями, подолання нового модусу кризової самотності та розгубленості. Особливо болісною роблять цю окремішність бідність, несправедливість, невизнання та невпевненість у майбутньому. Саме життя органічно поєднує справедливість та визнання, і навпаки – невизнання перетворюється в головну причину несправедливості.

Актуалізованою нашими соціокультурними реаліями істотною рисою осягнення справедливості у сучасній німецькій філософії, зокрема в працях учня та послідовника Ю. Габермаса А. Гонета, є дослідження ним людського буття в контексті взаємних очікувань визнання людьми один одного як моральних та суспільно-значущих

* к. філос. н., старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

особистостей, а також наслідків порушення, ушкодження цього механізму. Адже насправді люди вважають несправедливим той суспільний лад, за якого зневажаються ті їх права, які вони вважають невід'ємними. На означених підвалинах А. Гонет замість постметафізичної, заснованої на універсальній прагматичній, концепції справедливості Ю. Габермаса розбудовує справедливість визнання, як засади та міри неупередженості соціальних та індивідуальних взаємин її суб'єктів, а також того, що він називає «іншим справедливістю».

А. Гонет не просто виокремлює три основні форми визнання (любов, право та солідарність), які й визначають чуття людиною її індивідуального та соціального просторів як справедливого, чи навпаки – такого, де зневажається її людська гідність у контексті осягнення соціальної динаміки зневаги, несправедливості як справжнього «медіуму справедливості». Він наголошує на тому, що означені форми визнання мають як позитивний (як умова можливості реалізації себе як особистості), так і негативний (як засторога проти індивідуальних та соціальних спотворень і несправедливостей) сенси. Саме на способи визнання як алгоритми вільної та справедливої поведінки і звертає увагу німецький філософ, завершуючи свою «Боротьбу за визнання» [1], які допомагають не лише подолати самотність особистості, її персональні та соціальні кризові стани, але й скористатися із позитивного потенціалу права та солідарності як своєрідних способів синтезу незалежності та вкоріненості, права і блага.

Для цілісного розуміння проблеми ми мусимо говорити про потребу в адекватній регуляції, справедливому визнанні взаємовідносин розмаїтих способів життя та інтересів, тобто про те, що було цинічно прігноровано постсоціалістичною соціальною практикою та сором'язливо непомічено посттоталітарною соціальною філософією. Адекватні ж «зламу тисячоліть» соціально-філософські стратегії переконують нас в тому, що подолання несправедливого соціального устрою можливе за допомогою універсального консенсусу як засади спільного порозуміння та відображення (незнищеної навіть за умов кризи) людської інтуїції, однакової поваги та солідарної відповідальності за кожного.

Варто також не забувати того, що повернення людини до своєї ідентичності, до втраченого зв'язку з іншими людьми має за передумову також відновлення «вільної від панування комунікації» як принципово нової форми людських відносин. Це відновлення і до-

сягнення «справжнього спілкування» вможлиблюється у процесі звільнення від вад сцієнтистської ідеології шляхом її послідовної критики і втілення «загального практичного дискурсу». Адже саме ті суспільні регулювання можуть бути визнані справедливими, які втілюють всезагальне їх тлумачення і формують процедуру перевірки окремих дій, суджень, норм, дискурсивний принцип, який справедливо та неупереджено обговорює та відповідає за наслідки встановлених ним норм, стає одночасно і моральним принципом.

Принципово важливим для подолання кризових явищ вітчизняного соціокультурного буття є звернення до по-новому витлумачених у соціальній філософії останніх десятиліть (зокрема в творчості Ю. Габермаса) сутності принципів солідарності і справедливості, як нормативних принципів демократичної правової держави, де вимога поваги до гідності кожного ґрунтується на визнанні недорканності його тіла, життя, власності.

Тоді як принцип справедливості, за Габермасом, передбачає однакову повагу рівних прав кожного індивіда, принцип солідарності постулює співчуття до ближнього і є благом індивідів, які належать до однієї спільноти зі спільним способом життя. А з іншого боку (і саме цей вимір проблеми набуває особливої ваги за сьогоднішніх кризових умов) – без солідарного врахування становища інших людей (тобто без виходу за межі конкретної спільноти) неможливо дійти справедливих рішень.

Адже вже Аристотель вказував на те, що через несправедливість страждає не лише добробут людей, але й принижується їх гідність. Таким чином, не стали вельми продуктивними не лише контекстуалістські підходи до проблеми взаємозв'язку справедливості та солідарності (через свою неспроможність охопити загальнолюдський зміст моралі однакової поваги та солідарної відповідальності за кожного), потребує подальшого розвитку та уточнення і висловлена Ю. Габермасом у докризовому світі теза про те, що чуття довіри є приналежним лише невеликій спільноті, а не суспільству загалом. І саме зобов'язувальна сила моральних норм і здатність, хоча б подумки, стати на місце іншого може врятувати вітчизняне суспільство від морального та економічного краху.

1. *Honneth A. Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte. Frankfurt am Main, 1994.*

Д.В. Усов*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМИН ЕТИКИ ТА ПОЛІТИКИ ЗА КРИЗОВИХ УМОВ

Без перебільшення можна стверджувати, що саме за кризових умов актуалізується багатовимірна проблема взаємин етики та політики. Одним із найбільш плідних її вимірів є, з нашої точки зору, антропологічно-онтологічне бачення цих взаємин, започатковане Київською філософською школою. В цьому інтелектуальному полі вартим уваги стає тлумачення політики не лише як особливої індивідуальної та інституційної діяльності, але і як цілком специфічного способу життя, що надає існуванню людини особливого спрямування і властивостей.

Саме осмислення політики як способу людського буття, істотно доповненому теоретичним осягненням кризових умов останнього, уможливорює плідне з'ясування її взаємин із морально-етичними вимірами його буття. У такий спосіб можливе бачення проблеми прийнятне не лише для новітньої політичної етики, але й для вітчизняної соціокультурної реальності.

Основні ж потреби саме кризового українського соціального буття резюмуються в ідеї про те, що власне розвиток морально-етичних принципів та їх послідовне дотримання не лише політиками, а й усіма українськими громадянами спроможні стати на заваді гіпертрофії індивідуалістичних та прагматичних інтересів політиків, які захищають переважно не суспільні, а вузько корпоративні інтереси. Саме в цьому контексті принципово важливо зважити на все актуальніші на сьогодні новітні дослідження в царині політичної етики як теорії моральних засад політичної дії, теоретичного осягнення політичного підтексту моральних проблем. Саме політична етика забезпечує адекватні теоретичні засади для новітньої теорії інституцій.

Як відомо, вже в епоху формування давньогрецької демократії виникла проблема суперечності між благом суспільства і благом окремої особистості, яка призвела до думки, що окремому індивідові властива етична цінність не лише як представникові певної

* к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних та соціальних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України

спільноти, а й самому по собі. Вже ця принципово важлива для європейсько світогляду суспільна інтуїція та теоретична теза уможливили розуміння того, що дієвість моралі не може бути забезпечена лише силою закону через ще недостатньо усвідомлене істотне значення для перебігу цього процесу і суб'єктивної позиції особистості.

Інша тенденція в тлумаченні правових норм та етичних цінностей сприймається як переважно індивідуалістична, адже, згідно з нею, справедливість є нічим іншим, як корисним сильнішому, а мораль і право вигадані представниками влади для власної вигоди. І той, хто стане над законом, має на це право. Таким чином, згідно з окресленою точкою зору, існуючі традиції і норми не мають раціональності самі по собі. Вони є продуктом розуму окремих осіб, які, заради власної користі, надали цим нормам всезагальної, універсальної форми.

З початком нового бачення проблеми протипаю теорії Т. Гобса про атомізацію людської індивідуальності постала соціально-етична доктрина Ж.-Ж. Руссо, яка мала за мету подолання морального відчуження людей. Добро і зло, які іншими філософами визнавалися як необхідні елементи волі людини, Руссо розглядає як соціальні стосунки, що можуть бути усвідомленими лише з позиції розуміння стосунків власності. Протилежність панів і рабів є джерелом насильства та зради, в результаті чого люди втратили віру в чесноти.

Руссо робить акцент на вроджених суспільних чуттях індивіда, які, на відміну від фізичних, не роз'єднують, а об'єднують людей. Моральні чесноти, добро – спосіб поведінки індивіда в умовах суспільної рівності, нерівність породжує егоїстичну мораль. Трактат «Про суспільну угоду» пропонує проект відновлення рівності, моральності і панування універсального суспільного суб'єкта над процесом соціального життя, але як природного стану, який гарантовано конституцією. Руссо обґрунтовує демократичну республіку як царство конкретних чеснот, солідарності та любові до батьківщини, де кожна людина може віднайти себе у загальній суспільній справі. Людина може піклуватися про себе, лише піклуючись про інших, але не використовуючи інших як знаряддя, а визнаючи їхнє благо як мету для себе. Всі повинні підкорятися закону, який є священним для всіх, оскільки це результат виявлення спільної волі.

Щодо новітніх, плідних для нашої соціокультурної ситуації, філософських аргументів на користь поєднання етики та політики, то

варто передусім звернутися до роздумів відомого німецького філософа К.О. Апеля. Відповідальна діяльність дає точний, безумовно актуальний для нас діагноз постсоціалістичної ідеології, яка, на думку К.О. Апеля, лише позірно обґрунтовується раціонально, а насправді вибудовується за міфологічними принципами. Так само, як і політична діяльність, неначе вписується в механізми, способи функціонування правової держави, проте остання є також досить своєрідною «правовою державою», яка знаходить своє виправдання, обґрунтування чи легітимацію у зверненні до «загального, спільного блага, замість рівного, однакового для всіх права» та низки «абсолютних цінностей». Еліта (а насправді – неонеменклатура) аж ніяк не репрезентує інтереси громадян, а лише свої власні інтереси, користуючись державою та її власністю як своєю приватною власністю. І останнє, принципово важливе для нас міркування. К.О. Апель не лише не вважає непотрібною ідею соціальної справедливості, але й наголошує на тому, що визнання справедливості держави та інших соціальних інституцій може базуватися на згоді *всіх учасників вільного від примусу дискурсу*, які мусять із підданих стати *громадянами* своєї країни, вільними та морально адекватними особистостями.

Л.А. Ярош*

ЛОЖНОЕ ЕДИНСТВО «ГЛОБАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ»

Человечество не впервые попадает в состояние кризиса или даже всемирной катастрофы, например всемирного потопа, описанного в Библии. Как в прошлом, так и сегодня состояние мира и благополучия как отдельного человека, так и социума является зыбким. Современный глобальный кризис напоминает о границах человеческих возможностей осознать суть происходящего в жизни. Направляя свои сегодняшние усилия в будущее, т.е. виртуальную реальность, человек опирается на опыт прошлого и стремится не повторять ошибки, как чужие, так и свои, хотя это не защищает его от новых ошибок. Влияние же ошибок индивида на других обусловлено его общественным положением, мировоззрением, ценностями

* к.філос.н., доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету

ми, образованием, убеждениями. Представители истеблишмента стремятся защититься от ошибок личного характера даже посредством законотворчества, но и это не спасает.

Научное изучение социума сообщает факты и предлагает версии тех мотивов, которыми руководствовались участники событий. И как показывает новейшая история Украины одни и те же события могут истолковываться диаметрально противоположным образом. Сегодня заметно, что ход истории ускоряется. Для молодежи опыт старшего поколения – это уже что-то очень далекое, то, что прагматически обесценилось. Отвергая опыт старших, молодежь повторяет, тем не менее, их ошибки. В глобальном смысле события XX столетия только подтверждают то, о чем говорит христианская религия – смысл мировой истории открывается через борьбу светлых и темных сил за душу человека, как венца Божия творения.

Сегодня никто не может отрицать тенденции мировых процессов к глобализации, к «глобальному сознанию». Целью проекта глобализации является достижение гегемонии во всех сферах материальной и духовной жизни небольшого круга лиц мировой элиты. Образование Европейского экономического сообщества разрушает хозяйственные барьеры между странами Западной Европы. Страны бывшего «восточного блока» попадают в сферу влияния западных финансовых, политических, правовых и духовных интересов. Интернет или «мировая паутина» стремительно внедряет в массы «глобальное сознание», т.е. унифицированное массовое сознание, как тот склад ума, который легко поддается зомбированию, ибо ищет он не Истины, а базы данных, информацию, которую можно использовать и истолковывать по усмотрению пользователя. «В наши дни уже не так трудно увидеть, что идет строительство новой Вавилонской башни. Происходит концентрация власти самого узкого круга лиц. В чьих руках средства массовой информации, которыми обеспечивается нужная идеология, атмосфера общественной жизни, в чьих руках банки, на которых строится вся экономическая жизнь – у того и власть. В свою очередь, и без того узкий круг властителей становится все уже, чтобы однажды увенчаться уже единственным лидером.

Таким образом, только сейчас мы начинаем реально представлять то, о чем говорил апостол Павел еще две тысячи лет тому назад, заявляя о «человеке греха», под властью которого окажутся все народы земного шара, и наступит мир, худший любой войны» [2, 4]. Механизмы формирования мировой властной элиты скрыты

от простых людей. Но даже та информация, которая просачивается через барьер запретного, свидетельствует о масонстве как оккультно-политической организации, цель которой – овладеть властью во всем мире. На однодолларовой купюре США изображена пирамида, символизирующая масонскую империю (автор – Н. Рерих). Отсеченная вершина пирамиды символизирует мировую элиту масонства, для которой остальная пирамида – это послушная масса исполнителей.

Борьба в современном мире идет не просто за геополитические и экономические интересы. За событиями в «горячих точках» земного шара видна борьба за сознание, за души людей. Особой целью борьбы властимущих является искоренение христианства и особенно Православия. Не случайно Збигнев Бжезинский (член Римского клуба, член Совета по международным отношениям, советник президента Картера по международным связям), в свое время заявил: «После разрушения коммунизма единственным врагом Америки осталось Православие» [3, 758].

Сегодня на деле только Православие противостоит внедрению «нового сознания», необходимого для контроля за массами. Внедряется «новая мораль», навязывающая образцы развратной «массовой культуры», культ индивидуализма, проповедь агрессии, жестокости, цинизма, ложную свободу как вседозволенность. Высмеивается стыд, целомудрие, семья. Понятие «гендер» прижилось в научном лексиконе, хотя употребляющие его не вникают в этимологию этого слова – «спарка».

Внедрение «новой морали» – элемент плана изменения или формирования сознания молодежи, который имеет много каналов. Например, раскручивание рок-музыки в 60-е годы XX ст. связано с чудовищным ростом употребления наркотиков, оказывающих растлевающее воздействие на психику. Исследовательский центр научной политики при Суксекском университете в Тавистокке и Калифорнийский исследовательский Стэнфордский институт ввели в оборот такие слова, как «рок», «тинэйджер» (подросток), «кул» (клевый), «дискавери» (открытый) и т.д. Посредством новой лексики, созданной группой пожилых социологов в сознание молодежи внедрялись «нетрадиционные» ценности, высмеивающие порядочность, совесть, достоинство..., не говоря уже о христианских ценностях. Похоже, что целенаправленная политика, о которой в свое время говорил Гитлер: «Кто обладает молодежью, тот обладает будущим» – в действии [1, 22].

В последние 20 лет на прилавки нашей страны выплеснулся поток оккультной литературы, распространяющей неоязычество, гностицизм, сатанизм. По телевидению подогревается интерес к эзотерике. Рекламируются гадалки, ведуны, «целители», экстрасенсы, мистики, восточные практики «оздоровления». Распространяют свое влияние сатанинские секты, набирает силу движение «Нью-эйдж» (Новая эра). И это не просто «социологические феномены». Это искусственно созданные и управляемые из командного пункта «Треста Люциса» структуры по формированию нового «глобального сознания». Спонсорами его являются Р. Макнамара, Г. Клаузен, Д.Д. Рокфеллер, Т. Ватсон, Р. Мюллер, М. Филд, теософская ложа Нью-Йорка. Основательница «Треста Люциса», оккультистка Алиса Бейли была одной из создательниц движения «Нью-эйдж», разрешившая открыто распространять дотоле сокровенное учение (тайное знание для посвященных). Вербовка молодежи в «Нью-эйдж» выразилась в движении «хиппи», распространении ЛСД, распространении енгеники, валеологии. Цель – создание единой мировой религии. Почва для подобных процессов готовилась еще в начале XX века, когда появился «экуменизм» – движение, проповедующее равенство различных вероисповеданий и необходимость сближения религий. Как и всякая ересь экуменизм заботится об «устранении межрелигиозной розни», о «братском единении верующих».

Погребая под человеческими лжеумудрствованиями истину Закона Божия, глобальное сознание формирует общественное мнение о том, что все религии равноценны, что они говорят об одном и том же, только по разному, что экуменизм есть выражение стремления человечества к «единству в разнообразии». Но при внимательном взгляде эта идея разрушительна. Если последователь религии начинает верить, что прочие религии равнозначны его собственной, то она обесценивается. Такой человек теряет опору и опустошается. Исчезает как единство, так и разнообразие. Возникает фальшивое однообразие, заменяющее Истину эклектическим человекоумудрствованием. Православная аскетика учит, что в одном и том же духовном мире нет места для двух мировоззрений. Чтобы принять «новую духовность» движения «Нью-эйдж», необходимо отречься от Православия и наоборот. Слово «кризис» – греческое и в переводе означает «суд». Причина современного кризиса, как и различных природных катаклизмов – богоотступничество. «Суд Божий» необходим, чтобы самонадеянные европейские и американс-

кие мудрецы вспомнили о душах, признали свои беззаконья и поклонились Богу Вышнему, Богу живому. Православие говорит, что не Бога надо подстраивать под себя, под свое понимание, но изменить себя (покаяться) так, чтобы воспринять благодать Божию, которая, если войдет в человека, то научит всему необходимому, просветит его разум. И путь к этому – исполнение заповедей Господних.

1. Как защитить Вашего ребенка? – Краматорск, 2003.

2. *Осипов А.И.* Меч и мир: Православный взгляд // Встреча.– 1998.

3. *Платонов О.А.* Терновый венец России. История русского народа в XX веке. – М.: Родник, 1997. – Т. 2.

Ю.І. Морковіна*

ФЕНОМЕН МАСКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Ще в 60-х роках ХХ ст. Г. Маркузе стверджував про появу «одномірної людини», а Ортега-і-Гассет – про появу людини-маси. Що означають зазначені метафори, про які метаморфози вони нам повідомляють? Чому в стародавніх похованнях археологи знаходять маски?

Тема маски як феномену культури є багатогранною, бо сама людина є багатовимірною істотою – космічною, антропологічною, соціальною, природною. Предмет, який називають словом «маска», є частиною будь-якої культури, а археологи віднаходять її навіть у стародавніх похованнях. Маска – це давній культовий предмет, здебільшого – личина бога, тотемного предка. Маску одягав вождь племені і завдяки шаманським ритуалам зображував того, чію маску носить.

Маска є символом театру. В античному театрі маска є символом сміху і печалі. Маска характерна і європейському середньовіччю (відзначимо венеціанську комедію масок). За Лесем Курбасом, «початком мистецтва світу є театр», а увияти театр без маски – неможливо. Маска – це символ гри, символ усевладних стихій. На думку Єжи Гротовського, «театр... асоціюється... з місцем провокації, з викликом, кинутим самому собі, а через те й глядачеві... це проблема порушення табу, яка дає можливість через шок, зривання

* студентка Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

маски і цілковитого оголення... віддатися чомусь, що надзвичайно важко визначити, але в чому полягає й Ерос, і Святість» [2, 282].

Згадаймо маски для плавання, Photoshop! Це ж теж своєрідний захист. В першому випадку – від води, в другому – за допомогою масок, користуючись даними, узятими з самого зображення, ви примушуєте Photoshop «дивитися» на зображення своїми очима.

Існує навіть маска для сну в транспорті. Цей смішний, але разом з тим досить корисний пристрій був придуманий одним японцем спеціально для любителів поспати в транспорті. Досить одягти її на голову, запрограмувати LED-дисплей на відображення назви потрібної вам зупинки, і інші пасажери знатимуть, коли вас розбудити.

Маска – дивовижна річ. Але варто зупинитися на психологічних аспектах феномену маски. Глибинна психологія демонструє, що особа має два боки: зовнішній – «персона» та внутрішній – «тінь». «Маска» пов'язана як з «персоною», так і з «тінню». Е. Каннеті показує цей зв'язок: «Маска – це те, що не перетворюється, що є незмінюваним і триває в мінливій грі перетворювань ... Ніхто не знає, що зненацька із потойбіччя маски може вирватися. Напруга поміж визначеністю маски та прихованою позад нею таїною може досягати жажливої сили» [1, 403].

Маска – це такий собі образ, якому ми намагаємося відповідати; маска визначає ту роль, місце, яке ми займаємо у суспільстві, колективі, колі друзів і родичів. Ми носимо і невидимі маски – свого коханого, милої дівчини, душі компанії... Іноді маска назавжди приростає до обличчя. Ти і хотів би зняти її, а вона вже намертво прилипла, та ще й керує тобою! Але як же помітити ТОЙ час та встигнути змінити маску і одягнути іншу, або просто показати світу своє голе обличчя, а вірніше, світле лице. Але це вже інша тема, пов'язана із етико-екзистенційним дискурсом, що вже потребує іншої аргументації.

У кожної людини є кілька чергових масок, які ми застосовуємо у випадку, якщо головну маску знімають або вона не підходить. Знайомі знають один одного за тими масками, які вони один одному демонструють, приятелі знають вже майже весь арсенал масок, але обличчя поки що у тіні; друзі бачать обличчя один одного і часто допомагають змінювати маски. Один із способів «зірвати маску» полягає у тому, що людині потрібно створити нову ситуацію, до того ж швидко і не попереджуючи, тільки в цьому випадку вона не встигне підготувати необхідні маски. Отже, маски зриває несподіванка! Тож феномен маски виникає саме через дуальність нашого буття. Люд-

ська психіка підсвідомо виробляє безліч захисних механізмів. Захисну функцію маски виконують рефлекси, стереотипи поведінки, звички, соціальні умовності, брехня тощо.

Не потрібно марно витратити слова! Щоб сподобатися, не потрібно одягати чужі маски. Вони нам не личать. Оскільки справжні щирі почуття виникають тільки тоді, коли ми залишаємося такими, якими є насправді. Іншими словами, людина змушена одягати «маски», як правило, неусвідомлено ними користується, приховуючи від інших і себе справжні спонукальні схильності, бажання, мотиви і наміри. Знімання «маски» уможливорюється завдяки трансцендуванню, зустрічі й живому, діалогічному спілкуванню «Я» і «Ти». «Бути видимим – це ціна, яку платиш за право бачити» (Кобо Абе).

1. Каннетти Э. Масса и власть. – М.: Ad Marginem, 1997. – 527 с.

2. Пігель Ю. Маска як сутнісний атрибут театральної гри // Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива. – К.: Національна академія управління, 2005. – С. 282–284.

А. Катаєва, М. Клекоцюк, А. Тищенко*

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС СТУДЕНТА КНЕУ

Україна на початку модернізаційних процесів. Дехто скептично сприймає розмови щодо «етичних кодексів». Але якщо ми хочемо бути цивілізованою країною, то дослідження і просування стандартів етичної поведінки у вищій школі є надзвичайно важливим завданням.

Корпоративна етика в західноєвропейських та американських університетах дала поштовх закріпленню етичних норм наукового співтовариства у відповідних кодексах честі. Зазначені кодекси честі є продуктом американської правової та освітянської культури: передбачають віру в силу закону й пов'язану із цим практику розв'язання спірних питань у різноманітних судах; установку на солідарність та співпрацю між викладачами і студентами.

Як адаптувати західноєвропейський досвід до наших українських реалій у царині інституалізації моралі в системі вищої освіти? Ефективним засобом терапії від патології, зокрема, академічної нечесності може бути запровадженн кодексів честі, які є звичною практи-

* студенти Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана

кою в західних університетах. Етичний кодекс (від лат. *codex* – книга) – сукупність правил поведінки; прописування механізмів впровадження етичних новацій у систему професійної діяльності; здійснення відповідного контролю, санкцій щодо порушників кодексу честі.

Заслугує на увагу пропозиція щодо створення при кредитно-економічному факультеті Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана Центру прикладної та професійної етики, зусилля якого, окрім інших завдань, були б сконцентровані передусім на випрацюванні спільних для викладачів та студентів базових етичних норм, розробці Етичного кодексу студента/викладача [1, 16–19; 2, 200; 3, 6].

Запровадження Кодексу є результатом складної процедури обговорення всіма учасниками навчального процесу (студентами, викладачами, адміністраторами). Він не приймається згори, а є своєрідною суспільною угодою, ухвалення якої – наслідок руху назустріч «низів» (студентської громади) і «верхів» (викладачів і керівництва). Тож ми вирішили також долучитися до цього процесу. Оскільки кодекс честі студента покликаний врегулювати питання, які не врегульовані законодавством, то він має враховувати специфіку вищого навчального закладу та відносин, що в ньому склалися, попередити та розв'язати конфлікти, які можуть виникнути. Кодекс честі має бути розроблений саме студентською громадою і саме для її життя у ВНЗ.

Етичний кодекс студента має спиратися на припущення, що всі, задіяні в навчальному процесі, будуть з повагою відноситися до положень кодексу та виконувати їх. *Основоположні принципи кодексу – це принципи етичності поведінки. Етичність поведінки – це діяльність на основі визнання таких засад: а) повага до оточуючих; б) відповідальність за свої дії.* Основоположні засади визначають **правила поведінки студента:**

- будь людиною, поважай інших (викладачів, співробітників, студентів);
- намагайся бути чемним і толерантним;
- будь доброзичливим до товаришів по навчанню;
- приходь на заняття вчасно і не залишай аудиторії без дозволу викладача;
- не дозволяй собі академічної нечесності (плагіат, списування, користування шпаргалками тощо);
- виконуй усі академічні завдання і роботи у визначені терміни;

- не намагайся перекричати всіх, все одно ти найпомітніший;
- пам'ятай: лайливі слова тебе не прикрашають;
- якщо вже палиш, то пали в спеціально відведених місцях;
- поважай працю інших: не сміти ти і не смітитимуть інші;
- пропусти тих, хто виходить з приміщення, не затримуйся біля дверей;
- поважай потреби і права інших щодо користування бібліотечними фондами, комп'ютерними ресурсами;
- будь охайним, додержуйся санітарно-гігієнічних норм;
- неси відповідальність за дії та наслідки, до яких вони призводять.

Головний обов'язком студента такий: не порушувати заборони, регламентації та обмеження, що вводяться Кодексом. До виконання етичних правил і норм поведінки повинні прагнути всі, хто вважає себе достойною поваги особистістю і хоче користуватися повагою, шаную та доброзичливістю з боку інших.

Студентам потрібен кодекс честі для того, щоб протягом навчання шліфувати свою поведінку, а це неодмінно допоможе у майбутньому житті. Потрібно пам'ятати, що майбутнє країни залежить і від нас – як громадян і фахівців.

Випрацювання етичних норм кодексу та його проголошення – це тільки початок справи, потрібно створити відповідні умови, докласти зусилля, виявити професійну компетентність та провести експертизи, щоб кодекс насправді став нормою поведінки для всіх учасників освітнього процесу ВНЗ. Потрібно прагнути до підвищення престижу КНЕУ завдяки якісним знанням, активній діяльності та гідній поведінці.

1. Андріяшевська С.Р., Корженко К.А. Проблема кодифікації соціальної моралі у вищій школі // Соціально-економічний розвиток України на початку ХХІ століття: Зб. доп. 75-ї наук. конф. студ. КНЕУ. 16–17 квіт. 2008 р. / Відп. за вип.: М.І. Мирун, О.А. Петухова. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 16–19.

2. Дерев'яно Т.М. Етика в системі економічної освіти // Теоретичні та практичні підходи до впровадження нового покоління освітньо-професійних програм і навчальних планів підготовки фахівців: шляхи розвитку: Зб. мат. наук.-метод. конф. 6–8 лют. 2007 р. – Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 198–200.

3. Конференція з культурології в КНЕУ // Економіст.– 2008.– №1–4(1232–1235). – С. 6.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

E-mail: book@nam.kiev.ua

тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Транснаціональні корпорації: Навчальний посібник. – К.: Національна академія управління, 2008. – 240 с. Ціна без доставки – 25 грн.

Автори: **О.В. Зав'ялова, В.Є. Сахаров.**

У навчальному посібнику викладено теоретичні основи виникнення, становлення та розвитку транснаціональних корпорацій, механізм їхнього функціонування та вплив на світову економіку. Розглянуто систему національного і міжнародного регулювання ТНК.

Посібник містить також ситуаційні вправи, що дозволяє закріпити теоретичні знання шляхом виконання практичних завдань та обговорення ситуаційних вправ.

Призначений для студентів і викладачів вузів. Посібник стане корисним всім, хто цікавиться проблемами транснаціоналізації світової економіки.

Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2009. – 373 с. Ціна без доставки – 55 грн.

Автор: **Ю.В. Нікітін**

У монографії комплексно досліджуються теоретичні та практичні аспекти внутрішньої безпеки українського суспільства, відображені сучасні доктрини та основоположні методологічні засади, що стосуються сфери забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, а також протидії злочинності як одного із ключових чинників впливу на безпечне існування людини, суспільства, держави. Значна увага приділена основним напрямкам політики та стратегії системної протидії реальним і можливим загрозам безпеки як детермінуючих чинників факторного впливу на внутрішню безпеку суспільства, вносяться пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства.

Монографія буде корисною для фахівців у галузі безпекознавства, зокрема, політологів, юристів-кримінологів, соціологів, психологів, громадських діячів, які працюють у сфері забезпечення національної безпеки.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Фінансово-економічні механізми інноваційно-інвестиційного розвитку України: Колективна наукова монографія / Кириченко О.А., Єрохін С.А. та ін.; За наук. ред. д.е.н., проф. О.А. Кириченко. — К.: Національна академія управління, 2008. — 252 с. Ціна без доставки — 25 грн.

Монографія присвячена актуальній проблемі світової та вітчизняної економічної науки, теоретико-методологічним питанням формування стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки та її фінансово-економічного механізму. В основу викладу матеріалу монографії покладені багаторічні дослідження науковців у галузі економічної теорії, фінансів і банківської справи, які були апробовані на сторінках авторитетного журналу "Актуальні проблеми економіки" в 2004—2007 роках. У монографії обґрунтовано шляхи переходу економічної системи України від підприємства до рівня держави на більш високий цивілізаційний рівень за рахунок створення ефективного фінансово-економічного механізму інноваційно-інвестиційного розвитку.

Управління інноваційною діяльністю в економіці України: Колективна наукова монографія / За наук. ред. д.е.н., проф. С.А. Єрохіна. — К.: Національна академія управління, 2008. — 116 с. Ціна без доставки — 18 грн.

Монографія присвячена управлінню інноваційною діяльністю в економіці України. В основу викладу матеріалу монографії покладені багаторічні дослідження науковців у галузі економічної теорії, фінансів і банківської справи, які були апробовані на сторінках авторитетного журналу «Актуальні проблеми економіки» в 2004—2007 роках. У монографії обґрунтовано основні інноваційно-інвестиційні напрямки та проблеми розвитку економіки України та управління ними процесами.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Фінансово-економічний розвиток України в умовах глобалізації: Колективна наукова монографія / За ред. Я.В. Белінської. — К.: Національна академія управління, 2008. — 212 с. Ціна без доставки — 25 грн.

Монографія присвячена фінансово-економічним проблемам розвитку економіки України в умовах глобалізації. Викладені теоретико-методологічні питання розробки стратегії входження України у світове господарство та формування фінансово-економічного механізму цього процесу. В основу викладу матеріалу монографії покладені багаторічні дослідження науковців в галузі економічної теорії, фінансів та банківської справи, які були апробовані на сторінках авторитетного журналу "Актуальні проблеми економіки" в 2004–2007 роках. У монографії обґрунтовано шляхи забез-

печення структурно збалансованого економічного зростання економічної системи України та її ефективного міжнародного співробітництва, визначено напрями вдосконалення всіх ланок господарської системи.

Організаційно-економічні аспекти інноваційного оновлення національного господарства: Наук. монографія / М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, В.М. Шандра, О.І. Гуменюк та інші; За наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка і д.е.н., проф. С.А. Єрохіна. — К.: Національна академія управління, 2008. — 216 с. Ціна без доставки — 22 грн.

У монографії проаналізовано стан технологічного оновлення національної економіки на інноваційних засадах, виявлено позитивні сторони і недоліки цього процесу і розроблено організаційно-економічні основи формування механізму інноваційного оновлення економіки України, її окремих галузей і підприємств.

**Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд
крізь призму суспільствознавства та богослов`я**
МАТЕРІАЛИ ІХ НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Упорядник Л.І. Буряк
Верстка О.О. Кривонос
Літературні редактори:
Н.М. Железняк (пленарне засідання, розділи 1, 4, 5)
О.О. Звоненко (розділи 2, 3)

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 19.02.2010. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaС».
Ум.друк.арк. 22,8. Обл.-вид. арк. 24,5. Наклад 300 прим.
Замовлення № хх.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Лазурит-Поліграф»
01042, м. Київ,
вул. Леваневського, 8/7